T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

NEOLİBERAL BAKIŞ AÇISIYLA ORTA ASYA'DA ENERJİ GÜVENLİĞİ: KAZAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN VE TÜRKMENİSTAN ÖRNEKLERİ

ESRA SEZER

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FAHRİ TÜRK

EDİRNE 2025

Tezin Adı: Neoliberal Bakış Açısıyla Orta Asya'da Enerji Güvenliği: Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Örnekleri

Hazırlayan: Esra SEZER

ÖZET

Günümüzde enerji, yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada enerji kaynaklarının asimetrik bir şekilde dağılmış olması enerji zengini olan ülkeleri adeta bir cazibe merkezine haline getirmektedir. Zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Orta Asya (Türkistan) coğrafyası, Sovyetler Birliği'nden sonra öne çıkarak bölgesel güçlerin yanı sıra küresel güçlerin de ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu çalışmada, Orta Asya'da enerji güvenliği neoliberal bir bakış açısıyla Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan örnekleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmada *"Orta Asya bölgesinde enerji sorunları nasıl çözüme kavuşturulabilir?"* sorusuna cevap aranmış ve bu minvalde çalışmanın hipotezi *"Bölgedeki enerji sorunlarına ortak çıkar ve iş birliği noktaı nazarından yaklaşmak söz konusu sorunların çözülmesini sağlamaktadır."* şeklinde formule edilmiştir. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda Orta Asya bölgesinde Fergana Vadisi, petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği ve Hazar'ın statüsü başta olmak üzere birtakım enerji güvenliği sorunlarının yaşandığı anlaşılmıştır. Yıllardır çözümsüz kalan Hazar Denizi'nin statü sorununa 51 özel çalışma grubu ve 10'dan fazla dışişleri bakanları toplantısı ve beş devlet başkanları zirvesinden sonra çözüm bulunması, çalışmanın kuramsal çerçevesinde vurgulandığı üzere, bölgedeki enerji güvenliği sorunlarının ortak çıkarlar ve iş birliği çerçevesinde çözülebileceğini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Orta Asya, Türkistan, Enerji Güvenliği, Hazar Denizi.

Name of Thesis: Energy Security in Central Asia From a Neoliberal Perspective: The Examples of Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan

Prepared by: Esra SEZER

ABSTRACT

Today, energy is a rising value. The asymmetric distribution of energy resources in the world makes energy-rich countries a center of attraction. The Central Asia (Turkestan) geography, which has rich oil and natural gas deposits, came to the fore after the Soviet Union and managed to attract the attention of regional powers as well as global powers. In this study, energy security in Central Asia was examined from a neoliberal perspective through the examples of Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan. The study sought to answer the question of *"How can energy problems in the Central Asian region be solved?"* and the hypothesis of the study was formulated in this context as *"Approaching the energy problems in the region from a common interest and cooperation perspective ensures the solution of these problems."* As a result of the research and examinations, it was understood that there were some energy security problems in the Central Asian region, especially the Fergana Valley, the security of oil and natural gas pipelines, and the status of the Caspian Sea. The solution to the status issue of the Caspian Sea, which has remained unresolved for years, after 51 special working groups, more than 10 meetings of foreign ministers and five summits of heads of state, confirms that energy security problems in the region can be resolved within the framework of common interests and cooperation, as emphasized in the theoretical framework of the study.

Keywords: Neoliberalism, Central Asia, Turkestan, Energy Security, Caspian Sea.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın amacı; Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte Orta Asya'da enerji güvenliğini Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan özelinde incelemek ve söz konusu ülkelerin enerji alanında yaşanan güvenlik sorunlarını ele alarak bu sorunlara alternatif çözüm önerileri sunmaktır. Çalışma, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Kütüphanesi'nde Kazak Türkçesi ve Rusça dillerinde toplanan birincil veriler ile önem kazanmaktadır. Elde edilen veriler metin içerik çözümlemesine tabii olmuştur. Tezde karşılaşılan en büyük zorluk, tezin yazım aşamasında özellikle doğal gaz ve petrol boru hatlarının araştırılması konusunda yaşanan kaynak sıkıntısı ve bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Kazakistan ve Özbekistan'da yer alan enerji şirketleri ile görüşme talebinin cevapsız kalmasıdır.

Bu uzun ve zorlu süreçte hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen, karanlığa düştüğüm anlarda engin bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, her zaman desteğini ve gücünü arkamda hissettiğim, yeri gelince bir abi yeri gelince bir baba gibi bana ve öğrencilerine kol kanat geren çok değerli tez danışmanım, Almanların tabiriyle doktor babam sayın Prof. Dr. Fahri Türk'e, değerli görüşleri ile teze katkıda bulunan Tez İzleme Komitesindeki hocalarım Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Başkanı sayın Prof. Dr. Sibel Turan'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yardımcısı sayın Doç. Dr. Sedef Zeyrekli Yaş'a, Doktora Tez Savunma Jürisinde yer alan Erciyes Üniversitesi öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Mehmet Öcal'a ve Milli Savunma Üniversitesi öğretim üyesi sayın Doç. Dr. Güngör Şahin'e tüm kalbimle şükranlarımı sunarım. Kazakistan'da bulunduğum 2023-2024 eğitim ve öğretim yılında okula kabul almamı sağlayan ve vize işlemlerimde bana destek olan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Geliştirme ve Koordinasyon Daire Başkanı sayın Murat KELEŞ'e, Kazak Türkçesi ve Rusça dillerini öğrenmemi sağlayarak tez kaynaklarının zenginleşmesine vesile olan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin Kazak Türkçesi Öğretmeni sayın Uzman Reyhan Bahıtgül ve Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni sayın Uzman Gülcan Abdullayeva'ya teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tezin şekil ve içerik bakımından olgunlaşarak nihâi hale

gelmesine katkı sağlayan sayın Öğr. Gör. Dr. İlker Limon'a ve sayın Öğr. Gör. Taner Karakuzu'ya, bu tezi destekleyerek alan araştırması yapmama imkân sağlayan YÖK 100/2000 Projesi'ne, umutsuzluğa düştüğüm anlarda yüksek bir motivasyonla beni yeniden ayağa kaldıran maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme, kardeşim Esin Sezer Moreira Da Silva'ya ve doktoranın bana kazandırdığı çok değerli arkadaşlarım Müge Ayman'a Samira Osmanlı'ya ve Sevda Şanda'ya sonsuz teşekkürler...

Bu çalışmamı, Türk Dünyasına ve Hoca Ahmet Yesevi başta olmak üzere aziz ecdadımıza ithaf ediyorum.

Bilim camiasına ışık olması dileğiyle...

Kazakistan,Türkistan/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **x**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xi**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xii**
KISALTMALAR ..... **xiii**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ **1**
1.1. Analitik Yapı 2
1.2.Yazın 4
1.3. Yöntem 8
1.4. Kavramlar 9
1.5. Kuramsal Çerçeve: Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Enerji Güvenliği 12
1.5.1. Enerji Güvenliği ve Liberal Yaklaşımlar 16
1.5.2. Neoliberalizm ve Enerji Güvenliği 18

İKİNCİ BÖLÜM

2. ENERJİ, ENERJİ KAYNAKLARI ve ENERJİ GÜVENLİĞİ **24**
2.1. Enerjinin Etimolojisi ve Tarihsel Gelişimi 24
2.2. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması 27
2.3. Dünya Petrol Ticareti "Petrol Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve Ticareti" 29
2.4. Dünya Doğal Gaz Ticareti "Doğal Gaz Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve Ticareti" 35
2.5. Uluslararası Enerji Kuruluşları 40
2.5.1. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü 40
2.5.2. Petrol İhraç Eden Ülkeler Artı Örgütü 41

2.5.3. Uluslararası Enerji Ajansı 43
2.5.4. Uluslararası Enerji Şirketleri 46
2.6. Güvenliğin Etimolojisi 47
2.7. Enerji Güvenliğinin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi 50
2.8. Enerji Güvenliğine Farklı Yaklaşımlar 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORTA ASYA'DA ENERJİ REZERVLERİ ve ENERJİ TRANSFERİ 61
3.1. Orta Asya Ülkelerinde Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri 61
3.1.1. Kazakistan 62
3.1.2. Özbekistan 66
3.1.3. Türkmenistan 68
3.1.4. Paylaşılamayan Bölge: Hazar Denizi 70
3.2. Bölgedeki Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi 73
3.2.1. Kazakistan 73
3.2.2. Özbekistan Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi 75
3.2.3. Türkmenistan Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi 78
3.3. Orta Asya'da Enerji Nakil Hatları 79
3.3.1. Bölgedeki Doğal Gaz ve Boru Hatları 81
3.3.1.1. Kazakistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları 81
3.3.1.3. Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları 111
3.3.2. Karayolu Taşımacılığı 129
3.3.3. Demir Yolu Taşımacılığı 130
3.3.4. Deniz Yolu Taşımacılığı: Aktav ve Türkmenbaşı Limanları 132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇATIŞMADAN İŞBİRLİĞİNE: ORTA ASYA'DA ENERJİ GÜVENLİĞİ ve POLİTİKALARI 136
4.1. Orta Asya Ülkelerinde Enerji Güvenliği 136
4.2. Orta Asya Enerji Güvenliğinde Yaşanan Sorunlar 139
4.2.1. Fergana Vadisi 141
4.2.2. Hazar Denizi'nin Statüsü 143

4.2.3.Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Güvenliği 146
4.3. Orta Asya Ülkelerinin Stratejik Enerji Politikaları 149
4.3.1. Kazakistan 151
4.3.2. Özbekistan 162
4.3.3. Türkmenistan 167
4.4. Bölgedeki Enerji İlişkileri Bağlamında Dış Güçlerin Bölge Politikaları 174
4.4.1. Rusya'nın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 176
4.4.2. Çin'in Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 184
4.4.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 189
4.4.4. İran'ın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 193
4.4.5. İngiltere'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 196
4.4.6. Avrupa Birliği'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 198
4.4.7. Azerbaycan'ın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 201
4.4.8. Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları 206
4.4.9. Bölgede Faaliyet Gösteren Petrol ve Doğal Gaz Şirketlerinin Politikası 209
4.5. Orta Asya Enerji Güvenliğinde Çatışmadan İş Birliğine 212
4.5.1. Hazar Denizi Merkezli Tartışmalar 213
4.5.1.1. Coğrafi ve Ekolojik Özellikler 214
4.5.1.2. Ekonomik Çıkarlar ve Enerji Kaynaklarının Dağılımı 216
4.5.1.3. Hazar Denizi'nde Dış Güçlerin Jeopolitik Mücadelesi 218
4.5.1.4. Tarihsel Tartışmalar 219
4.5.1.5. Hukuki Statü Uyuşmazlığı 229
4.5.2. Hazar'ın Statüsüne Giden Yolda Zirveler 231
4.5.2.1. Aşkabat Zirvesi 233
4.5.2.2. Tahran Zirvesi 234
4.5.2.3. Bakü Zirvesi 235
4.5.2.4. Astrahan Zirvesi 235
4.5.2.5. Aktav Zirvesi 237
4.5.3. Bölgede İş birliği Çabaları 238
SONUÇ 242
KAYNAKÇA 252

EKLER..... 303
Ek 1. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme 303

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Enerji Güvenliğine Yaklaşımları 13
Tablo 2: Enerji Kaynakları 27
Tablo 3: Kanıtlanmış Petrol Rezervleri 2023 33
Tablo 4: Dünya Ham Petrol Üretimi 2023 34
Tablo 5: Dünya Petrol Tüketimi 2023 34
Tablo 6: Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri 37
Tablo 7: Dünya Doğal Gaz Üretimi 2023 38
Tablo 8: Dünya Doğal Gaz Tüketimi 2023 39
Tablo 9: Hazar Denizi Havzasındaki Petrol Rezervleri (milyar varil) 72
Tablo 10: Hazar Denizi Doğal Gaz Rezervleri (trilyon m^3) 73
Tablo 11: Kazakistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisinde Öne Çıkan Olaylar 74
Tablo 12: Özbekistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisinde Öne Çıkan Olaylar 76
Tablo 13: Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisinde Öne Çıkan Olaylar 78
Tablo 14: Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Hazar Denizi'nin İlk Paylaşımı..... 145
Tablo 15: Enerjinin Boru Hatlarıyla İletilmesi Yönelik Anlaşmalar 147
Tablo 16: Kazakistan ve Rusya Arasında İmzalanan Anlaşmalar 158
Tablo 17: Kazakistan ve Çin Arasında İmzalanan Anlaşmalar..... 159
Tablo 18: AB Ülkelerinin Orta Asya Ziyaretleri 175
Tablo 19: Rusya ve Orta Asya Ülkeleri (Türkmenistan-Kazakistan) Arasında İmzalanan Enerji Anlaşmaları 179
Tablo 20: Azerbaycan ve Kazakistan Arasında Yapılan Enerji Toplantıları ve İmzalanan Enerji Anlaşmaları 204
Tablo 21: Tarihi Hazar Denizi Anlaşmaları 220
Tablo 22: Hazar Zirveleri 232
Tablo 23: Yüzyılın Anlaşmasına İstinaden Şirketlerin Aldıkları Paylar..... 239

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervleri 31
Harita 2: Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervleri 37
Harita 3: OPEC ve OPEC+ Üyesi Ülkeler 40
Harita 4: Uluslararası Enerji Ajansına Üye Ülkeler 44
Harita 5: Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları 64
Harita 6: Özbekistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları 67
Harita 7: Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları 69
Harita 8: Hazar Denizi'ndeki Enerji Kaynakları 71
Harita 9: Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları 84
Harita 10: Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı 86
Harita 11: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu 91
Harita 12: Uzen-Atırav-Samara Petrol Boru Hattı 93
Harita 13: Atasu Alashankou Petrol Boru Hattı 95
Harita 14: Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı Doğal Gaz Boru Hattı 101
Harita 15: Buhara-Ural Doğal Gaz Boru Hattı 103
Harita 16: Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı 114
Harita 17: Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı 116
Harita 18: Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı 119
Harita 19: Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı 120
Harita 20: TAPI Boru Hattı Projesi 122
Harita 21: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu 131
Harita 22: Hazar Denizi, Aktav ve Türkmenbaşı Limanları 133
Harita 23: Fergana Vadisi 142
Harita 24: Hazar Denizi Doğal Gaz ve Petrol Kaynakları 144
Harita 25: Hazar Denizi ve Kıyıdaş Ülkeler 215

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'deki Enerji Güvenliği Çalışmalarının Nicel Analizi 5
Grafik 2: Türkiye'deki Enerji Güvenliği Çalışmalarının Oransal Dağılımı 6
Grafik 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Hissedarları 87
Grafik 4: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Hissedarları 90
Grafik 5: TAPI Hisserdarları 123

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Araştırma Soruları ve Hipotezler 3
Şekil 2: Orta Asya'da Enerji Güvenliği ile İlgili Çalışmalar 6
Şekil 3: Türkistan Bölgesi'nın Parçaları 10
Şekil 4: Petrolün Bileşenleri 30
Şekil 5: Doğal Gazın Bileşenleri 36
Şekil 6: OPEC ve OPEC+ Üyeleri 42
Şekil 7: Güvenliğin Anlamları 49
Şekil 8: Enerji Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi 51
Şekil 9: Enerji Güvenliğinin Tanımları 54
Şekil 10: Enerji Güvenliğinin Boyutları 56
Şekil 11: Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da İnşa Edilen Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları 80
Şekil 12: Orta Asya'da Enerji Güvenliği 138
Şekil 13: Orta Asya'da Enerji Güvenliğini Tehdit Eden Sorunlar 139
Şekil 14: Boru Hatlarının Güvenliği 148
Şekil 15: Kazakistan Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 151
Şekil 16: Özbekistan'ın Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 163
Şekil 17: Türkmenistan'ın Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 168
Şekil 18: Rusya'nın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 178
Şekil 19: Çin'in Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 185
Şekil 20: ABD'nin Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 190
Şekil 21: İran'ın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 193
Şekil 22: İngiltere'nin Orta Asya Enerji Güvenliğini Etkileyen Faktörler 197
Şekil 23: Avrupa Birliği'nin Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 199
Şekil 24: Azerbaycan'ın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler 201
Şekil 25: Türkiye'nin Orta Asya Politikasını Etkileyen Faktörler 206
Şekil 26: Enerji Şirketlerinin Temel Görevleri 209
Şekil 27: Orta Asya'da Öne Çıkan Enerji Şirketleri 211
Şekil 28: Hazar Denizi'nde Anlaşmaya Varmayı Engelleyen Nedenler 214
Şekil 29: Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Alternatif Görüşler 229

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABTC: Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BP: British Petroleum (İngiliz Petrol)

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

CPC: Caspian Pipeline Consortium (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu)

EIA: Energy Information Administration (Enerji Bilgi Yönetim İdaresi)

GAZPROM: Gazovaya Promışlennost (Gaz Endüstrisi)

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IEA: International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)

LPG: Liguefied Petroleum Gas (Sıvılaştırılmış Petrol Gazı)

LNG: Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)

MMSCFD: Million Standart Cubic Feet Per Day (Günde Milyon Standart Fit Küp)

OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

SOCAR: State Oil Company of Azebaijan Republic (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TAPI: Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı)

TDK: Türk Dil Kurumu

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRACECA: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş olarak adlandırılan uzun bir dönemin sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin himâyesinden kurtularak bağımsızlığını ilân eden Orta Asya ülkeleri; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan dünya sahnesine yeni birer aktör olarak çıkmışlardır. Yakın bir tarihte bağımsız olan Orta Asya ülkelerinin günümüzde dünyanın büyük enerji rezervlerine sahip ülkeler arasında oldukları bilinmektedir. Bu ülkelerden Kazakistan petrol, Türkmenistan ve Özbekistan ise doğal gaz rezervlerinde ön plana çıkmaktadır. Bölgenin jeopolitik konumu, zengin enerji rezervleri, maden yatakları ve stratejik hammadde kaynaklarına sahip olması, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin ve İngiltere gibi bölgesel güçlerin yanı sıra Türkiye, Avrupa Birliği, İran ve Azerbaycan gibi küresel güçlerin de bu coğrafyaya nüfuz etmelerine neden olmuştur.

Böylesine önemli bir jeopolitik konumda bulunan ve zengin enerji rezervleri, maden yatakları ile stratejik hammadde kaynaklarına sahip Orta Asya topraklarında enerji son derece önemli bir yer tutmaktadır. Ancak konu enerji ve güvenlik olunca birçok farklı sorun ve tehditlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Önemli bir su ve enerji kaynağı olan ve boru hatlarının birleşim noktasında bulunan Fergana Vadisi'nde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında zaman zaman kanlı çatışmaların bölgedeki istikrarı tehdit etmesi, petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler olan Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran ve Rusya arasında yıllarca paylaşılamaması ve bölgedeki boru hatlarının güvenliği başta olmak üzere enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, düşük yatırım ve altyapı zorlukları, yolsuzluk ve kötü yönetim, dış tedarikçilere bağımlılık, küresel enerji piyasası dinamikleri ve coğrafi koşullar Orta Asya'da enerji güvenliğini tehdit eden olaylar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte Orta Asya'da enerji güvenliğini Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan

özelinde incelemek ve enerji alanında yaşanan güvenlik sorunlarını ele almak ve bu sorunlara alternatif çözüm önerileri sunmaktır. Burada Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın örnek ülkeler olarak seçilmesi, her üç ülkenin de bölgede fosil enerji kaynakları bakımından diğer ülkelere nazaran zengin bir konumda bulunmasından ileri gelmektedir.

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve güvenlik bağlamında pek çok farklı sorunla yüzleşmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan enerji güvenliği ise bölgede yaşanan güvenlik sorunlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bölgede enerji güvenliğinin yanı sıra sınır sorunları, su sorunları, etnik sorunlar, çevre sorunları, uyuşturucu kaçakçılığı ve radikal dini akımların birer güvenlik sorunu hâline geldiği aşikârdır. Çalışmada Orta Asya'da güvenlik sorunlarının diğer boyutları ile değil de enerji güvenliği bağlamında ele alınmasının sebebi hâlihazırda bölgedeki diğer sorunların pek çok çalışmaya konu olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle Orta Asya'da enerji güvenliği alanında yapılan çalışmaların yetersiz olması konu seçiminde belirleyici olmuştur. Çalışmanın önemi ise, Orta Asya'da enerji güvenliğini neoliberal bir bakış açısıyla ele alan özgün bir çalışma olmasından kaynaklanmaktadır. Orta Asya'da enerji güvenliğinin petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinden incelenmesinin nedeni bu enerji kaynaklarının bölgedeki diğer enerji kaynaklarına nazaran ön plana çıkmasından ve Orta Asya'da yaşanan güvenlik sorunlarından biri olarak değerlendirilmesinden ileri gelmektedir.

Yazarın bu konuya ilgisi, Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı doktora ders döneminde Prof. Dr. Fahri Türk'ün Orta Asya derslerine katılmasıyla başlamış, Uluslararası Güvenlik ve Terör alanında YÖK 100/2000 Doktora Bursu kazandıktan sonra güvenlik okumaları üzerine yoğunlaşmasıyla birlikte ete ve kemiğe bürünmüştür.

1.1. Analitik Yapı

Bu çalışmada aşağıda verilen araştırma sorularının yanıtları aranmakta ve hipotezler sınanmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Soruları ve Hipotezler

Araştırma Soruları
Neden bazı küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya politikalarında enerji başat bir rol üstlenmiştir?
Neden Hazar Denizi'nin paylaşılması uzun yıllar almıştır?
Orta Asya bölgesindeki enerji güvenliği sorunları nasıl çözüme kavuşturulabilir?
Hipotezler
Orta Asya topraklarının zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması bölgeyi bir cazibe merkezi hâline getirmiştir.
Coğrafi ve ekolojik sorunlar, ekonomik çıkarlar, hukuki statü uyuşmazlığı, tarihsel tartışmalar ve dış güçlerin jeopolitik mücadelesi Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünü geciktirmiştir.
Bölgedeki enerji güvenliği sorunları iş birliği ve ortak çıkarlar gözetilerek çözüme kavuşturulabilir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'de araştırma soruları ve hipotezler yer almaktadır. Buna göre çalışmada *"Orta Asya bölgesindeki enerji güvenliği sorunları nasıl çözüme kavuşturulabilir?"* temel sorusunun yanı sıra *"Neden bazı küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya politikalarında enerji başat bir rol üstlenmiştir?", "Neden Hazar Denizi'nin paylaşılması uzun yıllar almıştır?"* soruları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın hipotezleri ise *"Bölgedeki enerji güvenliği sorunları iş birliği ve ortak çıkarlar gözetilerek çözüme kavuşturulabilir.", "Orta Asya topraklarının zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması bölgeyi bir cazibe merkezi hâline getirmiştir."* ve *"Coğrafi ve ekolojik sorunlar, ekonomik çıkarlar, hukuki statü uyuşmazlığı, tarihsel tartışmalar ve dış güçlerin jeopolitik mücadelesi Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünü geciktirmiştir."* şeklinde formule edilmektedir.

Bu çalışmanın siyaset bilimi açısından önemi, alanında yapılan ilk bilimsel çalışma niteliği taşımasının yanı sıra kendinden sonra gelecek olan çalışmalara ışık tutarak bir örnek teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. 21. yüzyılda enerjinin yükselen bir değer olarak ortaya çıkması, Orta Asya topraklarının dünya enerji rezervlerinin büyük bir kısmını barındırması ve büyük güçlerin Orta Asya topraklarına nüfuz etmesi, söz konusu coğrafyayı enerji güvenliği açısından değerli kılmaktadır.

Bu çalışmanın yukarıda ortaya koyulan hipotezlerini çözümlemek için aşağıdaki yol haritası izlenmektedir: *"Orta Asya'da Enerji Güvenliği: Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Örnekleri"* başlıklı bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sorunsalın ve çalışmanın yöntemsel çerçevesinin ortaya koyulmasının ardından çözümlemenin kuramsal alt yapısı olan liberal yaklaşımlar, neoliberalizm ve enerji konuları ele alınmaktadır. İkinci bölümde enerji, enerjinin tarihsel gelişimi, dünya doğal gaz ve petrol üretimi, tüketimi ve ticareti, uluslararası enerji kuruluşları, güvenliğin etimolojisi, enerji güvenliği ve enerji güvenliğine farklı yaklaşımlar konularına yer verilmektedir. Üçüncü bölümde bölgedeki enerji rezervleri ile Orta Asya'da enerji nakil hatları olan; petrol ve doğal gaz boru hatlarının yanı sıra karayolları, demir yolları ve deniz yolu taşımacılığı incelenmektedir. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan dördüncü bölümde ise asıl çalışma konusu olan Orta Asya'da enerji güvenliği, bölgeyi tehdit eden enerji güvenliği tehditleri, Orta Asya ülkelerinin stratejik enerji politikaları, bölgedeki enerji ilişkileri bağlamında dış güçlerin bölge politikaları ve Hazar Denizi'nin statü sorunu ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Çalışmada elde edilen bulguların tartışıldığı son bölüm olan sonuç kısmında bölgedeki enerji güvenliği tehditlerine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Orta Asya'da enerji güvenliğini Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan özelinde analiz etmek ve bu ülkelerdeki enerji güvenliğinin sağlanması hususunda ortaya çözüm önerileri atmaktır.

1.2.Yazın

Türkçe yazında enerji güvenliği çalışmalarını analiz edebilmek için Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan yüksek lisans ve doktora tezleri ile TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı'nda (SBBV) yer alan makaleler, incelenmiş, *"enerji güvenliği"* ve *"energy security"* başlıklarını taşıyan çalışmalar değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Grafik 1: Türkiye'deki Enerji Güvenliği Çalışmalarının Nicel Analizi

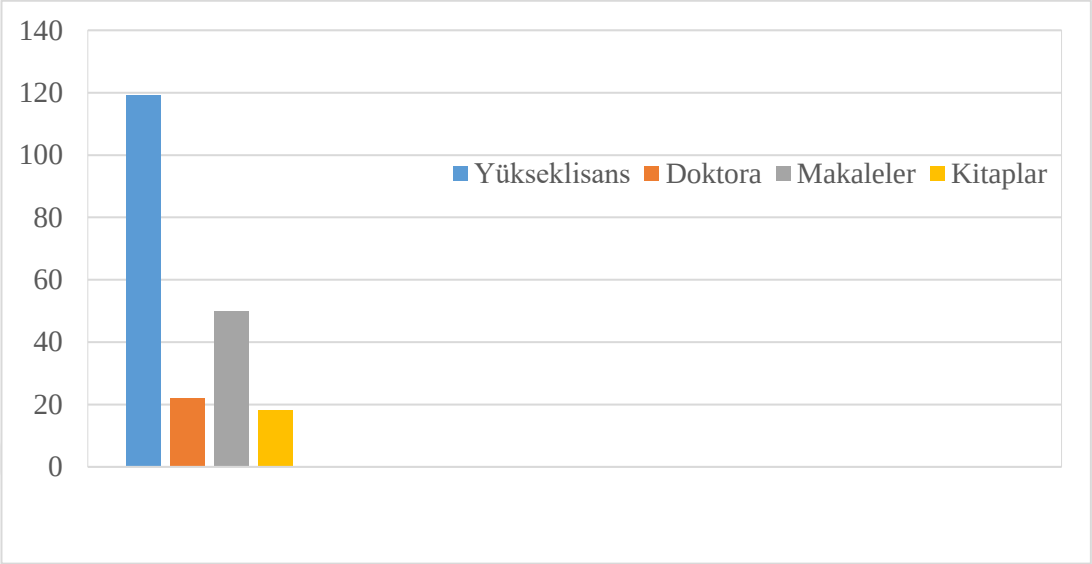

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1'de Türkiye'deki enerji güvenliği çalışmalarının nicel analizi yer almaktadır. Yapılan yazın taramasında 119'u yüksek lisans, 22'si doktora, 50'si makale ve 18'i kitap olmak üzere toplamda 209 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Buradan hareketle enerji güvenliğinin daha çok yüksek lisans ve makaleler bazında çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Güvenlik çalışmalarında olduğu gibi enerji güvenliği çalışmaları da Türkiye'de yakın bir geçmişte yani diğer çalışma alanlarına göre oldukça geç başlamıştır. Nitekim enerji güvenliği ile ilgili ilk çalışma 2003 yılında Ümit Aktaş tarafından kaleme alınan *"Oil and Caspian Sea: Prospect's for Turkey's Energy Security"* başlığı ile yayımlanmamış yüksek lisans tezidir.

Grafik 2: Türkiye'deki Enerji Güvenliği Çalışmalarının Oransal Dağılımı

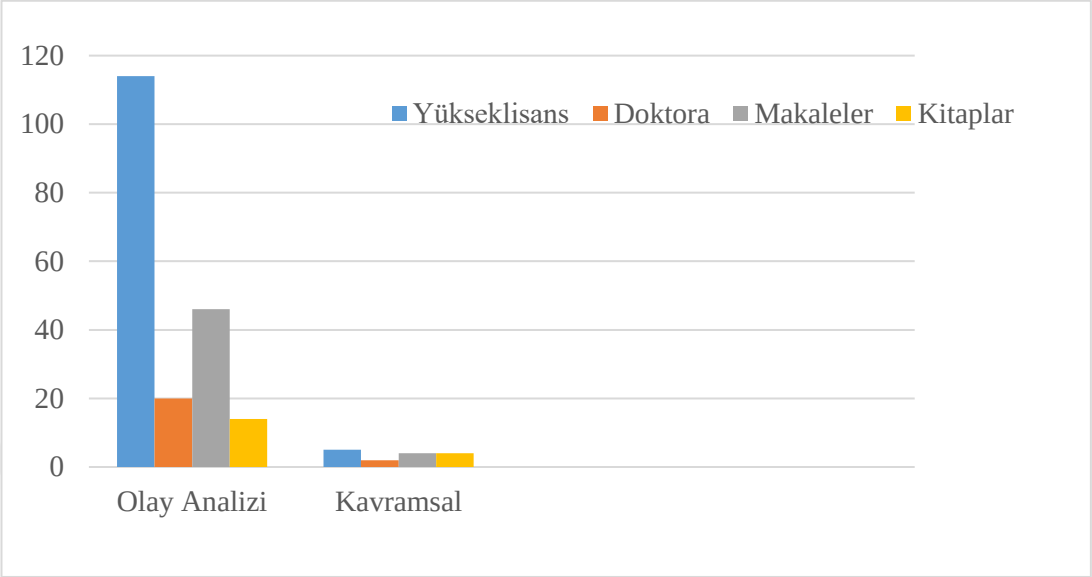

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2'de Türkiye'de yapılan enerji güvenliği çalışmalarının oransal dağılımı yer almaktadır. Buna göre, 119 yüksek lisans tezinin 114'ü olay analizi, 5'i kavramsal, 22 doktora tezinin ise 20'si olay analizi, 2'si kavramsal, 50 makalenin 46'sı olay analizi, 4'ü kavramsal ve 18 kitabın 14'ü olay, 4'ü kavramsal çalışmalardan oluşmaktadır. Genel bir değerlendirme yapıldığında ise 209 akademik çalışmanın 194'ü olay analizinden oluşurken sadece 15 çalışmanın kavramsal çalışmalardan meydana geldiği görülmektedir.

Şekil 2: Orta Asya'da Enerji Güvenliği ile İlgili Çalışmalar

Makaleler
Alaeddin Yalçınkaya-Yasir Rashid, "Relationships Between Foreign Policy and Energy Security in Central Asia" Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 71, 2021, s.491-514.
Kamer Kasım, "The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on The Caspian Energy Security", Abant Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 21, Sayı 3, 2021, s.945-960.
Pervane İslamova, "Negotiations About The Legal Status Of The Caspian Sea and Impact of This Process on Local and Regional Energy Security", Turkish Studies, Cilt 10, Sayı 2, 2015, s.483-490.
Yüksek Lisans Tezleri
Mehmet Yusuf Hazar, Ensuring Energy Security in The Caucasus and Caspian Basin and Its Effects in The Region, (Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), İstanbul 2021.
Morteza Chachyki, Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya Enerji Politikaları, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış

Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2015.
Muhammed Emin Kocaman, Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü Ve Enerji Güvenliği, (İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
Ümit Altuntaş, Oil and Gas in The Caspian Sea: Prospects for Turkey's Energy Security, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), Ankara 2003.
Yıldırım Gündüç, Energy Security and Central Asian Geopolitics, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı), Ankara 2012.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2'de *"Orta Asya'da Enerji Güvenliği"* ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Yapılan yazın taraması sonucunda 7 makale ve 5 yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda 12 akademik çalışmaya ulaşılmış olup Orta Asya Enerji Güvenliği üzerine herhangi bir doktora tezine rastlanılmamıştır. Söz konusu çalışmaların konu dağılımlarına bakıldığında ise bölgedeki enerji güvenliğinin ekseriyetle "Hazar Denizi" coğrafyasında yoğunlaştığı, Orta Asya'da enerji güvenliğini "Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan" örnekleri üzerinden ele alan herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yapılan araştırmada Orta Asya hakkında 283 yüksek lisans ve 67 doktora tezi olmak üzere toplamda 350 teze ulaşılmaktadır. 67 doktora tezinin içerisinde bir tanesinin bile Orta Asya enerji güvenliği hakkında olmaması alandaki boşluğu gözler önüne sermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi yazında enerji ve enerji güvenliği hakkında birçok eser kaleme alınmış olmasına rağmen bu çalışmada incelenen *"Orta Asya'da Enerji Güvenliği"* hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çalışmanın kapsamı dâhilinde ön plana çıkan çalışmalar şunlardır:

Sarah Lain ve Rafaello Pantucci tarafından kaleme alınan *"Energy Security Issues in Central Asia and Beyond Twenty-Five Years Of Independence"* başlıklı konferans raporunda Orta Asya'nın yüzleştiği genel güvenlik tehditleri ve bölgedeki enerji güvenliği konularına yer verilmiştir.[1] Fahrad Taghizadeh-Hesary, Naoyuki Yoshino, Young Ho Chang ve Alaaddin Rillo'nun editörlüğünde yayımlanan

[1] Sarah Lain, Rafaello *Pantucci, Energy Security Issues in Central Asia and Beyond Twenty-Five Years Of Independence,* Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2017.

"Achieving Energy Security in Asia: Diversification, Integration and Policy Implications" başlıklı kitapta Asya'da enerji güvenliği sorunları, enerji iş birliği ve enerji ticareti konuları üzerinde durulmuştur.[2] Anatole Boute, *"Central Asian Energy Security"* başlıklı makalesinde; Orta Asya enerji sektörünü, yatırım gereksinimlerini, bölge ülkelerinin enerji politikalarını ve söz konusu coğrafyada enerji güvenliği sorunlarını incelemiştir.[3]

1.3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, neoliberal bakış açısıyla Orta Asya enerji güvenliğini Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkeleri üzerinden incelemektir. Bu araştırmada genel olarak hem birincil hem de ikincil kaynaklar kullanılmış olsa da birincil kaynakların kullanımı daha çok tercih edilmiş, Türkçe, İngilizce, Kazakça ve Rusça kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada çözümleme yöntemi olarak çoklu örnek olay yaklaşımı kullanılmıştır. Ancak karşılaştırma yapmaya son derece elverişli olan bu yaklaşım detayların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Örnek olay için Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan seçilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu ülkelerin seçilmesinin sebebi Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları bakımından öne çıkmasıdır.

Orta Asya'da enerji güvenliği ile ilgili öne çıkan bu raporlar ve makaleler dışında yazılmış olan diğer yardımcı kitaplar ve makaleler ile Uluslararası Enerji Ajansı, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bakanlık sayfalarında yer alan bilgi, belge ve anlaşma metinleri, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin yayınları gibi belirli kurumların çevrim içi sayfalarındaki yazılar, makaleler ve gazete haberleri bu konuda kaynak sayılabilecek diğer çalışmalar arasındadır. Bu çalışmada Uluslararası Enerji Ajansı, Orta Asya ülkelerinin devlet kurumlarının resmi sayfaları, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı başta olmak üzere konu ile alâkalı kurumların çevrim içi sayfalarından elde edilen veriler kalitatif içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

---

[2] Fahrad Taghizadeh-Hesary, Naoyuki Yoshino, Young Ho Chang, Alaaddin Rillo, *"Achieving Energy Security in Asia: Diversification, Integration and Policy Implications"* World Scietific Press, 2019.

[3] Anatole Boute, *Central Asian Energy Security*, Cambridge University Press, https://www.cambridge.org/core/books/energy-security-along-the-new-silk-road/central-asian energy-security, 03.05.2021.

Orta Asya'da enerji güvenliği hakkındaki güncel veriler TRT Avaz, BBC, Orta Asya ülkelerinin gazetelerinin çevrim içi sayfaları ve Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ve Enerji Portalı gibi kurumlardan elde edilmiştir. Yazar, 2023-2024 eğitim ve öğretim yılı süresince Kazakistan'ın Türkistan ilinde yer alan Ahmet Yesevi Üniversitesinde Kazakça ve Rusça dil eğitimi almış ve alan araştırması yapmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere alan araştırması olarak Kazakistan ve Özbekistan'ın tercih edilmesi bu iki ülkenin bilimsel araştırma yapmaya daha açık ve elverişli bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır.

1.4. Kavramlar

"Neoliberal Bakış Açısıyla Orta Asya'da Enerji Güvenliği: Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Örnekleri" başlıklı bu çalışmada geçen *"Orta Asya, enerji, güvenlik, enerji kaynakları* ve *enerji güvenliği"* gibi birden çok anlamı olan kavramların hangi çerçevede kullanıldıklarının belirlenmesi olası anlam karmaşasının önüne geçebilmek ve çalışmanın tam manasıyla anlaşılabilmesini sağlamak adına son derece önem arz etmektedir.

Eski ve ortaçağ gözlemcilerinin uygarlık için *"sıradışı",* modern tarihçilerin ise *"Avrasya'nın kalbi", "Avrasya'nın ekseni"* olarak adlandırdıkları Orta Asya, dünya kara kütlesinin yedide birini kaplamaktadır.[4] Büyük jeopolitik düşünür Halford Mackinder, *"Heartland"* kuramında Orta Asya'yı *"dünyanın kalbi"* olarak nitelendirmiş, dünyayı kontrol altına alabilmek için stratejik bir öneme sahip olan bu bölgenin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuştur.[5] Asya kıtasında yer alan Orta Asya bölgesinin sınırları, Batı'da Çin dağlarından Hazar Denizi'ne, güneyde İran ve Pakistan'a, kuzeyde ise Rusya'ya kadar uzanmaktadır. Bunun yanı sıra hiçbir zaman

[4] Peter B.Golden, *Central Asia in World History*, Oxford University Press, New York, 2011, s.1.
[5] Mirzohid Rahimov, Galina Urazaeva, *Central Asian Nations and Border Issues*, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, England, 2002.

Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmayan Afganistan da Orta Asya'nın bir parçası olarak kabul edilmektedir.[6]

Şekil 3: Türkistan Bölgesi'nin Parçaları

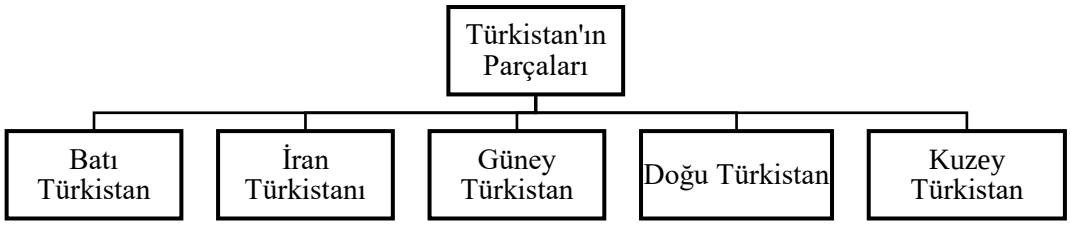

Kaynak: Fahri Türk, Türkiye Orta Asya Ülkeleri İlişkileri Ders Notları

Mevcut yazında Orta Asya'nın dar ve geniş olmak üzere iki farklı anlamı bulunmaktadır. Şekil 3'te görüldüğü üzere geniş anlamıyla Orta Asya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan (Batı Türkistan), Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Afganistan'ın kuzeyi (Güney Türkistan) ve İran'ın Gorgan bölgesi (İran Türkistanı) gibi coğrafyaları kapsamaktadır.[7] Dar anlamıyla Orta Asya ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme dâhil olan beş ülkeyi "Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan" ı yani *"Batı Türkistan"* ı içermektedir. Bu çalışmada Orta Asya kavramı, dar anlamda kullanılmaktadır.

En basit tanımıyla iş yapabilme yeteneği olarak ifade edilebilen enerji, Cambridge Mesleki İngilizce Sözlüğü tarafından*" Elektrik ve petrol gibi ısı ve ışık üretebilen bir şeyden gelen güç"* olarak tanımlanmaktadır.[8] Bu kavram, ister doğada bulunan ister insan teknolojisi sonucunda türetilen bir şey olsun tüm fiziksel hareketlerin anlaşılmasında önemli bir görev ifa etmektedir.[9] Enerjinin ısı, kinetik, potansiyel, mekanik, ışık, elektrik ve nükleer çeşitlerinden söz etmek mümkündür.[10] Enerji kaynakları ise bazı özel teknikler vasıtasıyla ekonomik olacak şekilde enerji

[6] Royal Berglee, *World Regional Geography: People, Places and Globalization,* Published by Flatworld, 2017.
[7] Ahmet Kanlıdere, *Orta Asya Türk Tarihi,* T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2011, s.194.
[8] *Cambridge Business English Dictionary,* Cambridge University Press, 2011.
[9] William J.Mcpeak, *Nineteenth-Century Development of The Concept of Energy,* https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/nineteenth-century-development-concept-energy, 12.12.2023.
[10] Andrew Zimmerman Jones, *Energy: A Scientific Definition,* https://www.thoughtco.com/energy-definition-and-examples-2698976, 03.12.2022.

elde edilebilen kaynaklar olarak tanımlanabilir. Su, rüzgâr, odun, kömür, güneş, doğal gaz ve petrol, birer enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Tüm bu kaynaklardan elde edilen enerji; ısı, ışık, mekanik güç (özellikle sanayi sektöründe) başta olmak üzere farklı alanlarda ve farklı amaçlarda kullanılmaktadır. [11] Bu çalışmada Orta Asya'da öne çıkan enerji kaynakları olan doğal gaz ve petrol ele alınmaktadır.

Çatışma, tehdit ve tehlikenin yokluğu gibi birbirine yakın ifadeler ile tanımlanabilen güvenlik kavramı[12] en basit hâli ile güvende olma durumu olarak tarif edilmektedir.[13] Bir başka tanımıyla güvenlik, *"korkusuzca yaşayabilme durumu veya emniyet hâli"* manasına gelmektedir.[14]

Karmaşık ve anlaşılması oldukça zor olan enerji güvenliği kavramının tanımı üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlanamamışsa da en çok kullanılan tanım Uluslararası Enerji Ajansı'na aittir. Buna göre enerji güvenliği, *"Tüm yakıtlara ve enerji kaynaklarına güvenilir, kesintisiz ve uygun fiyatlı erişim"* olarak tanımlanmıştır. Enerji güvenliğinin uzun ve kısa vadeli enerji güvenliği olmak üzere iki farklı yönü olduğunu belirten ajans, uzun vadeli enerji güvenliğini ekonomik gelişmeler ve çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda enerji tedarik etme olarak nitelerken kısa vadeli enerji güvenliği ise arz talep dengesindeki ani değişikliklere tepki verebilme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır.[15] Kısa vadeli enerji güvenliği, petrol ve doğal gaz arzının istikrarını, uzun vadeli enerji güvenliği ise alternatif güç kaynaklarına yatırımı ifade etmektedir. Bu çalışmada enerji güvenliği, petrol ve doğal gaz bağlamında ele alınmasından mütevellit kısa vadeli boyutu çerçevesinde incelenmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta ise doğal gazın yazımı üzerinedir. Birçok kaynakta doğal gaz "doğalgaz" şeklinde bitişik yazılmaktadır. Fakat bu kelimenin yazımı Türk Dil Kurumu'na göre ayrı

---

[11] Hayati Doğanay, Ogün Coşkun, *Enerji Kaynakları,* Pegem Akademi, Ankara, 2017, s.2.
[12] Tuncay Kardaş, Güvenlik, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
[13] Istituto della Enciclopedia Italiana nell'Enciclopedia Treccani. *Sicurézza,* https://www.treccani.it/vocabolario/sicurezza/ , 27.12.2020.
[14] Sinem Akgül Akçeşme, "Güvenlik", *Güvenlik Çatışmaları ve Güvenlikleştirme,* İstanbul, 2016, s. 241.
[15] *Reliable, Affordable Access To All Fuels and Energy Sources Energy Security,* Internatiol Energy Agency, https://www.iea.org/topics/energy-security, 12.05.2020.

yazılmaktadır. Bu çalışmada TDK kuralları gereğince kelimenin ayrı yazılan "doğal gaz" şeklindeki yazımı kullanılmaktadır.

1.5. Kuramsal Çerçeve: Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Enerji Güvenliği

Uluslararası İlişkiler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yeni bir disiplin ve çalışma alanıdır. 1919 yılından önce akademik olarak farklı disiplinler içerisinde (hukuk, felsefe, siyaset, ekonomi vb.) ele alınan Uluslararası İlişkiler, I. Dünya Savaşı'nın ardından Aberystwyth, Wales Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Kürsüsü'nün kurulması ile ayrı bir disiplin olarak tanınmıştır.[16] Ne var ki uluslararası sistem anarşik ve karmaşık bir yapıya sahip olduğundan anlaşılması oldukça zordur. Bu sistemi anlamlı kılabilmek ve sistemdeki olay silsilelerini doğru bir biçimde analiz edebilmek adına farklı kuramlar ortaya atılmıştır. Genel bir bakış açısı sunan bu kuramlar, uluslararası sisteme farklı açılardan yaklaşmakta, var olan olay ve sorunlara yönelik farklı çözüm önerileri sunmaktadırlar.

Çevremizdeki dünyayı her biri farklı bir kuramsal bakış açısını temsil eden mercekler aracılığıyla anlamayı ve anlamlandırmayı sağlayan uluslararası ilişkiler kuramları,[17] anarşik uluslararası sistemi ve bu sistemdeki karmaşık yapıları anlamayı kolaylaştıran düşünce sistemleri olarak bilinmektedir. Uluslararası ilişkiler kuramlarında, ABD ve İngiltere gibi iki büyük ülkenin etkin olduğu söylenebilir. Her kuramın, uluslararası sisteme getirdiği bakış açısı ve sorunlara sunduğu çözüm önerileri birbirinden oldukça farklıdır. Buna rağmen hiçbir kuram birbirinden bağımsız değildir. Nitekim bir kuram, ya bir kuramın devamı ya da o kuramın bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır.

Günümüzde uluslararası ilişkilerde realizm, idealizm, liberalizm, uluslararası siyaset teorisi, İngiliz okulu, Marksist yaklaşımlar, eleştirel teori, sosyal inşacılık (kontstrüktivizm), post-yapısalcılık, post-kolonyal teori, feminizm ve yeşil teori olmak üzere birbirinden farklı pek çok kuram bulunmaktadır. Küreselleşen ve

[16] Scott Burchill, Andrew Linklater, "Introduction", *Theories of International Relations*, Editors: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Peterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Third Edition, Palgrave Macmillan, 2005, p.1-23.
[17] Stephen Mcglinchey, *International Relations*, E-International Relations Publishing, 2016.

günden güne yeni aktörlerin dâhil oldukları uluslararası ilişkiler sistemin açıklamada var olan kuramların bazı konularda eksik kaldıkları anlaşılmış ve bu kuramlara yeni bir bakış açısı kazandıran farklı ve güncel yorumlar getirilmiştir. Eski kuramın yanına gelen *"neo"* yani *"yeni"* eki, o kuramın yeni ve güncel bir yorumunu ifade etmektedir. Bununla birlikte bir olayı tek bir kuram ile açıklamak çoğu zaman zordur. Dolayısıyla bir konuyu farklı bakış açılarıyla ele alabilmek, doğru bir analiz yapabilmek ve çözüme ulaşabilmek için birkaç kuramdan yararlanmak gerekmektedir.

21'inci yüzyılda sınır aşan, dış politikada belirleyici bir rol oynayan ve zaman zaman ülkeler arasında bir baskı aracı olarak kullanıldığı görülen enerjinin yükselen bir değer olarak karşımıza çıkması ile birlikte enerji güvenliği kavramı yazında giderek önem kazanmaya başlamıştır. Uluslararası İlişkiler kuramlarından neorealizm, neoliberalizm ve konstrüktivizmin yanı sıra uluslararası ekonomi politik tarafından da ele alınan enerji güvenliği her kuram tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Enerji güvenliği yazınında en çok tartışılan kuramların neorealizm ve neoliberalizm olduğu görülmektedir.[18] Devleti temel aktör olarak kabul eden neorealistler enerji güvenliğinde çıkar odaklı bir yaklaşım sergilemektedirler. Neoliberaller ise neorealistlerin aksine kurumların, uluslararası iş birliğinin ve liberal pazar ekonomisinin rolüne odaklanmakta ve uluslararası enerji piyasalarının barışçıl iş birliği ve küresel yönetişim için gerekli ortamı sağladıklarını düşünmektedirler.[19] Norm ve kuralların yapıcı rolüne vurgu yapan sosyal inşacıların da tıpkı neoliberaller gibi iş birliği olgusundan yana bir tavır takındıkları görülmektedir.[20]

Tablo 1: Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Enerji Güvenliğine Yaklaşımları

Uluslararası İlişkiler Kuramları	**Enerji Güvenliğine Yaklaşımları**
Realist Kuramlar	Devletin Gücü ve Ulusal Çıkarlar
Liberal Kuramlar	Uluslararası İşbirliği ve Kurumlar
Konstrüktivizm	Sosyol ve İdeolojik Faktörler
Eleştirel Kuramlar	Güç Dinamikleri ve Eşitsizlikler

[18] Fatih Barış Altınyuva, *Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Enerji Güvenliği: Türkiye'de Enerji Güvenliği Alanındaki Politika Yapıcı Aktörlerin Rolü,* (Maltepe Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021, s.16.

[19] Yury Borovsky, Kseniya Trachuk, "Energy Studies in The Theory of Internatiol Relations, *International Trends,* Volume 13. No 4 (43), 2015, http://intertrends.ru/system/Doc/ArticlePdf/1265/wohfrlPbq5.pdf, 24.05.2020.

[20] Bezen Balamir Çoşkun, "İşbirliği", *Uluslararası İlişkilere Giriş,* Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, 2017, s.427.

Jeopolitik Kuramlar	Stratejik Önem ve Transit Güvenliği

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Nalin Kumar Mohapatra, "Energy Security Paradigm*", Structure of Geopolitics and International Relations Theory: From Global South Perspectives*, Number 82, s.683-700.)

Tabloda uluslararası ilişkiler kuramlarının enerji güvenliğine olan yaklaşımları yer almaktadır. Enerji güvenliğini, ulusal güvenlik meselesi çerçevesinde ele alan realistler, devletlerin hayatta kalmak ve güçlerini garanti altına almak amacıyla enerji kaynaklarında kontrol sahibi olmak için birbirleriyle rekabet ettiklerini ve bu nedenle zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerde jeopolitik gerilim ve birtakım çatışmaların yaşandığını öne sürmektedir. Realist kuramlar, enerji güvenliğinde devletin gücü ve ulusal çıkarına odaklanmaktadır. Neorealizmde ise uluslararası sistemin yapısı ve bu yapının enerji kaynaklarına yönelik devletlerin davaranışlarında ne gibi bir etki yarattığına değinilmektedir.[21] Liberal kuramlar, enerji güvenliğinde uluslararası işbirliğinin ve kurumların üzerinde durmaktadır. Neoliberal kurumsalcılık, uluslararası kuruluşların ve anlaşmaların enerji çatışmalarını hafifleterek enerji piyasalarındaki istikrarı teşvik etmeye çalıştıklarını savunmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ise, enerji kaynaklarına karşılıklı bağımlılığın işbirliğini geliştireceğini ve çatışma olasılığını azaltabileceğini öngörmektedir.[22] Konstrüktivizm, enerji güvenliği politikalarını şekillendiren sosyal, kültürel ve ideolojik faktörlere odaklanmaktadır. Kimliklerin, normların ve söylemlerin devletin davranışını ve uluslararası enerji ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir.[23] Farklı toplumların enerji güvenliğini nasıl algıladığı ve önceliklendirdiği de konstrüktist bir çerçeve ele alınmaktadır.[24] Feminist ve Marksist bakış açılarını da içeren eleştirel kuramlar, enerji politikalarında güç dinamikleri ve eşitsizlikleri analiz etmektedir. Var olan enerji güvenliği politikalarını eleştiren eleştirel kuramlar, daha adil ve sürdürülebilir enerji politikalarını savunmakta, söz konusu enerji politikalarının

[21] Nalin Kumar Mohapatra, "Energy Security Paradigm*", Structure of Geopolitics and International Relations Theory: From Global South Perspectives*, Number 82, s.683-700.
[22] Jianhua Yu, Yichen DAI, "Energy Politics and Security Concepts From Multidimensional Perspectives", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, (in Asia)*, Energy Politics and Security Concepts from Multidimensional Perspectives (tandfonline.com), 10.09.2024.
[23] Nalin Kumar Mohapatra, *a.g.m.*, s.683-686.
[24] Adam N. Stulberg, "Energy and International Security", *Energy and International Security - International Relations* , Oxford Bibliographies, 11.03.2024.

dışlanmış topluluklar ve çevre üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.[25] Jeopolitik kuramlar, enerji kaynaklarının stratejik öenmini ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Enerji geçiş yolları, perol ve doğal gaz boru hatları ve boğazlar gibi dar geçitler üzerindeki kontrol, ele alınan konulardır. Realist kuramlar ile bazı noktalarda kesişen jeopolitik kuramlar, stratejik avantaj için rekabet ortamının oluşacağı noktasında realistler ile hemfikirdir.[26]

Orta Asya, 1991 yılından sonra birçok güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Orta Asya'nın önemli bir su kaynağı olan Fergana Vadisi'nin Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında paylaşılamaması ve bu bölgede yaşanan sınır sorunlarının zaman zaman kanlı çatışmalara dönüşmesi[27], bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü'nün kuruması, zaman zaman bu ülkeler arasında enerji krizlerinin patlak vermesi, Hazar Denizi'nin yirmi yılı aşkın bir süre kıyıdaş ülkeler (Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Rusya ve İran) arasında paylaşılamaması gibi nedenler Orta Asya'daki enerji güvenliğinin uzun yıllar boyunca realist bir bakış açısından ele alınmasına neden olmuştur. Ne var ki son yıllarda yaşanan gelişmeler doğrultusunda ülkeler arasında *"iş birliği"* fikrinin ön plana çıkması ile genel gidişat çatışmadan iş birliğine yani realizmden neoliberalizme evrilmiştir.

Mevcut yazında enerji güvenliği çözümlemeleri realizm, liberalizm, Kopenhag Okulu, bölgesel güvenlik ve kurumsalcı yaklaşımlar ışığında incelenmiştir. Görüldüğü üzere enerji güvenliği farklı yaklaşımlar temelinde ele alınmış olsa da enerjinin üretiminden taşınmasına ve tüketimine kadar olan sürecin sağlam bir *"iş birliği"* gerektiren muhteviyatı ve Orta Asya'da son yıllarda yapılan anlaşmaların tetiklediği iş birliği fikrinin kök salması bu çalışmada Orta Asya'da enerji güvenliğinin neoliberal bir bakış açısıyla ele alınmasına yol açmıştır.

---

[25] Özgür Özdamar, "Energy, Security and Foreign Policy", *Energy, Security, and Foreign Policy,* Oxford Research Encyclopedia of International Studies, 19.06.2024.
[26] Nalin Kumar Mohapatra,
[27] Selim Kanat, Serkut Kılınç, "Fergana Vadisi'nde Sınır Sorunlarının Kaynağı: Anklavlar ve Çözüm Arayışları", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 15, Sayı 1, 2024, s. 27-62.

Bu bölümde enerji güvenliği konusu neoliberalizm noktaınazarından ele alınmaktadır. Neoliberal kuramın daha iyi anlaşılabilmesi adına öncelikle liberal kurama değinilerek enerji konusu incelenmiş ve ardından neoliberalizm ve enerji güvenliği konusu ele alınmıştır.

1.5.1. Enerji Güvenliği ve Liberal Yaklaşımlar

Anarşik bir yapıda olan uluslararası sistemde, devletlerin birbirleri ile uyum ve barış içerisinde yaşayabileceklerini ileri süren yaklaşımlar, idealist/liberal yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir. [28] Temelleri 19'uncu yüzyılda atılan liberalizmin, fikirsel hareketlerinin 17'inci yüzyılda İngiltere'de monarşik milliyetçiliğe karşı yürütülen siyasi mücadele ile başladığı görülmektedir. John Locke'un *"Hükümet Üzerine İki İnceleme-Two Treatises of Government"* adlı eseri liberalizmin kabul edilen ilk büyük metni olma özelliğine sahiptir. Bireysel hak ve özgürlüklere son derece önem veren Locke'a göre hükümet, dini otorite ya da monarşiye değil rızaya dayalı olmalıdır. [29] Lock ile başlayan liberal filozoflar, kapitalist ekonomi ve modern sivil toplumda insanın ilerlemesi için büyük bir potansiyel görerek her ikisinin bireysel özgürlüğünü sağlayabilen devletlerde gelişebileceğini öngörmüşlerdir.[30]

Uluslararası ilişkilerde liberal yaklaşımlarında beş temel varsayımdan söz edilmektedir. Birincisi, devletler ve devlet dışı ulusötesi aktörlerin önemli olduğu varsayımıdır. İkinci temel varsayıma göre, devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın devlet davranışı üzerinde yatıştırıcı denecek bir seviyede olmasa bile yumuşatıcı bir etki yarattığıdır. Üçüncü yaklaşımda, uluslararası politikanın gündeminin sadece askeri güvenlik konuları üzerinden belirlendiği fikrini reddeden liberaller, düşük ve yüksek politika arasındaki ayrımın yanlış çizildiğini, sosyal, ekonomik ve çevresel konuların da bir o kadar önem arzettiğini ileri sürmüşlerdir. Dördüncü yaklaşım, liberallerin devlet-toplum ve bireysel analiz

[28] Evren Çelik Wiltse, "Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", *Küresel Siyasete Giriş,* Editör: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
[29] James L. Richardson, "Liberalism", *An Introduction to International Relations,* Editors: Richard Devetak, Jim George, Sarah Percy, Third Edition, Cambridge Press, Cambridge 2017. s.105-107.
[30] Robert Jackson, Georg Sorensen, *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, Fifth Edition, Oxford University Press, Oxford 2013. s.100.

seviyelerindeki faktörlerin uluslararası ilişkileri ve sonuçları nasıl etkilediğini inceleyen içerden-dışarıya bir görüşe sahip olmalarıdır. Son yaklaşım ise barış olmasa ile iş birliğinin hangi koşulları altında sağlanabileceğini araştırmaktır.[31]

İnsanın doğasına olumlu bir bakış açısıyla bakan liberalizmin insan aklına büyük bir inancı olmakla birlikte rasyonel ilkelerin uluslararası ilişkilere uygunalabileceğini savunmaktadır. Liberaller, bireylerin belli bir noktaya kadar kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini ve rekabetçi olduğunu kabul etmekle birlikte bireylerin birçok çıkarı paylaştığına dikkat çekerek işbirliğine son derece yatkın olduklarını ifade etmektedirler. Liberalizme göre savaş ve çatışma kaçınılmaz değildir. İnsanların akıllarını kullanarak yalnızca devletler değil uluslararası sınırlar arasında da karşıklı olarak fayda sağlayabilecek iş birliğine ulaşabilmeleri mümkündür.[32] Nitekim liberal kuramda *"iş birliği ve dayanışma"* ilkeleri vurgulanan kavramlar arasındadır. Liberalizm, sistemin anarşik yapısına rağmen devletlerin neden iş birliğine gittiklerini incelemektedir. Bu bağlamda liberaller ortak çıkar ve kazanç dürtüsü üzerinde durmaktadırlar. Devletler kendi çıkarları doğrultusunda iş birliğine yanaşmakta ve bu çerçevede uluslararası normlara uymaktadırlar. Ortak çıkarların net olarak ifade edilmesi ve devletlerin bundan pay alabileceklerine inanmaları önemli bir husustur. Dolayısıyla dış politika kazan-kazan *(win-win)* ilkesi üzerine inşa edilmelidir.[33]

Uluslararası İlişkiler kuramlarının güvenlik araştırmalarında ortaya atılan yaygın görüşe göre enerji kaynakları, devletlerin hayatta kalmasıyla ilgili askerî güç, ekonomik kalkınma ve sosyal istikrarı sağlayan unsurlardır. [34] Enerji güvenliğinin standart ve kapsamlı bir tanımı olmamasıyla birlikte çoğu analistin enerji güvenliğini, uluslararası kriz veya çatışma zamanlarında bile bir devletin hayati

---

[31] Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti, International Relations Theory, Rowman & Littlefield, 2020, s.63-64.
[32] Robert Jackson, Georg Sorensen, *a.g.e.*, s.100.
[33] Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, 2014, s. 149-153.
[34] Efstratios, Pourzitakis, *Hedging Against Energy Insecurity: A Comparison Between China And The EU*, (Hong Kong Baptist University Unpressed Doctoral Thesis), Hong Kong, 2017, s.7.

gereksinimlerini karşılamak için yeterli miktarda uygun fiyatlı enerjiye erişimi şeklinde tanımladığı görülmektedir.[35]

Enerji güvenliği ve enerji politikaları üzerine yapılan ilk çalışmalar, enerji kaynaklarına erişimi bir ulusal güvenlik meselesi olarak yorumlamışlardır. Realist yaklaşım, enerjiyi ulusal bir güç ve çıkarların temel bileşeni olarak değerlendirmiş, enerji kaynaklarının üzerinde çatışma ve savaş gibi durumların kaçınılmaz bir gerçek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Liberal yaklaşımlar ise ulusal güvenlik konularında olduğu gibi enerji alanında da iş birliği olgusundan yana tavır sergilemişlerdir. Her iki taraf için yarar varsa enerji kaynaklarınının alıp satılabileceğini düşünen liberaller, Robert O. Keohane'ın görüşlerinden yola çıkarak neoliberalizmin ortak bir çıkar söz konusu olduğunda iş birliğinin gerçekleşeğini kabul etmektedir. Liberal yaklaşımda boru hatları enerji sektöründeki karşılıklı bağımlılığı güçlendirerek iş birliğini daha kolay bir hâle getirmesi ve enerji kaynaklarında mutlak kazanç elde etmek mümkündür.[36] Liberal yaklaşımlarda enerji güvenliği, iş birliğinin yanı sıra uluslararası kurumlarla da ilişkilendirilebilmektedir. OPEC ve Uluslararası Enerji Ajansı gibi kurumlar buna örnektir. Nakli için özel bir altyapı sistemine ihtiyaç duyan enerji ürünlerinde karşılıklı bağımlılık, alternatif kaynaklar ve yeni pazar arayışları ortaya atılmaktadır.[37]

1.5.2. Neoliberalizm ve Enerji Güvenliği

Neoliberalizm, yeni *"neo"* ve *"liberalizm"* kelimelerinin birleşiminden oluşmuş bir sözcüktür. Buradan yola çıkarak neoliberalizmin yeni liberalizm manasına geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Uluslararası perspektiften bakıldığında neoliberalizm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan sistemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Neoliberalizm, liberalizmin uluslararası kurumlar ile

[35] Paul D. Williams, *Security Studies An Introduction*, Routledge, First Edition, New York 2008, s.484.
[36] Ayhan Gücüyener, "Realizm ve Liberalizmin Çatışması: Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan Arasındaki Enerji İşbirliğinin Doğasını Anlamak", *The Market For Ideas,* https://www.themarketforideas.com/the-clash-of-realism-and-liberalism-understanding-the-nature-of-cooperation-on-energy-security-between-turkey-azerbaijan-and-georgia-a181/, 12.10.2024.
[37] Iulian Chifu, "The Liberal Approach Towards Energy Security Through Interdependence At Risk", *U.P.B. Scientific Bulletin Series,* Vol. 76, Iss. 4, 2014, https://www.scientificbulletin.upb.ro/rev_docs_arhiva/full621_233039.pdf, 12.12.2024, s.257-258.

desteklenmiş bir şekli olarak değerlendirilmektedir. Bu kuramda tartışılan temel soru ise *"İşbirliği, hangi şartlar altında ortaya çıkmaktadır?"* şeklinde formüle edilebilir. Neoliberaller, iş birliğinin kazan-kazan ya da çıkar ilişkisi söz konusu olduğunda mümkün olabileceğini ve bu bağlamda uluslararası kurumların varlığının devletleri iş birliğine teşvik edebileceğini ileri sürmektedirler. Her ne kadar sistemin anarşik yapısını kabul etse de çatışma yerine barışı ve iş birliğini savunan neoliberalizme göre uluslararası kurumların bir başka önemli işlevi ise uluslararası barışın sağlanmasında kilit bir rol üstlenmeleridir.[38]

Neoliberalizm, liberal teorinin ütopyacı özelliğinden kaçınmayı amaçlayan liberalizmin yenilenmiş bir versiyonudur. Değişim ve ilerleme konusunda liberalizmle aynı paydada buluşan neoliberalizm, idealizmi kabul etmemektedir. Kenneth Waltz tarafından geliştirilen neoliberal kuram, devlet sisteminin merkezsiz ve anarşik yapısını ve devletlerin görece güç dağılımını, nasıl odak merkezi hâline geldiğini analiz etmektedir.[39] Realistlerin aksine çatışma ve iş birliğini nötr bir tavırla ele alan neoliberaller, her iki olgunun da aktörlerin çıkarları doğrultusunda sonuçlanabileceğini ileri sürmektedirler. Nitekim neoliberalizm, devletlerin *"ortak çıkarlar"* söz konusu olduğunda iş birliğine gittiklerini savunmaktadır. Robert Owen Keohane, iş birliğini *"daha önceden uyum içinde olmayan farklı kişi veya kurumların eylemlerinin, çoğu kez siyasi koordinasyon olarak atıfta bulunan bir müzakere sürecinden sonra uyumlu hâle gelmesi"* şeklinde tanımlamaktadır. Buradan hareketle son derece politik bir yön barındıran işbirliğinin amacının, olumlu ya da olumsuz teşvikler aracılığıyla davranış kalıplarını değiştirebilmek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[40]

Neoliberalizm kuramı, ekonomik içerikli bir kuram olmanın yanı sıra uluslararası ilişkilere özgün bazı açılımlar sunmaktadır.[41] Keohane ve Nye, uluslararası ilişkilerin temel tartışma konularından olan güç, aktör ve uluslararası sistem gibi konular hakkında neorealizmin görüşlerine karşı çıkmaktadır. Nye ve

[38] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2016, s. 30-31.
[39] Robert Jackson, Georg Sorensen,*a.g.e.,* s.310.
[40] Bezen Balamir Çoşkun, *a.g.e.,* 422-423.
[41] Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2019.

Keohane, 1977 yılında yazmış oldukları *"Power and Interdependence: World Politics in Transition"* başlıklı kitapta *"karşılıklı bağımlılık"* kuramını ortaya atmışlardır.[42] Bağımlılık en yaygın tanımıyla dış güçler tarafından belirlenen veya önemli ölçüde etkilenen bir durum olarak bilinmektedir. Karşılıklı bağımlılık ise ülkeler veya farklı aktörler arasında karşılıklı etkilerle karakterize edilebilen durumlardır. Çoğunlukla bu etkiler insan, mal ve paranın uluslararası işlem akışlarından kaynaklanmaktadır. İşlemlerin karşılıklı mali etkileri olduğunda *"karşılıklı bağımlılık",* mali etkilerin olmadığı ve etkisinin az olduğu yerde ise sadece *"bağımlılık"* ilişkisi bulunmaktadır. Bir ilişkide daha az bağımlı bir aktör genelde önemli bir siyasi güce sahip olmasının yanı sıra ilişkide meydana gelen değişikliklerden diğer aktörlere göre mali olarak daha az etkilenecektir.[43] Bir başka ifadeyle devletlerarası artan ekonomik ilişkilerin devletleri birbirlerine bağımlı hâle getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Karşılıklı bağımlılık, savaşın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmasının yanı sıra savaş olasılığını da ortadan kaldırmaktadır.[44]

Karşılıklı bağımlılık kuramının merkezinde, serbest ticaret ve ticarete yönelik engellerin kaldırılması yer almaktadır. Buna en güzel örnek, üye ülkeler arasında ticaret ve ekonomik işbirliğine yönelik ortak bir çıkar yaratarak devletler arasındaki çatışma olasılığının azaltacağı düşünülen Avrupa Birliği'dir. Karşılıklı çıkarlar için politik ve ekonomik çerçevede iş birliği yapmaya teşvik edilen devletler, zamanla birbirlerinin ortak çıkarı ve barışı için aynı paydada bulaşacaklardır.[45] Siyasi liderler, çıkar çatışmalarının karşılıklı bağımlılıkla azaltıldığını ve iş birliğinin dünya sorunlarına bir çözüm olabileceğini savunmaktadırlar.[46] Karşılıklı bağımlılığa göre, üretici ve tüketici zincirdeki diğer parçaların ortak sahipleri olduğunda yani üretici tüketici ülkenin aşağı akış ve dağıtım şirketlerinde hisselere sahipse ve tüketici üretici şirkette yukarı akışta hisselere sahipse, bu karşılıklı bağımlılık zincirin

[42] Robert Keohane, Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition,* Longman Classics in Politicial Science, 1998.
[43] Robert O. Keohane, Joseph Nye, *Power and Interdependence*, Longman Classics in Political Science, 2012, S.7-10.
[44] Tayyar Arı, a.g.e.,2017.
[45] Scott Burchill, "Liberalism", *Theories of International Relations*, Editors: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Third Edition, Palgrave Macmillan, New York 2005, s.63.
[46] Mark V. Kauppi, Paul R. Viotti, *a.g.e.,* s.64.

yıkılmaz olmasını sağlayacaktır, çünkü zincirin her bir parçasında ortak bir çıkar vardır.[47]

Sistemik liberalizm" olarak da adlandırılan neoliberalizm, neorealistlerin aksine savaşların nihai bir son olduğunu reddetmekte ve anarşik uluslararası düzende *"iş birliği"* nin var olabileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda uluslararası hukuk başta olmak üzere uluslararası örgüt, kurum ve rejimlere ihtiyaç olduğunu savunmaktadırlar. Nitekim verilen sözlerin tutulmaması iş birliğinin oluşmasını engellemekte ve devletlerarasındaki güven duygusunun inşa edilmesini zorlaştırmaktadır. Uluslararası örgütlere üye olmak örgütün belirli kural ve yaptırımlarına uymayı gerektireceğinden örgüt üyeleri vermiş oldukları sözleri tutma yoluna gidecekler, dolayısıyla devletlerarasındaki güven tesis edilerek anarşik düzen içerisinde uluslararası iş birliğine imkân tanınacaktır.[48]

Keohane'e göre, devletlerarasındaki çatışma, ortak menfaatler, iş birliği ve çok taraflılığın olduğu yerde iş birliğine dönüşebilmekte ve böylece taraflar karşılıklı, mutlak bir kazanç elde edebilmektedirler. İş birliği doğası gereği karşılıklı fayda sağlamaktadır. Ancak burada bireysel çıkarlar daha ön planda tutulmaktadır. Uluslararası rejimler, katılımcılar arasındaki belirsizliği azaltarak iş birliğini desteklemekte ve devletlerin kişisel çıkar elde etme amacına hizmet etmektedir.[49] 1970'li yıllardan özellikle de Soğuk Savaş'ın ardından ekonomik bağımlılığın güçlenmesiyle birlikte enerji güvenliği sorununun ağırlık merkezi askeri alandan ulusal güvenlik alanına doğru yer değiştirmiştir. Çatışma ve yüzleşmeden diyalog ve iş birliğine doğru değişen uluslararası ilişkilerin teması, enerji güvenliğinin de iş birliği ve koordinasyon ile değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Joseph Nye ve Robert Keohane başta olmak üzere neoliberal kuramcılar, uluslararası enerji sisteminin inşası için uluslararası kurumların önemini uluslararası toplumun karşılıklı bağımlılığı ve küresel gelişim üzerinden vurgulamaktadır. Neoliberaller, uluslararası rejimler, kurallar ve normlardan oluşan uluslararası kurumlar, devletin eylemlerini

---

[47] Iulian Chifu, *a.g.m.,* s.258.
[48] Tarık Oğuzlu, a.g.e., s. 105-106.
[49] Alexander Elving, *Achieving Energy Security in EU: National Self-Interest vs. Multilateral Cooperation,* (Swedish Defence University National Defence College Department of Security, Strategy and Leadership, Master Thesis in Political Science), Stockholm, 2014.

düzenleyerek uluslararası iş birliğinde kilit bir rol oynadığını düşünmektedirler. Enerji politikalarında ve enerji güvenliğinde uluslararası kurumlar, uluslararası enerji ilişkilerindeki anarşiyi önlemenin yanı sıra enerji sektöründe uluslararası iş birliğini de teşvik etmektedir.[50]

"Dünya'da hiçbir coğrafya doğal kaynakların kullanımı açısından Orta Asya kadar çatışmaya yakın değildir." [51] David R. Smith'in bu sözünden de anlaşılabileceği üzere küresel ve bölgesel güçler için adeta bir cazibe merkezi hâline gelen Orta Asya topraklarında enerji kaynakları üzerine birtakım anlaşmazlıklar ve enerji güvenliği sorunları yaşanmaktadır. Hazar Denizi'nin statüsü, Fergana Vadisi'nde zaman zaman yaşanan kanlı sınır çatışmaları ve bölgedeki doğal gaz ve petrol boru hatlarının güvenliği bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunlarının başında gelmektedir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunduğu Hazar Denizi'nin, Kazakistan, Türkmenistan, İran, Rusya ve Azerbaycan'a kıyısı bulunmaktadır. Hazar'ın statü sorunu uzun yıllardır bu ülkeler arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açan son derece kritik bir sorun hâline gelmiştir. Hazar'ın bir göl mü yoksa açık bir deniz mi olduğu tartışmalarında her ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, sorunu çözümden uzaklaştırmaktan başka hiçbir şeye yaramamıştır. Tarihteki imzalanan anlaşmaların çözüm noktasında yetersiz kalması üzerine *"iş birliği ve ortak çıkar"* fikrinden hareketle bir dizi anlaşma ve zirveye imza atarak 2018 yılında Kazakistan'ın Aktav şehrinde söz konusu ülke liderlerinin katılımıyla bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre *"özel hukuki statü"* verilen Hazar Denizi'nde yeni enerji rezervlerinin işletilmeye başlanması öngörülmüş, boru hatlarının, balıkçılık, araştırma ve denizcilik faaliyetlerinin taraf ülkelerce alınan kararlar doğrultusunda gerçekleştirilebilmesine dair mutabakata varılmıştır.[52]

Bölgedeki enerji sorunlarından bir diğeri Fergana Vadisi'dir. Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında olan bu bölge genellikle sınır ve etnik sorunlar ile

---

[50] Yu Jianhua, Dai Yichen, "Energy Politics and Security Concepts From Multidimensional Perspectives", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia),* 6:4, 91-120.

[51] David R. Smith, "Environmental Security and Shared Water Resources in Post-Soviet Central Asia", *Eurosian Geography And Economics,* Volume 36, No 6, 1995.

[52] BBC Türkçe, *Hazar Denizi'ne Hukuki Statü: Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan 20 Yıl Sonra Anlaştı,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45161710, 22.05.2020.

öne çıkmaktadır. Fergana Vadisi, doğal gaz, petrol ve kömür gibi enerji kaynaklarının yanı sıra bölge için hayati önem taşıyan suya ev sahipliği yapmaktadır.[53] Tüm bu kaynakların paylaşılamamasından ve ülkelerin iş birliğine yanaşmamasından dolayı yaşanan sorunlar bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır. Fergana Vadisi'nin Özbekistan'ın enerji güvenliği için tampon bir bölge olması, ülkenin doğal gaz ve petrol boru hatlarının bu bölgede toplanması, enerji güvenliğinin sağlanması adına buranın önemini bir kat daha artırmaktadır. Sınır aşan özelliği ile uluslararası bir nitelik kazanan petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği, söz konusu boruların bulunduğu ve geçiş güzerhâhı üzerinde olduğu tüm ülkelerin ciddi güvenlik önlemleri almalarını gerektirmektedir. Nitekim olası bir terör saldırısı, hırsızlık ve sabotaj gibi durumlarda üretimden tüketime kadar olan zincirde aksaklıklar yaşanması enerjinin sürdürülebilirliğini ortadan kaldırarak enerji israfı, çevrenin kirlenmesi ve maddi kayıp gibi olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Enerjinin çıkarılması, üretimi, taşınması, devamlılığı ve korunması iş birliği gerektiren bir takım işidir. Neoliberalizmin savunduğu *"işbirliği, karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkarlar"*, Hazar Denizi'nin statü sorununda görüldüğü üzere var olan enerji sorunlarının çözümü ile sonuçlanmıştır. Fergana Vadisi, petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği ve Orta Asya'da enerji güvenliğini tehdit eden diğer unsurların karşılıklı bağımlılık, iş birliği ve ortak çıkar gözetilerek hareket edildiği takdirde çözülebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

[53] Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", *Savunma Bilimleri Dergisi,* Cilt 11, Sayı 2, 2012, s. 33-69.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ENERJİ, ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde *"enerji, enerji kaynakları ve enerji güvenliği"* konuları incelenmektedir. Bu bağlamda enerjinin etimolojisi ve tarihsel gelişimi, enerji kaynaklarının sınıflandırılması, dünya petrol ticareti "petrol rezervleri, üretimi, tüketimi ve ticareti", dünya doğal gaz ticareti "doğal gaz rezervleri, üretimi, tüketimi ve ticareti, uluslararası enerji kuruluşları, küresel enerji politikaları, güvenliğin etimolojisi, enerji güvenliğinin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ve son olarak da enerji güvenliğine farklı yaklaşımlar ele alınmaktadır.

Bu bölümün yazına katkısı dünya doğal gaz ve petrol ticaretinin ulaşılabilen en tutarlı bilgiler olan 2023 yılına ait güncel veriler doğrultusunda ortaya koyulmasıdır. Söz konusu veriler, tablo ve grafikler vasıtasıyla Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan örnekleri üzerinden görselleştirilmiştir.

2.1. Enerjinin Etimolojisi ve Tarihsel Gelişimi

Günlük hayatın hemen hemen her alanında kullanılmaya başlanan ve insanoğlu için vazgeçilmez bir hâle gelen enerji, 21'inci yüzyılın dünyasında yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok disiplinli bir çalışma alanı olarak değerlendirilen enerjinin teknik, arz-talep, ekonomik, ulaşım, piyasa değeri ve hukuki olmak üzere pek çok boyutu bulunmaktadır.

Türkiye'de ilk defa Mehmet Bahaettin tarafından 1924 yılında yayımlanan "Yeni Türkçe Lügat"[54] adlı eserde *"iş yapma gücü"* olarak tanımlandığı bilinen enerjinin etimolojik kökeni, Fransızca "*énérgie (iş yapma gücü)"* kelimesine dayanmaktadır. Bu sözcüğün ise Eski Yunanca energós (çalışkan, faal) kökünden türeyen *enérgeia* (etkinlik, çalışkanlık) sözcüğünden geldiği bilinmektedir. [55] Aristotales tarafından geliştirilen bu kavram, o dönem İngilizce'ye tam olarak çevirilememiş, *"işte olmak"* anlamı ile tanımlanmıştır. Enerji terimi, İngilizcede ilk

[54] Mehmet Bahaettin Toven, *Yeni Türkçe Lugat,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1924.
[55] Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/enerji, 13.06.2021.

olarak güç anlamında kullanılmıştır. Enerjinin tanımı, 17'inci yüzyılın sonlarında şekillenmeye başlamış 19'uncu yüzyılda ise günümüzdeki anlamını almıştır. 1686 yılında Gottfried Wilhelm Leibniz, kinetik ve potansiyel enerjiye ilişkin ifadeler geliştirmiş olsa da enerji terimini kullanmamıştır. Enerji, ilk kez 1800 yılında Thomas Young tarafından fizik disiplinine kazandırılmıştır. Söz konusu dönemde ünlü olamayan bu kavram *"iş"* anlamı ile 1828 ve 1829 yıllarında Gustave Gaspard de Coriolis ve Jean-Victor Poncelet tarafından tanımlanmıştır.[56]

İtalyanca Sözlüğü Treccani'ye göre enerji, *"bir cismin veya cisimler sisteminin iş yapabilme yeteneği"* olarak tanımlanmıştır.[57] Oxford Sözlüğü enerjiyi *"makineleri sürmek, ısı sağlamak vb. için kullanılan yakıt gibi bir güç kaynağı"* olarak tanımlarken[58] Türk Dil Kurumu, *"maddede var olan ve ısı, ışık biçiminde ortaya çıkan güç"*[59] şeklinde ifade etmiştir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1944) enerjiyi, *"sanayide muharrik (harekete geçiren) güç"* olarak tanımlamıştır.[60] Enerji, maddenin hareketinin bir ölçüsüdür.[61] Yani maddenin iş üretme yeteneği, hedefe ulaşmak için sarfedilen faal güç olarak görülmektedir.[62] Bir başka tanıma göre ise enerji, *"herhangi bir işi gerçekleştirme veya gerçekleştirmeye hazır olma kapasitesidir."* [63] Enerji, endüstriyel ve ulusal ekonomilerin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde ihtiyaç duyulan kaynakların tamamını kapsayan oldukça geniş bir kavramdır.[64]

Birbirinden farklı birçok tanımı bulunan enerjinin tarihi sanıldığının aksine oldukça eskidir. İnsanlığın enerjiyi kullanmasının ilk mihenk taşı olarak ateşin

---

[56] *The History of The Word "Energy",* Energy Fundamentals, https://home.uni-leipzig.de/energy/energy-fundamentals/01.htm, 01.01.2024.
[57] Istituto della Enciclopedia Italiana nell'Enciclopedia Treccani, *Energia,* https://www.treccani.it/enciclopedia/energia/, 10.03.2021.
[58] Oxford Learner's Dictionaries, *Energy,* https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/energy?q=energy, 10.03.2021.
[59] Türk Dil Kurumu Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/, 13.06.2021.
[60] Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Kökenbilim Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s.228.
[61] V. A., Vyshinskiy, *Chto Takoye Energiya,* https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39896494, 05.12.2023.
[62] Dmitriya Nikolayevicha Ushakova, *Bol'shoy Tolkovyy Slovar' Russkogo Yazyka*, s.1424, https://povto.ru/russkie/slovari/tolkovie/ushakova/tom-4/ushakov-tom-4_0712.htm, 05.12.2023.
[63] Murat Kademli, *Temel Enerji Kaynakları,* Nobel Yayınları, Ankara, 2020, s.6.
[64] Şeref Çetinkaya, *Enerji Güvenliği Rusya-Batı Gerilimi (1997-2016),* Gece Akademi, İstanbul, 2019, s.17.

keşfedilmesi kabul edilmektedir. [65] Alman filozof Friedrich Engels, ateşin bulunmasını Anti-Dühring adlı eserinde *"insana ilk kez bir doğa gücü karşısında egemenlik sağladı ve böylece onu hayvan dünyasından kesinlikle ayırdı."* [66] sözleriyle değerlendirmiştir. Charles Darwin ise ateşin bulunmasını *"insanlık tarihinde konuşmadan sonra en önemli keşif"* olarak görmüştür.[67] Ateşi keşfeden ve onu farklı alanlarda ve farklı amaçlarda kullanma becerisini geliştiren insan, o dönemin en büyük sorunlarından biri olan dondurucu soğuktan korunmayı başarmış, çiğ olarak tükettiği eti pişirmeyi öğrenmiş, bazı bitkileri ise pişirerek zehrinden arındırmış ve yırtıcı hayvanlara karşı ateşi bir savunma aracı olarak kullanmayı bilmiştir.[68]

İnsanlık tarihinde ateşin bulunmasından sonra bir diğer önemli dönüm noktası ise tarım devrimidir. Tarımın başlaması ile birlikte göçebe hayattan yerleşik hayata geçilmiş, gıda çeşidi ve miktarında yaşanan artış yavaş yavaş insan nüfusunun da artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde insan ve hayvan gücüne ek olarak su ve rüzgâr enerjisinin kullanılmaya başlamasından sonra insanın enerji serüvenindeki keşif yolculuğu Sanayi Devrimi ile başka bir boyuta evrilmiştir. Sanayi Devrimi'nde buhar gücü ile çalışılan makinelerin icat edilmesi kimyasal enerjinin (ısının) mekanik enerjiye dönüştürülmesi olmuştur.[69] Dönemin enerji ihtiyacı, insan gücü, demir ve kömürden karşılanmıştır. 19'uncu yüzyılda temel enerji kaynağı olarak görülen kömür, Rudolf Diesel tarafından üretilen araba motoru ile yerini petrole bırakmıştır.[70] Sanayi devriminden önce günlük hayatta yenilenebilir enerji olarak değerlendirilen insan ve hayvan gücü, su, rüzgâr ve odun kullanılırken sanayi devrimiyle birlikte yenilenemeyen enerji kaynakları olan kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi devriminde öne çıkan enerji kaynağı kömür iken I. Dünya Savaşı'nda petrol, değeri yükselen bir enerji kaynağı olmuştur.

---

[65] Kostas Bithas, Patos Kalimeris, *a.g.e.*, s.6.
[66] Friedrich Engels, *Anti-Dühring,* Sol Yayınları, 1995, https://www.antikapitalist.net/kutuphane/acik-kitaplik/marxengels/antiduhring.pdf, 28.04.2021.
[67] Ural Akbulut, *"Ateş: İnsanın İlk Teknolojik Keşfi,"* https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2020, 27.03.2021.
[68] Pervin Erbil, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi,* Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2016, s.26.
[69] Kostas Bithas, Patos Kalimeris, *a.g.m.*, s.7.
[70] Tim Harford, "How Rudolf Diesel's Engine Changed The World", *BBC News,* https://www.bbc.com/news/business-38302874, 31.03.2021.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda *"nükleer enerji"* öne çıkarken 1990'lı yıllardan günümüze kadar devam eden bir süreçte ise doğal gaz önem kazanmıştır.[71] Görüldüğü üzere insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan enerjinin kullanım alanları ve kullanım amaçları zaman ve mekâna göre değişiklik arz etmiş ve her geçen gün enerji, hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak yerini sağlamlaştırmaya devam etmiştir.

2.2. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Enerji kaynakları, hammadde durumu, depolanabilme, kullanış ve yenilenebilme özellikleri göz önünde bulundurularak birbirinden farklı şekillerde sınıflandırılabilmektedir. Güvenlik araştırmalarında ortaya atılan yaygın görüşe göre enerji kaynakları, devletlerin hayatta kalmalarını sağlayan askeri güç, ekonomik kalkınma ve sosyal istikrar ile yakından ilişkilidir.[72]

Tablo 2: Enerji Kaynakları

Yer Altı Kaynakları	Yer Üstü Kaynakları	Organik Kaynaklar	İnorganik Kaynaklar	Canlı Kaynaklar	Cansız Kaynaklar
Doğal Gaz	Bitki Atıkları	Biyokütle	Toryum	Hayvan Gücü	Doğal Gaz
Jeotermal	Biyokütle	Odun	Uranyum	İnsan Gücü	Hidrolik Enerji
Kömür	Odun	Kömür			Küspe
Petrol	Tezek	Petrol			Linyit
Toryum					Petrol
Uranyum					Taş Kömürü
					Tezek
					Turba

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur.(Filiz Karaosmanoğlu, "Enerjinin Önemi, Sınıflandırılması İle Kaynak İhtiyaç Dengesi Ve Gelecekteki Enerji Kaynakları", *Dünya Ve Türkiye'deki Enerji Ve Su Kaynaklarının, Ulusal Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirileri,* Harp Akademileri Yayınları, Ankara, 2004.)

Tablo 1'de görüldüğü üzere enerji kaynakları, bir yandan yer altı, yer üstü, organik ve inorganik diğer yandan ise canlı ve cansız olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Buna göre yer altı kaynakları; doğal gaz, jeotermal, kömür, petrol, toryum ve uranyum, yer üstü kaynakları; kültürel bitkilerin

[71] United Nations Industrial Development Organization, Renewable Energy Technologies, https://www.unido.org/sites/default/files/2009-02/Module7_0.pdf, 10.09.2020.
[72] Efstratios Pourzitakis, *a.g.e,* s.7.

çeşitli atıkları, biyokütle, odun ve tezektir. Organik enerji kaynakları; biyokütle, odun, kömür ve petrol, inorganik kaynaklar ise toryum ve uranyumdur.[73] Canlı enerji kaynakları; insan ve hayvan gücü, cansız enerji kaynakları ise, ticari enerji kaynakları olarak değerlendirilen doğal gaz, hidrolik enerji, linyit, petrol, taş kömürü ve ticari olmayan enerji kaynakları olarak nitelendirilmektedir.[74]

Enerji kaynakları, kullanılışları ve sürdürülebilirlikleri olmak üzere iki ayrı kategoride incelenebilmektedir. Kullanışlarına göre enerji kaynakları, fosil kaynaklı *"kömür, petrol, doğal gaz"* ve çekirdek kaynaklı *"uranyum ve toryumdan"* oluşan yenilenemeyen enerji kaynakları ve *"hidrolik, güneş, biyokütle (odun), rüzgâr, jeotermal, dalga, gel-git ve hidrojen*" den oluşan yenilenebilir enerji kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Sürdürülebilirliklerine göre ise birincil (primer) enerji kaynakları *"kömür, petrol, doğal gaz, nükleer, biyokütle, hidrolik, güneş, rüzgâr, dalga, gel-git"* ve ikincil (sekonder) enerji kaynakları *"elektrik, benzin, mazot, motorin, ikincil kömür, kok, petrokok, hava gazı ve sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG)"* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.[75]

Bu çalışmada petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde durulduğundan sadece bu iki enerji kaynağının tanımı yapılmaktır. En önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol, karbon ve hidrojen başta olmak üzere çeşitli maddelerden oluşmaktadır. Hidrokarbürler (hidrokarbonlar) sıvı hâlde petrol, katı hâlde bitümlü şist ve gaz hâlinde ise doğal gaz olarak adlandırılmaktadır. Bir önceki ifadeden de anlaşılacağı üzere bir çeşit petrol olan doğal gaz genelde petrolle birlikte bulunmaktadır.[76]

---

[73] Filiz Karaosmanoğlu, "Enerjinin Önemi, Sınıflandırılması İle Kaynak İhtiyaç Dengesi Ve Gelecekteki Enerji Kaynakları", *Dünya Ve Türkiye'deki Enerji Ve Su Kaynaklarının, Ulusal Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirileri,* Harp Akademileri Yayınları, Ankara, 2004.
[74] Mustafa Mutluer, Gelişimi, "Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye'de Enerji Sektörü", *Ege Coğrafya Dergisi,* Cilt 5, Sayı 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56959, 14.06.2021.
[75] Murat Kademli, *a.g.e.,* s.8.
[76] Hayati Doğanay, Ogün Çoşkun, *a.g.e.,* s.4.

2.3. Dünya Petrol Ticareti "Petrol Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve Ticareti"

Latince petro (taş) ve oleum (yağ) kelimelerinden oluşan petrolün Türkçe karşılığı taş yağıdır.[77] En önemli enerji kaynaklarından biri olarak kabul edilen petrol, karbon ve hidrojen başta olmak üzere çeşitli maddelerden oluşmaktadır. Hidrokarbürler (hidrokarbonlar) sıvı hâlde petrol, katı hâlde bitümlü şist ve gaz hâlinde ise doğal gaz olarak adlandırılmaktadır.[78] Petrolden ilk olarak asfalt, ikinci olarak ise doğal gaz keşfedilmiştir.[79] Ham petrol[80], rafine edilerek benzin, fuel oil, dizel ve LPG gibi ürünler elde edilmektedir. Bunların geriye kalan kısmı ise ilaç yapımından, asfalt yapımına kadar oldukça geniş bir alanda kullanılmaktadır.[81]

[77] *Petrol Nedir?*, https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/, 13.10.2021.
[78] Hayati Doğanay, Ogün Çoşkun, *a.g.e.*, s.4.
[79] Vehbi Kara, *Petrole Dayalı Stratejiler ve Uluslararası İlişkilerde Petrolün Önemi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1997, s.11.
[80] Ham petrolden oluşturulan ürünleri şu şekilde sıralamak mümkündür: yapay organlar, aspirin, balon, bandajlar, blenderler, kameralar, CD çalarlar, kompakt diskler, DVD'ler bilgisayarlar, kaplar, pastel boyalar, kredi kartları, deodorantlar, dijital saatler, boyalar, gübreler, gıda koruyucuları, toplar (futbol, basketbol), mobilyalar, plastik poşetler, gözlükler, yapıştırıcılar, saç boyaları, mürekkepler, can yelekleri, dudak kremleri, rujlar, bavullar, ilaçlar, parfümler, şampuanlar, tıraş kremleri, oyuncaklar, plastik her türlü malzemeler, PVC, çatı kaplama malzemeleri vb.
[81] Mahir Kaya, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2016, https://www.researchgate.net/publication/329483709_Petrolun_Kisa_Tarihi_Petrol_Gercekleri_ve_Turkiye/link/5c0a9f7ca6fdcc494fe1cfa2/download, 02.06.2022.

Şekil 4: Petrolün Bileşenleri

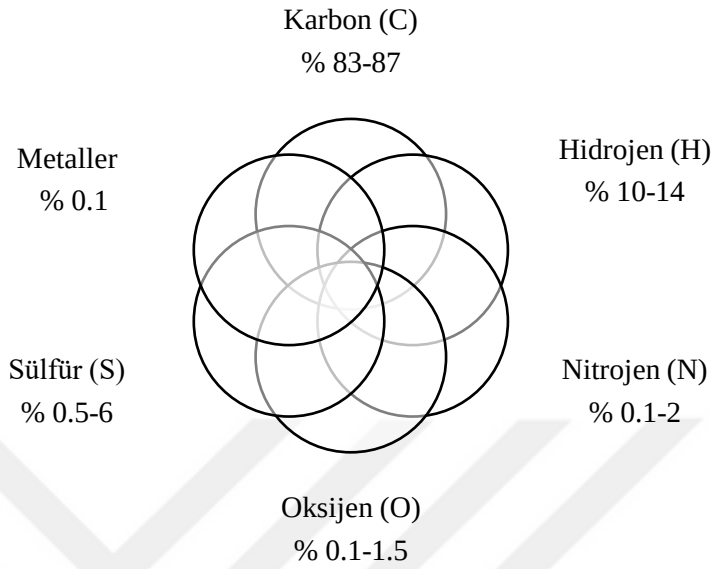

Kaynak: Yazar tarafından parantez içerisinde yer alan kaynaktan elde edilen verilerle oluşturulmuştur. (Petroleum and Mineral Oil Products Information, https://www.globalspec.com/learnmore/materials_chemicals_adhesives/industrial_oils_fluids/petroleum_mineral_oil_products, 10.07.2023.)

Şekil 4'te petrolün bileşenleri gösterilmektedir. Buna göre petrol, % 83-87 oranında karbon, % 10-14 oranında hidrojen, % 01-2 oranında nitrojen, % 0.1-1.5 oranında oksijen, % 0.5-6 oranında sülfür ve % 0.1-1 oranında metallerden oluşmaktadır.[82]

Liquefied Petroleum Gas (LPG), petrolün üretilmesi ve damıtılması suretiyle elde edilen bir yan üründür. Oda ısısında düşük basınçta sıvı hâlde bulunan butan ve propandan oluşan LPG, sıvı bir gazdır.[83] Petrolün rafinasyonu ile elde edilen LPG, basınç altında sıvı hâle getirilerek tüplere doldurulmakta ve tankerler ile nakliye işlemi gerçekleştirilmektedir. LPG, renksiz ve kokusuz bir üründür. Olası bir kaçak riskine karşı güvenlik amacıyla LPG içerisine %1 oranında pis kokulu merkaptan gazı konulmaktadır.[84] LPG, 1900'lü yılların başında keşfedilmiştir. LPG, evleri ısıtmak, soğutmak, yemek pişirmek, gaz şöminelerinin yanmasını sağlamak,

[82] *Petroleum and Mineral Oil Products Information,* https://www.globalspec.com/learnmore/materials_chemicals_adhesives/industrial_oils_fluids/petroleum_mineral_oil_products, 10.07.2023.
[83] RWE, *Enerji Terimleri Sözlüğü,* https://www.etd.org.tr/tr/sozluk, 23.05.2022, s.55.
[84] Abdurrahman İnce, *Likit Petrol Gazı (LPG) ve Doğal Gaz (CNG),* http://www.abdurrahmanince.net/lpg&cng.pdf, 17.04.2022.

yiyecekleri dondurmak, ışık sağlamak ve taşıtlarda yakıt olmak üzere birçok farklı alanda kullanılmaktadır.[85]

Tarihi M.Ö. 600'lü yıllara kadar uzanan petrolün ilk zamanlarda tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. İçten yanmalı motorların keşfedilmesi ve oto sanayisinin yaygınlaşması ile birlikte petrol, aranan bir enerji kaynağı olmaya başlamıştır. 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte petrol, siyah altın olarak anılmaya başlanmıştır. Petrol, ticari anlamda ilk defa Rusya'da kullanılmış, 1820'li yıllarda Bakü yakınlarında ilk rafineri olarak kabul edilen bir petrol işleme tesisi kurulmuştur. Petrol endüstrisi ise 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra inkişaf etmeye başlamıştır.[86] Dünyada ilk petrol arama çalışmalarının 1846 yılında Azerbaycan'da başladığına dair kanıtlar bulunsa da 1859 yılında ABD'nin Pensilvanya eyaletinde Albay Edwan Drake tarafından ilk sondaj kuyusunun açılması başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. [87]

Harita 1: Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervleri

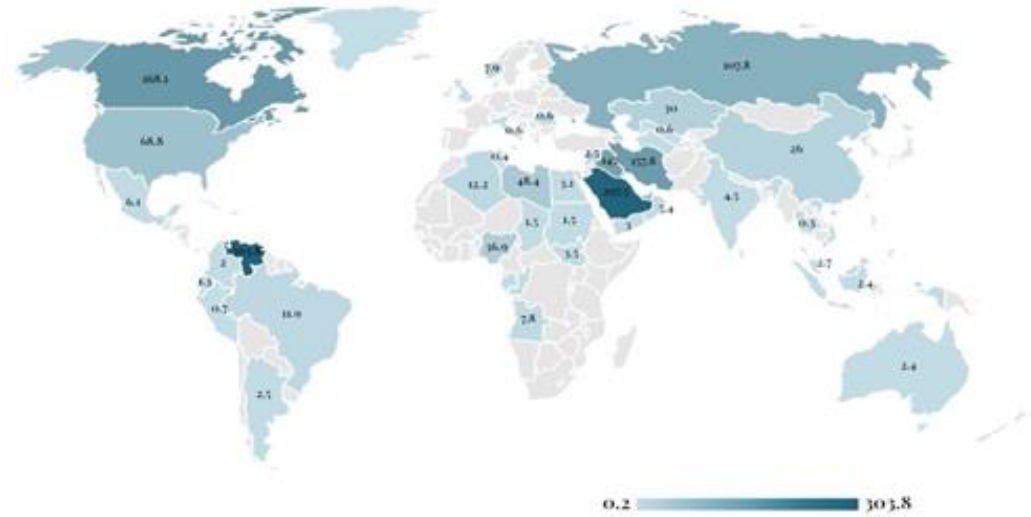

Kaynak: Oil Reserves by Country 2023, https://wisevoter.com/country-rankings/oil-reserves-by-country, 17.06.2023.

[85] Bora Saka, *Doğalgaz ve LPG'nin Kullanım Alanları, Dünyadaki ve Türkiye'deki Rezerv, Üretim ve Tüketim Miktarı ve Taşıtlarda Kullanımı* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2003, s.66.
[86] Vehbi Kara, *a.g.e.,* s.11.
[87] Mahir Kaya, *a.g.m.,* s.3.

Harita 1'de 2023 yılı verilerine göre dünya petrol rezervleri gösterilmektedir. Görüldüğü üzere petrolün dünya üzerindeki dağılımı eşit değil asimetrik bir şekildedir. Bazı ülkeler petrol zengini iken bazı ülkelerin enerji yoksunu olması dünya petrol ticaretini gündeme getirmiştir.

Petrol rezervleri, ülkelerin makul bir maliyet karşılığında çıkarabilecekleri petrol miktarını ifade etmektedir. Petrolün maliyeti, piyasadaki petrol fiyatları ile yakından ilgili olduğu için petrol fiyatı değiştikçe petrol rezervlerinde de bir değişim meydana gelmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin ekonomilerinin temeli petrol gelirlerine dayanmaktadır. Ne var ki son zamanlarda "sıvı altın" olarak adlandırılan petrolün bir ülkede yüksek miktarlarda bulunması, o ülkedeki petrol gelirlerini ve diğer doğal kaynakların varlığını olumsuz yönde etkileyebileceği için eleştirilmektedir. Diğer önemli bir nokta ise petrolün çıkarılmasından üretilmesine kadar olan tüm safhalarda yüksek miktarlarda sera gazının orta çıkmasıdır. Çevre ve iklim kirliliği tartışmalarının merkezine oturan petrolün yerine alternatif enerji kaynakları aramaya başlayan ülkeler petrollerini yer altında tutmaktadırlar.[88]

Dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri 2020 yılındaki yeni keşiflerle bir önceki yılın tüketimine rağmen artış göstermiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre 2015 yılında 1.659.000.000 varil olarak açıklanan dünya petrol rezervi, 2021 yılında 1.779.000.000 varile yükselmiştir.[89] Dünya petrol rezervlerinin %47,6'sı (807, 7 milyar varil) Ortadoğu, %19,5'i (330,1 milyar varil) Orta ve Güney Amerika, %13,3'ü ise (226,1 milyar varil) Kuzey Amerika gibi bölgelerde bulunmaktadır. [90]

---

[88] *Oil Reserves by Country 2023,* Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/oil-reserves-by-country/, 17.06.2023.

[89] *Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi,* Enerji Atlası, https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html, 03.10.2022.

[90] *Dünyadaki Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri Nerelerdedir ve Ne Kadardır?,* Botaş, https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dunyadaki-petrol-ve-dogal-gaz-rezervleri-nerelerdedir-ve-ne-kadardir, 17.09.2023.

Tablo 3: Kanıtlanmış Petrol Rezervleri 2023

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Petrol Rezervi (milyon varil)
1.	Venezuela	302.300.000.000
2.	Suudi Arabistan	266.200.000.000
3.	Kanada	170.500.000.000
4.	İran	157.200.000.000
5.	Irak	148.000.000.000
6.	Kuveyt	101.500.000.000
7.	BAE	97.800.000.000
8.	Rusya	80.000.000.000
9.	Libya	48.360.000.000
10.	Nijerya	37.450.000.000
12.	**Kazakistan**	**30.000.000.000**
42.	**Türkmenistan**	**600.000.000**
43.	**Özbekistan**	**594.000.000**

Kaynak: Yazar tarafından parantez içerisinde yer alan kaynaktan elde edilen verilerle oluşturulmuştur. (Proven Oil Reserves by Country, https://www.globalfirepower.com/proven-oil-reserves-by-country.php, 29.11.2023.)

Tablo 3'de dünya petrol rezervleri gösterilmektedir. 2023 verilerine göre birinci sırada Venezuela 302.300.000.000 varil, ikinci sırada Suudi Arabistan 266.200.000.000 varil, üçüncü sırada Kanada 170.500.000.000 varil, dördüncü sırada İran 157.200.000.000 varil, beşinci sırada Irak 148.000.000.000 varil, altıncı sırada Kuveyt 101.500.000.000 varil, yedinci sırada Birleşik Arap Emirlikleri 97.800.000.000 varil, sekizinci sırada Rusya 80.000.000.000 varil, dokuzuncu sırada Libya 48.360.000.000 varil, onuncu sırada Nijerya 37.450.000.000 varil petrol rezervi ile listedeki yerlerini almışlardır. Orta Asya ülkelerine bakıldığında ise Kazakistan 30.000.000.000 varil ile 12.sırada, Türkmenistan 600.000.000 varil ile 42. sırada Özbekistan ise 594.000.000 varil ile 43. sırada yer almaktadır. Buradan hareketle Orta Asya ülkeleri içinde Kazakistan'ın petrol zengini olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Buna karşılık petrolün üretimi, tüketimi ve satışı varil cinsi üzerinden hesaplanmaktadır.[91]

[91] *Oil Consumption By Country,* Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/oil-consumption-by-country/, 20.11.2023.

Tablo 4: Dünya Ham Petrol Üretimi 2023

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Petrol Üretimi (milyon varil)
1.	ABD	18.000.000
2.	Suudi Arabistan	10.815.700
3.	Rusya	10.750.000
4.	Kanada	5.500.000
5.	Çin	4.715.000
6.	Irak	4.162.000
7.	BAE	3.770.000
8.	Brezilya	3.630.000
9.	İran	3.450.000
10.	Kuveyt	2.720.500
13.	**Kazakistan**	**1.865.000**
33.	**Türkmenistan**	**235.300**
86.	**Özbekistan**	**5.500**

Kaynak: Crude Oil Production by Country (2023), https://www.globalfirepower.com/oil-production-by-country.php, 29.11.2023.

Tablo 3'te 2023 yılı verilerine göre dünya ham petrol üretimi yer almaktadır. Buna göre birinci sırada 18.000.000 varil ile ABD, ikinci sırada 10.815.700 varil ile Suudi Arabistan, üçüncü sırada 10.750.000 varil ile Rusya, dördüncü sırada 5.500.000 varil ile Kanada, beşinci sırada 4.715.000 varil ile Çin, altıncı sırada 4.162.000 varil ile Irak, yedinci sırada 3.770.000 ile BAE, sekizinci sırada 3.630.000 varil ile Brezilya, dokuzuncu sırada 3.450.00 varil ile İran, onuncu sırada 2.720.500 varil ile Kuveyt yer almaktadır. Kazakistan 1.865.000 varil ile 13. sırada, Türkmenistan 235.300 varil ile 33. sırada ve Özbekistan 5.500 varil ile 86. sırada yer almaktadır.

Tablo 5: Dünya Petrol Tüketimi 2023

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Petrol Tüketimi (milyon varil)
1.	ABD	19.960.000
2.	Çin	12.470.000
3.	Hindistan	4.521.000
4.	Japonya	3.894.000
5.	Rusya	3.650.000
6.	Suudi Arabistan	3.287.000
7.	Brezilya	2.956.000
8.	Güney Kore	2.584.000
9.	Almanya	2.460.000
10.	Kanada	2.445.000
45.	Kazakistan	274.000
62.	Türkmenistan	160.000
91.	Özbekistan	60.000

Kaynak: Oil Consumption by Country, https://www.globalfirepower.com/oil-consumption-by-country.php, 29.11.2023.

Tablo 5'de dünya petrol tüketimi sıralaması yer almaktadır. Buna göre 1.sırada 19.690.000 varil ile ABD, 2.sırada 12.470.000 varil ile Çin, 3.sırada 4.521.000 varil ile Hindistan, 4.sırada 3.894.000 varil ile Japonya, 5.sırada 3.650.000 varil ile Rusya, 6.sırada 3.287.000 varil ile Suudi Arabistan, 7.sırada 2.956.000 varil ile Brezilya, 8.sırada 2.584.000 varil ile Güney Kore, 9.sırada 2.460.000 varil ile Almanya, 10.sırada 2.445.000 ile Kanada yer almaktadır. Kazakistan 274.000 varil ile 45.sırada, Türkmenistan 160.000 varil ile 62.sırada ve Özbekistan ise 60.000 varil ile 91.sırada yer almaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan sonra Rus enerjisine yönelik uygulanan ambargolar, dünya petrol ticaret akışlarını önemli derecede etkilemiş ve değiştirmiştir. Yaklaşık 2,5 mb/g ham petolün Avrupa ve G7 ülkelerinden çekilmesi üzerine Rusya kendi yeni pazarların bulunmasını zorunlu kılmıştır. Asya'dan indirimli petrolüne yeni alıcılar bulan Rusya, Çin ve Hindistan'a petrol ihraç etmeye başlamıştır. 2023 yılının Mayıs ayı verilerine göre, Rus ham petrolünün %80'ini Çin ve Hindistan oluşturmuştur. Rusya ise Hindistan ham petrol ithalarının %45'ini, Çin'in ise %20'sini karşılamıştır. Rusya'nın Avrupa pazarlarındaki ithalat ikameleri Kuzey Amerika, Orta Doğu ve Asya dâhil olmak üzere daha uzak yerlerden gelmiştir. Rus hacimleri ise Türkiye, Süveyş'in doğusu, Latin Amerika, Afrika, Süveyş'in doğusu ve Türkiye'ye yönlendirilmiştir.[92]

2.4. Dünya Doğal Gaz Ticareti "Doğal Gaz Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve Ticareti"

Fosil yakıtlarından biri olarak kabul edilen doğal gaz, kadim dönemlerde (yaklaşık 15-600 milyon yıl öncesi) yaşamış ve zamanla yerin alt katmanlarında sıkışmış bitki ve hayvan atıklarının yüksek basınç ve sıcaklıklar altında (80°-120°) oksijenle temasının kesilmesi sonucu oluşmuştur.[93]

[92] International Energy Agency, *Oil 2023*, https://www.oecd.org/en/publications/oil-2023_92b4f4b6-en.html, 11.10.2024, s.100-101.
[93] RWE, *a.g.m*, s.40-41.

Şekil 5: Doğal Gazın Bileşenleri

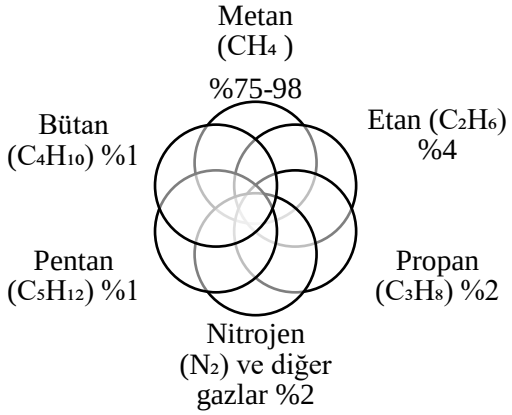

Kaynak: Vse O Prirodnom Gaze: Sostav I Svoystva Prirodnogo Gaza, Dobycha İ Sfera Yego Primeneniya, https://altenergiya.ru/poleznye-stati/vse-o-prirodnom-gaze-sostav-i-svojstva-prirodnogo-gaza-dobycha-i-sfera-ego-primeneniya.html#google_vignette, 16.02.2024.

Doğal gaz, elle tutulamayan, gözle görülemeyen, kokusuz ve kısa ömürlü bir hidrokarbon karışımıdır. Doğal gaz, metan, etan, propan ve bütan gibi maddelerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.[94] Şekil 6'da doğal gazın ana bileşenleri gösterilmektedir. Buna göre doğal gaz %98,640 oranında metan (CH_4), % 0,593 oranında etan (C_2H_6), % 0-20 aralığında butan (C_4H_{10}) ve % 0-20 aralığında propandan (C_3H_8) oluşmaktadır.[95]

Dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri 2020 yılındaki yeni keşiflerle bir önceki yılın tüketimine rağmen artış göstermiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre 2015 yılında 1 trilyon 659 milyar varil olarak açıklanan dünya petrol rezervleri, 2021 yılında 1 trilyon 779 varile yükselmiştir. Doğal gaz, -161 derecede soğutularak sıvı hâle gelmektedir. Buradaki amaç doğal gazın normal basınç altındaki hacminin (m^3) 1/600'üne düşürülmesi ile gemi taşımacılığına imkân sağlayabilmesidir.[96] Çok eski bir tarihte yaşamış ve zamanla yerin alt katmanlarına sıkışmış bitki ve hayvan fosillerinin kimyasal bir reaksiyona uğraması sonucu ortaya çıkan doğal gaz renksiz ve kokusuzdur. Doğal gaz içerisinde hafif moleküler bir yapıda olan hidrokarbonları (metan, etan ve propan) barındırdığı için havadan daha

[94] *Otkuda Vzyalsya Prirodnyy Gaz*, Politekform, https://www.ptfm.ru/natgas/, 15.02.2024.
[95] The Natural Gas Solution, *Reducing Methane Emissions*, https://naturalgassolution.org/reducing-methane-emissions/, 10.07.2023.
[96] RWE, *a.g.e.*, s.54-55.

hafif bir yapıya sahiptir.[97] Havada %4,5'in üzerine çıktığı anda patlayıcı özelliği ortaya çıkan doğal gaz, kokusuz olmasından dolayı son derece tehlikelidir. Gaz sızınıtılarını tespit edebilmek amacıyla doğal gaza kükürt içeren bileşikler etantiyol veya etilmerkaptan gibi birtakım hoş olmayan koku maddeleri eklenmektedir.[98]

Harita 2: Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervleri

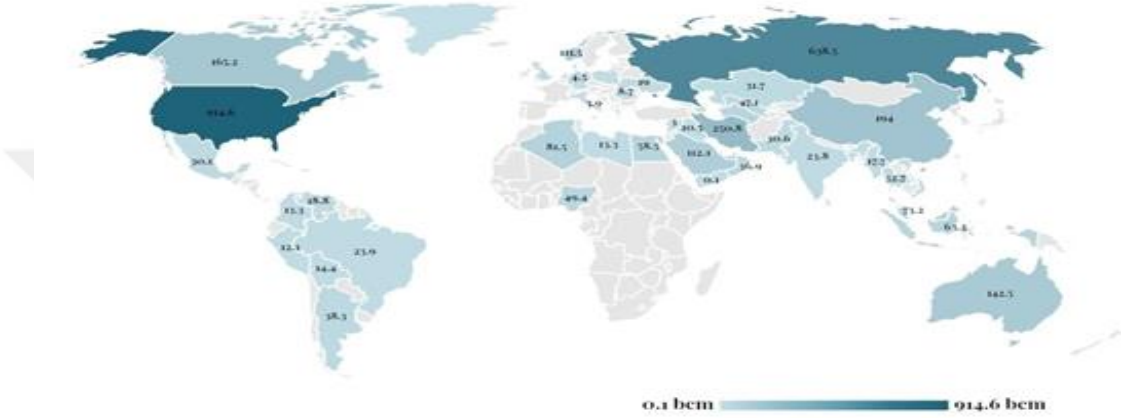

Kaynak: Natural Gas Production By Country 2023, https://wisevoter.com/country-rankings/natural-gas-by-country/, 17.06.2023.

Harita 2'de 2023 yılında ülkelerin göre doğal gaz rezervleri gösterilmektedir. Görüldüğü üzere petrolde olduğu gibi doğal gaz dağılımının da dünya üzerindeki dağılımı asimetrik bir şekildedir. Dünya doğal gaz rezervlerinin %40,9'u (79,1 trilyon m³) Ortadoğu, %32,1'i (62,2 trilyon m³) Avrupa ve Asya %17,1'i ise (33,1 trilyon m³) Afrika ve Asya Pasifik bölgelerindeki ülkelerde yer almaktadır.[99]

Tablo 6: Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Doğal Gaz Rezervi (bcm)
1.	Rusya	47.805.215.000.000
2.	İran	33.987.296.000.000
3.	Katar	23.860.500.000.000
4.	ABD	13.178.780.000.000
5.	**Türkmenistan**	**11.326.720.000.000**
6.	Suudi Arabistan	9.422.812.000.000
7.	Çin	6.654.250.000.000

[97] Şeref Çetinkaya, *a.g.e.,* s.34.
[98] *Vse O Prirodnom Gaze: Sostav I Svoystva Prirodnogo Gaza, Dobycha I Sfera Yego Primeneniya,* Altenergiya, https://altenergiya.ru/poleznye-stati/vse-o-prirodnom-gaze-sostav-i-svojstva-prirodnogo-gaza-dobycha-i-sfera-ego-primeneniya.html#google_vignette, 16.02.2024.
[99] Botaş, *a.g.m.,* s.3.

8.	BAE	6.090.887.000.000
9.	Nijerya	5.760.883.000.000
10.	**Özbekistan**	**5.673.894.000.000**
16.	**Kazakistan**	**2.406.928.000.000**

Kaynak: Proven Natural Gas Reserves by Country (2023), https://www.globalfirepower.com/proven-natural-gas-reserves-by-country.php, 22.11.2023.

Tablo 6'da kanıtlanmış doğal gaz verileri yer almaktadır. Buna göre birinci sırada 47.805.215.000.000 bcm ile Rusya, ikinci sırada 33.987.296.000.000 bcm ile İran, üçüncü sırada 23.860.500.000.000 bcm ile Katar, dördüncü sırada 13.178.780.000.000 bcm ile ABD, beşinci sırada 11.326.720.000.000 bcm ile Türkmenistan, altıncı sırada 9.422.812.000.000 bcm ile Suudi Arabistan, yedinci sırada 6.654.250.000.000 bcm ile Çin, sekizinci sırada 6.090.887.000.000 bcm ile BAE, dokuzuncu sırada 5.760.883.000.000 bcm ile Nijerya, onuncu sırada 5.673.894.000.000 bcm ile Özbekistan ve onaltıncı sırada 2.406.928.000.000 bcm ile Kazakistan yer almaktadır.

Tablo 7: Dünya Doğal Gaz Üretimi 2023

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Doğal Gaz Üretimi (bcm)
1.	ABD	967.144.362.000
2.	Rusya	701.544.189.000
3.	İran	237.561.415.000
4.	Çin	179.317.495.000
5.	Kanada	178.723.494.000
6.	Katar	167.460.966.000
7.	Avustralya	142.104.321.000
8.	Suudi Arabistan	113.776.648.000
9.	Norveç	112.052.523.000
10.	Cezayir	87.853.976.000
11.	**Türkmenistan**	**83.622.908.000**
26.	**Kazakistan**	**25.785.505.000**
29.	**Özbekistan**	**22.694.584.000**

Kaynak: Yazar tarafından parantez içerisinde yer alan kaynaktan elde edilen verilerle oluşturulmuştur. (Natural Gas Production By Country 2023, https://www.globalfirepower.com/natural-gas-production-by-country.php, 24.11.2023)

Tablo 7'de dünyadaki doğal gaz üretimleri yer almaktadır. 2023 yılına ait verilere göre 1.sırada Amerika Birleşik Devletleri 914,6 bcm, 2.sırada Rusya 638,5 bcm, 3.sırada İran 250,8 bcm, 4.sırada Çin Halk Cumhuriyeti 194 bcm, 5.sırada Katar 171,3 bcm, 6.sırada Kanada 165,2 bcm, 7.sırada Avustralya 142,5 bcm, 8.sırada Suudi Arabistan 112,1 bcm, 9.sırada Norveç 111,5 bcm ve 10.sırada Cezayir

81,5 bcm ile listede ilk onda yerlerini almışlardır. Orta Asya ülkelerine bakıldığında 13.sırada 59 bcm ile Türkmenistan, 17.sırada 47.1 bcm ile Özbekistan ve 22.sırada 31,7 bcm ile Kazakistan yer almaktadır. Buradan yola çıkarak Türkmenistan'ın Orta Asya ülkeleri arasındaki doğal gaz zengini bir ülke olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[100]

Tablo 8: Dünya Doğal Gaz Tüketimi 2023

Dünya Sıralaması	Ülkeler	Doğal Gaz Tüketimi
1.	ABD	857.542.658.000
2.	Rusya	460.612.169.000
3.	Çin	306.576.649.000
4.	İran	220.704.282.000
5.	Kanada	124.502.315.000
6.	Suudi Arabistan	113.776.648.000
7.	Japonya	102.108.738.000
8.	Almanya	87.546.767.000
9.	Meksika	86.101.223.000
10.	İngiltere	75.969.895.000
20.	**Türkmenistan**	**45.398.541.000**
34.	**Özbekistan**	**22.694.584.000**
43.	**Kazakistan**	**14.557.101.000**

Kaynak: Natural Gas Consumption by Country (2023), https://www.globalfirepower.com/natural-gas-consumption-by-country.php, 22.11.2023.

Tablo 8'de dünya doğal gaz tüketiminin ülkelere göre sıralaması yer almaktadır. Buna göre 1.sırada ABD 857.542.658.000, 2. sırada Rusya, 460.612.169.000, 3. sırada Çin 306.576.649.000, 4. sırada İran 220.704.282.000, 5. Sırada Kanada 124.502.315.000, 6. sırada Suudi Arabistan 113.776.648.000, 7. sırada Japonya 102.108.738.000, 8. sırada Almanya 87.546.767.000, 9. sırada Meksika 86.101.223.000, 10. sırada İngiltere 75.969.895.000 yer almaktadır. Türkmenistan ise 45.398.541.000 ile 20. sırada, Özbekistan 22.694.584.000 ile 34. sırada ve Kazakistan 14.557.101.000 ile 43. sırada yer almaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından küresel petrol piyalarında olduğu gibi küresel doğal gaz piyasalarında da birtakım değişiklikler olmuş, amborgalarla birlikte Rus gazının Avrupa'ya olan ihracatı askıya alınmıştır. 2022 yılında %31'e düşen Rusya'nın net gaz ihracatı, 2023 yılında %24'e düşmüştür. Rusya'nın yerine ABD, yüksek fiyatlarlar Avrupa'ya doğal gaz ithal etmeye başlamıştır. Net gaz

[100] *Natural Gas By Country 2023,* Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/natural-gas-by-country/, 17.06.2023.

ihracatı %21 artan ABD, dünyanın en büyük doğal gaz ithalatçısı olmuştur. Çin ve Hindistan'ın net gaz ithalatında artış yaşanmıştır.[101]

2.5. Uluslararası Enerji Kuruluşları

Bu bölümde enerji piyasalarında etkili olan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın da üye olduğu uluslararası enerji kuruluşlarına yer verilmektedir. Bu minvalde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve uluslararası enerji şirketleri ele alınmaktadır.

2.5.1. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

Takvimler, 10-14 Eylül 1960 tarihini gösterdiğinde Irak, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela'nın katılımıyla Bağdat'ta düzenlenen bir konferans ile (Bağdat Konferansı) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü kurulmuştur. Örgütün amacı, adil ve istikrarlı petrol fiyatları için üye ülkeler arasındaki petrol politikalarını belirlemek, koordine etmek, ekonomik, sürdürülebilir ve verimli bir petrol arzı ve petrol sektörüne yatırım yapanlara adil bir sermaye getirisi sağlamaktır.[102]

Harita 3: OPEC ve OPEC+ Üyesi Ülkeler

Kaynak: Andrea Di Tullio, "L'OPEC+ Ridurrà La Produzione Di Petrolio Anche Nel 2024", *Master di Giornalismo*, https://masterx.iulm.it/today/opec-riduzione-petrolio-2024/, 26.06.2023.

[101] Enerdata, *Natural Gas Balance of Trade*, Natural Gas Import & Export | World Natural Gas trade | Enerdata, 10.12.2024.
[102] OPEC, *Brief History*, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, 20.05.2022.

Harita 3'de OPEC ve OPEC+ üyesi ülkeler yer almaktadır. 1960 yılında beş ülke ile kurulan örgütün üye sayısı zaman içerisinde artmıştır. Daha sonra sırasıyla (1961) Katar[103], (1962) Libya ve Endonezya[104], (1967) Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), (1969) Cezayir, (1971) Nijerya, (1973) Ekvador[105], (1975) Gabon[106], (2007) Angola, (2017) Ekvator Ginesi ve (2018) Kongo, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne katılmışlardır. Örgütün hâlihazırda 13 üyesi (Angola, BAE, Cezayir, Ekvator Ginesi, Gabon, Irak, İran, Kongo, Kuveyt, Libya, Nijerya, Suudi Arabistan ve Venezuela) bulunmaktadır.[107]

2.5.2. Petrol İhraç Eden Ülkeler Artı Örgütü

2016 yılında ham petrol fiyatlarını kontrol edebilmek amacıyla OPEC üyeleri başta olmak üzere petrol üreticileri, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü Artı olarak bilinen Organizaton of Petroleum Exporting Countries Plus (OPEC+) örgütünü kurmuşlardır.[108] OPEC+, OPEC'in 13 üyesini ve diğer OPEC dışı 11 üyeyi temsil eden bir kuruluştur.

[103] 1 Ocak 2019 tarihinde OPEC'ten ayrılmıştır.
[104] 2009 yılının Ocak ayında askıya aldığı üyeliğini 2016 yılının Ocak ayında tekrar aktifleştirmiş, 30 Kasım 2016 tarihinde tekrar üyeliğini askıya almıştır.
[105] 1992 yılının Aralık ayında üyeliğini askıya alan 2007 yılında tekrar örgüte katılan Ekvador, 1 Ocak 2020 tarihinde örgütten ayrılma kararı almıştır.
[106] 1995 yılının Ocak ayında örgütten ayrılmış, 2016 yılının Temmuz ayında örgüte yeniden katılmıştır.
[107] OPEC, *Member Countries*, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm, 24.05.2022.
[108] Dominic Quint, Fabrizio Venditti, *The Influence of OPEC+ On Oil Prices: A Quantitative Assessment*, European Central Bank, 2020, https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2467~c8f35853cc.en.pdf, 20.12.2022.

Şekil 6: OPEC ve OPEC+ Üyeleri

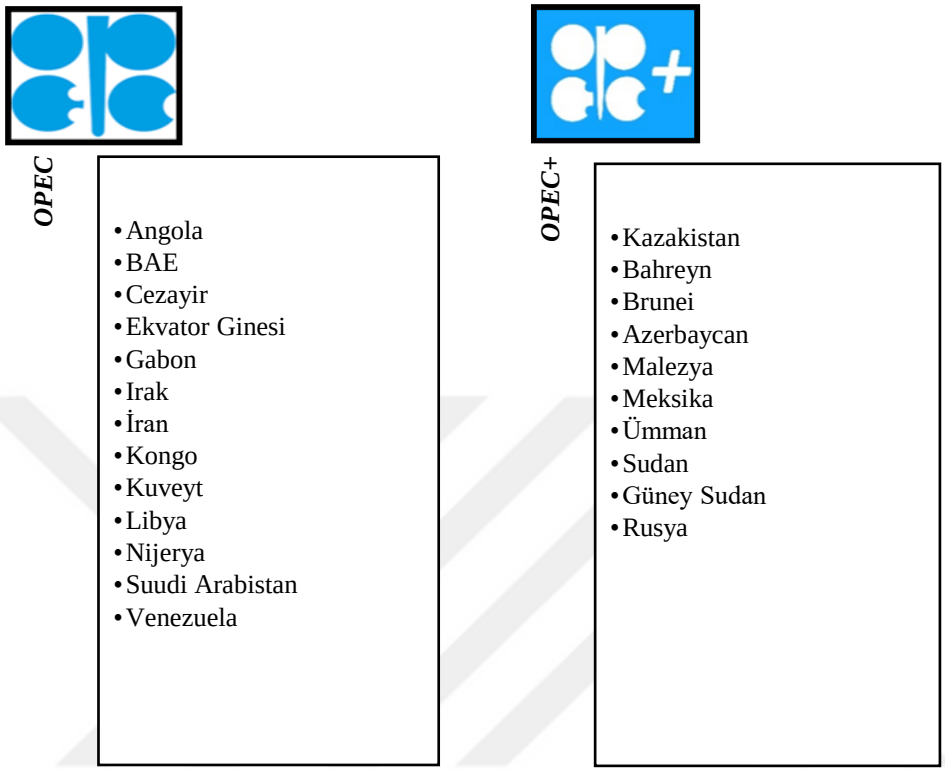

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'da görüldüğü gibi OPEC+ 'ya üye olan ülkeler başta Kazakistan olmak üzere Azerbaycan, Bahreyn, Brunei, Kazakistan, Malezya, Meksika, Umman, Sudan, Güney Sudan ve Rusya'dır. Söz konusu ülkeler ile OPEC üyesi ülkeler düzenli ve sürdürülebilir iş birliği için bir anlaşma dâhilinde ortak bir paydada buluşmuşlardır. Buna göre, taraf ülkeler petrol piyasasına istikrar getirmek ve ham petrol üretiminin eşgüdümünü sağlamak için birlikte çalışma kararı almışlardır.[109] Kazakistan, OPEC aracılığıyla petrol üreten devletlerin faaliyetlerinin koordinasyonunda aktif bir rol üstlenmiştir. 2016 yılında Viyana'da gerçekleşen OPEC toplantısının ardından Kazakistan Enerji Bakanı Kanat Bozumbayev, OPEC üyesi olmayan petrol ihracatçısı ülkeler arasında petrol üretiminin azaltılmasına yönelik bir anlaşmanın Kazakistan'ın petrol gelirlerinde artışa yol açacağını öne

[109] Prableen Bajpai, *What Is OPEC+?, An Overview of Key Members,* https://www.nasdaq.com/articles/what-is-opec-an-overview-of-key-members, 23.12.2022.

sürmüştür.[110] Bunun üzerine Kazakistan, 2017 yılına petrol üretimini azaltmanın sözünü vermiştir.[111] OPEC üye ülkelerinin yanı sıra Rusya ve diğer üreticilerin 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren altı ay boyunca petrol üretimini günlük 1,8 milyon varil azaltma konusunda anlaşmışlardır. Kazakistan'ın da dâhil olduğu bu anlaşmaya Türkmenistan'ın da katılarak petrol üretiminde kesinitiye gitmesi beklenmektedir.[112] OPEC Genel Sekreteri Muhammed Barkindo 2017 yılında İstanbul'da düzenlene 22. Dünya Petrol Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada Türkmenistan'ın petrol üretim kesintisi anlaşmasına katılmaya henüz hazır olmadığı açıklamıştır.[113] Özbekistan ve Türkmenistan OPEC üyesi olmamasına rağmen OPEC Uluslararası Kalkınma Fonu'na imza atan ülkerler arasında yer almaktadır. Üye ülkelerden üye olmayan ülkelere finansman sağlayan tek küresel yetkili kalkınma kuruluşu olan bu fona Özbekistan[114] ve Türkmenistan 2024-2029 yılları arasındaki dönemi kapsayan (bankacılık, sağlık, sanayi, telekomünikasyon, ulaşım vb. konularda iklim finansmanı, gençler ve kadınlar için küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanı) bir ortaklık anlaşması ile dâhil olmuşlardır.[115]

2.5.3. Uluslararası Enerji Ajansı

Orta Asya ülkelerinden hiçbiri Uluslararası Enerji Ajansı'na üye değildir. Buna rağmen Orta Asya ülkeleri Uluslararası Enerji Ajansı tarafından hazırlanan istastikleri ve politika önerilerini dikkate almaktadırlar.[116] Burada IEA'ya yer verilmesinin nedeni enerji güvenliği alanlarında bir mihenk taşı olmasıdır. Enerji

---

[110] *Kazakhstan Prisoyedinilsya K Soglasheniyu OPEK Po Zamorozke Neftedobychi*, Regnum, https://regnum.ru/news/2216571, 29.11.2024.

[111] Viktor Katona, *Neft I Gaz Kaspiyskogo Regiona Mezhdu Yevropoy I Aziyey*, https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/neft-i-gaz-kaspiyskogo-regiona-mezhdu-evropoy-i-aziey/, 28.11.2024.

[112] Alex Lawler, Rania El Gamal, *Turkmenistan Expected To Join OPEC-Led Oil Supply Cut – Sources*, https://www.reuters.com/article/business/energy/turkmenistan-expected-to-join-opec-led-oil-supply-cut-sources-idUSL8N1ID4C6/, 29.11.2024.

[113] Tass, *Egypt, Turkmenistan Not Ready To Join Oil Production Cut Deal- OPEC Secretary General*, https://tass.com/economy/956006, 29.11.2024.

[114] *OPEC Fund strengthens ties with Uzbekistan with five-year partnership agreement and new loan signing*, OPEC Fund, https://opecfund.org/media-center/press-releases/2024/opec-fund-strengthens-ties-with-uzbekistan-with-five-year-partnership-agreement-and-new-loan signing, 29.11.2024.

[115] *OPEC Fund deepens commitment to Central Asia region with new agreements*, OPEC Fund, https://opecfund.org/media-center/press-releases/2024/opec-fund-deepens-commitment-to-central-asia-region-with-new-agreements, 29.11.2024.

[116] *Central Asia EU Cooperation with Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan and The Regional Programme EU4Energy*, European Commission, Central Asia (europa.eu), 03.02.2024.

tarihinde bir kırılma noktası olarak kabul edilen Ekim 1973'te yaşanan Arap petrol ambargosu, Batı'nın enerji kaynaklarının savunmasızlığını gözler önüne sermiş ve o tarihe kadar benzeri görülmemiş bir enerji krizinin fitilini ateşlemiştir. Ambargonun ardından petrol fiyatlarının neredeyse bir gecede dört katına çıkmasıyla birlikte enflasyon yükselmiş ve küresel ekonomide büyük bir sarsıntı yaşanmıştır. Paniğe kapılan Batılı devletlerin krize topyekûn bir tepki verememesi süreci daha da ağırlaştırmıştır. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın girişimiyle 16 Batı ülkesi (Avusturya, Belçika, ABD, Birleşik Krallık, Kanada, İsviçre, Danimarka, Almanya, İrlanda, İsveç, İtalya, İspanya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda ve Türkiye) ve özel bir anlaşma ile katılan Norveç, büyük petrol tüketicileri arasında dayanışmayı örgütlemek maksadıyla Kasım ayında Uluslararası Enerji Ajansı'nı kurma kararı almışlardır.[117] Çerçeve, Paris'te "Uluslararası Enerji Programı Anlaşması" ile çizilmiştir.[118]

Harita 4: Uluslararası Enerji Ajansına Üye Ülkeler

Kaynak: International Energy Agency

Harita 4'te Uluslararası Enerji Ajansı'na üye olan ülkeler yer almaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı 31 üye ülke, 11 dernek ülkesi ve 4 katılım ülkesinden

[117] Thijs Van de Graaf, "International Energy Agency", *Handbook of Governance and Security*, edited by James Sperkling, https://www.researchgate.net/publication/311772829_International_energy_agency, 22.12.2022.
[118] *History From Oil Security to Steering the World Toward Secure and Sustainable Energy Transitions*, International Energy Agency, https://www.iea.org/about/history , 22.10.2022.

oluşmaktadır. Ajans'a üye ülkeler, katılım ülkeleri ve dernek ülkeleri olmak üzere üç ayrı grup hâlinde sınıflandırılmaktadır.[119] Almanya, Avusturya, ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Belçika, Kanada, Türkiye, Japonya, İsviçre, İtalya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç kurucu üye ülkelerdir. Bunlara; daha sonra (1976) Yunanistan, (1977) Yeni Zelanda, (1979) Avustralya, (1981) Portekiz, (1992) Finlandiya ve Fransa, (1997) Macaristan, (2001) Çek Cumhuriyeti, (2002) Kore Cumhuriyeti, (2007) Slovak Cumhuriyeti, (2008) Polonya, (2014) Estonya, (2018) Meksika ve (2022) Litvanya katılmıştır. Dernek ülkeleri ise Arjantin, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Endonezya, Tayland, Çin, Fas, Ukrayna, Mısır ve Singapur, katılım ülkeleri ise Şili, Kolombiya, İsrail ve Letonya'dır.[120] Uluslararası Enerji Ajansı'nın temel görevi, üye ülkeleri için enerji güvenliğini sağlamaktır. [121]

1976 yılından beri üye ülkelerin enerji politikalarına yönelik incelemeler yapan Uluslararası Enerji Ajansı, 1990 yılından itibaren üye olmayan ülkeleri de mercek altına almaya başlamıştır. Son zamanlarda söz konusu çalışmalarına temel enerji dönüşümü ve güvenlik konularını da dâhil eden örgüt, üye ülkeler ile üye olmayan ülkeler arasındaki ikili işbirlikleri noktasına kilit bir rol üstlenmektedir.[122] Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Avrupa Birliği ve Uluslararası Enerji Ajansı tarafından Enerji Şartı Sekreterliği ile Enerji Topluluğu Sekreterliği tarafından yürütülen EU4Energy programının kapsamındaki 11 ülke içerisinde yer almaktadırlar. Programın amacı, bu ülkelerin enerji sektörünün gelişimi adına bölgesel işbirliklerini teşvik etmek ve sürdürülebilir enerji politikalarını uygulamalarına destek olmaktır.[123]

---

[119] *Membership*, International Energy Agency, https://www.iea.org/about/membership, 23.12.2022.
[120] *Countries and Regions*, International Energy Agency, https://www.iea.org/countries, 21.12.2022.
[121] Jeff Colgan, "The International Energy Agency Challeges For The 21 st Century", *Global Public Policy Institute*, Germany, 2009, s.1, https://www.files.ethz.ch/isn/109115/GPPiPP6_IEA_final.pdf, 14.11.2022.
[122] *Kazakhstan 2022 Energy Sector Review*, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/kazakhstan-2022/executive-summary, 16.12.2023, s.3.
[123] *Uzbekistan 2022 Energy Sector Review*, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/uzbekistan-2022, 16.12.2023, s.3.

2.5.4. Uluslararası Enerji Şirketleri

Uluslararası petrol ve doğal gaz şirketleri, tüm doğal gaz ve petrol zincirini kapsayan küresel çapta faaliyetlerde bulunan dünyanın en yüksek gelirli şirketleri arasında yer almaktadırlar. Günümüzde oldukça gelişmiş bir yapıdaki petrol ve doğal gaz endüstrisi farklı statü ve büyüklükteki şirketlerden oluşmaktadır.[124] Tarihte bilinen ilk petrol şirketi Connecticut'ta kurulan Pennsylvania Rock Oil Company adlı bir şirkettir. Şirket, 27 Ağustos 1859'da altmış dokuz fit derinlikte açılan bir kuyuda petrol arama çalışmalarında bulunmuş ve matkap ile kuyudan petrol çıkarılmıştır.[125] 1859 yılında yapılan bu ilk petrol arama-çıkarma çalışması günümüz petrol endüstrisinin milâdı olarak kabul edilmektedir.[126]

Dünyanın en büyük sektörleri arasında yer alan petrol ve doğal gaz endüstrisinin 2022 yılı itibariyle 5 trilyon dolar gelir elde ettiği tahmin edilmektedir.[127] Enerjinin iş birliği gerektiren bir sektör olması alanında uzman enerji şirketlerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Petrol ve doğal gaz endüstrisinin pastadan büyük bir pay alması bu durumun bir kanıtı niteliğindedir. Bir diğer kanıt ise dünya genelinde 200'den fazla petrol ve doğal gaz şirketinin bulunmasıdır.[128]

24 Şubat 2022 tarihli verilere göre 12 aylık gelir takibinin sonucunda Suudi Arabistan Petrol Şirketi (Saudi Aramco) birinci olmak üzere PetroChina Co. Ltd. (PTR), Çin Petrol ve Kimya A.Ş. (SNP), Exxon Mobil, Total Energies, BP, Chevron, Marathon Petroleum, Valero Energy Corporation ve Philips 66 sırasıyla 2022 yılın

---

[124] *Different Types of Oil and Gas Company,* Planete Energies, https://www.planete-.energies.com/en/medias/close/different-types-oil-and-gas-company, 25.09.2022.

[125] Bennett H. Wall, *Oil Industry,* istory.com/topics/industrial-revolution/oil-industry#:~:text=The%20first%20oil%20corporation%2C%20which,later%20the%20Seneca%20Oil%20Company)., 18.09.2022.

[126] Fathi Habashi, "The First Oil Well In The World", *Bulletin for History of Chemistry*, Volume 25, Number 1, 2000, http://acshist.scs.illinois.edu/bulletin_open_access/v25-1/v25-1%20p64-66.pdf, 19.09.2022.

[127] Rebecca Mcclay, Michael J.Boyle, Kirsten Rohrs Schmitt, *How The Oil And Gas Industry Works*, https://www.investopedia.com/investing/oil-gas-industry-overview/#citation-11, 26.12.2022.

[128] Adam Muspratt, *The Top 10 Oil & Gas Companies in The World: 2019,* https://www.oilandgasiq.com/strategy-management-and-information/articles/oil-and-gas-companies, 26.12.2022.

en büyük enerji şirketleri listesinde yerlerini almışlardır.[129] Bu şirketlerin yanı sıra Conoco Philips, ENI, Royal Dutch Shell, Reliance Industries, Equinor ve Petrobras en iyi bilinen enerji şirketleri arasındadır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi petrol arama ve çıkarma faaliyetleri için hayata geçirilen enerji şirketleri doğal gazın yükselen bir değer olmasıyla birlikte doğal gaz sektörüne de el atmıştır. Zaman içerisinde değişen teknoloji ve enerji güvenliği yaklaşımlarına bağlı olarak şirketlerin petrol ve doğal gazın yanı sıra yenilenebilir enerji sektörüne yöneldikleri görülmektedir. İngiliz menşeili Shell biyokütle, güneş ve rüzgâr, Fransız menşeili Total ise güneş enerjisi ile ilgili çalışmalar yapmaktadır.[130]

2.6. Güvenliğin Etimolojisi

17'inci yüzyılda yaşanan krizlerden bu yana güvenlik kavramının, anlamı ve önemi sürekli değişmiştir.[131] Bir başka ifade ile insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar olan tüm bireysel ve toplumsal süreçlerde kullanılan bir terim olan güvenlik[132], tarih boyunca değişen algılamalara bağlı olarak[133] her seferinde yeniden tanımlanan ve anlamında çeşitli dönüşümler yaşanan bir kavramdır. Birbirinden farklı görüşler ortaya atılmasına rağmen anlamı üzerine ortak bir karara varılamayan kesin ve net bir tanımı yapılamayan güvenlik kavramı, Latince *"se (olmaksızın)"* ve *cura (endişe)"* olmak üzere iki kelimenin bir araya gelmesi ile oluşan *securitas* kelimesinden türetilmiştir. Şu hâlde *"Emniyet ve tehlikeden uzak olma"* anlamlarına gelen securitas (güvenlik) kelimesinin tarihte ilk kez Romalı bir devlet adamı ve aynı zamanda filozof olan Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-143) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.[134] Diğer yandan bu kelime yazılı olarak ilk defa 1860 yılında Fransız

---

[129] Nathan Reiff, Jefreda R.Brown, *10 Biggest Oil Companies,* https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/010715/worlds-top-10-oil-companies.asp, 25.09.2022.

[130] Planete Energies, *a.g.m.,* s.1.

[131] Emma Rothschild, *What Is Security?,* Daedalus, 1995, Vol.124. No.3, The Quest for World Order (Summer 1995), pp.53-98, p.60.

[132] Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji,* Yeniyüzyıl Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2020, s.27.

[133] Levent Yiğittepe, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramsal Analiz ve Teorik Yaklaşımlar,* Nobel Yayınları, Ankara, 2020, s.5.

[134] J. Frederik, M. Arends, "From Homer to Hobbes and Beyond-Aspects of "Security" in The European Tradition", *Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century,* Berlin, Springer-Verlag, Cilt 3, 2008, s. 263-277, s.264.

dilbilimci Francisci Mesgnien Meninski tarafından kaleme alınan *"Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*"[135] başlıklı eserde yer aldığı geçmektedir.

İtalyanca Sözlüğü Treccani'de güvenlik *(sicurezza), "tehlikelerden uzak olma ya da tehlikelerden uzakta olma ihtimâli veren, ciddi hasarlar, riskler ve çeşitli zorluklar gibi hoş olmayan durumları ortadan kaldıran veya azaltan bir durum"* olarak açıklanmıştır.[136] Oxford Sözlüğü güvenliğe *(security) "tehlike ya da endişeden beri ve mutlu olma hâli", "bir ülkeyi, binayı veya kişiyi, saldırı, tehlike ve benzeri durumlara karşı korumaya yönelik faaliyetler"* olmak üzere iki farklı tanım getirmiştir.[137] Türk Dil Kurumu ise güvenliği *"toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumu"* şeklinde tanımlamıştır.[138] Emniyet ise Arapça bir kelime olan ve *"güvenme, güvenilirlik"* anlamlarına gelen "*Amn"* kökünden türetilmiştir.[139] Bir başka tanıma göre güvenlik; asayiş ve güven kelimelerinin karşılığıdır. Güven ise itimat etmek, küven, şişinmek, böbürlenmek anlamlarına karşılık gelmektedir. [140]

Beril Dedeoğlu, tek başına açıklanamaz bir kavram olarak değerlendirdiği güvenlik kavramının tanımında her daim "*risk, tehdit ve tehlike"* kelimelerinin yer aldığını belirtmiştir.[141] Tuncay Kardaş, güvenliğin karşıt anlamları olan *"tehdit, tehlike ve çatışma yokluğu"* olarak anlaşılması gerektiğini dile getirmiş,[142] Mustafa Aydın, güvenlik kavramının kendi negatifi ile tanımlanan bir kavram olduğuna dikkat çekerek güvenlik kavramını *"kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumu ve zarar veya tehlikeye karşı emniyet hâli"* olarak tanımlamıştır.[143] Barry Buzan ise bu kavramı *"tehditten kurtulma arayışı ve devletlerin ve toplumların düşman olarak*

---

[135] Francisci Mesgnien Meninski, Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcico-Arabico-Persicum, 1680.
[136] Istituto della Enciclopedia Italiana nell'Enciclopedia Treccani, *Sicurezza,* https://www.treccani.it/enciclopedia/sicurezza/, 13.06.2021.
[137] Oxford Learner's Dictionaries, *Security,* https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/security?q=security, 13.06.2021.
[138] Türk Dil Kurumu Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/, 13.06.2021.
[139] Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/emniyet, 13.06.2021.
[140] Sevan Nişanyan, *a.g.e.,* s.308.
[141] Beril Dedeoğlu, *a.g.e,* s.28.
[142] Tuncay Kardaş, *a.g.e.,* s.340.
[143] Mustafa Aydın, *Güvenlik Kavramı ve Günümüzde Yeni Birleşik Güvenlik Tehdit Olgusu Nedir?*, https://trguvenlikportali.com/ders-1-guvenlik-kavrami/, 13.06.2021.

gördükleri güçlere karşı bağımsız kimliklerini ve işlevsel bütünlüklerini koruma yeteneği" olarak değerlendirmiştir.[144]

Güvenlik eleştirel bir gözle incelenene kadar sorunsuz görünen ve Uluslararası İlişkiler yazınında hâlihazırda tanımı yapılmış bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki zaman içerisinde bu kavramın bazı değişim ve dönüşümler sonucunda farklı şekillerde ele alınması yeni anlamlar kazanmasına neden olmuştur.[145] Görüldüğü üzere birbirinden farklı pek çok tanımı bulunan güvenlik kavramını anlayabilmenin en önemli basamağı, bu kavramın türetilmiş bir kavram olduğunun kabul edilmesinden geçmektedir.[146]

Dimitri Nikolayeviç Uşakov, "Büyük Rus Sözlüğü (Большой Толковый Словарь Русского Языка)" başlıklı eserinde güvenlik kelimesini tehlikenin yokluğu, tehlike uyarısı ve tehlikenin bulunmadığı durumlar olarak tarif etmektedir.[147]

Şekil 7: Güvenliğin Anlamları

GÜVENLİK **Securitas/ Security/ Sicurezza**
Emniyet
Asayiş
Güven
İtimat
tehdit ve tehlikeden uzak olma
korkusuzca yaşayabilme
çatışma yokluğu
mutlu olma hâli
tehditten kurtulma arayışı
bağımsız kimliği ve işlevsel bütünlüğü koruma yeteneği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7'de güvenliğin farklı anlamları yer almaktadır. Buna göre güvenlik, emniyet, asayiş, güven, itimat, tehdit ve tehlikelerden uzak olma, korkusuzca yaşayabilme, çatışma yoksunluğu, mutlu olma hâli, tehditten kurtulma arayışı,

[144] Barry Buzan, *New Patterns of Global Security in The Twenty-First Century, International Affairs (Royal Institute of International Affairs),* Oxford University Press, Volume 67, Number 3, 1991, pp. 431-451, https://www.jstor.org/stable/2621945, 13.06.2021.
[145] Ken Booth, *Theory of World Security*, Cambridge Studies in International Relations, New York, 2007.
[146] Tuncay Kardaş, *a.g.e.*, s.337.
[147] Dmitriya Nikolayevicha Ushakova, *a.g.e.*, s.113.

bağımsız kimliği ve işlevsel bütünlüğü koruma yeteneği anlamlarına karşılık gelmektedir.

Güvenliğin birbirinden farklı tanımları yapılmış olsa da yapılan tanımlarda *"tehdit, risk, tehlike ve koruma"* durumlarına ek olarak *"endişe, korku ve mutluluk"* gibi duygu değişimlerine de yer verildiği dikkat çekici bir detaydır. Uluslararası İlişkiler disiplini için kilit bir kavram olan güvenliğin, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı döneme kadar "*sosyal politika ve iç siyaset"* çerçevesinde ele alındığı görülürken II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin birbirleri ile ilişkileri bağlamında kullanıldığı ve bu noktada yeni bir terim olan *"ulusal güvenlik"* kavramının türetildiği görülmektedir. Söz konusu dönemde akademik araştırmalara konu olmaya başlayan bu kavram, Soğuk Savaş süresince devlet merkezli ve askerî güç odaklı anlaşılmıştır. Güvenliğin doğasına yeni bir yaklaşımın getirildiği savaş sonrası dönemde [148] güvenlik, askerî güvenliğe tekabül edecek şekilde dar ve tek yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. 1970 ve 1980'lerde ekonomik ve çevresel sorunların gündeme gelmesiyle birlikte söz konusu tanımın yetersiz olduğu anlaşılmış ve tanımdan duyulan rahatsızlık hissedilir olmuştur. 1990'lı yıllarda sınır ötesi suçlar ve kimlik meselelerinin gündeme gelmesi, güvenliğin tanımını genişletmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde enerji güvenliği, siber ve sosyal güvenlik alanlarını da kapsayacak biçimde kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen yıllarda ise NATO'nun çalışma alanlarına konu olmuştur.[149]

2.7. Enerji Güvenliğinin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

En basit ifade ile "ısı ve ışık üretebilen herhangi bir kaynaktan elde edilen güç" olarak tanımlanan enerjinin tarihi oldukça uzun bir geçmişe dayanmaktadır. İlkçağlarda ateşi kullanarak beslenme, ısınma ve vahşi hayvanlardan korunma gibi temel ihtiyaçları gidermek amaçlı kullanılan enerjinin Sanayi Devrimi ile birlikte kullanım amacında bazı farklılıklar ve dönüşümler meydana gelmiş, bunun üzerine

[148] John Baylis, "The Concept of Security in International Relations*", Globalization and Environmental Challenges,* pp.495-502, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-75977-5_37, 18.12.2022.

[149] *Energy Security,* NATO,https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_231363.htm?selectedLocale=en, 11.03.2021.

enerji artık ulaşım, hizmet ve sanayi gibi alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Hayatın giderek makineleştiği bu dönemde enerji yeni işlevler kazanmakla kalmamış aynı zamanda anlamsal olarak daha zengin bir hâle gelmiştir. Görüldüğü üzere insanoğlunun var olduğu ilk günden bu yana her ne kadar amaçları dönem dönem farklılaşsa da enerjiye her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Sanayileşme başta olmak üzere birtakım teknolojik gelişmeler ve nüfusun giderek çoğalması, enerji talebinin hızla artmasına neden olmuştur.[150] Bir başka deyişle modernleşmenin bir getirisi olarak enerjiye duyulan bu ihtiyaç giderek artmış ve enerji sahibi ülkelerin enerji yoksunu ülkelere kaynak naklini gündeme getirmiştir. Burada enerjinin sınırları aşan bir boyuta ulaşması ile birlikte yeni ve uluslararası bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür. Stratejik bir öneme sahip olan enerjinin kaynak, nakil, üretim araçları, teknoloji, hatta tüketiminin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi bunun yanı sıra enerjinin üretimden tüketimine kadar olan tüm aşamalarda savaş, terör saldırıları, ayaklanmalar, hırsızlık ve sabotajlardan korunması ciddi güvenlik önlemlerinin alınmasını gerektirmektedir. Bunun gibi farklı tehdit unsurlarının gündeme gelmesi ve enerji alışverişinin (alınması-satılması) birçok işlemi içerisinde barındıran bir süreç olması[151] güvenlik boyutu ile ele alınmaya başlanmasına neden olmuş ve Uluslararası İlişkiler disiplininde yeni bir çalışma alanı olan aynı zamanda güvenlik çalışmalarının da bir alt dalı olarak nitelendirebileceğimiz *"enerji güvenliği"* ortaya çıkmıştır.

Şekil 8: Enerji Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (*Güvenlik Terimleri Sözlüğü,* İçişleri Bakanlığı, Ankara, 2017.)

[150] Erdem Koç, Kadir Kaya, *Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu,* https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1099827, 10.03.2021.
[151] Şeref Çetinkaya, *a.g.e.,* s.15.

Şekil 8'de enerji güvenliğinin tarihsel gelişimi gösterilmektedir. Buna göre Sanayi Devrimi, Petrol Krizi, OPEC ve Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliğini şekillendiren unsurlardır. Enerji, fiyat dalgalanmalarından etkilenen ve dünyada düzensiz bir şekilde dağılmış olan pahalı bir maldır.[152] Enerji güvenliğini anlamak için bu kavramın temel bileşenlerini incelemenin yanı sıra enerji ve güvenlik arasındaki ilişkiyi de iyi bir şekilde kurmak gerekmektedir.[153] Enerji güvenliği 1970'lerin petrol krizlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve tanımı coğrafi konuma, doğal kaynak donanımına, uluslararası ilişkilere, siyasi sisteme, ekonomik eğilime ve ideolojik algılara göre değişse de bir ulusal güvenlik meselesi hâline gelmiştir.[154] Petrol krizinin ardından Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye olan ülkeler tarafından bu kavram sıkça kullanılmış ve akabinde günümüzde hâlen işlevini sürdüren Uluslararası Enerji Ajansı kurulmuştur.[155] Bu dönemde uluslararası enerji güveliği petrol güvenliği anlamına gelmiş ve enerji güvenliği politika gündeminde öncelikli bir konu olmuştur.[156] Enerji güvenliği, enerjinin yanı sıra ekonomi ve siyaseti de içerisinde barındıran bir kavramdır.[157] Enerjinin küresel bir boyut kazanması enerji güvenliği sorunsalını da beraberinde getirmiştir.

En basit ifade ile *"talep edilen miktarda kaynağın en uygun maliyet ile doğru zamanda ve doğru yerde olmasının sağlanması"*[158] şeklinde tanımlanabilen enerji güvenliği, Uluslararası Enerji Ajansı tarafından *"tüm yakıtlara ve enerji kaynaklarına ekonomik ve kesintisiz erişim"* olarak tanımlanmıştır.[159] Volkan Özdemir'e göre ise enerji güvenliği, *"yeterli, güvenilir, çeşitlendirilmiş ve temiz*

---

[152] J. A. Paravantis, N. Kontoulis, A. Ballis, D. Tsirigotis, V. Dourmas, A Geopolitical Review of Definitions, Dimensions and Indicators of Energy Security, *2018 9th International Conference on Information, Intelligence, Systems and Applications (IISA)*, 2018, pp. 1-8.
[153] Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security-Old Questions, New Answers," *Foreign Affairs,* 85, 2 (2006): 69-70.
[154] Paravantis, J. A. N. Kontoulis, A. Ballis, D. Tsirigotis, V. Dourmas, a.g.m., s.1.
[155] *Güvenlik Terimleri Sözlüğü,* İçişleri Bakanlığı, Ankara, 2017.
[156] J. A. Paravantis, N. Kontoulis, A. Ballis, D. Tsirigotis, V. Dourmas, A Geopolitical Review of Definitions, Dimensions and Indicators of Energy Security, *2018 9th International Conference on Information, Intelligence, Systems and Applications (IISA)*, 2018, pp. 1-8.
[157] *Güvenlik Terimleri Sözlüğü,* İçişleri Bakanlığı, Ankara, 2017.
[158] Mert Bilgin, "Enerji", *Uluslararası ilişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
[159] International Energy Agency, *Energy Security*, https://www.iea.org/topics/energy-security, 13.06.2021.

enerjinin makul fiyatlarda temini ile bu enerjinin piyasalara ulaşımında gerekli altyapının kesintisiz şekilde sağlanmasıdır."[160]

Benjamin K. Sovacool, *"Defining, Measuring, And Exploring Energy Security"* başlıklı çalışmasında Aristotales'in *"tanımı kontrol eden tartışmayı da kontrol eder."* sözünden yola çıkarak enerji güvenliği üzerine yapmış olduğu görüşme ve incelemeler sonucunda söz konusu kavramın yaklaşık 45 farklı tanımı olduğunu tespit etmiş ve her ne kadar tanımların çoğu benzer olsa da her bir tanımın ayrı bir stratejik değere hizmet ettiğini ileri sürmüştür. [161]

Enerji güvenliğine yönelik risklerin ve tehditlerin artmasının yanı sıra üretici devletlerdeki istikrarsızlık, tedarik yollarının özellikle de deniz yollarının savunmasızlığı (korsan tehdidi), terörizm, korsanlık ve hatta iklim değişikliği devletlerin ve kurumların bu zorlukların üstesinden gelmek ve enerji güvenliğinin kırılganlıklarını törpülemek için kısa ve uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir.

[160] Volkan Özdemir, *Doğalgaz Piyasaları Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s.143.
[161] Benjamin K. Sovacool, "Defining, Measuring, And Exploring Energy Security", Benjamin K. Sovacool, *The Routledge Handbook of Energy Security*, s.2-6.

Şekil 9: Enerji Güvenliğinin Tanımları

Enerji Güvenliği	*"Tüm tüketiciler için uygun bir fiyata enerji ürünlerinin kesintisiz fiziksel bulunabilirliği"* **(Avrupa Komisyonu)**
	"Fiyat oynaklığına karşı koruma sağlayan, teknoloji ve kaynak çeşitliliğini teşvik edenler, komşu devletlere yönelik ve/veya komşu devletlerden gelen tehditleri azaltanlar da dâhil olmak üzere kesintilere karşı korumanın yanı sıra kendi kendine yeterliliği teşvik eden teknolojiler, ithalatın yanı sıra enerji yakıtlarının güvenli tedariki" **(Uluslararası Atom Enerji Ajansı)**
	"İnsan sağlığını ve esenliğini sağlamak için ve çevreye zarar vermeden temel enerji hizmetlerine yönelik talepleri tam olarak karşılamaya yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla verimli ve modern enerji kaynaklarının ve cihazlarının güvenli, istikrarlı ve güvenilir tedarikine erişim" **(Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü)**
	"Ekonomik temellerden bağımsız olarak, enerji akışlarının fiziksel bütünlüğünü tehdit eden veya süreksiz enerji fiyat artışlarına yol açan benzersiz ve öngörülemeyen olaylara karşı hassasiyeti en aza indirmek" **(Nükleer Enerji Ajansı)**
	"Amerika'nın enerji güvenliğini güvenilir, temiz ve uygun fiyatlı enerji yoluyla teşvik etmek" **(Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı)**
	"Çevresel sürdürülebilirlik veya karbondioksit emisyonları; güvenilirlik veya "doğru" altyapıya, düzenleyici sisteme ve serbestleştirilmiş pazara sahip olmak; rekabet gücü ve üretkenlik veya yatırım ve büyümeyi engellemeyen enerji maliyetleri; sosyal eşitlik veya asgari yakıt yoksulluğu" **(Birleşik Krallık Ticaret ve Sanayi Bakanlığı)**
	"Karşılanabilir yakıt ve enerji kaynaklarının kıtlığına karşı koruma" **(Birleşmiş Milletler)**
	"Güvenli yakıt kaynaklarına erişim, bu yakıtları dağıtan rekabetçi bir pazar, kaynak akışlarının ve geçiş noktalarının istikrarı ve son kullanımın verimliliği" **(Dünya Bankası)**
	"Özerklik, bir ülkenin kontrolünde olan ve dış etmenler tarafından kesintiye uğramayan enerji arzı; güvenilirlik veya güvenli ve kesintisiz talebi karşılayan dağıtım; satın alınabilirlik veya tüketicilerin satın alma gücüyle orantılı fiyatlar; ve sürdürülebilirlik veya çevreye zarar vermeden yüksek bir yaşam kalitesini desteklemek için yeterli enerji kaynağı" **(Dünya Ekonomik Formu)**
	"Enerjinin her zaman çeşitli biçimlerde, yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla mevcudiyeti" **(Dünya Enerji Değerlendirmesi)**
	"Tedarik yeterliliği ile güvenilirlik, karşılanabilirlik, çevresel sürdürülebilirlik, jeopolitik istikrar ve sosyal kabul edilebilirlik" **(Dünya Kaynakları Enstitüsü)**

Kaynak: Yazar tarafından "Benjamin K.Sovacool, Defining, measuring, and exploring energy security, Benjamin K. Sovacool, The Routledge Handbook of Energy Security, s.2-6." Kaynağına atıfta bulunarak oluşturulmuştur.

Şekil 9'da Avrupa Komisyonu, Uluslararası Atom Enerji Ajansı, Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü, Nükleer Enerji Ajansı, Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı, Birleşik Krallık Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın yapmış oldukları farklı enerji tanımları yer almaktadır. Yapılan bu tanımlar her ne kadar birbirlerine çok benzeseler de içerikleri farklı hususlara değinmektedirler. David Victor'un da dediği gibi *"Enerji güvenliği*

bir Rorschach mürekkep lekesi testi gibidir - içinde görmek istediğiniz her şeyi görebilirsiniz."[162]

Günümüzde enerjinin uluslararası dolaşımı, enerji güvenliğinin de uluslararası alanda tartışılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda rafineriler, boru hatları, dağıtım sistemleri, ticarete açık olan küresel pazarlar, karada ve açık denizlerde konuşlanmış gaz platformları, siber terörizm, tanker korsanlığı ve doğal afetler, enerji güvenliğinde yaşanan güvenlik tehditleri olarak sıralanabilmektedir.[163] Beril Tuğrul ise enerji güvenliğini tehdit eden unsurları siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, bölgesel riskler, teknolojik sorunlar, terörizm, vandalizm, siber saldırılar, çevre sorunları, mevzuat uyumsuzlukları ve fiziksel güvenlik zaafları olarak sıralamıştır.[164]

Enerji güvenliğinin *"enerji"* ve *"güvenlik"* olmak üzere iki farklı boyutu bulunmaktadır. Buna göre enerji güvenliğine enerji zaviyesinden bakan yaklaşım, enerji kaynaklarının tedarikini, erişim ve kabul edilebilirliğini çalışma konusunu önemli addederken, enerji güvenliğine güvenlik noktası nazarından bakan yaklaşım ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunmalarını anlamaktadır.[165] Uluslararası İlişkiler disiplinine nispeten yeni giren bir kavram olarak kabul edilen enerji konusunu "güvenlik" yaklaşımıyla ele alan çalışmaların sayıca az ve yetersiz oluşu bu çalışmada enerji güvenliğini "güvenlik" nokta-ı nazarından bir bakış açısıyla değerlendirmede etkili olmuştur. Enerji güvenliğinin ithalatçı ülkeler için arz güvenliği, ihracatçı ülkeler için talep güvenliği ve transit güvenliği olmak üzere üç farklı boyutu bulunmaktadır.

Attilio Falini, enerji güvenliğini tanımlamadan önce enerji arzının tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir. Enerjinin hem üretimini hem de ithalatını ifade eden enerji arzı, ulusal enerji ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli miktarı elde

---

[162] Benjamin K.Sovacool, *a.g.e.*, s.2-6.

[163] Emre Hatipoğlu, *Enerji Güvenliği,* https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/12/EnerjiGuvenligi_EmreHatipoglu_v.1.pdf, 05.02.2020.

[164] Beril Tuğrul, "Enerji Güvenliği ve Ulusal Güvenlik İlişkisi", *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53631/enerji_guvenligi_ve_ulusal_guvenlik_iliskisi, 18.11.2022.

[165] Tuğçe Gençtürk, "Enerji Güvenliği Nedir? Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu", *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi,* Ankara, 2012.

etmeyi amaçlayan faaliyetler dizisidir. Bu ise enerji güvenliği olarak adlandırılan sürdürülebilir yani kesintisiz enerji arzına bağlıdır.[166]

Enerji güvenliği kavramının insan güvenliği ve çevre başta olmak üzere teknoloji, sosyo-kültürel ve politik faktörler, jeopolitik düşünceler, talep tarafı yönetimi ve enerji güvenliği politikası formülasyonu gibi birbirinden farklı boyutları bulunmaktadır. Enerji güvenliğinin birçok yönü vardır. Kısa vadeli enerji güvenliği, enerji sisteminin arz-talep dengesindeki ani değişimlere anında müdahale edebilmeye, uzun vadeli enerji güvenliği ise ekonomik gelişmeler ve çevresel ihtiyaçları dikkate alarak enerji tedarikine yönelik zamanında yatırım yapılmasına odaklanmaktadır. [167]

Şekil 10: Enerji Güvenliğinin Boyutları

Kaynak: Benjamin K. Sovacool, Evaluating Energy Security In The Asia Pacific: Towards A More Comprehensive Approach, Energy Policy, Volume 39, Issue 11, November 2011, https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S03014 21510007585, s.7473.

---

[166] Attilio Falini, *Sicurezza Energetica, Cos'è E Come Si Riflette Sulla Competitività Di Un Paese,* https://www.linkedin.com/pulse/sicurezza-energetica-cos%C3%A8-e-come-si-riflette-sulla-di-attilio-falini?trk=public_profile_article_view, 12.12.2022.

[167] *Ensuring The Uninterrupted Availability of Energy Sources At An Affordable Price*, International Energy Agency, 07.04.2024.

Şekil 10'da görüldüğü üzere uzmanlar tarafından belirlenen enerji güvenliğinin boyutları; bulunabilirlik, bağımlılık, çeşitlendirme, ademi merkeziyetçilik, yenilik, yatırım, ticaret, üretim, fiyat istikrarı, satın alınabilirlik, yönetim, erişim, güvenilirlik, yazın, dayanıklılık, arazi kullanımı, su, kirlilik, verim ve sera gazı emisyonlarıdır.[168]

Enerji güvenliğinin sağlanması noktasında küresel ve bölgesel olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Devletler, küresel enerji güvenliğini geliştirmek için uluslararası kuruluşlar başta olmak üzere anlaşmalar ve sözleşmeler aracılığıyla işbirliği (acil müdahale mekanizmaları, araştırma ve teknoloji vb.) yapmaktadırlar. Küresel enerji güvenliğinin sağlanması, küresel işbirliğinin yanı sıra bölgesel işbirliklerinden geçmektedir. Bölgesel işbirliği ise bölgede yer alan aktörlerin ortak hareket etmesinden geçmektedir. [169] Nitekim Orta Asya'da enerji güvenliğini pekiştirmek isteyen Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ortak enerji projeleri yürütmekte ve nakil hatları üzerinde çalışmaktadırlar.

2.8. Enerji Güvenliğine Farklı Yaklaşımlar

Florian Bauman 2008 yılında yayımlanan "Energy Security as multidimensional Concept" başlıklı makalesinde enerji güvenliğini, dört farklı boyutta ele almaktadır. Tıpkı enerjinin tanımında olduğu gibi enerji güvenliği hakkında da birbirinden farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Bu yaklaşımlardan en çok bilineni Asya Pasifik Araştırmalar Merkezi'nin geliştirmiş olduğu yaklaşımdır.

Asya Pasifik Araştırmalar Merkezi, enerji güvenliğini 4A yaklaşımı adı altında tanımlanmaktadır. Bunlar; mevcudiyet (availability), erişilebilirlik (accessibility), sosyal kabul edilebilirlik (acceptability) ve ekonomiklik (affordabillity) olmak üzere dört ayrı sınıftalandırmada ortaya koyulmuştur. Buna göre mevcudiyet, söz konusu kaynağın var olup olmamasını ifade etmektedir. Dünya

[168] Benjamin K. Sovacool, "Evaluating Energy Security In The Asia Pacific: Towards A More Comprehensive Approach", *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11, November 2011, https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421510007585, s.74.
[169] *Energy Supply Security 2014*, International Energy Agency, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/08/energy-supply-security-2014_g1g4668f/9789264218420-en.pdf, 18.12.2024.

ekonomisinin kullanımına açık olan enerji kaynaklarının sınırlı bir miktarda olduğu anlamına gelmektedir. Burada özellikle son derece talep gören petrol ve doğal gaz rezervlerinin sınırlı olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Diğer yandan bazı enerji uzmanları var olan rezervlerin insanların ihtiyaçlarına cevap verebileceğini savunmaktadır. Petrol ve doğal gazın birim fiyatının artırılmasının ise yeni rezervler bulmayı veyahut var olan rezervlerden alınan verimi en üst seviyeye çıkarmayı teşvik edeceğini öne sürmektedir. Güneş, rüzgâr ve hidrokinetik enerji kaynakları yenilenebilir kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Ne var ki bu tür enerji kaynaklarından alınan verim gün, saat ve mevsim endeksli olmak üzere farklılık arz etmektedir. Bir diğer önemli nokta ise yenilenebilir enerji kaynaklarının depolanması hidrokarbonlara nazaran oldukça zor ve maliyetlidir. Erişilebilirlik, enerji kaynağının erişime açık olmasını ifade etmektedir. Yeryüzünde keşfedilmiş birçok petrol ve doğal gaz rezervlerinin çıkarılıp işlenmesi aşırı maliyetli ve açık pazarlara ulaştırılabilmesi bir güvenlik sorunu olduğu için bu kaynaklar çıkarılamamaktadır. Diğer yandan doğa olayları, askerî çatışmalar, isyancı gruplar ve sabotaj gibi durumlar enerji kaynaklarına erişilebilirliği etkiyen tehdit unsurlarıdır. Ekonomiklik ise enerji kaynaklarının uygun fiyatlı olmasıdır. Enerji kaynakları, endüstriyel üretim ve milli savunmanın yanı sıra ısınma ve aydınlanma gibi günlük temel ihtiyaçlar için de kullanılmaktadır. Enerjinin bu denli vazgeçilmez olması enerji fiyatlarının makul seviyelerde tutulmasını bir güvenlik meselesi hâline gelmiştir. Sosyal kabul edilebilirlik ise enerji güvenliğinin çevre ve toplumdan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Nitekim enerji kaynakları, çıkarıldığı ve nakil hatlarının bulunduğu güzergâhlardaki toplumların üzerinde birtakım etkiler yaratmaktadır. Çernobil (Ukrayna) ve Fukuşima (Japonya) nükleer santrallerinde yaşanan felâketlerden sonra nükleer enerjinin geleceği tartışılmaya başlandığı için Japonya, enerji güvenliğini yeniden düşünmek durumunda kalmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1990'lı yıllardan sonra kömür santralleri bazlı endüstriyel üretime geçmesiyle çevre ve insan sağlığı için olumsuz koşullar meydana gelmiştir. Diğer taraftan enerji nakil hatlarının bulunduğu yerleşim yerlerinde yeni iş imkânlarının doğması insanlar arasındaki gelir dağılımı da etkilemiştir.[170]

[170] Emre Hatioğlu, *a.g.m.*, s.2-6.

Enerji güvenliğinde bir diğer yaklaşım ise 3'lü yaklaşım modelidir. Enerji güvenliği konusunda, her biri farklı bir akademik disipline dayanan ve her biri belirli bir dizi tehdit, yanıt ve dayanıklılık stratejisine odaklanan üç farklı bakış açısı ortaya atılmıştır. Bu yaklaşım "egemenlik (sovereignty), sağlamlık (robustness) ve dayanıklılık (resilience) ilkelerine tekabül etmektedir. Başlangıçta askerî daha sonra ise petrol güvenliği alanında patlak veren sorunlar, "egemenlik" bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bakış açısı düşman devletlerin ve teröristlerin, "güvenilmez" ihracatçılar veya aşırı güçlü "yabancı" enerji şirketleri gibi dış aktörlerin oluşturduğu enerji güvenliği tehditlerine odaklanmaktadır. Egemenlik perspektifindeki risk azaltma stratejileri, daha güvenilir tedarikçilere geçmeyi veya çeşitlendirme yoluyla tek bir aracının rolünü zayıflatmayı, ithal kaynakları yerli kaynaklarla ikame etmeyi ve enerji sistemleri üzerinde askerî, politik ve/veya ekonomik kontrol sağlamayı içermektedir. Genel olarak enerjinin ve özel olarak elektriğin artan önemi, özellikle "küresel sınırlar" içerisinde giderek daha karmaşık sistemlerin sorunsuz işleyişinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Burada kökleri mühendislik ve doğa bilimlerine dayanan "sağlamlık" perspektifi gündeme gelmektedir. Bu perspektiften, enerji güvenliği tehditleri, talepteki büyüme, kaynakların kıtlığı, altyapının eskimesi, teknik arızalar ve doğal afetler olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede bu tür risklerin en düşük seviyeye indirilmesi, altyapının iyileştirilmesi, daha bol enerji kaynaklarına geçilmesi, daha güvenli teknolojilerin benimsenmesi ve talebin yönetilmesi önem kazanmaktadır. Son olarak, işleyen enerji piyasaları oluşturmanın ve enerji sistemleri ve teknolojilerine uzun vadeli yatırımlar yapılması devreye girmektedir. Böylece "dayanıklılık" perspektifi ortaya çıkmaktadır. Enerji sistemlerinin, piyasaların, teknolojilerin karmaşıklığı, belirsizliği ve doğrusal olmaması nedeniyle geleceği doğası gereği öngörülemez ve kontrol edilemez olarak görmektedir. Böyle belirsiz bir gelecekte, tehditler de tahmin edilebilir değildir. Sağlamlık perspektifinden bakıldığında, anahtar sorular *"ne kadar (geleneksel) petrol kaldı?"* ve *"onu elde etmek ne kadar zordur?"*, egemenlik perspektifinden bakıldığın en önemli sorular *"geri kalan petrol varillerini kim kontrol edecek?"* ve *"uluslar bu kaynaklara erişimi güvence altına almak için savaşa girebilirler mi?"* ve son olarak dayanıklılık

perspektifinden bakıldığında *"küresel ekonomi ve enerji sistemi azalan petrol üretimine uyum sağlayabilecek mi?"* sorusu ön plana çıkmaktadır. [171]

[171] Aleh Cherp, "Jessica Jewell, The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and The Potential for Integration", *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Volume 3, Issue 4, 2011, Pages 202-212.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORTA ASYA'DA ENERJİ REZERVLERİ VE ENERJİ TRANSFERİ

Çalışmanın bu bölümünde Orta Asya'da enerji rezervleri ve bölgeden enerji naklinin hangi yollarla yapıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da yer alan doğal gaz ve petrol rezervleri ele alındıktan sonra bölgedeki enerji nakil hatları olan petrol ve doğal gaz boru hatları, karayolu taşımacılığı, demir yolu taşımacılığı ve deniz yolu taşımacılığı konuları incelenmiştir.

3.1. Orta Asya Ülkelerinde Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gün yüzüne çıkarak görünür olan Orta Asya bölgesi, sahip olduğu ve tam olarak kullanıma açılmamış enerji kaynakları ile büyük güçlerin dikkatini çekerek adeta bir cazibe merkezi hâline gelmiştir. Büyük güçlerin Orta Asya politikasının enerji eksenli bir gelişim göstermesi bölgenin ne denli önemli olduğunun bir kanıtıdır. Özellikle Hazar Denizi havzasında bulunan ülkeler OPEC'in dışında önemli bir petrol ve doğal gaz tedarikçisi olma yolunda ümit vaat etmektedir. [172] 2023 yılı verilerine göre Kazakistan'ın 30.000.000.000 varil kanıtlanmış petrol rezervi ile dünya sıralamasında 12. sırada yer aldığı görülmektedir. [173] Türkmenistan 11.326.720.000.000 bcm kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile dünya sıralamasında 5. sırada, Özbekistan 5.673.894.000.000 kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile 10. sırada ve Kazakistan 2.406.928.000.000 bcm kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile 16. sırada yer almaktadır. [174] Buradan hareketle Kazakistan'ın dünya petrol rezervlerinde, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise dünya doğal gaz rezervlerinde ilk sıralarda yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

---

[172] Sergej Mahnovski, Kamil Akramov, Theodore Karasik, *Economic Dimensions of Security in Central Asia,* Published by Rand, 2006, California, s.36.

[173] Proven Oil Reserves by Country, https://www.globalfirepower.com/proven-oil-reserves-by-country.php, 29.11.2023.

[174] Proven Natural Gas Reserves by Country (2023), https://www.globalfirepower.com/proven-natural-gas-reserves-by-country.php, 11.11.2023.

Sayısal verilere bakıldığında, Orta Asya ülkeleri arasında petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan öne çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere enerjinin kısa ve uzun vadeli enerji güvenliği olmak üzere iki farklı yaklaşımı olduğunun hatırlatılması yerinde olacaktır. Bu çalışmada Orta Asya'da enerji güvenliği kısa vadeli enerji güvenliği perspektifinden ele alınarak yenilenebilir enerji boyutuna girilmeden sadece petrol ve doğal gaz merkezli olarak çözümlenmektedir.

3.1.1. Kazakistan

Gelirlerinin büyük bir bölümü enerji sektörüne dayanan Kazakistan'da [175], 2022 yılına ait gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yaklaşık %17'sini petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Orta Asya'daki en büyük petrol üreticisi olan Kazakistan aynı zamanda hatırı sayılır bir doğal gaz ihracatçısıdır.[176] Kazakistan 2022 yılında 47,6 milyar dolar değerinde petrol ihraç ederek Suudi Arabistan, Rusya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Irak, BAE, Kuveyt, Norveç ve Nijerya'dan sonra gelerek dünyada 10. sırada yerini almıştır.[177] Kazakistan yetkilileri, ülkenin hidrokarbon rezervlerini 4,8 milyar ton petrol ve 445 milyon m³ doğal gaz olarak açıklamışlardır. Son verilere göre ülkede 271 petrol ve 61 doğal gaz yatağı bulunmaktadır. Kazakistan'da 250'den fazla saha keşfedilmesine rağmen günümüzde 55 petrol ve doğal gaz sahasında üretim yapılmaktadır. [178] Kazakistan'ın petrol üretimi 1999 yılında iki katına, 2015 yılında ise üç katına çıkmıştır. Petrol rezervlerinin %90'ından fazlası 15 sahada toplanmıştır. Ülkenin kanıtlanmış petrol ve doğal gaz reervlerinin %70'i ise Tengiz, Karaçaganak, Kaşhagan, Koroloveskoye ve Yeniyol'da yer almaktadır. Doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %98'inin ülkenin

[175] Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, "Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (2), s.41.
[176] Kazakhstan 2022 Energy Sector Review, a.g.e., s.11.
[177] Alexandra Twin, "The World's 10 Biggest Oil Exporters", *Investopedia,* https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp, 15.09.2024.
[178] *Oil and Gas of Kazakhstan 30 Years of Independence Path to Creation*, Kazenergy, Nur-Sultan, 2021.

batısında yer aldığı bilinmektedir. Bunun %85'i ise Tengiz, Kaşhagan, Karaçaganak, Yeniyol ve Imashevskoye de yoğunlaşmıştır.[179]

Business Monitor International'a göre Kazakistan'ın en verimli yatakları olan Kaşhagan ve Tengiz sahalarındaki üretim arttıkça, Kazakistan'dan yapılan net ham petrol ihracatında 2027 yılına kadar günde 1,42 ve 1,55 milyon ton civarında bir artış yaşanacağı öngürülmektedir. Kazakistan, Pavlodar, Atırav ve Çimkent rafinerilerinin yenileme çalışmalarını tamamlayarak bu sahalardaki üretimini günden güne artırmaktadır. Bu tesislerin rafinaj (arıtım) kapasitesinin 13,8 milyon tondan 16,5 milyon tona çıkarılması düşünülmektedir. Kazakistan hükümeti, artıma kapasitesini yükeltmek için dördüncü bir rafineri inşa etmek istemektedir.[180] Orta Asya'daki en büyük petrol rafinaj kapasitesine sahip olan Kazakistan, diğer Orta Asya ve Avrupa ülkelerine petrol ürünleri ihraç etmektedir.[181]

Kazakistan'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 3 trilyon m³ olarak tespit edilmiş, öngörülen doğal gaz rezervi 5 trilyon m³ olarak açıklanmıştır.[182] Kazak doğal gazının çoğu petrol ile birlikte çıkarılmaktadır.[183] Bunun yanı sıra petrol zengini bir ülke olan Kazakistan'da bir ton petrole karşılık 1000 m³ doğal gaz beklenmektedir. 2027 yılına gelindiğinde ülkedeki doğal gaz üretimin 29,6 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir.[184] Kazakistan çıkarmış olduğu petrolün yaklaşık %80'ini ihraç etmektedir. İhraç edilen petrolün tamamına yakın bir kısmı Rusya üzerinden, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu aracılığıyla Karadeniz'de yer alan Novorossiysk limanına nakledilmektedir. Çin'e giden küçük bir boru hattı olsa da faal olarak kullanılmamaktadır. Petrolün cüzi bir kısmı ise Hazar Denizi üzerinden

---

[179] Internatiol Energy Agency, *Kazakhstan Enegry Profile*, 2021, Energy security – Kazakhstan energy profile – Analysis - IEA, 13.04.2024.
[180] *Kazakhstan-Oil & Gas*, Energy Resource Guide, https://www.trade.gov/energy-resource-guide-oil-and-gas-kazakhstan, 14.12.2023.
[181] Organization for Security and Co-operation in Europe, *Advancing Energy Security in Central Asia*, 2022, https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf, 19.12.2023, s.13.
[182] Energy Resource Guide, *a.g.m.*, s.14.
[183] *Oil & Gas Laws and Regulations Kazakhstan 2023*, ICLG, https://iclg.com/practice-areas/oil-and-gas-laws-and-regulations/kazakhstan, 14.12.2023.
[184] *Energy Resource Guide Kazakhstan-Oil & Gas*, International Trade Administration, https://www.trade.gov/energy-resource-guide-oil-and-gas-kazakhstan, 14.12.2023.

Azerbaycan'a oradan da Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na sevk edilmektedir.[185]

Harita 5: Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları

Kaynak: Map of Kazakhstan with Hydrocarbon Fields of Interest, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Kazakhstan-with-hydrocarbon-fields-of-interest-After-Google-Maps-2019_fig1_351123049, 18.06.2023. (Bu harita yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 5'te Kazakistan'da yer alan petrol ve doğal gaz yatakları gösterilmektedir. Buna göre ülkenin en büyük enerji rezervi havzası olan Tengiz'i, sırasıyla Karaçaganak, Uzen, Kaşagan ve Hazar Denizi[186] takip etmektedir.[187] Kazakistan'ın, enerji kaynakları ülkenin batısında yani Hazar havzasında kümelenmektedir. Karada Tengiz ve Karaçaganak, denizde ise Kaşagan ülkedeki en büyük üç petrol yatağıdır. Söz konusu bu yataklar, ülkenin enerji rezervlerinin

[185] Kazakhstan 2022 Energy Sector Review, *a.g.e.*, s.12-13.
[186] Hazar Denizi Azerbaycan, İran, Rusya'nın yanı sıra bu çalışmada ele alınan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a ait olan karmaşık bir enerji havzası olduğu için ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.
[187] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, "Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan-Türkiye İşbirliği İmkânların Değerlendirmesi", *The International New Issues in Social Sciences*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/994841#:~:text=Kazakistan, 08.04.2023., s.10.

%50'sini barındırmaktadır.[188] Bunun yanı sıra Zhanazhol ve Kelamkas petrol ve doğal gaz sahaları önemli yataklardır. [189]

2012 yılı Energy Information Administration (EIA) raporuna göre dünya petrol üretiminde ilk sıralarda yer alan Tengiz,[190] petrol ve doğal gaz yatağı, Hazar havzası sınırları içerisine konuşlanmış olan Atırav'a 350 km mesafede yer almaktadır. 40.000 m derinlikte üst petrol rezervuarı bulunan Tengiz, dünyanın en derin *"süper dev petrol sahası"* olarak kabul edilmektedir. Söz konusu rezervuarın uzunluğu 21 km, genişliği 20 km, petrol kulesinin deposunun yüksekliği ise 1,5 km dir. Tengiz havzası, Korolev ile birlikte gelecek için umut vaat eden birkaç sahayı da kapsamaktadır. [191] 1979 yılında keşfedilen Tengiz yatağı, 3 milyar ton (26 milyar varil) petrol rezervine sahip ve yılda yaklaşık 25,936 milyon ton üretim kapasitesi bulunan bir havuzdur.[192] Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz endüstrisinin *"gerçek incisi"* olarak adlandırılan Karaçaganak havzası, 1979 yılında keşfedilmiş, 1980'lerin ortalarından itibaren ise SSCB Doğal Gaz Endüstrisi Bakanlığı'nın üretim birliği olan *"Orenburggazprom"* tarafından geliştirilmiştir.[193] Kazak doğal gazının %23'ü bu yatakta bulunmaktadır.[194] Kazakistan'ın Mangıştav Oblastında yer alan Uzen havzası bir petrol ve doğal gaz yatağıdır. Saha, 1961 yılında keşfedilmiştir.[195] 1,2 milyar ton petrol rezervi olduğu tahmin edilen bu yatak, Kazakistan'ın en faal enerji kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. [196] Uzen konvansiyonel petrol sahası 2007 yılında yaklaşık 126,92 bin varil ham petrol ve 24,00 Mmscfd[197] doğal gaz ile üretiminde en yüksek seviyeye ulaşarak geri kazanılabilir rezervlerinin

---

[188] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Kazakistan Enerji Politikaları,* https://www.kazakistan.kz/kazakistanin-enerji-yataklari/, 03.06.2022.
[189] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m,* s.10.
[190] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Kazakistan Enerji Politikaları,* s.1.
[191] Kazenergy, *a.g.e.,* s.10.
[192] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Kazakistan Enerji Politikaları,* s.1.
[193] Kazenergy, *a.g.e.,* s.86.
[194] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Kazakistan Enerji Politikaları,* s1.
[195] *Uzen Field, Kazakhstan,* Global Data, https://www.globaldata.com/store/report/uzen-field-kazakhstan-profile-innovation-and-trend-analysis/?scalar=true&utm_source=lgp5-og-asset-profiles&utm_medium=20-111638&utm_campaign=recommended-reports-right-hand-side&_, 18.06.2023.
[196] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m.,* s.11.
[197] Million standard cubic feet per day, Çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'nde gazlar için kullanılan bir ölçü birimidir.

% 62,43'ünü yeniden elde etmiştir.[198] Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarında Atırav şehrine yakın bir konumda bulunan Kaşagan yatağı, Orta Doğu'dan sonra en büyük petrol bölgesidir. Bu havzada 2 milyar ton petrol, 1,4 trilyon m³ doğal gaz olduğu ispatlanmıştır.[199] Kaşagan petrol sahası Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki ilk açık deniz petrol sahasıdır. Ülkenin en büyük yatırım projesi olan bu saha, North Caspian Operating Company tarafından geliştirilmektedir.[200]

3.1.2. Özbekistan

Özbekistan, sahip olduğu enerji rezervleri bakımından Kazakistan ve Türkmenistan kadar zengin bir ülke olmasa da enerji kaynak çeşitliliği açısından hatırı sayılır bir serveti elinde bulundurmaktadır.[201] Orta Asya'daki petrol rezervlerinin %31'inin, doğal gaz rezervlerinin ise %40'ının Özbekistan topraklarında olduğu bilinmektedir.[202] Özbekistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığının 1 Ocak 2018 tarihli verilerine göre bu ülkede 244 petrol ve doğal gaz yatağı mevcuttur. OPEC'in tahminlerine göre Özbekistan'ın 594 milyon varil petrol ve 1.564 trilyon m³ doğal rezervi bulunmaktadır.[203] Ülkede birincil enerji kaynağı yaklaşık %80 doğal gaz, %16 petrol ve %4 kömür ve hidroelektirk santrallerinden oluşmaktadır.[204]

---

[198] *Oil and Gas Field Profile: Uzen Conventional Oil Field, Kazakhstan*, Offshore Technology, https://www.offshore-technology.com/marketdata/oil-gas-field-profile-uzen-conventional-oil-field-kazakhstan/, 18.06.2023.

[199] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m.*, s.11.

[200] International Trade Administration, a.g.e., s.3.

[201] Güçlü Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 13, Sayı 72, https://www.researchgate.net/publication/343940251_ORTA_ASYA_TURKISTAN_ENERJI_MESELESI_ENERJI_POTANSIYELI_VE_AKTORLER, 12.12.2022.

[202] Elnur İsmayilov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası", *BİLGESAM Analiz/Enerji,* https://silo.tips/download/bamszlk-sonras-zbekistan-n-enerji-politikas, 19.06.2023.

[203] *Annual Statistical Bulletin 2018,* OPEC, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB%202018.pdf ,19.06.2023.

[204] *Neft', Gaz I Energetika Uzbekistana,* Neftegaz, https://neftegaz.ru/analisis/oil_gas/328620-neft-gaz-i-energetika-uzbekistana/, 09.04.2024.

Harita 6: Özbekistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları

Kaynak: Elnur İsmayilov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası", *BİLGESAM Analiz/Enerji,* https://silo.tips/download/bamszlk-sonras-zbekistan-n-enerji-politikas, 19.06.2023.

Harita 6'da Özbekistan'da yer alan petrol ve doğal gaz yatakları gösterilmektedir. Buna göre ülkenin enerji havzaları Üstyurt, Buhara, Hive, Güney-Batı Hisar, Surhanderya ve Fergana olmak üzere beş bölgede toplanmıştır. Ülkenin sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinin % 60'ı Türkmenistan sınırındaki Buhara-Hive yataklarında konuşlanmıştır. Özbekistan'da Buhara, Altı-Arık ve Fergana olmak üzere üç petrol rafinerisi olmasına rağmen bu ülkede herhangi bir uluslararası petrol boru hattı mevcut değildir.[205] Ülkenin petrol rezervlerinin Fergana Vadisi ve Buhara bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Karakalpakistan, Kaşkadarya, Buhara, Surhandarya, Namangan, Andican ve Fergana bölgelerinde petrol arama çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu rezervlerin yaklaşık %75'i Kaşkadarya bölgesinde bulunmaktadır. Özbekistan, 2005 yılından itibaren Kazakistan'da petrol ithal etmeye başlamıştır. Özbekistan'ın petrol ve doğal gazının %70'i Kokdumalak sahasında üretilmektedir. Üretilen doğal gazın yaklaşık %80'i ise iç talebin karşılanması için kullanılmaktadır. [206]

[205] Elnur İsmayiolv, Türkan Budak, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası,* s.2.
[206] Neftegaz, *a.g.m.,* s.1

Çinli CNPC şirketi ve Rusya merkezli Gazprom ve Lukoil şirketleri Özbekistan enerji sektörüne yatırım yapan yabancı enerji şirketlerinin başında gelmektedir. Suudi Arabistanlı Delta Oil Company, Malezyalı Petronas ve Probadi, Güney Koreli Korea Gasboiler (KOGAZ) ve İsviçreli Zeromax Group, ülkede enerji yatırımlarında bulunan diğer şirketlerdir. Sovyetler Birliği döneminde Rusya ve Türkmenistan'dan sonra doğal gaz üretim hacmi sıralamasında üçüncü sırada yer alan Özbekistan, günümüzde de Rusya ve Türkmenistan'dan sonra hâlen doğal gaz üretiminde üçüncü sırada gelmektedir. [207] Özbekistan'ın Türkmenistan kadar doğal gaz üretmesine rağmen bu ürünün ihracat zincirine katılamamasının sebebi, ülkenin kendi iç tüketiminde yaşanan enerji artışı ve Rus boru hattına alternatif bir yol bulunmamasıdır.[208]

Özbekistan Enerji Bakanı Zhurabek Mirzamakhmudov, 11 Eylül 2023 tarihinde Gazeta Uz'a verdiği röportajda, geçen yılki dengeler dikkate alındığında Gazlı ve Hocaabad gaz depolama tesislerinde o zamana kadar yaklaşık 3 milyar m³ gaz biriktiğini söylemiştir. Enerji Bakanlığı başkanı daha sonra 3,2 milyar m³ gaz pompalanmasının planlandığını kaydetmiştir. Gazlı'nın kapasitesinin yıl sonuna kadar 4,5 milyar m³'e, gelecekte ise 10 milyar m³'e çıkarılmasının planlandığını açıklamıştır. Özbekneftegaz ve Rus Forus tarafından kurulan Gazlı Gaz Depolama Ortak Girişimi, Gazlı yer altı gaz depolama tesisinin kapasitesini 2025 yılına kadar iki katına çıkarmayı planlamaktadır.[209]

3.1.3. Türkmenistan

Orta Asya'da doğal gaz bakımından en zengin ülke olan Türkmenistan *"Türkmen gazı"* ile Rusya ve Çin'e doğal gaz ihraç eden bir ülkedir. Türkmenistan'ın doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri ihracatı ülkenin toplam

[207] Elnur İsmayiolv, Türkan Budak, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası*, s.2-3.
[208] Güçlü Köse, *a.g.m.*,s.265.
[209] *Podzemnyye Gazokhranilishcha Uzbekistana Zapolneny Na 98% — «Uztransgaz»,* Gazeta Uz, https://www.gazeta.uz/ru/2023/11/06/gas-storage/, 15.09.2024.

ihracatının neredeyse %80'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol ve doğal gaz sektörünün gelişimi ülke için son derece önem arz edilen bir konudur.[210]

Harita 7: Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Yatakları

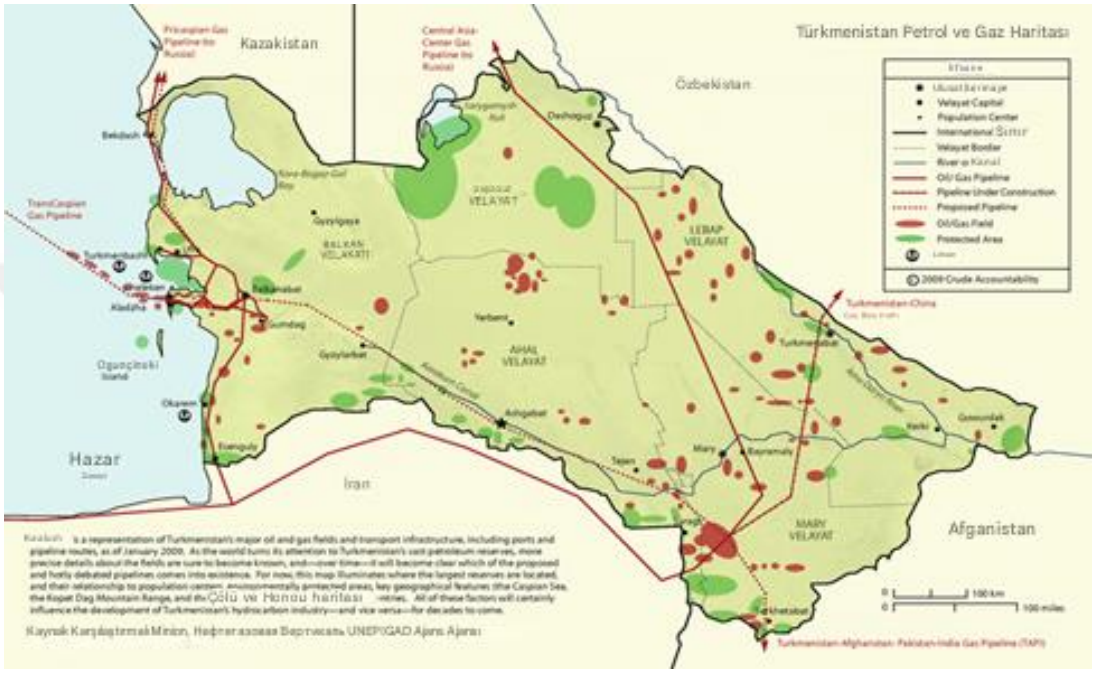

Kaynak: Map of Turkmenistans's Petroleum and Natural Gas Industry, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Turkmenistans-petroleum-and-natural-gas-industry_fig1_315784033, 19.06.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 7'de Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz enerji yatakları gösterilmektedir. Bu ülkenin enerji rezervleri Amu Derya bölgesinde bulunmaktadır. Petrolconsultant şirketinin verilerine göre Türkmenistan'da 250 doğal gaz ve petrol yatağı olmasına rağmen ticari değeri olan alanlar söz konusu sayının yarısına tekabül etmektedir. [211] Türkmenistan'ın doğal gaz rezervleri ülkenin doğusunda, petrol rezervleri ise batısında yer almaktadır. Ülkedeki enerji rezervlerinin %90'ı 1961 ve 1990 yılları arasında keşfedilmiş ve 1991 yılından sonra ise enerji rezervleri arama çalışmaları başlamıştır.[212]

[210] Lidiya Parkhomchik, *a.g.m.*, s.1.
[211] Gregory F. Ulmişek, *Petroleum Geology and Resources of the Amu-Darya Basin, Turkmenistan, Uzbekistan, Afghanistan and Iran*, https://pubs.usgs.gov/bul/2201/H/pdf/B2201H_508.pdf, 19.06.2023.
[212] Begench Begenjov, *Türkmenistan'ın Enerji Politikası,* https://www.academia.edu/40126121/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STANIN_ENERJ%C4%B0_POL%C4%B0T%C4%B0KASI, 19.06.2023.

Dünyada ispatlanmış doğal gaz rezervlerine göre Rusya, İran ve Katar'dan sonra dördüncü sırada yer alan Türkmenistan, dünya doğal gaz kaynaklarının %11,7'sini elinde bulundurmaktadır. Ülkenin doğal gaz rezervleri Amuderya havzası ile Murgap havzasında konuşlanmıştır. 2004 yılında İngiliz menşeili Gaffney Cline and Associates araştırma şirketinin Güney Yolöten-Osman yatağında yapmış olduğu analizler sonucunda 13,1-21,2 trilyon m³ doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmiştir. 2011 yılının Ekim ayında yapılan araştırmalar dâhilinde Minara ve Yaşlar doğal gaz yatakları da göz önünde bulundurularak ülkenin toplam doğal gaz rezervi 26,2 trilyon olarak açıklanmıştır. 2000'li yılların sonuna gelindiğinde Türkmenistan'ın doğusunda yeni doğal gaz yataklarının keşfedilmesiyle birlikte Güney Yolöten-Osman, Minara ve Yaşlar doğal gaz yataklarının adları değiştirilerek *"Kalkınış"* olarak adlandırmıştır.[213]

3.1.4. Paylaşılamayan Bölge: Hazar Denizi

Hazar Denizi, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'a kıyıdaş olan ve uzun yıllar *"Hazar Denizi bir deniz mi? Yoksa bir göl müdür?"* tartışmalarına konu olan, stratejik önemi ve enerji kaynakları hasebiyle bir türlü paylaşılamayan bir bölge olarak bilinmektedir. Hazar Denizi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana en karmaşık ve girift birkaç üretim sahasından biri olarak değerlendirilmektedir.[214] Dünyanın en eski petrol çıkarılan bölgelerinden biri olan Hazar Denizi, açık deniz yatakları ve kara sahalarında önemli petrol ve doğal gaz yataklarına sahiptir.[215] Jeologlar tarafından Hazar Denizi'nin yatağında 68 milyar

[213] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss.29-49, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43426, 07.07.2022.

[214] Vugar Mammadzada Mahammadali, Khayal Iskandarov Ibrahim, Arzuman Gasanov Gardashkhan, *Caspian Region: Geopolitical Arena Clash Of Interests And Energy Security*, https://www.researchgate.net/publication, 12.06.2023.

[215] *Overview of Oil and Natural Gas in The Caspian Sea Region*, U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, 15.05.2023.

varil petrol olduğu tahmin edilmektedir. Dünyadaki tüm petrol rezervleri ise 150 milyar varildir.[216]

Harita 8: Hazar Denizi'ndeki Enerji Kaynakları

Kaynak: Vugar Mammadzada Mahammadali, Khayal Iskandarov Ibrahim, Arzuman Gasanov Gardashkhan, Caspian Region: Geopolitical Arena Clash Of Interests And Energy Security, https://www.researchgate.net/publication, 12.06.2023.

Harita 8'de Hazar Denizi'nde konuşlanmış olan enerji kaynakları yer almaktadır. Arama ve üretim faaliyetlerine hâlen devam edilen bu bölgede Kazakistan'ın kuzeyi ile Hazar'ın doğusunda yer alan Tengiz ve Kaşagan'daki petrol ve doğal gaz rezervlerinde artış yaşanması beklenmektedir.[217] Hazar Denizi'nin öngörülen enerji rezervleri, doğal gazda 6,7 ila 9,6 milyar m³, petrolde 16 ila 32 milyon varildir. Hazar Denizi'nde yer alan enerji kaynaklarının, Basra Körfezi'nden sonra dünyanın ikinci en büyük yatakları olduğu düşünülmektedir. Bölgeye kıyıdaş olan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan doğal gaz rezervleri sıralamasında dünyanın önde gelen 20 ülkesi içerisinde yer almaktadır.[218]

---

[216] Alisultan Qulanbay, "Kaspiy Martebesi: Bes Memleketti Tolğandırğan Masele Aqtaw Sammitinde Qaraladı", https://egemen.kz/Article/172228-Kaspiy-Martebesi-Bes-Memleketti-Tolghandyrghan-Masele-Aqtau-Sammitinde-Qaralady, 08.12.2023.

[217] Szabolcs Veres, "About the Importance of Energy Resources in The Casipan Sea in The Light of The Russian-Ukrainian War", https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/05/EC_2022_8-1.pdf, 13.06.2023.

[218] Ayşe Nur Timor, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-

Tablo 9: Hazar Denizi Havzasındaki Petrol Rezervleri (milyar varil)

Ülkeler	**Kanıtlanmış Rezervler**	**Öngörülen Rezervler**	**Toplam Rezervler**
Azerbaycan	3,6-12,5	27	31-40
İran	0,1	12	12
Kazakistan	10,0-17,6	85	95-103
Rusya	0,3	5	5
Türkmenistan	1,7	32	34
Özbekistan	0,3	1	1

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Ayşe Nur Timor, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/23117., 19.06.2023.)

Tablo 9'da Hazar Denizi'nde yer alan petrol rezervlerinin kanıtlanmış ve öngörülen verileri yer almaktadır. Buna göre Azerbaycan'ın 3,6- 12,5 milyar varil arası kanıtlanmış rezervi ile 27 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 31-40 milyar varil petrol rezervi, İran'ın 0,1 milyar varil kanıtlanmış rezervi ve 12 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 12 milyar varil Kazakistan'ın 10,0-17,6 milyar varil kanıtlanmış rezervi ile 85 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 95-103 milyar varil, Rusya'nın 0.3 milyar varil kanıtlanmış rezervi ile 5 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 5 milyar varil, Türkmenistan'ın 1,7 milyar varil kanıtlanmış rezervi ile 32 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 34 milyar varil rezervi bulunmaktadır. Özbekistan'ın 0,3 milyar varil kanıtlanmış rezervi ile 1 milyar varil öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 1 milyar varil petrole sahiptir. [219] Özbekistan, Hazar'a kıyısı olan bir devlet olmamasına rağmen Özbekistan topraklarının önemli bir kısmı Hazar havzasında yer almaktadır.[220] Bu nedenle Hazar Denizi'ne kıyısı olmamasına rağmen petrol ve doğal gaz rezervleri tablolarında Özbekistan'a da yer verilmektedir.

file/231171#:~:text=Hazar%20Denizi%20B%C3%B6lgesi'nin%20bilinen,b%C3%BCy%C3%BCk%20rezervleri%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir., 19.06.2023.

[219] Ayşe Nur Timor, *a.g.m.,* s.7.

[220] U.S. Energy Information Administration,
Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region, s.1.

Tablo 10: Hazar Denizi Doğal Gaz Rezervleri (trilyon m³)

Ülkeler	**Kanıtlanmış Rezervler**	**Öngörülen Rezervler**	**Toplam Rezervler**
Azerbaycan	0,3	1	1,3
İran	-	0,3	0,3
Kazakistan	1,5-2,4	2,5	4,0-4,8
Rusya	-	-	-
Türkmenistan	2,8-4,4	4,5	8,9
Özbekistan	2,1-2,5	1	3,1-3,5

Kaynak: Ayşe Nur Timor, Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları, Coğrafya Dergisi, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231171#:~:text=Hazar%20Denizi%20B%C3%B6lgesi'nin%20bilinen,b%C3%BCy%C3%BCk%20rezervleri%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir., 19.06.2023.

Tablo 10'da Hazar Denizi'nde kanıtlanmış ve öngörülen doğal gaz rezervlerine yer verilmektedir. Buna göre, Azerbaycan'ın 0,3 trilyon m³ kanıtlanmış rezervi ve 1 trilyon m³ öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 1,3 trilyon m³, İran'ın kanıtlanmış herhangi bir doğal gaz rezervi olmamasına rağmen 0,3 öngörülen rezervi bulunmaktadır. Kazakistan'ın 1,5-2,4 trilyon m³ kanıtlanmış rezervi ile 2,5 trilyon m³ öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 4,0-4,8 trilyon m³ toplam rezervi, Türkmenistan'ın 2,8-4,4 trilyon m³ kanıtlanmış rezervi ile 4,5 trilyon m³ öngörülen rezervi olmak üzere toplamda 8,9 trilyon m³ toplam rezervi bulunmaktadır. Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarında herhangi bir doğal gaz rezervi bulunmadığı için tabloda herhangi bir resmi veriye yer verilememiştir.[221]

3.2. Bölgedeki Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi

Bu bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol endüstrilerinin nasıl bir gelişim gösterdiği ortaya koyulmaktadır.

3.2.1. Kazakistan

1990'lı yıllarda bağımsız olan Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin ardından yabancı yatırımları çekerek petrol üretim endüstrisini yeniden inşa etmeye başlamıştır. Orta Asya ülkeleri arasında özellikle Kazakistan'ın, hidrokarbon kaynaklarını çıkarma ve işlemede başarılı olduğu görülmektedir.

[221] Ayşe Nur Timor, *a.g.m.,* s.8.

Tablo 11: Kazakistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisinde Öne Çıkan Olaylar

Tarih	**Öne Çıkan Olaylar**
1990	TengizChevroil'in kurulması
1990	İlk ton petrol gönderimi
1991	Ontustikmunaygaz üretim ortaklığı
1991	İlk milyon ton petrol üretimi
1993	KIOGE uluslararası doğal gaz ve petrol sahası
1993	Petrol Kanunu'nun kabul edilmesi
1997	Kazakoil ve KazTransOil'in kuruluşu
2000	KazTransGas kuruluşu
2003	Hazar Denizi'ne İlişkin Anlaşma
-	Doğal gaz ve petrol sahası geliştirme çalışmaları
-	Yeni boru hattı projeleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.[222]

Tablo 11'de Kazakistan'ın doğal gaz ve petrol sektöründe öne çıkan olaylar yer almaktadır. Bağımsızlık sonrası, Chevron ile Kazakistan ve Amerikan ortak girişimi olan *"Tengizchevroil"*in kurulması için anlaşma imzalanmıştır. 9 Mayıs 1990 tarihinde Kumkol-Karakayin petrol boru hattı üzerinden ilk ton petrol Çimkent petrol rafinerisine gönderilmiştir. 21 Mart 1991 tarihinde Manguşlakmunay A.Ş.'ye bağlı Kumkolmunay yönetimi yan kuruluş haline gelerek Ontustikmunaygaz üretim ortaklığına dönüşmüştür. 1991 yılının Haziran ayında ilk milyon ton petrol üretilmiştir. 1993 yılında Almatı'da KIOGE uluslararası petrol ve doğal gaz fuarı düzenlenmiştir. Aynı yıl Kazakistan Cumhuriyeti Petrol ve Gaz Endüstrisi Bakanlığı kurulmuş, *"Petrol Kanunu"* kabul edilmiştir. Karaçaganak Madeni Agip, British Gas, Gazprom, Kazakgaz ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşma ile paylaştırılmıştır. Kazakistan, Rusya, Umman ve Uluslararası Petrol Konsorsiyumu arasında 60 milyon ton petrol taşınmasını öngören boru hattının inşaasına yönelik anlaşma imzalanmıştır. 1996 yılında Kumkol"un geliştirilmeye başlamasının üzerinden 10 yıl geçmiş ve bu süre zarfında 10 milyon ton petrol üretilmiştir. 4 Aralık 1996 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Ontustikmunaygaz'ı 120 milyon ABD doları karşılığında *"Hurricane Hydrokarbons Limited"* adlı bir

[222] Bu tablo, 222, 223, 224 ve 225. dipnotlarda adı geçen kaynaklardan yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

şirkete satmıştır.[223] 1997 yılında ülkenin ulusal petrol şirketi olan Kazakoil ile KazTransOil kurulmuştur. 2000 yılında ülkenin ulusal gaz şirketi olan KazTransGas kurulmuştur. Son 30 yılda dünyanın en büyük hammadde rezervlerinin keşfedildiği Kaşhagan madeni açılmış ve ardından KazMunayGas kurulmuştur. 2003 yılında Hazar Denizi'nin dibinde üç ülkeye ait toprakların çakışma noktalarının belirlenmesi amacıyla Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan arasında 2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır.[224] Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkenin 80'den fazlası hâlâ geliştirme aşamasındadır. Bunun yanı sıra Kazakistan'ın asrın projesi olarak adlandırılan BTC ve BTC gibi eni boru hattı projelerine üye olması da ülkenin enerji sektörüne katkı sağlamaktadır.[225]

3.2.2. Özbekistan Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi

Oldukça zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olan Özbekistan, komşuları Kazakistan ve Türkmenistan gibi enerji ihracat eden bir ülke değildir. Buradaki sebep, ülkenin enerji ihracat altyapısının komşu ülkelere göre nazaran daha az gelişmiş ve yüksek iç talebin karşılamak amacıyla ülkenin enerji politikasının enerji ihracatından ziyade ülke içi ihtiyaca odaklanmış olmasıdır. Özbekistan'ın kalkınmasının belirleyici faktörlerinden biri zengin hidrokarbon kaynaklarıdır.[226] Enerji kaynaklarının varlığına son derece önem veren ülke, doğal kaynaklarının çıkarılması ve pazarların artırılması için çözüm üretmeye başlamıştır.[227]

---

[223] *Kazakhstan Munay-Gaz Sektorına 120 Jıl,* Kaz Petrol, https://kzpg.kz/kz/company/news/novosti-kompanii/120-let-kazakhstanskoy-nefte-gazovoy-otrasli.html, 19.10.2024.

[224] CIS Legislation, *Agreement Between The Republic Of Kazakhstan, Azerbaijan Republic And Russian Federation On Point Of Joint Of The Lines Of Demarcation Of Adjacent Sites Of Bottom Of The Caspian Sea*, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4875, 24.11.2024.

[225] "KazTransOil Boosts Tengiz Field Exports Via Aktau Port", *The Astana Times,* https://astanatimes.com/2024/06/kaztransoil-boosts-tengiz-field-exports-via-aktau-port/, 25.09.2024.

[226] *Energy Industry in Uzbekistan,* Advanced Energy Technologies, https://aenert.com/countries/asia/energy-industry-in-uzbekistan/, 29.11.2024.

[227] Rovshan Ibrahimov, "The Current Situation and the Future of the Oil and Gas Sector in Uzbekistan", *Bilge Strateji,* Cilt 11, Sayı 11, 2019, s. 277-300.

Tablo 12: Özbekistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi Gelişim Dönemleri

Tarih	**Öne Çıkan Olaylar**
1991-2000	Bağımsızlığın ilk yılları
2000-2010	Gazlaştırma ve üretimin yaygınlaştırılması
2010-2020	Teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı
2020 ve sonrası	Güncel eğilimler ve beklentiler

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Bozorova Ogilay Rozimurod Kizi, "The History Of The Development Of The Oil And Gas Industry In Uzbekistan During The Years Of Independence" , *Western European Journal Of Historical Events And Social Science, Vol. 2 No. 6 (2024): WEJHESS)*

Tablo 12'de Özbekistan'ın doğal gaz ve petrol endüstrisi gelişim dönemleri yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ülkenin doğal gaz ve petrol sektörü değişim ve büyüme ve stratejik bir evrime sahne olmuştur. Özbekistan'ın doğal gaz ve petrol endüstrisinin gelişimini, bağımsızlığın ilk yılları (1991-2000), gazlaştırma ve üretimin yaygınlaştırılması (2000-2010), teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı (2010-2020) ve güncel eğilimler ve beklentiler (2000-günümüz) olmak üzere farklı dönemlerde incelemek yerinde olacaktır. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Sovyetler Birliği'nden büyük rezevlere sahip doğal gaz ve petrol sektörü devralan Özbekistan ilk etapta enerji ihtiyacını karşılamak için yerel üretimi artırmaya ve ithalata olan bağımlılığını azaltmaya odaklanmıştır.[228] Bağımsızlığın ardından Azerbaycan ve Kazakistan gibi enerji şirketlerini enerji sektörüne dâhil etmek yerine kendi başına doğal gaz ve petrol üretimine devam eden Özbekistan, mevcut yatakların işletilmesi için modern teknoloji ve büyük yatırımlara ihtiyaç duymamıştır. Rusya'da olduğu gibi enerji sektörünün özelliştirilmesi istenmediği için ülkedeki yeni yatakların keşfinden doğal gaz ve petrolün üretimine, enerji kaynaklarının nakli ve depolanmasına kadar olan tüm aşamalar Özbekistan Cumhuriyeti Devleti tarafından yapılmış, 1992 yılında Özbekneftegaz Devlet Petrol ve Gaz Sanayi Şirketi kurulmuştur. Buradaki amaç ülkenin enerji bağımsızlığını sağlamanın yanı sıra her türlü enerji kaynağına erişimi sağlamaktır.[229] Sonraki yıllarda Özbekistan, enerji altyapısı modernize eden ülke, keşif ve üretim faaliyetlerini etkinleştirmek amacıyla uluslararası enerji şirketleri ile işbirliğine

[228] Bozorova Ogilay Rozimurod Kizi, "The History Of The Development Of The Oil And Gas Industry In Uzbekistan During The Years Of Independence" , *Western European Journal Of Historical Events And Social Science, Vol. 2 No. 6 (2024): WEJHESS*.
[229] Rovshan Ibrahimov, *a.g.e.*, s.286.

gitmiştir. 2000-2010 yılları arasındaki dönemde gazlaştırma ve üretimin yaygınlaştırılmasına önem veren Özbekistan, yeni doğal gaz ve petrol sahaları açma ve üretim kapasitesini genişletmek amacıyla keşif çalışmalarına yoğunlaşmıştır.[230] Özbekistan'da keşif dönemi boyunca 246 adet doğal gaz ve petrol sahası keşfedilmiştir.[231] Bu dönemde uluslararası enerji şirketleriyle ortak girişim ve ürün dağıtım anlaşmaları kurularak ülkeye yabancı yatırım çekilmiş, gelişen enerji endüstrisini desteklemek için petrol rafinerileri ve boru hatları gibi altyapı projelerine öenm verilmiştir. Teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı döneminde, üretimi optimize etmek ve kaynağın geri dönüşümünü en üst seviyeye çıkarmak için geliştirilmiş petrol rafinasyon yöntemleri ve dijitalleştirme gibi birtakım teknolojik gelişmelerden yararlanılmıştır. Doğal gaz ve petrol olmak üzere ülkedeki enerki sektörüne daha fazla yabancı yatırım çekmek ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için reformlar yapılmıştır.[232] Bu reformların başında 2000'li yılların başından beri devam eden ve tartışma konusu olan yabancı enerji şirketlerini ülkeye çekmek amacıyla vergi ayrıcalıklarının [233] tanınması gelmektedir. Yapılan bu çalışmaların sonucunda Gazprom, LUKOIL, Tetys Petroleum (2014 yılında Özbekistan'daki çalışmalarına son verdi) ve CNPC başta olmak üzere birçok şirket enerji projelerine dâhil olmuştur.[234] Ülkede operasyonel verimliliği artırmanın yanı sıra çevresel etkiyi azaltmaya ve enerji endüstrisindeki güvenlik strandartlarını artırmaya çalışılmıştır. 2020 yılı ve sonrasındaki döneme bakıldığında ise, Özbekistan'ın iç talebi karşılamak ve dünya pazarındaki yerini genişletmek için doğal gaz ve petrol kaynaklarının geliştirilmesine öncelik vermeye devam etmektedir.[235]

---

[230] Bozorova Ogilay Rozimurod Kizi, *a.g.m.,* s.24.
[231] Rovshan Ibrahimov, *a.g.e.,* s.282.
[232] Bozorova Ogilay Rozimurod Kizi, *a.g.m.,* s.24-25.
[233] "*2001 Üretim Paylaşım Anlaşmaları Hakkında Kanun"* ve *"2002 Yeraltı Kanunu",* Özbekistan'da yabancı yatırım çekmek için uygulanan vergi ayrıcalıklarıdır. (Rovshan Ibrahimov, The Current Situation and the Future of the Oil and Gas Sector in Uzbekistan, Bilge Strateji, Cilt 11, Sayı 11, 2019, s. 277-300.)
[234] Rovshan Ibrahimov, *a.g.e.,* s.284.
[235] Bozorova Ogilay Rozimurod Kizi,*a.g.m.,* s.24-25.

3.2.3. Türkmenistan Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisi

Türkmenistan ekonomisinin omurgası olan doğal gaz ve petrol endüstrisi, ülkenin ekonomik büyümesi ve kalkınması için itici bir güçtür. Hidrokarbonların ve hidrokarbon ürünlerinin ihracatı, ülkenin ana gelirini oluşturan bir döviz kaynağıdır. Sovyetler Birliği döneminde yoğun kalkınma programlarının odağı olan Türkmenistan'ın doğal gaz endüstrisi, petrol ve gaz sektöründe baskın bir yere sahiptir. Türkmenistan, doğal gaz rezervleri bakımından Rusya, İran ve Katar'dan sonra dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Ülkenin petrol rezervleri, doğal gaz rezervlerinden düşük olmasına rağmen oldukça önemlidir. Öyle ki Türkmenistan, Çin, Hindistan ve diğer Asya ülkelerine petrol ihraç etmektedir. Türkmenistan İstatistik Komitesi Başkanı D. Amanmuhamedov hükümet toplatısında yapmış olduğu bir konuşmada 2023 yılına sanayi sektörünün istikrarlı bir şekilde büyüme gösterdiğini, doğal gaz üretiminin 80,618 milyar m³'e, petrol üretiminin 8,316 milyon tona ulaştığını belirtmiştir. 2022 yılına kıyasla petrol üretiminin %30,1, sıvılaştırılmış gaz üretiminin %1,1, gaz yağı üretiminin ise %0,6 artmıştır.[236]

Tablo 13: Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Endüstrisinde Öne Çıkan Olaylar

Tarih	**Öne Çıkan Olaylar**
1997 (Aralık)	İran'a gaz nakli
2000 (Nisan)	Açık Deniz Bloklarının Lisanslanması Programı
2003 (Nisan)	Rusya ve Türkmenistan Anlaşması
2004	Türkmenbaşı Petrol Rafinerileri Modernizasyonu
2006 (Nisan)	Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının inşası
2006 (Ekim)	Petrol ve Gaz Kompleksi'nin Geliştirilmesi Programı
2007 (Mayıs-Aralık)	Türkmenistan, Rusya ve Kazakistan arasındaki anlaşma
2007 (Temmuz)	CNPC ve Türkmengaz arasında anlaşma
2008 (Ağustos)	Hidrokarbon Kaynakları Yasası'nın Yürürlüğe Girmesi
2008 (Kasım)	Güney Yoloten Sahası'nın Rezervlerinin Açıklanması

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanılarak haızrlanmmıştır. (*Oil and Gas Industry of Turkmenistan*, RPI, Moscow, 2009.)

Tablo'da Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol endüstrisinde öne çıkan olaylar yer almaktadır. Buna göre Türkmenistan'da ilk gaz nakli 1997 yılında başlamıştır. 2000 yılında Açık Deniz Bloklarının Lisanslanması Programı uygulanmaya

[236] *V Turkmenistane V 2023 Godu Dobıli Bolee Miliardov Kubometrov Gaza I Bolee 8 Millionov Tonn Nefti*, Turkmenistan Zolotoy Vek, https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/80259/v-turkmenistane-v-2023-godu-dobyli-bolee-80-milliardov-kubometrov-gaza-i-bolee-8-millionov-tonn-nefti, 20.10.2024.

başlamıştır. 2003 yılında Rusya ve Türkmenistan arasında bir anlaşma imzalanmıştır. 2004 yılında Türkmenbaşı petrol rafinerilerinin yeniden yapılanma ve modernizyonu yapılmıştır. 2006 yılında Türkmenistan ve Çin arasında doğal gaz boru hattının inşası başlamıştır. 2007 yılında Türkmenistan, Rusya ve Kazakistan arasında anlaşma yapılmış, ilerleyen aylardan Çin enerji şirketi CNPC ve Türkmengaz arasında da bir anlaşma imzalanmıştır. 2008 yılında Hidrokarbon Kaynakları Yasası yürürlüğe girmiştir. Yine aynı yılın Kasım ayında Güney Yaloten Sahası'nın doğal ve petrol rezervleri açıklanmıştır.[237] Türkmenistan'ın doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri ihracatı ülkenin toplam ihracatının neredeyse %80'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol ve doğal gaz sektörünün gelişimi ülke için son derece önem arz edilen bir konudur.[238]

3.3. Orta Asya'da Enerji Nakil Hatları

Mevcut yazında enerji taşımacılığı olarak da geçen enerji nakli, enerjinin bir yerden bir başka yere taşınması, iletilmesi ya da nakledilebilmesidir. Günümüzde enerji naklinde petrol ve doğal gaz ön plana çıkmaktadır. Dünyada doğal gaz ve petrol nakliyatı büyük oranda boru hatları ile gerçekleştirilmektedir. Boru hatlarının geçiş güzergâhları üzerinde bulunan ülkelerin dış politikaları, ekonomileri ve siyasetleri önem arz etmekte [239] ve bu durum boru hatlarının güvenliklerinin sağlanmasında ülkelere büyük sorumluluklar yüklemektedir. Enerji üretim hacminin büyümesi mevcut petrol ve doğal gazın nakliyatını büyük ölçüde etkilemiştir. Sovyetler Birliği dağıldığı dönemde Kazakistan boru hatları nakliyatı açısından görece iyi bir durumda bulunmaktaydı.[240]

---

[237] *Oil and Gas Industry of Turkmenistan*, RPI, Moscow, 2009.
[238] Lidiya Parkhomchik, *a.g.m.*, s.1.
[239] Muazzez Harunoğulları, "Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği" *Mukaddime*, Sayı 11, Cilt 1, 2020, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1121408, 03.06.2022, s.182.
[240] Klara G. Rakhmetova, *Transportation of Oil and Gas in Kazakhstan*, KazMunayGas, https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Events/20041019-ETEA_CAP_S2_KGRakhmetova.pdf, 12.12.2024.

Şekil 11: Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da İnşa Edilen Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Petrol Boru Hatları	1966 Uzen-Aktav
	1970 Uzen Atırav
	1975 Kalamkas-Karazhambas Aktav
	1977-1983 Emba
	1977-1983 Pavlodar-Çimkent
	1984 Zhanazhol-Kenkiyak
	1986 Prorva-Kulsary
	1986 Kenkiyak-Orsk
	1988-1990 Tengiz-Grozni
	1990 Kumkol-Karakoin
Doğal Gaz Boru Hatları	1961-1964 Buhara-Ural
	1961-1968 Buhara-Taşkent-Bişkek-Alma Ata
	1967 Orta Asya-Merkez
	1975 Orenburg-Novopskov
	1975 Okarem-Beyneu
	1987 Makat-Kuzey Kafkasya
	1988 Gazlı-Çimkent

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 11'de Sovyetler Birliği'nin Kazakistan topraklarında inşa ettiği petrol ve doğal gaz boru hatları yer almaktadır. Buna göre, 1966 yılında Uzen-Aktav, 1970 yılında Uzen-Atırav (1971 yılında bu hatta Samara istasyonu da eklenmiştir). 1975 yılında Kalamkas-Karazhambas Aktav, 1977 yılında Emba (1983 yılında faaliyeti sona ermiştir), 1984 yılında Zhaznol-Kenkiyak, 1986 yılında Prorva-Kulsary ve

Kenkiyak-Orsk, 1988 yılında Tengiz-Grozni (sadece 2 yıl süre ile faal olmuştur) ve 1990 yılında Kumkol-Karakoin petrol boru hatları inşa edilmiştir. Doğal gaz boru hatlarının yapımına ise 1961 yılında Buhara-Ural hattı (1964 yılında kapanmıştır) ve Buhara-Taşkent-Bişkek-Alma Ata hattının (1968 yılında kapanmıştır) inşası ile başlanmış, akabinde 1967 yılında Orta Asya-Merkez, 1975 yılında Orenburg-Novopskov, 1975 yılında Okarem-Beyneu, 1987 yılında Makat-Kuzey Kafkasya ve 1988 yılında Gazlı-Çimkent projeleri hayata geçirilmiştir.[241] Söz konusu petrol ve boru hatları incelendiğinde ilk doğal gaz hattının 1961 yılında, ilk petrol boru hattının ise 1966 yılında inşa edildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak Sovyetler Birliği'nde doğal gaz nakil hattı çalışmalarının, petrol nakil hattı çalışmalarından daha önce başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bir başka dikkat çeken nokta ise Kazakistan'ın enerji nakil hatlarının tarihinin 1960'lı yıllarda başlamış olmasına rağmen bağımsızlık sonrasında bu alanda önemli gelişmeler olmamıştır. Özbekistan ve Türkmenistan önemli rezervleri bulunmasına rağmen Kazakistan'a göre ihracatlarının daha düşük bir seviyede olması hiç şüphesiz bu ülkelerin nakil hatları açısından son anılan ülke kadar zengin olmamasına bağlıdır.[242] Petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan Orta Asya ülkelerindeki enerji transferi dünya petrol ve doğal gaz naklinde olduğu gibi boru hatları ile sağlanmaktadır. Bu bölümde Orta Asya'da yer alan petrol ve doğal gaz boru hatları ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır.

3.3.1. Bölgedeki Doğal Gaz ve Boru Hatları

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji naklinde özellikle boru hatları ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde her bir ülkelenin doğal gaz ve petrol boru hatları ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

3.3.1.1. Kazakistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları

Etrafı karayla çevrili, uluslararası petrol piyasalarından uzak olan Kazakistan'ın açık denizlere ulaşımının olmaması, ülkenin hidrokarbon kaynaklarını

[241] Triumphal Pipes, Oil and Gas of Kazakhstan.
[242] *Oil and Gas, Guide to Central Asia*, BBC, http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/guides/456900/456938/html/nn5page1.stm, 19.06.2023.

dünya pazarına ihraç etmek için boru hatlarına bağımlı bir hâle gelmesine neden olmuştur. Kazakistan, bağımsızlık yıllarından itibaren ihracat rotalarını geliştirmektedir. Yaklaşık 5 471,7696 km (3.400 mil) uzunluğunda boru hattına ev sahipliği yapan ülkenin doğal gaz ve petrol boru hattı sistemi, KazMunayGas'ın bir yan kuruluşu olan KazTransOil tarafından işletilmektedir. Özbekistan ve Türkmenistan'dan gelen doğal gaz boru hatlarının geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Kazakistan, aynı zamanda bir transit ülke konumundadır. Ülkenin karayla çevrili olması ve Sovyet döneminden kalan enerji altyapısının kullanılması nedeniyle Kazakistan'ın doğal gaz ve petrol ihracat altyapısının çoğu, bölgeyi birbirine bağlayan büyük Hazar petrol ve doğal gaz ihracat rotalarıyla entegredir. Büyük miktarda petrol ve doğal gaz üreten ve geniş bir yüzölçümüne sahip olan Kazakistan'da boru hatlarının planlanmasına yüksek öncelik verilmektedir. Yerel boru hatların kötü yönetimi ve dağıtımı doğal gaz ithalatını zorunlu kılmış ve Kazakistan yabancı yatırım ihracat rotalarına yoğunlaşmıştır. [243]

Kazakistan petrol ihracatında boru hatları, tankerler ve demiryolları olmak üzere farklı kanallar kullanmaktadır.[244] 2020 yılındaki verilere göre ülkedeki boru hatlarının uzunluğu; 658 km kondensat, 15.429 km doğal gaz, 8.020 km petrol ve 1.095 km rafine ürünler olarak açıklanmıştır. 2021 verilerine göre ülkedeki demiryollarının uzunluğu 16.636 km, karayollarının uzunluğu ise 96.167 km'dir.[245]

Kazakistan enerji ihraç eden bir ülke olmasının yanı sıra doğal gazın Özbekistan ve Türkmenistan'dan Çin ve Rusya'ya taşınmasında bir geçiş güzergâhına sahip olduğu için aynı zamanda bir transit ülke konumundadır. Kazakistan'da biri batıda üretim alanlarına hizmet eden ve doğal gaz ihraç etmek için kullanılan diğeri ise güneyde Özbekistan'dan Kazakistan'ın güney kesimlerine doğal

[243] *Oil Export Routes From Kazakhstan, Pipelines And Export Routes From Kazakhstan* | Facts and Details, https://factsanddetails.com/central-asia/Kazakhstan/sub8_4e/entry-4678.html\ 16.11.2024.
[244] Gabriel Wong, The Bear And The Pipe Dream, Diversifying Kazakhstan's Oil Exports From Russia, Lee Kuan Yew School of Public Policy, https://nur.nu.edu.kz/server/api/core/bitstreams/3381cae2-5c03-4fed-b8be-ed1bc9c7b076/content, 11.12.2024., s.3.
[245] *Kazakhstan*, The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kazakhstan/, 16.11.2024.

gaz ihraç etmek için kullanılan iki doğal gaz dağıtım sistemi bulunmaktadır.[246] Batıda doğal gaz sisteminin temeli, Kazakistan toprakları boyunca Türkmenistan ve Özbekistan'dan Rusya'ya kadar meridyonel yolda uzanan ana gaz boru hatlarıdır. Bu boru hatları, Orta Asya-Merkez (CAC) sistemi ve Buhara-Ural gaz boru hattıdır. Orta Asya-Merkez doğal gaz boru sistemi ek gaz boru hatlarıyla Kafkasya'ya (Makat-Kuzey Kafkasya) ve Türkmenistan'ın batı bölgelerine (Okarem-Beyneu) bağlanmıştır. Kuzeybatıda, Orenburg-Novopskov gaz boru hatları ve döngülü Soyuz ve Orenburg'u Karaçaganak sahasına bağlayan ayrı bir şube Kazakistan topraklarına girmektedir. 1965 yılında Karaçaganak'ta üretilen kendi gazı karşılığında Rusya Federasyonu'ndan gaz temini ile Kartalı-Rudni-Kostanay gaz boru hattı (Kartalı kompresör istasyonundan Buhara-Ural gaz boru hattına 154 km) işletmeye alınmıştır.[247]

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'da "Orta Asya-Merkez", "Buhara-Ural" ve "Taşkent-Bişkek-Almatı" olmak üzere üç doğal gaz boru hattının aktif olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ülkenin bağımsızlığından sonra inşa edilen yeni boru hatlarının eski ana gaz boru hatlarıyla teknolojik açıdan birbirne bağlı olmaması, batı bölgesinde üretilen doğal gazın ülkenin güney, orta ve kuzey bölgelerine ulaştırılmasına engel olmaktadır. Kazakistan'ın enerji güvenliğini artırmak amacıyla Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in emri üzerine "Beyneu-Bozoy-Çimkent" ana gaz boru hattı inşa edilmiştir. Bu boru hattı ile ülkenin güney bölgesinin doğal gaza olan ithalat bağımlılığının azaltılması sağlanmıştır. 2016 yılında, Kazakistan Cumhuriyeti'nin ana gazlaştırma planı çerçevesinde "Almatı-Taldikorgan" doğal gaz boru hattı işletmeye alınmıştır. Orta Asya gazının Çin'e taşıyan "Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin" doğal gaz boru hattı ile ülkenin transit-ihracat potansiyeli maksimum seviyeye çıkarılmıştır.[248]

Kazakistan'daki doğal gaz boru hatları, 1997 yılında kurulan Intergas Central Asia (ICA) tarafından işletilmektedir. Ülkenin bağımsızlığından sonra tüm

---

[246] V. V. Ryndin, R. Ye. Kairzhanov, A. T. Saginayeva, "Gazoprovody Kazakhstana", *Ğılimi Jurnal Energetikalık Seriya,* Pavlodar Memlekettik Universiteti, 2013.
[247] V. V. Ryndin, R. Ye. Kairzhanov, A. T. Saginayeva, *a.g.e.,* s.80-81.
[248] Mağzum Mırzağaliev, "«Sarıarqa» Magistraldı Gaz Qubırınıñ Tïimdiligi Nede?," *Egemen Kz,* https://egemen.kz/article/166498-saryarqa-magistraldy-gaz-qubyrynynh-tiimdiligi-nede, 29.11.2024.

ana doğal gaz boru hatlarını kontrol eden Intergas Central Asia şirketi, ülkenin hem iç hem de dış doğal gaz piyasalarında Kazakistan devletin çıkarlarını gözeten ana gaz şirketi ulusal şirket QazaqGas'ın bir parçasıdır. 2018 yılının Temmuz ayında Kazakistan Cumhuriyeti Hükümet Kararı ile Intergas Central Asia, ana gaz boru hattının ulusal operatatörü unvanını almıştır. Intergas Central Asia, toplamda 21.262,21 km uzunluğundaki doğal gaz boru hatları aracılığıyla doğal gazın ülke içi nakliyesinin yanı sıra transitini de sağlamaktadır.[249]

Harita 9: Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

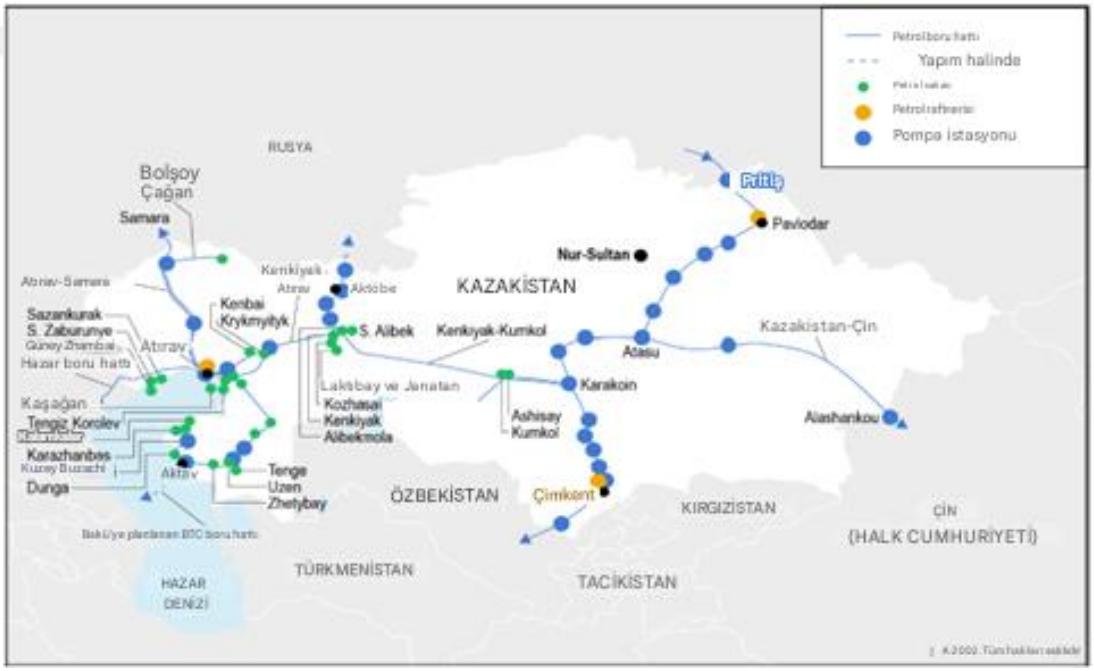

Kaynak: International Energy Agency, Kazakhstan 2022 Energy Sector Review, https://www.iea.org/reports/kazakhstan-2022, 16.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 12'de Kazakistan'da yer alan petrol ve doğal gaz boru hatları gösterilmektedir. Ülkede ulusal[250] ve uluslararası birçok doğal gaz ve petrol boru hattı bulunmasına rağmen bu çalışmada uluslararası boru hatları ele alınmaktadır.

---

[249] *Obshchaya Informatsiya*, Intergas Central Asia, https://intergas.kz/ru/obwaya-informaciya/, 25.11.2024.

[250] Kazakistan'da yer alan ulusal boru hatları; Beyneu-Bozoy Çimkent Doğal Gaz Boru Hattı, Saryarka Doğal Gaz Boru Hattı, Karaçaganak-Atırav Petrol Boru Hattı, Karaçaganak-Ural Doğal Gaz Boru Hattı, Karaçaganak-Bolşoy Çagan-Atırav Petrol Boru Hattı, Tengiz-Kulsary Doğal Gaz Boru Hattı, Kenkiyak-Orsk Petrol Boru Hattı, Kenkiyak-Bestamak Petrol Boru Hattı, Zhanazhol-Kenkiyak Petrol Boru Hattı, Kenkiyak-Atırav Ham Petrol Boru Hattı, Alibekmola-Kenkiyak Boru Hattı, Kozhasai-K212 Doğal Gaz Boru Hattı, Kumkol-Karakoin Petrol Boru Hattı, Özen-Zhetybay-Aktav Petrol Boru Hattı, Pavlodar-Çimkent Petrol Boru Hattı, Zhanaozen-Zhetybay-Aktav Doğal Gaz Boru

a) Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

1995 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında Bakü-Ceyhan Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır. 29 Ekim 1998'de Ankara'da Türkiye'nin ev sahipliğinde bir araya gelen Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Gürcistan ve Özbekistan'ın devlet başkanları ortak bir bildiri imzalayarak boru hattına siyasal destek verdiklerini ilân etmişlerdir. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü yakınlarındaki Sangaçhal Terminali'nden başlayarak Gürcistan üzerinden Erzurum-Erzincan-Kayseri güzergâhlarını takip ederek Ceyhan'da son bulmaktadır. Projenin Türkiye ayağı ile ilgili arazi çalışmalarına başlanması için Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR ve TPAO'nun niyet mektubu BOTAŞ'a ulaşır ulaşılmaz BOTAŞ, Alman PLE firmasıyla bir anlaşma imzalamış ve arazi çalışmalarına başlamıştır. 26 Mayıs 2005 tarihinde ise Bakü'deki muhteşem törenle asrın projesi olarak nitelenen Hazar petrolünü Akdeniz'e ulaştıran boru hattına ilk petrol verilmiştir.[251]

Hazar Denizi'nden Akdeniz kıyılarına kadar uzanan BTC, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçmektedir. 1.768 km uzunluğundaki BTC boru hattı dönemin en büyük mühendislik girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 443 km Azerbaycan üzerinden, 249 km Gürcistan üzerinden ve 1076 km Türkiye topraklarını katederek Ceyhan Deniz Terminali'ne ulaşmaktadır. Kafkas dağlarında 2800 m yüksekliğe çıkan boru hattı, tüm hat boyunca gömülü bir şekilde tasarlanmıştır. Dünyanın en uzun boru hatlarından biri olan BTC boru hattının Gürcistan'daki inşaatı 2005 yılında tamamlanmış, 2006 yılında faaliyete geçmiştir. BTC boru hattı tesislerinde ikisi Azerbaycan, ikisi Gürcistan ve dördü Türkiye olmak toplamda sekiz dolum istasyonu bulunmaktadır. Akdeniz kıyısında bulunan Ceyhan

---

Hattı, Zhanazhol-Aktöbe Doğal Gaz Boru Hattı, Almatı-Taldikorgan Doğal Gaz Boeu Hattı, Zhanazhol-K213 Doğal Gaz Boru Hattı'dır. (Bu bilgiler yazarın alan araştırması sırasında elde edilmiştir.)

[251] Askhat Kessikbayev, "*Orta Asyada Jeo-Ekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü Ve Aktau-Baku-Ceyhan İhracat Güzergahı", TASAM,* tasam.org/Files/Icerik/File/orta_asyada_jeo-ekonomik_donusum_kazakistan_petrolu_ve_aktau-baku_ceyhan_ihracat_guzergahi_92fae1f0-728d-4b81-bc4f-cfa82b9fff37.pdf, 17.11.2022.

Deniz Terminali'nde iki ara pig[252] istasyonu, 1 basınç istasyonu ve 101 küçük blok valf bulunmaktadır. Hattın inşaatında 6000'i Gürcistan'da olmak üzere toplam 22.000 kişi istihdam edilmiştir. Türkiye'de BTC Boru Hattı, BTC ŞTİ adına BOTAŞ tarafından götürü bedelli anahtar teslimi bir anlaşma kapsamında inşa edilmiştir. BTC maaliyetlerinin yaklaşık %70'i üçüncü şahıslar tarafından finanse edilmektedir. Öncü uluslararası enerji şirketlerinden biri olan British-Petroleum (BP) iştirakiyle hayata geçirilen bir proje olan BTC, Hazar Denizi ve Akdeniz arasındaki ilk doğrudan boru hattı bağlantısını oluşturarak bölgeye ekonomik avantaj sağlayarak ve Türk Boğazlarındaki tanker trafiğini hafifletmektedir. [253] BTC operatörü BP, 12 Ağustos 2010 tarihinden itibaren söz konusu boru hattına İran üzerinden gelen Türkmen petrolünün dâhil olduğunu bildirmiştir.[254]

Harita 10: Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Kaynak: Yasin Demirci Kazakistan, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Üzerinden tapPetrol Sevkiyatına Başlayacak", https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/30711, 22.11.2024.

[252] Pig İstasyonları, boru hattının temizlik, bakım, denetim ve aynı anda birden fazla ürün akışının sağlanmasına yardımcı olan istasyonlardır.
[253] *Baku-Tbilisi Ceyhan Pipeline,* BP, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, 07.11.2022.
[254] Centre for Eastern Studies (OSW), Turkmen Oil Flows to The West Through The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-08-18/turkmen-oil-flows-to-west-through-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline, 12.12.2024.

Harita 10'da Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı gösterilmektedir. BTC petrol boru hattına Kazakistan hattı da eklendiği için söz konusu hattın adı Aktav-Baku-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı olmuştur. Bu hat üzerinden ilk petrol nakliyatı 2005 yılının Ekim ayında Aktav'dan Ceyhan'a gerçekleştirilmiştir. Kazakistan petrollerinin Bakü-Ceyhan hattına eklenmesiyle petrol nakli daha ekonomik bir boyut almıştır. Bu boru hattı üzerinden sadece Azerbaycan petrolünün taşınması proje için yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden boru hattına Aktav-Bakü-Ceyhan denilmesinin daha doğru olacağına karar verilmiştir. Kazakistan Başbakanı Alihan İsmailov 1 Ocak 2023 tarihi itibarıyla 1.500.000 ton petrolün Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile sevk edileceğini belirtmiştir. [255] 2023 yılının Nisan ayı itibariyle Aktav'dan Bakü'ye toplamda 19,2 bin ton petrolün sevk edildiği açıklanmıştır.[256]

Grafik 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Hissedarları

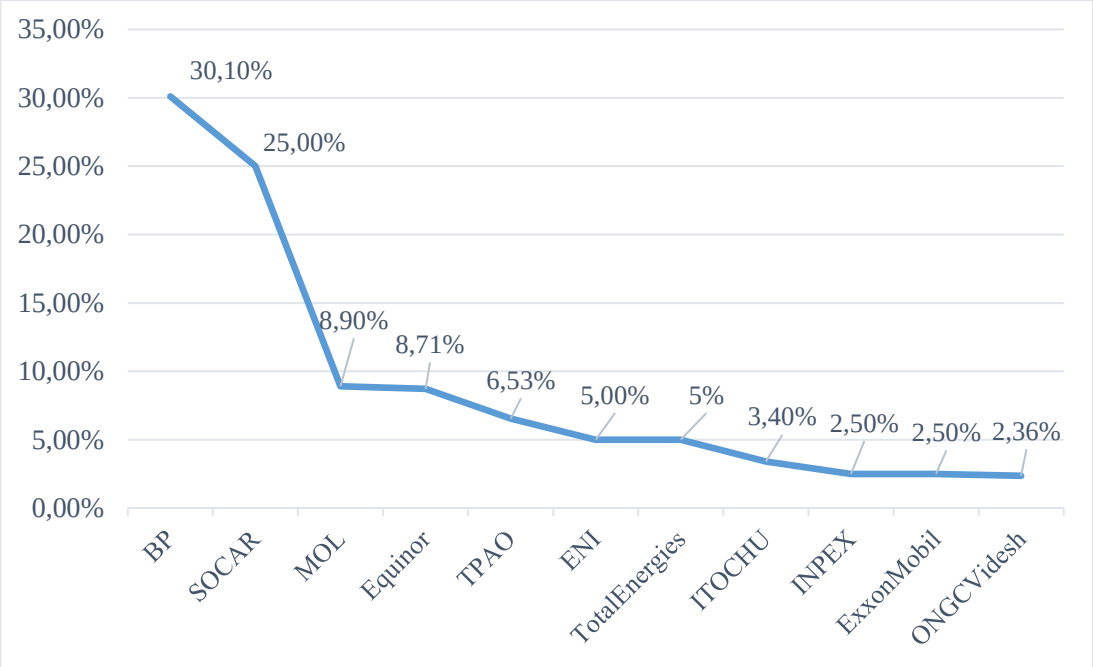

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. *(2022 Full Year Results Bp Operations in The ACG Region*, BP, https://www.bp.com/content/dam/bp/country-sites/en_ge/georgia/home/pressreleases/2022%20full%20year%20results%20eng.pdf, 13.06.2023.)

[255] "Kazakhstan to Supply oil via baku-tbilisi- Ceyhan pipeline from 2023," *Qazmonitor News*, https://qazmonitor.com/news/1047/kazakhstan-to-supply-oil-via-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-from-2023, 12.12.2023.

[256] "Oil Shipments from Aktau to Baku in 1Q'2023 totaled 19.2 Thousand Tons", *Port News*, https://en.portnews.ru/news/345785/, 19.06.2023.

Grafik 3'te BTC Petrol Boru Hattı'na hissedar olan uluslararası enerji şirketlerinin yüzdelik payları gösterilmektedir. Buna göre, BP % 30,10, SOCAR % 25,00, MOL % 8,90, Equinor %8,71, TPAO % 6,53, Eni % 5,00, TotalEnergies % 5,00, ITOCHU % 3,40, INPEX % 2,50, ExxonMobil % 2,50 ve ONGCVidesh % 2,6'lık bir paya sahiptir.[257]

2023 yılının Nisan ayında Kazakistan'ın Aktav Limanı'ndan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na 950.000 varil daha fazla petrol gönderileceği taahhüt edilmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Astana ziyareti sırasında her iki ülke de 2023 yılı bitmeden söz konusu boru hattına 1,5 milyon ton (12-14 tanker) nakledilmesi hususunda anlaşmaya varmışlardır.[258] Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Kazakistan petrolünün Azerbaycan'a nakledilmesinin dışında Orta Asya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olma hasebiyle bölgededki diğer petrol ve doğal gaz borularından ayrışmaktadır. Kazakistan'ın ulusal petrol nakliye şirketi olan KazTransOil, 2024 yılının ilk dört ayında Tengiz sahasından Aktav Limanı üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına 490.000 ton Kazak petrolü nakletmiştir. 2023 yılının aynı dönemine bakıldığında petrol naklinde 356.000 tonluk bir artış olduğu görülmektedir.[259]

Azerbaycan ve Kazak petrollerinin kalitelerinin farklı olması nedeniyle Kazak petrolünün miktarının artırılarak Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı üzerinden taşınması sorun teşkil etmektedir. Hafif ve tatlı bir yapıya sahip olan Azerbaycan petrolü piyasada Brent'ten 3-4 dolar daha yüksek bir fiyata satılırken, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu karışımı Brent'ten daha ucuza satılmaktadır. BTC petrol boru hattı ile yılda sadece 1.5 milyon Kazak petrolü taşınabilmektedir. Geri kalanı ise demiryolu ile Karadeniz'deki Batum Limanı'na nakledilmektedir. Kazakistan, Azerbaycan üzerinden petrol sevkiyatını kademeli olarak artırma planları

---

[257] *2022 Full Year Results Bp Operations in The ACG Region,* BP, https://www.bp.com/content/dam/bp/country-sites/en_ge/georgia/home/pressreleases/2022%20full%20year%20results%20eng.pdf, 13.06.2023.

[258] Toghrul Ali, "Kazakhstan and Azerbaijan Aim to Enhance Strategic Partenership", *Caspian Policy Center,* https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/kazakhstan-and-azerbaijan-aim-to-enhance-strategic-partnership, 14.04.2024.

[259] "KazTransOil Boosts Tengiz Field Exports Via Aktau Port", *The Astana Times,* https://astanatimes.com/2024/06/kaztransoil-boosts-tengiz-field-exports-via-aktau-port/, 25.09.2024.

yapmaktadır. 2023-2025 yıllarını kapsayan dönemde Aktav'dan gelen tedarik hacminin 5 milyon ton Bakü-Batum demiryolu güzergâhı, 5 milyon ton Bakü-Supsapetrol boru hattı (Gürcistan), 5 milyon ton BTC hattı ile ve 5 milyon tonun da İran üzerinden yapılan takaslar olmak üzere yılda 20 milyon tona çıkması beklenmektedir.[260] Rus altyapısı ile Avrupa'ya enerji ihraç eden Kazakistan, Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan sonra BTC boru hattının kullanımına ağırlık vermiştir. KazTransOil 2024 yılının Ocak ve Kasım ayları arasında Aktav Hazar Denizi Limanı üzerinden BTC boru hattına 1.342 milyon ton petrol sevk ettiğini açıklamıştır. Yapılan son açıklama, 2023 yılının 11 aylık döneminde 910.000 ton olarak bildirilen miktarda % 47,7 lik bir artış olduğunu gözler önüne sermektedir.[261]

b) Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

Kazakistan hükûmeti ve Chevron arasında yapılan anlaşma sonucu kurulan Tengizchevroil ile Rus toprakları üzerinden yapılan Kazak petrolünün ihracatı 2001 yılından bu yana Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium-CPC) tarafından yapılmaya başlanmıştır.[262] Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Rusya ve Kazakistan'ın yanı sıra dünyanın önde gelen üreticilerinin de iştirak ettiği petrol boru hattının inşa edilmesi ve işletilmesi için kurulan en büyük uluslararası petrol taşıma projesidir. Projenin %24'ü Rusya Federasyonu, %19'u KazMunayGas ve %15'i, Amerika menşeili bir enerji şirketi olan Chevron'a aittir.[263]

---

[260] "Kazakstan Ischet Puti Diversifikatsi Eksporta Nefti-Est Li Alternativa KTK, *Obyedineniye Liderov Neftegazovogo Servisa I Mashinostroyeniya Rossii Natsionalnaya Assotsiatsiya Neftegazovogo Servisa,* https://nangs.org/news/midstream/pipelines/kazakhstan-ishchet-puti-diversifikatsii-eksporta-nefti-est-li-alternativa-ktk, 18.10.2024.

[261] *Headlines from the Caspian: December 9, 2024,* Caspian Policy Center, https://caspianpolicy.org/research/weekly-media-highlights/headlines-from-the-caspian-december-9-2024, 18.11.2024.

[262] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Kazakistan Enerji Politikaları,* s.1.

[263] *About,* Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/default.aspx, 17.12.2022.

Grafik 4: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Hissedarları

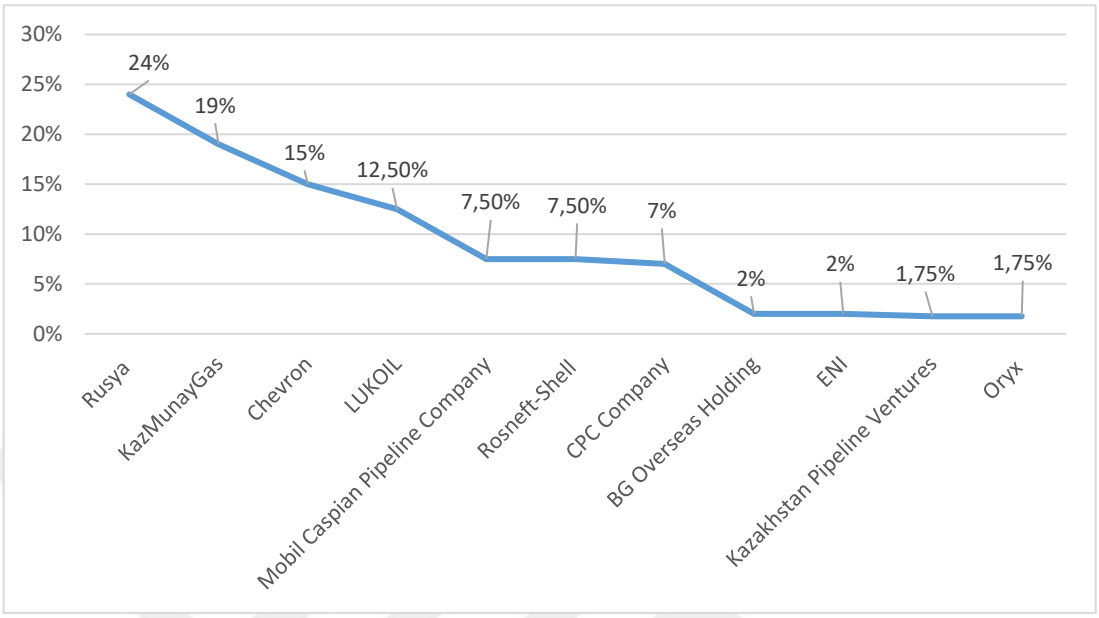

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. *(Shareholders,* Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/shareholders.aspx, 13.06.2023.)

Grafik 4'te Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu hissedarları gösterilmektedir. Buna göre Rusya %24, KazMunayGas %19, Chevron %15, LUKOIL %12,5, Mobile Caspian Pipeline Company %7,5, Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited 7,5, CPC Company %7, BG Overseas Holding %2, Eni %2, Kazakistan Pipeline %1,75 ve Oryx Caspian Pipeline %1,75 hisseye sahiptir.[264]

[264] *Shareholders,* Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/shareholders.aspx, 13.06.2023.

Harita 11: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

Kaynak: Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/default.aspx, 18.05.2022. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 11'de Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu yer almaktadır. 1510 km uzunluğa sahip olan Hazar Boru Hattı Konsorsiyomu, Kazakistan, Umman Sultanlığı ve Rusya'nın işbirliğinde 1992 yılında oluşturulmuştur. Söz konusu boru hattı Hazar Denizi'nin kuzeyinde yer alan Tengiz yatağından çıkarılan Kazak petrolünün dünya pazarına taşınmasını amaçlamaktadır. Kazakistan'ın batısından ve Teniz yatağından çıkan petrolü Novorosiysk Limanı yakınındaki Güney Ozerevka petrol terminaline taşımaktadır. [265]

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu 2001-2022 yılları arasında toplamda 766.973.131 ton ham petrol, Tengiz-Novorossiyk boru hattı üzerinden dünya pazarlarına nakledilmiştir. Söz konusu ham petrolün 668.967.665 tonu Kazakistan, 98.005.466 tonu ise Rusya'dan çıkarılmıştır. Bu dönemde kullanılan toplam tanker sayısı ise 7.246 adet olarak açıklanmıştır.[266]

6 Temmuz 2022 tarihinde Novorossiysk Primorsky Bölge Mahkemesi, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu deniz termianli faaliyetinin çevre ihlallerini ortadan kaldırmak amacıyla 30 gün süreyle faaliyeti durdurmasına karar vermiştir. 11

[265] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m.*, s.7-23.
[266] *Operations,* Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/operations/Pages/default.aspx, 17.12.2022.

Temmuz 2022 tarihinde karara itiraz edilmesi üzerine Krasnodar Bölge Mahkemesi söz konusu cezayı 200 bin ruble idari para cezasıyla değiştirmiştir. Kazak petrolünün neredeyse % 80'i bu petrol boru hattı üzerinden taşınmaktadır. CPC Deniz Termanali'nin askıya alınması kararının temyiz mahkemesinde onaylanması durumunda hiç şüphesiz Kazakistan ekonomisi ağır bir darbe alacaktır. Uzun süreden beri Kazakistan'ın ana ihraç ürünleri için ana ulaşım yoluna olan yüksek bağımlılığı yaşanan bu olay ile tekrar gündeme gelmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, ülkenin petrol ihracat rotalarına alternatif yeni ticaret yollarını öne sürmüştür.[267]

c) Uzen-Atırav-Samara Petrol Boru Hattı

Uzen-Atırav-Samara (UAS) Boru Hattı, Kazakistan'ın ilk büyük petrol ihracat rotasıdır. Söz konusu boru hattı, Uzen sahasının geliştirilmesi için başlanan çalışmalar kapsamında, [268] Mangıstav bölgesindeki petrolün taşınması amacıyla işletmeye alınmıştır.[269] 1971 yılında faaliyete başlayan Uzen-Atırav-Samara Boru Hattı, Kazakistan sınırlarında %100 pay ile KazTransOil şirketinin tekelindedir. Uzen-Atırav hattının 40 milyon, Atırav-Samara hattının ise 17 milyon ton petrol taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Bu hat ile Kazak petrolü, Atırav deniz terminalinden Rusya'nın Mahaçkale, Azerbaycan'ın Bakü ve İran'ın Neka deniz limanlarına kadar taşınmaktadır.[270]

Uzen-Atırav-Samara petrol boru hattı, yüksek parafin içeriği nedeniyle anormal derecede akışkanlığa sahip olduğundan dolayı ara yağ pompalama

---

[267] Obyedineniye Liderov Neftegazovogo Servisa I Mashinostroyeniya Rossii Natsionalnaya Assotsiatsiya Neftegazovogo Servisa*, a.g.m.,* s.1.

[268] *Uzen-Atıyrau-Samara Oil Pipeline,* Wood Mackenzie, https://www.woodmac.com/reports/upstream-oil-and-gas-uzen-atyrau-samara-oil-pipeline-10476034/, 17.02.2023.

[269] "KazTransOil, V Rekordnyye Sroki Podklyuchil Truboprovod «Uzen'-Atyrau-Samara»", *Mail Kz,* https://mail.kz/ru/news/kz-news/kaztransoil-v-rekordnye-sroki-podklyuchil-truboprovod-uzen-atyrau-samara#, 13.12.2023.

[270] "Kazakistan Petrol Boru Hatları", *Kazakistan Kz,* https://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/, 26.12.2022.

istasyonlarında sürekli ısıtma yoluyla transferi sağlanan benzersiz bir sıcak boru hattıdır.[271]

Harita 12: Uzen-Atırav-Samara Petrol Boru Hattı

Kaynak: Major Kashagan Oil Export Routes, https://www.eia.gov/todayinenergy/images/2013.09.18/map.png, 12.12.2022. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 12'de Uzen-Atırav-Samara Petrol boru hattı gösterilmektedir. Kazakistan'ın KazMunayGas ve Rusya'nın Transneft enerji şirketleri ortaklığında yürütülen projenin mevcut kapasitesi günde 500.000 varil olarak açıklanmıştır. 1.500 km uzunluğa sahip olan Uzen-Atırav-Samara petrol boru hattı Kazakistan'ın güneybatısındaki Uzen sahasından başlayan ve Hazar Denizi'ndeki Atırav limanının 702 km kuzeyinden geçen Uzen Atırav boru hattı ve Atırav-Samara boru hattı olmak üzere iki hattan oluşmaktadır.[272] Uzen-Atırav-Samara petrol boru hattının Kazakistan topraklarında bulunan kısmı 1.253,3 km olarak açıklanmıştır.[273] 1020/720 mm çapı

[271] "Neftegazovaya Industriya Respubliki Kazakhstan, Analiz Sovremennogo Sostoyaniya Neftyanoy Otrasli Respubliki Kazakhstan Sushchestvuyushcheye Sostoyaniye Transportnykh Sistem", *Vuzlit*, https://vuzlit.com/1138602/suschestvuyuschee_sostoyanie_transportnyh_sistem, 13.12.2023.
[272] Wood Mackenzie, *a.g.m.*, s.1.
[273] "KazTransOil JSC Reconstructed 34 km of Uzen-Atyrau-Samara Oil Pipeline", *KazTransOil*, https://kaztransoil.kz/en/press_centre/news/2084-kaztransoil-jsc-reconstructed-34-km-of-uzen-atyrau-samara-oil-pipeline, 12.12.2023.

olan boru hattının[274] uzunluğu, 1380 km dir. Yılda 30 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir.[275] Petrol boru hattı, Kazakistan'ın Batı bölgelerinin yanı sıra Mangıstav ve Atırav şehirlerinden geçerek Rusya'nın Samara bölgesine ulaşmaktadır.[276] Güzergâh boyunca Uzen, Beyneu, Kulsary, Atırav, Inder ve Ülken Shagan noktalarına yedi adet akaryakıt pompa istasyonu ve 6 adet akaryakıt ısıtma istasyonu bulunmaktadır.[277]

Uzen-Atırav-Samara petrol boru hattı, Kazak petrolünü dünya pazarına ihraç eden ikinci büyük petrol boru hattıdır. Kazak petrolü UAS petrol boru hattı ve Transneft PJSC sistemi aracılığıyla Ust-Luga'nın Baltık Terminali'ne ve Novorossiysk Karadeniz Limanı'na kadar taşınmaktadır. [278]

d) Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı

Orta Asya topraklarında yer alan petrol boru hatlarından bir tanesi de Kazakistan'ın kurucu cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in *"Çin ile yatırım iş birliğinin zirvesi"* olarak nitelendirdiği Atasu-Alashankou petrol boru hattıdır.[279]

---

[274] Vuzlit, *a.g.m.,* s.1.
[275] "Nefteprovod Uzen' – Atyrau – Samara", *Energy Base,* https://energybase.ru/pipeline/uzen-atyrau-samara, 13.12.2023.
[276] D. Savosin, "KazTransOyl perenes punkt kommercheskogo ucheta nefti MNP Uzen'-Atyrau-Samara na territoriyu Kazakhstana", *Neftegaz Ru,* 13.12.2023.
[277] "Ozen-Atyrau-Samara", *Qazaqstan Tarihy,* https://e-history.kz/ru/kazakhstanika/show/11701, 13.12.2023.
[278] "KazTransOil, Ao « Kaztransoyl» Zaversheny Raboty Po Podklyucheniyu Trekh Vnov' Postroyennykh Uchastkov Magistral'nogo Nefteprovoda «Uzen'-Atyrau-Samara»", *KazTransOil,* https://kaztransoil.kz/ru/, 19.06.2023.
[279] *Kazakhstan-China Pipeline, Atasu-Alashankou,* KCP, https://www.kcp.kz/projects/atasu_alashankou?language=en, 19.06.2023

Harita 13: Atasu Alashankou Petrol Boru Hattı

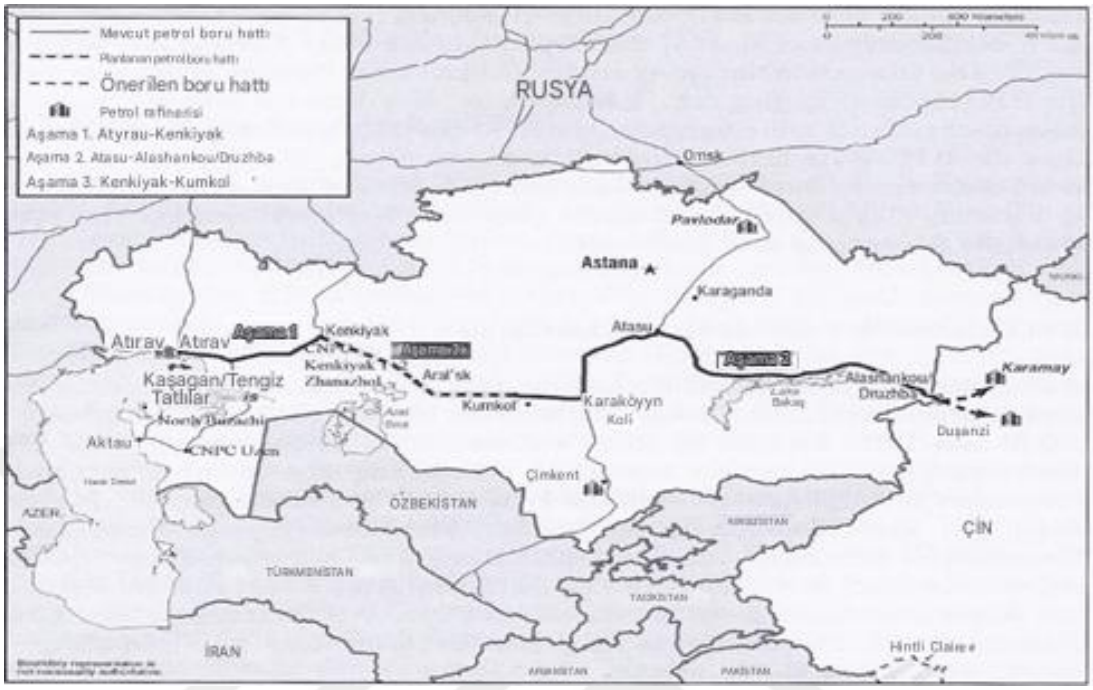

Kaynak: Kazakhstan-China Oil Pipeline, https://www.researchgate.net/figure/Kazakhstan-China-oil-pipeline_fig1_329421388, 20.06.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 13'te Atasu Alashankou Petrol Boru Hattı yer almaktadır. 965 km uzunluğa sahip olan bu hat, Kazakistan'ın doğu kesimleri ile Karagandı ve Almatı güzergâhlarından geçmektedir. Hat, Karaganda'da yer alan Atasu pompalama istasyonundan Çin'in Sincan eyaletindeki Alashankou istasyonuna kadar devam etmektedir. Atırav-Kenkiyak, Atasu-Alashkanou-Druzhba ve Kenkiyak-Kumkof olmak üzere Atasu-Alashankou üzerine üç faz istasyonu bulunmaktadır.

Boru hattı güzergâhı bataklık, kum ve kayalık, zorlu arazilerden geçtiği için borular, 2,5 m derinliğe gömülmüştür. Atasu-Alashankou hattı boyunca 3 demir yolu, 4 karayolu geçidi, 17 kategori bunlar ne ve 14 nehir geçidi inşa edilmiştir. Yılda 10 milyon ton Kazak petrolünün Çin'e taşındığı bu hattın diğer petrol boru hatlarından çok ayrı stratejik bir önemi bulunmaktadır. Kazakistan-Çin Petrol boru hattı, Atasu-Alashankou ve Kenkiyak-Kumkol olmak üzere iki hattan oluşmaktadır. 2006 yılında işletmeye alınmış olan Atasu-Alashankou boru hattı, 965,1 km (2,2 km si Çin topraklarında) uzunluğa ve 813 mm çapa sahiptir. Bu hattın kapasitesi yılda 10 milyon tondur. Kenkiyak-Kumkol boru hattı ise 2009 yılında işletmeye alınmıştır. Hattın uzunluğu 794,263 km, çapı 813 mm ve kapasitesi ise yılda 10 milyon ton

olarak açıklanmıştır. Yapılan son çalışmalarla birlikte yıllık kapasitesinin 20 milyon tona artırılması amaçlanmaktadır.[280]

e) Druzhba Petrol Boru Hattı

Bu boru hattı, dünyanın en büyük petrol boru hattı olma özelliğine sahiptir. Druzhba petrol boru hattı ile Volga-Ural petrol ve doğal gaz bölgesindeki yataklardan çıkarılan petrolün Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Doğu Almanya ülkelerindeki Avrupa tüketicilerine ulaştırılması planlanıyordu. Sosyalist kamptaki ülkelerde petrole olan talebin artması ve bu talebin demiryolu ile karşılanması söz konusu boru hattına olan ihtiyaç gündeme getirmiştir. 1960 yılında yapımına başlanan bu boru hattının inşasında her devlet kendi hattının inşasından sorumlu tutulmuştur. Borular Polonya ve Sovyetler Birliği, bağlantı parçaları ve ekipmanlar Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Macaristan tarafından tedarik edilmiştir. 15 Ekim 1964 tarihinde hizmete başlayan Druzhba petrol boru hattı, 8900 km uzunluğundadır. Günümüzde bu petrol boru Rusya, Ukrayna, Belarus, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Almanya, Macaristan, Letonya ve Litvanya topraklarından geçmektedir.[281]

2022 yılında Kazakistan, Almanya'nın Rusya'dan petrol ithalini durdurması üzerine 2023 yılında Druzhba petrol boru hattı üzerinden Almanya'ya 1,2 milyon ton petrol tedarik edeceğini açıklamıştır. Ne var söz konusu boru hattının Rusya topraklarından geçmesi üzerine Kazakistan'ın petrol boru hattı operatörü KazTransOil, belirli bir ücret karşılığında Kazak petrolünü Druzhba hattı üzerinden taşımak için Rusya'nın petrol boru hattı operatörü Transneft ile anlaşmıştır.[282] 2023 yılından itibaren Almanya'ya petrol tedarik eden Kazakistan Ocak ve Eylül döneminde 590 bin ton, yılın sonunda ise 993 bin ton petrol ihraç etmiştir. Ocak-

---

[280] *«Kazakhstan-China Pipeline»* KazTransOil, https://kaztransoil.kz/en/about/subsidiaries_and_jvs/kcp/, 13.12.2023.

[281] Vasiliy Milkin, 60 Let "Druzbhy", *Vedomosti,* https://www.vedomosti.ru/business/articles/2024/10/19/1069719-istoriya-nefteprovoda-druzhba, 13.12.2023.

[282] Ashutosh Pandey, "Germany: How Does Its Kazakh Oil Deal Benefit Russia?", *DW,* https://www.dw.com/en/germany-how-does-its-kazakh-oil-deal-benefit-russia/a-64849621, 13.12.2023.

Eylül 2024 yılında 1,1 milyon ton petrolün ihraç edildiği Almanya, yıllık petrol arzını 1,2 milyon tondan 2,5 milyona tona artırmayı talep etmiştir.[283]

f) Surgut-Omsk-Pavlodar-Çimkent-Chardzou Petrol Boru Hattı

Toplam uzunluğu 3.000 km'yi aşan Surgut-Omsk-Pavlodar-Çimkent-Chardzou petrol boru hattı, 1977 yılında *"Surgut-Omsk-Pavlodar",* 1983 yılında *"Pavlodar-Çimkent"* ve 1989 yılında *"Çimkent-Chardzou"* olmak üzere üç aşamada işletmeye alınmıştır. Kazakistan'da 1978 yılında Pavlodar ve 1984 yılında Çimkent ve 1990 yılında Türkmenistan'da Chardzou Batı Sibirya petrolünün işlenmesi amacıyla başlatılan projelerdir. Bu proje ile Sibirya petrolünün Kazakistan ve Türkmenistan'a taşınması amaçlanmaktadır.[284] Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Rus petrolünün Türkmenistan'a arzının kesilmesinden sonra Çimkent-Chardzhou petrol boru hattı devre dışı bırakılmıştır. Çimkent-Chardzhou petrol boru hattı, Kazakistan'dan Türkmenistan'a petrol taşıyan naftalinli bir boru hattıdır.1999 yılında ise söz konusu boru hattı, KazTransOil tarafından naftalinli bir hâle getirilmiştir. 700 km uzunluğa sahip olan boru hattının 183.6 km'si Türkmenistan topraklarında yer almaktadır. 1989 yılında işletmeye alınan bu boru hattı, 720 mm çapa sahiptir.[285]

g) Karaçaganak-Atırav Ulaşım Sistemleri (KATS)

Karaçaganak-Atırav Ulaşım Sistemleri, Karaçaganak sahasında üretilen sıvı hidrokarbonların ana ihracat noktası olarak bilinmektedir. 2003 yılından itibaren faaliyette olan bu boru hatları, Karaçaganak İşleme Kompleksi'nden Atırav'a kadar uzanan 24 inçlik yer altına gömülü boru hattından oluşmaktadır. Bolşoy Çagan ve Karaçaganak-Atırav Ulaşım Sistemleri'nde olmak üzere iki pompa istasyonu ve Atırav'da bir alım ve depolama tesisi bulunmaktadır. Atırav'da bulunan hat, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'na bağlanmakta ve petrol burada tankerler aracığılıyla

---

[283] "Kazakhstan Za 9 Mesyatsev Postavil V FRG Pochti Ves' Ob"Yem Nefti, Zaplanirovannyy Na 2024 God", *Interfax Ru,* https://www.interfax.ru/business/988177, 10.10.2024.

[284] Matveyev Igor' Yevgen'yevich, "Toplivno-Energeticheskıy Kompleks Turkmenistana. Kratkiy Ocherk Istorıi Sozdaniya I Razvitiya", *Bulatovskiye Chteniya Materialy IV Mezhdunarodnoy Nauchno-Prakticheskoy Konferentsii* (31 Marta 2020 g.), Lukoil, Том_7 (id-yug.com), 10.10.2024.

[285] V. Paramonov, A. Strokov, O. Stolpovskiy, Rossiya I Kitay V Energeticheskom Sektore Tsentral'noy Yevrazii:Konkurenty Ili Partnery? Prisutstviye Rossii I Kitaya V TEK Stran Tsentral'noy Azii: Situatsiya, Problemy I Perspektivy, *https://ceasia.net/wp-content/uploads/pdf/book_rf_prc_ca_energy.pdf,* 10.10.2024.

ihraç edilmektedir. KATS boru hattı Bolşoy Çagan'da Rusya Federasyonu'nda bulunan Samara'ya bağlanan KazTransOil (KTO) boru hattına bağlanarak Transneftboru hattı sistemlerine ek ihracat rotası oluşturmaktadır.[286]

h) Karaçaganak-Orenburg Ulaşım Sistemi

Karaçaganak-Orenburg ulaşım sistemi, Kazakistan'ın Karaçaganak sahasından Rusya Federasyonu'ndaki Orenburg Gaz Tesisi'ne kadar hidrokarbon taşıyan 140 km uzunluğundaki beş boru hattından oluşmaktadır. 28 inç çapta iki boru hattı, Orenburg Gaz Tesisi'ne ekşi gaz [287] taşımaktadır. Bunun yanı sıra biri sıvı ihracat hattı ve ikisi çift hizmet olan veya stabilize edilmemiş sıvı ya da ekşi gaz taşıyan 14 inç çapında bir boru hattı bulunmaktadır.[288]

i) Kartalı-Rudni-Kostanay Doğal Gaz Boru Hattı

Kartalı-Rudni-Kostanay doğal gaz boru hattı, Rusya'nın Çelyabinsk Oblastı'nda yer alan Kartalinsky bölgesi Kartalı kompresör istasyonundan Kazakistan topraklarında bulunan Rudni şehrinden geçerek Kostanay bölgesine uzanmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nde işletmeye alınan ilk boru hatılarından biri olan bu boru hattı, 1965 yılında hizmet vermeye başlamıştır.[289] Kartalı-Rudniy-Kostanay doğal gaz boru hattı, Intergas Central Asia tarafından işletilmektedir. Bu boru hattının uzunluğu 155,8 km olarak bilinmektedir.[290]

j) Tobol-Kökşetay-Astana Doğal Gaz Boru Hattı

Kartalı-Astana doğal gaz boru hattı olarak da bilinen Tobol-Kökşetay-Astana doğal gaz boru hattı, Rusya'dan Kazakistan'a uzanan bir doğal gaz boru

---

[286] *Karachaganak, Export Routes,* KPO, https://www.kpo.kz/en/operations/export-routes, 18.10.2024.
[287] Ekşi gaz (sour gas), yüksek kükürt oranına sahip olan doğal gazdır.(Collins Dictionary, Definition of "sour gas", https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/sour-gas#:~:text=Definition%20of%20'sour%20gas'&text=Sour%20gas%20is%20natural%20gas,with%20a%20high%20sulfur%20content., 18.10.2024.)
[288] KPO, *a.g.m.,* s.1.
[289] Zhanna Musabayeva, "Pochti Na Mesyats Ostanutsya Bez Gaza Zhiteli Kostanayskoy Oblasti," *Inform Kz,* 23 May 2022, https://www.inform.kz/ru/pochti-na-mesyac-ostanutsya-bez-gaza-zhiteli-kostanayskoy-oblasti_a3935975, 28.11.2024.
[290] *"Filial Upravleniye Magistral'nykh Gazoprovodov "Kostanay"",* Qsamruk Kz, https://qsamruk.kz/kz/company/intergaz-kostanaj, 29.11.2024.

hattıdır. Bu boru hattı, Kartalı-Rudni-Kostanay doğal gaz boru hattının bir devamıdır.[291] Kazakistan'ın Orta kısımlarının doğal gaz ihtiyacını giderebilmek için 2013 yılının Mart ve Nisan aylarında inşaat çalışmalarının başladığı bilinen Tobol-Kökşetay-Astana doğal gaz boru hattının maliyetinin 123 milyar tenge olduğu açıklanmıştır.[292] Ana boru hattının yıllık kapasitesi 6 milyar m³'tür.[293] Tüketici sayısının yetersiz olması ve bölgesel hazırlıkların olmaması nedeniyle boru hattı kapasitesi 6 milyar m³'ten 3 milyar m³'e düşürülmüştür. Boru hattının çapı 720 mm, uzunluğu ise 829,5 km'dir.[294] Yüksek maliyet nedeniyle söz konusu boru hattı projesi askıya alınmıştır. Çin ve Rusya'dan gelen ortak yatırımların bu projeyi yeniden canlandırabileceği düşünülmektedir.[295] KazMunayGas tarafından Kartalı-Astana doğal gaz boru hattının 2014 yılının üçüncü çeyreğinde açılacağı açıklanmıştır.[296]

k) Makat-Kuzey Kafkasya Transit Doğal Gaz Boru Hattı

Kazakistan ve Rusya'da bulunan bir doğal gaz boru hattıdır. Makat-Kuzey Kafkasya doğal gaz boru hattı, Kazakistan'ın Atırav bölgesinde yer alan Makat'tan Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesine kadar uzanmaktadır. 492 km uzunluğunda olan boru hattı, 1420 mm boru çapına sahiptir. 1986 yılında inşası başlayan boru hattı 1988 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Bu hattın yıllık kapasitesi 42 milyar m³ olarak açıklanmıştır.[297] 30 Mayıs 2023 tarihinde QazakGaz ulusal şirketi Atırav Bölgesi İdaresi, birinci boru hattına paralel çalışan ikinci bir hattı başlattığını duyurmuştur. İkinci hattın inşaası yaklaşık 86 milyar tenge (199,2 milyon $)

---

[291] V. V. Ryndin, R. Ye. Kairzhanov, A. T. Saginayeva, *a.g.e.*, s. 90.
[292] "Gazoprovod «Tobol-Kokshetau-Astana» İmeyet Trudnosti S Finansirovaniyem - Glava Mng S.Mynbayev", *Zakon Kz*, 22.04.2013, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31376325&pos=4;-98#pos=4;-98, 28.11.2024.
[293] "Stroitel'stvo Gazoprovoda «Tobol – Kokshetau – Astana» Nachnetsya V I Kvartale 2013 Goda", *Smeta Kz*, 20.07.2012., https://smeta-kz.com/stroitelstvo-gazoprovoda-tobol-k/, 28.11.2024.
[294] V. V. Ryndin, R. Ye. Kairzhanov, A. T. Saginayeva, *a.g.e.*, s. 90-91.
[295] "Metka: Gazoprovod Tobol-Kokshetau-Astana", *Zona Kz*, 23.09.2014, https://zonakz.net/tag/gazoprovod-tobol-kokshetau-astana/, 28.11.2024.
[296] E. Kosolapova, "Gazoprovod "Kartaly-Astana" V Kazakhstane Planiruyetsya Sdat' V III Kvartale 2014 Goda", *Trend Az*, 12.01.2012, https://www.trend.az/business/energy/2076200.html, 28.11.2024.
[297] "Gazoprovod Makat-Severniy Kavkaz", Energy Base, https://energybase.ru/pipeline/makat-severnyy-kavkaz, 18.10.2024.

değerindedir. Bu proje QazakGaz'ın Kazakistan genelinde Samruk-Kazuan Egemen Varlık Fonu ile birlikte uyguladığı projelerden biridir.[298]

3.3.1.2. Özbekistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları

Önemli doğal gaz rezervlerine sahip olan Özbekistan, Gazprom'a ait gaz boru hatlarıyla komşu ülkelere ve Avrupa'ya gaz ihraç etmektedir. Boru hattı rotalarının ve tüketici listesinin genişletebilmesi amacıyla Hazar Boru Hattı, Trans Afgan Boru Hattı, Trans Hazar Boru Hattı, İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı ve Orta Asya-Çin Boru hattının seçenekler arasında bulunduğı alternatif boru hattı projeleri tartışma konusu olmuştur. Ne var ki adı geçen boru hattı projelerinin birçoğu siyasi ve güvenlik nedenlerinden dolayı alternatif olma noktasında zor bir seçenektir. Uygulanması en kolay ve elverişli olan Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'dır.[299]

Petrolün aksine doğal gaz ihraç eden bir ülke olan Özbekistan, Çin başta olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'ya doğal gaz ihraç etmektedir. Bu bölümde Özbekistan'da yer alan doğal gaz ve petrol boru hatlarına yer verilmektedir. 2016 yılındaki verilere göre ülkedei boru hatlarının uzunluğu, 13.700 km doğal gaz ve 944 km boru hattı, 2018 yılına göre 4.642 km demiryolu ve 2013 yılına göre 225.00 km karayoluna sahiptir.[300] Özbekistan'da ulusal[301] ve uluslararası birçok boru hattı olmasına rağmen bu çalışmada uluslararası boru hatları ele alınmıştır.

---

[298] Saniya Sakenova, "QazaqGaz Launches Second Line of Makat-North Caucasus Gas Pipeline, QazaqGaz Launches Second Line of Makat-North Caucasus Gas Pipeline", *The Astana Times*, 31.05.2023, https://astanatimes.com/2023/05/qazaqgaz-launches-second-line-of-makat-north-caucasus-gas-pipeline/, 18.10.2024.

[299] Jakhongir Kakhkharov, "Uzbek Gas for Export: Will Political Maneuvering Between China and Russia Result in Higher Export Price?", *Munich Personal RePEc Archieve,* https://mpra.ub.uni-muenchen.de/64128/1/MPRA_paper_64128.pdf, 12.05.2024.

[300] *Uzbekistan,* The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/uzbekistan/, 18.10.2024.

[301] Özbekistan'ın ulusal boru hatları; Akhangaran-Pungan Doğal Gaz Boru Hattı, Yangiyar-Akhangaran Doğal Gaz Boru Hattı, Özbekistan Gaz Sistemi, Gazlı-Sarımay Doğal Gaz Boru Hattı, Zirabulak-Gallyaaral Doğal Gaz Boru Hattı, Şurtan- Siriderya Doğal Gaz Boru Hattı, Havas-Fergana Doğal Gaz Boru Hattı, Fergana-Kuva-Asaka Doğal Gaz Boru Hattı, Fergana-Riştan Doğal Gaz Boru Hattı, Mübarek-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı, Pakhtakor – Yangier Doğal Gaz Boru Hattı, Şahpahtı-CS Karakalpakistan Doğal Gaz Boru Hattı, Mübarek-Zirabulak Doğal Gaz Boru Hattı, Mübarek-Yangiyer Doğal Gaz Boru Hattı, Yangiyer-Andican Doğal Gaz Boru Hattı ve Yangiyer-Taşkent Doğal Gaz Boru Hattı'dır. (Bu bilgiler yazarın alan araştırması sırasında elde edilmiştir.)

a) Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı Doğal Gaz Boru Hattı

Özbekistan'ın merkez doğal gaz ihracat boru hattı olan Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı doğal gaz boru hattı, 1.020 milimetre çapa ve yılda 22 milyar m³ üretim kapasitesine sahiptir.[302] Bu boru hattı, Özbekistan'ın Buhara şehrinden başlayarak Taşkent'e oradan da Bişkek'e ve akabinde ise Almatı'ya kadar uzanmaktadır. Proje Özbekistan enerji şirketi ÖzbeknefteGaz, Kazakistan enerji şirketi KazMunayGas ve Kazak-Kırgız enerji şirketi KyrKazGas (KazTransGas ve Kırgızgaz şirketlerinin ortak girişimi) tarafından işletilmektedir.[303]

Harita 14: Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Kyrgyzstan Gazprom, Magistral'nyy gazoprovod «Tashkent — Bishkek — Almaty» zapustyat letom 2017 goda, https://kyrgyzstan.gazprom.ru/press/about-company/2017/04/25/, 20.06.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 14'te Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı doğal gaz boru hattı gösterilmektedir. Özbekistan'ın merkez doğal gaz ihraç boru hattı olan Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı doğal gaz boru hattının inşaatına 1967 yılında başlanmıştır. Bu hatta 1968 yılında Taşkent, bir yıl sonra Bişkek ve 1971'de ise Almatı istasyonları eklenmiştir.[304] 1.585 km uzunluğa sahip olan Buhara-Taşkent-Bişkek-

[302] Djakhangir Sagdullaev, "Energy Policy, Economic Cooperation and Sustainable Development in Central Asia: The Case of Uzbekistan", *https://jlupub.ub.uni-giessen.de/handle/jlupub/15958*, 20.12.2023.
[303] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası*, s.10.
[304] Martha Brill Olcott, "The Transport of Turkmen Gas: Existing Alternatives", *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040*, Editors: David G.Victor, Amy M.Jaffe, Mark H.Hayes, Cambridge University Press, 2006.

Almatı doğal gaz boru hattının [305] doğal gaz taşıma kapasitesi yılda 22 milyar m³ olarak açıklanmıştır.[306]

2016 yılında Kazakistan-Kırgızistan sınırında bulunan Kırgızistan Sokuluk kompresör [307] istasyonuna kadar olan hattın inşaatının tamamlanmasıyla boru hattının II. fazı tamamlanmıştır. Gazprom Yönetim Komitesi Başkanı Alexey Miller, *"Faz II'nin devreye alınması, Kırgızistan'daki Buhara Gaz Taşıyan Eyaleti-Taşkent-Bişkek-Almatı gaz ana hattının verimini neredeyse iki katına çıkaracak. Bu gaz iletim yolu, Kırgızistan'da artan gaz talebinin karşılanması açısından hayati önem taşıyor. Özellikle Cumhuriyetin kuzeyindeki sanayileşmiş bölgelere güvenilir gaz tedariki sağlanacak. Faz II'nin inşası, Gazprom tarafından oluşturulan ve uygulanan Kırgız Cumhuriyeti'ne 2030'a Kadar Gaz Temini ve Gazlaştırma Genel Planı kapsamındaki ilk projedir."* sözleriyle II. fazın tamamlanmasıyla birlikte boru hattının veriminin iki katına çıkacağını vurgulamış ve bu projenin Kırgızistan'ın doğal gaz arzı açısından önemine değinmiştir.[308]

b) Buhara-Ural Doğal Gaz Boru Hattı

1961 yılında Sovyetler Birliği'nin Bakanlar Komitesi toplantısında, Özbekistan doğal gazının Kazakistan toprakları üzerinden Rusya'ya taşınması kararlaştırılmıştır. 1961 yılında inşasına başlanan Buhara Ural doğal gaz boru hattı, 1963 yılının Kasım ayında faaliyete başlamıştır.[309] Buhara-Ural doğal gaz boru hattı, Kazakistan, Özbekistan, Rusya ve Türkmenistan'da faaliyet gösteren bir doğal gaz boru hattıdır. Söz konusu boru hattı 4537 km uzunluğa ve 1020 mm boru çapına sahiptir.[310]

---

[305] "Intergas Central Asia", *Gas Pipeline System of ICA,* http://images.mofcom.gov.cn/kz/accessory/201008/1280728412305.pdf, 20.12.2023.
[306] Elnur İsmayılov, Türkan Budak, *Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası*, s.10.
[307] Bir akışkanı ya da gazı, istenilen basınca göre sıkıştırmaya yarayan aygıt. (Oxford Languages, https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/, 20.12.2023.)
[308] Stephanie Roker, "Bukhara Pipeline Phase II Update", *World Pipelines,* https://www.worldpipelines.com/project-news/02092015/bukhara-pipeline-phase-ii-update/, 20.12.2023.
[309] Maiya Myrzabekova, Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m.*, s.15.
[310] *Gazoprovod Buhara-Ural*, Energy Base, https://energybase.ru/pipeline/bukhara-ural, 19.10.2024.

Harita 15: Buhara-Ural Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Ben Aris, "Russia to sell gas to Uzbekistan through reversed flow Soviet-era gas pipelines", *Intellinews*, 9 May, 2023, https://www.intellinews.com/russia-to-sell-gas-to-uzbekistan-through-reversed-flow-soviet-era-gas-pipelines-278139/, 21.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 15'te Buhara-Ural doğal gaz boru hattı gösterilmektedir. Özbekistan'ın Buhara şehrinden başlayan boru hattı Kazakistan topraklarından geçerek Rusya'nın Ural şehrine ulaşmaktadır. Boru hattının bakımı ve işletilmesi Gazprom şirketine aittir. Özbekistan, Kazakistan ve Rusya'yı birbirine bağlayan doğal gaz boru hattının uzunluğu 4.500 km den fazladır. Gazlı-Çelyabinsk boru hattının birinci fazı 1963 yılında, Gazlı-Çelyabinsk-Sverdlovsk fazı ise 1966 yılında faaliyete geçmiştir. 2014 yılının sonbaharında boru hattı ters moda alınmış, bu kez Rusya, Buhara-Ural doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Kazakistan'a doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Bu boru hattının üçüncü fazının inşaatına 2023 yılının Mart ayında başlanmıştır. Kazakistan Aktobe Valisi Yerali Tugjanov, *"İlimiz için gaz arzı sorunu şu anda geçerli. Yeterli hammadde bulunmasına rağmen mevcut ağlar gerekli hacmi bölgeye ulaştıramamaktadır. Aşırı yükleri var. Tek çözüm Buhara-Ural gaz boru hattının üçüncü kolunun inşa edilmesidir".* sözleriyle söz konusunu boru hattının ne kadar elzem olduğunu vurgulamıştır.[311]

2024 yılında bitirilmesi planlanan boru hattının toplam maliyeti 43,4 milyar tenge olarak açıklanmıştır. 165 km uzunluğa sahip olan boru hattının saatteki kapasitesi 526 bin m³ dur. Kazakistan Başbakanı Alihan İsmailov, Aktöbe bölgesine

[311] "Kazakhstan Khochet Nachat' Stroitel'stvo Tret'yey Nitki Gazoprovoda «Bukhara — Ural» V Marte", *Gazeta Uz*, 23.02.2023. https://www.gazeta.uz/ru/2023/02/27/gas-union/, 12.12.2023.

yapmış olduğu ziyarette 2023 yılında başlayan Buhara-Ural doğal gaz boru hattının üçüncü fazı ile ilgili bilgi almış, bölgede yaşanan doğal gaz tedarik sıkıntısını ortadan kaldırmak için söz konusun projenin hayata geçirildiğinin altını çizmiştir. Ayrıca bu proje sayesinde Aktobe bölgesinin artan ihtiyaçlarının karşılanacağını belirtmiştir.[312]

c) Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı

Uztransgaz, 2021 ve 2023 yıllarını kapsayan dönemde Özbekistan Cumhuriyeti doğal gaz taşıma sistemini modernleştirmek adına yeni bir enerji projesi sunmuştur. 315 km ana doğal gaz boru hattının öngörüldüğü proje, 140 km Gazlı-Kağan, 95 km Yangiyar-Akhangaran ve 80 km uzunluğundaki ülkeler arası doğal gaz boru hattı olan Orta Asya-Merkez II'den oluşmaktadır.[313]

Özbekistan Enerji Bakanlığı'nın yayınkamış olduğu rapor, Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Cizzak, Siriderya ve Taşkent ile Fergana Vadisi'nin doğal gaz arzını iyilşetireceğini öngörmektedir. Ülkede uygulanan enerji sektörünün modernizayonu programının asıl amacı, doğal gaz taşıma altyapısını modernize etmek ve yeniden inşa ederek ülkenin orta ve doğu bölgelerine doğal gaz temin edebilmektir. Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı ile, Cizzak, Siriderya, Taşkent, Fergana Vadisi ve ülkenin orta ve doğal bölgelerine doğal gaz nakledilmektedir. Söz konusu boru hattının birinci ve ikincisi 1973-1983 yıllarında, üçüncüsü ise 2006 yılında faaliyete geçen toplamda üç hattan oluşmaktadır. Hattın günlük kapasitesi 35 milyon m^3 olarak açıklanmıştır. Gün geçtikçe doğal gaza olan ihtiyacının artması, var olan boru hatlarını yetersiz kılmaktadır. Bu nedenle Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı'na dördündü bir hat eklenmesine karar verilmiştir. Dördüncü hat ile, ülkenin kuzey kesiminden güneydoğu kesimine gönderilen doğal gaza ek olarak 25 milyon

[312] "Alikhan Smailov Orders To Accelerate Project Preparation For Reconstruction Of Aktobe-Karabutak-Ulgaisyn Highway", *Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan,* 10 August 2023, https://primeminister.kz/en/news/alikhan-smailov-orders-to-accelerate-project-preparation-for-reconstruction-of-aktobe-karabutak-ulgaisyn-highway-25003, 21.12.2023.
[313] "K 2023 Godu V Uzbekistane Postroyat 315 Km Magistral'nykh Gazoprovodov", *Uz Report,* https://www.uzreport.news/economy/v-uzbekistane-postroyat-315-km-magistralnogogazoprovoda, 18.04.2024.

m³ daha doğal gaz gönderilmesi amaçlanmaktadır.[314] 1220 mm çapında ve 146 km uzunluğundaki Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı'nın 4. hattı 2021 yılında tamamlanmıştır.[315] Gazlı-Kağan Doğal Gaz Boru Hattı, Üstyurt ve Buhara-Hive petrol ve doğal gaz sahalarını, Buhara-Ural ve Orta Asya Merkez ihracat doğal gaz borularına bağlamaktadır.[316] Itera Uluslararası Şirketler Grubu tarafından 30 milyon dolar maliyetle yeniden inşası tamamlanan bu boru hattının Özbekistan'ın doğal gaz ihraç etme olasılığını yılda 600 mcm artıracağı beklenmektedir.[317]

d) Gazlı-Nukus Doğal Gaz Boru Hattı

1997 yılında işletmeye alınan 350 km uzunluğundaki boru hattının ilk etabı, Buhara-Ural ve Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hatlarının bir parçasıdır.[318] 2016 yılında Karakalpakistan ve Harezm bölgesi boyunca Buhara-Ural ve Gazlı-Nukus doğal gaz boru hatlarını birbirine bağlayan Amu Derya yatağında 20 m derinliğe ve yaklaşık 75 km uzunluğa ve 1020 mm çapa sahip olan yeni bir doğal gaz boru hattı döşenmiştir. İki büyük boru hattını birbirine bağlayan hat, 52 kanal, kolektör (sıvı transferinde dağıtım görevi yapan büyük çaplı boru ve vanalardan oluaşn sistem), kara ve demir yolundan geçmektedir.[319] 120 milyar Som değerindeki bu proje, Harezm bölgesinin gaz sistemindeki basıncı artıracaktır.[320]

---

[314] "V Uzbekistane Stroyat Novuyu Nitku Gazoprovoda «Gazli — Kagan»", *Tafsılar,* https://tafsilar.info/jekonomika/v-uzbekistane-strojat-novuju-nitku-gazoprovoda-gazli-kagan/, 12.05.2024.

[315] *Implementation Of The Investment Program Is Undergo,* UzTransgaz, https://utg.uz/en/press-service/novosti/korporativnye-novosti/implementation-of-the-investment-program-is-undergo/, 12.05.2024.

[316] "Gazli-Kagan - Novyy Gazoprovod V Uzbekistane,Https://Uzreport.News/Economy/Gazli-Kagan-Novyiy-Gazoprovod-V-Uzbekistane", 16.02.2002, *UzReport,* https://uzreport.news/economy/gazli-kagan-novyiy-gazoprovod-v-uzbekistane, 12.05.2024.

[317] Itera Reconstructs Uzbek Pipeline, *https://on-demand.eastview.com/browse/doc/4116701/itera-reconstructs-uzbek-pipeline*, 12.05.2024.

[318] "Uzbekneftegaz Zavershila Stroitel'stvo Vtoroy Ocheredi Magistral'nogo Gazoprovoda Gazli-Nukus", *Caravan Kz,* 20 Avgusta 2004, https://www.caravan.kz/news/uzbekneftegaz-zavershila-stroitelstvo-vtorojj-ocheredi-magistralnogo-gazoprovoda-gazlinukus-200136/, 12.05.2024.

[319] "Uzbekistan Soyedinit Magistral'nyye Gazoprovody Gazli–Nukus İ Bukhara–Ural", 20 İyunya 2016, *Podrobno Uz,* https://podrobno.uz/cat/economic/uzbekistan-soedinit-magistralnye-gazoprovody-gazli-nukus-i-bukhara-ural/, 12.05.2024.

[320] "Uzbekistan Constructs New Gas Pipeline", *Uzdaily,* 22 June 2016, https://www.uzdaily.uz/en/post/36188, 12.05.2024.

e) Şurtan-Şerabad Doğal Gaz Boru Hattı

Şurtan-Şerabad doğal gaz boru hattı, Şurtan gaz sahasından Şerabad'da doğal gaz nakli yapan boru hattıdır. Söz konusu boru hattı, Şurtan Gaz-Kimya kompleksinden ve diğer gaz alanlarından gazın işlenmesi ve sanayi kuruluşları da dâhil olmak üzere Şerabad'taki tüketicilere dağıtılması için kullanılmaktadır.[321] Yaklaşık 90 milyar som (92,4 milyon dolar) maliyeti bulunan boru hattı, Uztransgaz tarafından işletilmektedir. Özbekistan'ın güney bölgelerine, Surhanderya ve Kaşkaderya bölgesinin güneyine doğal gaz nakli önemli bir kısmı Türkmenistan topraklarından geçen Kelif-Duşanbe ve Kelif-Mubarek doğal gaz boru hatları üzerinden sağlanıyordu. Şurtan-Şerabad doğal gaz boru hattı ile birlikte Özbek gazının Türkmenistan üzerinden geçişinden vazgeçilmiştir. Vremya Novostei gazetesinde yer alan bir habere göre Özbek doğal gazının aynı rota üzerinden Tacikistan'a taşınabileceğini bildirilmiştir.[322] 191 km uzunluğundaki Şurtan-Şerebad doğal gaz boru hattının üretim kapasitesi yıllık 1,5 milyar m³ olarak açıklanmıştır. 22 ayda tamanlanması öngörülen boru hattı, 9 ayda tamamlanmıştır.[323]

f) Kuzey Sok-Namangan-Andican Doğal Gaz Boru Hattı

Kuzey Sok-Namangan-Andican doğal gaz boru hattı, Kırgızistan topraklarındaki Özbek yerleşiminde bulunan Kuzey Sok doğal gaz sahasından Özbekistan topraklarındaki Namangan ve Andican bölgelerine doğal gaz taşımaktadır. Bu bölgelerdeki hem konut hem de endüstriyel gaz ihtiyacını karşılayan bu hat, Kuzey Sok yeraltı gaz depolamasını da içeren geniş bir ağın parçasıdır. Söz konusu depolama tesisi 3 milyar m³'e kadar gaz tutabilme özelliğine sahiptir. Özbekistan 3 milyar m³ doğal gazın, 1,3 milyar m³ doğal gazını kış aylarında kullanmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan enerji bakanları 2022 yılının Şubat ayında

---

[321] "O'Zbekneftgaz AJ Matbuot Xizmati, 2022 Yil Neft Va Gaz Qazib Chiqarish Hamda Qayta İshlash Natijalari Sarhisobi", *Daryo Uz*, https://daryo.uz/2023/02/20/ozbekneftgaz-2022-yil-neft-va-gaz-qazib-chiqarish-hamda-qayta-ishlash-boyicha-natijalar-sarhisobi , 18.09.2024.

[322] "Neft Kapital, Uzbekistan Postroil Gazoprovod V Obkhod Turkmenii", *Oil Capital,* https://oilcapital.ru/news/2003-09-03/uzbekistan-postroil-gazoprovod-v-obhod-turkmenii-1010104, 18.09.2024.

[323] "Neft Kapital, Uzbekistan Dosrochno Zavershil Sooruzheniye Gazoprovoda Shurtan-Sherabad, Prolozhennogo V Obkhod Turkmenii", *Oil Kapital,* https://oilcapital.ru/news/2003-09-15/uzbekistan-dosrochno-zavershil-sooruzhenie-gazoprovoda-shurtan-sherobod-prolozhennogo-v-obhod-turkmenii-1004605, 19.09.2024.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in Kırgızistan'a yapmış olduğu resmi ziyarette yer altı doğal gaz depolama tesisinin ortak faaliyete geçmesine ilişkin yol haritası imzalanmıştır.[324] Kuzey Sok-Namangan-Andican doğal gaz boru hattı, Namangan'da bulunan 900 mw'lık gaz yakıtlı bir elektrik projesi olan Turakurgan Kombine Çevrim Elektrik Santrali'ne bağlanmaktadır. Bölgenin enerji tedarikine önemli katkıda bulunan söz konusu elektrik santrali boru hattı üzerinden sağlanan gaz ile elektrik üretmektedir.[325]

g) Hocaabad-Andican-Fergana Doğal Gaz Boru Hattı

Özbekistan'ın önemli bir altyapı projesi olan Hocaabad-Andican-Fergana doğal gaz boru hattı, Fergana Vadisi ve çevresine doğal gaz tedarik etmektedir. Bu boru hattı, 900 milyon m³ kapasitesi ile Özbekistan'ın iki büyük yer altı gaz depolama tesislerinden biri olan Hocaabad yer altı gaz depolama tesisine bağlıdır.[326] 1957 yılında işletmeye alınan ve 81 km uzunluğa sahip olan bu boru hattı, petrol rafinerileri ve nitrojen tesisi gibi büyük doğal gaz tüketicilerine doğal gaz temininde önemli bir paya sahiptir. Orta Asya'nın ilk doğal gaz boru hattı olan Hocaabad-Fergana doğal gaz boru hattının 30 km den fazla uzunluğu işletmeye alınmıştır. Fergana Petrol Rafinerisi'nden (FNPZ) ilk parti benzin, gazyağı ve dizel yakıt, 1959 yılının Ocak ayında alınmıştır.[327]

Özbekistan'da yer alan gaz depolama alanları Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırgızistan topraklarında kalmıştır. Günümüzde ise Kırgızistan, Özbekistan'ın söz konusu depoları kullanmasına izin vermemektedir. Hocaabad'da bulunan gaz depolama alanı ise yeterli kapasiteye sahip değildir. Khududgaz Fargona'nın Müdür Danışmanı, Gülbahor Sultanova, doğal gaz tedarik

---

[324] "Kyrgyzstan And Uzbekistan To Restore "Northern Sokh" Gas Storage", *Daryo Uz,* 12 April 2023, https://daryo.uz/en/2023/04/12/kyrgyzstan-and-uzbekistan-to-restore-northern-sokh-gas-storage, 23.09.2024.

[325] "Power Plant Profile: Turakurgan Combined Cycle Power Plant, Uzbekistan, Power plant profile: Turakurgan Combined Cycle Power Plant", *Power Technology*, 21 October 2024, https://www.power-technology.com/data-insights/power-plant-profile-turakurgan-combined-cycle-power-plant-uzbekistan/ , 24.09.2024.

[326] "The Readiness Of The Khojaabad UGS Facility For The Autumn-Winter Season Has Been Analyzed", *Uzdaily,* 9 September 2020, https://www.uzdaily.uz/en/the-readiness-of-the-khojaabad-ugs-facility-for-the-autumn-winter-season-has-been-analyzed/, 25.09.2024.

[327] Ravşan Nazarov, "Istoriya Ferganskoy doliny 1953-1985 gg", *Proza Ru,* https://proza.ru/2020/12/01/1114, 15.09.2024.

edebilmek için bilim adamlarını çekmek, tasarım enstitülerinin çalışmasını sağlamak, doğal gaz boru hatlarının sistemdeki verimini ve basıncını kontrol etmek gerektiğine dikkat çekmiştir.[328]

h) Hocaabad-Oş Doğal Gaz Boru Hattı

Özbekistan ile Kırgızistan'ı birbirine bağlayan Hocaabad-Oş doğal gaz boru hattı, Özbekistan'ın Hocaabad bölgesinden Kırgızistan'ın Oş bölgesine doğal gaz taşıyan bir boru hattıdır. Gazprom Kırgızistan, 16-17 Ekim 2020 tarihlerinde Hocaabad-Oş doğal gaz boru hattındaki vananın değiştirilmesi çalışmaları nedeniyle doğal gaz arzının durdurulacağını bildirmiştir.[329] Daha sonra 16 Ekim 2020 akşam saatlerinde Oş'a olan doğal gaz arzının yeniden başladığı açıklanmıştır.[330]

24 Kasım 2022 tarihli bir haberde Özbekistan'ın Kırgızistan'a olan doğal gaz ihracatını azalttığı yer almıştır. Gazprom Kırgızistan Genel Müdür Yardımcısı Alexander Grebenyuk, doğal gaz arzında yaşanan bu azalmanın Kırgızistan'ın güney kısımlarında hissedildiğini bununla birlikte soğuk havanın etkisiyle Hocaabad-Oş ve Ursatyevskaya-Fergana doğal gaz boru hatlarındaki doğal gaz basıncının ani bir şekilde düştüğünü açıklamıştır. Özbekistan Enerji Bakan Yardımcısı, Sherzod Khojayev, ülkedeki günlük doğal gaz ihracatının günlük 10 milyon m³ olarak planlanmasına rağmen mevcut ihracat hacminin 1 milyon m³'e bile ulaşmadığını açıklamıştır. Özbekistan'ın iç doğal gaz arzına öncelik verdiği ve resmi kurumların 2025 yılına kadar doğal gaz ihracatını durdurmayı planladıkları bilinmektedir.[331]

I) Ursatyevskaya-Fergana Doğal Gaz Boru Hattı

Ursatyevskaya, Özbekistan'ın Ungi-Yere'nin yaklaşık 10 km güneydoğusunda başkent Taşkent'e 160 km, Tacikistan sınırına ise 90 km uzaklıkta bulunan bir yerleşim yeridir. Özbekistan ve Kırgızistan'ı etkileyen bu boru hattı, Orta

---

[328] Elmurod Ermatov, "Gazokhranilishcha–«Panatseya Ot Vsekh Bed»? Mneniye Nezavisimogo Issledovatelya I Ofitsial'nykh Lits", *Kun Uz,* https://kun.uz/ru/news/2020/12/28/gazoxranilishcha-panatseya-ot-vsex-bed-mneniye-nezavisimogo-issledovatelya-i-ofitsialnyx-lits, 05.10.2024.

[329] "Kyrgyzstan Gazprom, Vremennoye Prekrashcheniye Podachi Prirodnogo Gaza V G.Osh", *Gazprom,* https://kyrgyzstan.gazprom.ru/press/news/2020/10/692/, 06.10.2024.

[330] "V Oshe Vozobnovili Podachu Prirodnogo Gaza", *Kaktus Media,* https://kaktus.media/doc/423812_v_oshe_vozobnovili_podachy_prirodnogo_gaza.html, 06.10.2024.

Asya'nın önemli altyapı projelerinden biridir. Son zamanlarda kış aylarında soğuk havalarda söz konusu boru hattında yaşanan doğal gaz basıncının düşmesi Kırgızistan'ın güney kısımlarını etkilemiştir.[332]

i) Kuzey Sok-Hokand Doğal Gaz Boru Hattı

Kuzey Sok-Hokand doğal gaz boru hattı, Özbekistan'ın iç doğal gaz arzını karşılamak amacıyla yapılan bir projedir. Boru hattı ile Kuzey Sok sahasındaki doğal gazın, Hokand'a taşınması planlanmaktadır. Kuzey Sok-Hokand doğal gaz boru hattı henüz işletmeye alınmamıştır. Kuzey Sok yer altı depolama sistemi yaklaşık 2,5-3 milyar m³ lük bir hacime sahiptir.Ana gaz depolama kısmı Kırgızistan'da olan bu tesisin kompresörleri Özbekistan topraklarında yer almaktadır. 1 Şubat 2023 tarihinde Andican'da düzenlenen bir toplantıda Özbekistan Cumhurbaşkanı, Shavkat Mirziyoyev, Kuzey Sok sahasındaki yer altı gaz depolama tesisinin birtakım nedenlerden dolayı kapatıldığını açıklamıştır. [333] 11 Nisan 2024 tarihinde Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in Kırgızistan'a yapmış olduğu resmi ziyarette iki ülke arasında yapılan anlaşmaların uygulanmasına yönelik eylem planı oluşturulmuş, söz konusu plana Kuzey Sok yer altı depolama tesisindeki doğal gaz depolama sisteminin restorasyonu projesi dâhil edilmiştir.[334]

j) Özbekistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattının Özbekistan topraklarında bulunan kısmının inşaatı ve işletmesi, JV LLC Asia Trans Gas (ATG) tarafından yapılmıştır. Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının bir parçası olan Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattının inşaatı 2008 yılında başlamış, 2019 yılında ilk garz arzı gerçekleşmiştir. Doğal gazın kaynağı Türkmenistan'daki iki dolağ gaz işleme tesisidir. Özbekistan'daki boru hattı, Kaşkadarya, Buhara, Navoi olmak üzere üç güzergâhtan

---

[332] "Uzbekistan Reduces Gas Exports To Kyrgyzstan To Meet Domestic Needs First", *Daryo Uz*, 24 October 2022, https://daryo.uz/en/2022/11/24/uzbekistan-reduces-gas-exports-to-kyrgyzstan-to-meet-domestic-needs-first, 06.10.2024.

[333] "Shimoliy So'x Yerosti Gaz Saqlash İnshooti Yana Qayta İshga Tushirilishi Mumkin," *Yuz Uz*, 2 Fevral 2023, https://yuz.uz/uz/news/shimoliy-sox-erosti-gaz-saqlash-inshooti-yana-qayta-ishga-tushirilishi-mumkin, 08.10.2024.

[334] *Energetika Vazirligi Delegatsiyasi "Shimoliy So'X" Gyosıning Gaz Saqlash Tizimini Qayta Tiklash" Loyihasi Bo'Yicha Qirg'İz Respublikasida Bo'Ldi",* O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi, https://minenergy.uz/uz/news/view/2736, 08.10.2024.

oluşmaktadır. Toplam 525 km uzunluğa sahip olan bu boru hattının inşaasına yönelik toplam maaliyeti 3241,55 milyar Dolar olarak açıklanmıştır. Hattın yıllık kapasitesi maksimum 30 milyar m³'tür.[335] Özbekistan ve Çin ekonomilerinin gelişmesinde büyük bir rol oynayan bu boru hattı, bölgesel istikrârın güçlendirilmesi ve boru hattının geçmiş olduğu transit ülkelerin kalkınmasında da katkı sağlamaktadır. Söz konusu proje, Kuşak ve Yol Girişimi ile arabağlantı ve erişim stratejisinin iyi bir örneğidir. Nitekim Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattı projesi, bu konsenpti destekleyen ülkelerin enerji bakanlarının 18 Ekim 2021 tarihinde Çin'in Qingdao kentinde düzenlenen toplantıda Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde uluslararası enerji işbirliğinin 15 örneğinden biri olarak seçilmiştir. Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattı, her iki ülkeye de yarar sağlayan büyük ölçekli bir proje olmanın yanı sıra, Özbekistan ve Çin arasındaki karşılıklı güveni artıran bir dostluk köprüsü olarak görülmektedir.[336]

k) Hive-Beyneu Doğal Gaz Boru Hattı

Hive-Beyneu doğal gaz boru hattı, Özbekistan'ın Hive şehrinden Kazakistan'ın Beyneu şehrine doğal gaz taşımak amacıyla tasarlanmıştır. Söz konusu boru hattı, Akçolak, Tuley ve Karakalpakistan Ana Gaz Boru Hattı İdaresi'ne bağlı olarak hizmet vermektedir. 26 Eylül 2024 tarihinde sonbahar-kış hazırlıkları kapsamında 247 km uzunluğundaki Hive-Beyneu doğal gaz boru hattında beş etapta gerekli bakım çalışmaları yapılmıştır.[337]

l) Konurat-Çelyabinsk Boru Hattı

Konurat-Çelyabinsk Boru Hattı, Özbekistan'ın Konurat şehrinden Rusya'nın Çelyabinsk şehrine kadar uzanan bir doğal gaz boru hattıdır. Kazakistan

---

[335] N.V., Mastyakova, "Gazoprovod Uzbekistan-Kitay", *BGSQ,* http://bgps.uz/ru/gazoprovod-uzbekistan-kitaj/, 10.10.2024.

[336] "Asia Trans Gas, Otmechayet 30-Letiye Diplomaticheskikh Otnosheniy Uzbekistana I Kitaya", *Gazeta Uz*, https://www.gazeta.uz/ru/2022/02/12/atg/, 10.10.2024.

[337] ""Xiva-Beyneu" Magistral Gaz Quvurining 247 Km Qismida Quvur Ichki Diagnostikasi Ishlari Bajarildi.", *Uztransgaz,* https://utg.uz/uz/press-service/novosti/korporativnye-novosti/xiva-beyneu-magistral-gaz-quvurining-247-km-qismida-quvur-ichki-diagnostikasi-ishlari-bajarildi/, 11.10.2024.

topraklarından geçen bu boru hattı, 2x40 ve 3x40 inç çapa sahiptir.[338] Konurat-Çelyabinsk boru hattı, doğal gaz ve petrol naklinden sorumlu olan Rusyan'nın devlet şirketi Transneft tarafından işletilmektedir. Konurat sahası, Özbekistan'ın Karakalpakistan Cumhuriyeti'nde yer almaktadır.[339] Bu doğal gaz sahası, Kandym-Khausak-Shady-Kungrad projesinin bir parçasıdır. Bölgede teyit edilen doğal gaz rezervi 329 milyar m³' olarak açıklanmıştır. Projenin ömrü boyunca 207 milyar m³ doğal gaz üretmesi ve yıllık maksimum çıktının 11 milyar m³ olması öngörülmektedir. Uzbekneftegaz (%10) ve Lukoil (%90) tarafından yürütülen ve 24 Kasım 2004 tarihinde anlaşması yürürlüğe girmiş olan proje, 2039 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.[340]

3.3.1.3. Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları

Türkmenistan'da yer alan ana doğal gaz boru hatları, doğal gazın uzun vadeli teminine yönelik tasarlanmıştır. Ülke, doğal gaz tedarikine ilişkin uluslararası anlaşmaların yerine getirilmesi için gerekli olan koşulları sağlamaktadır. Bu durum Türkmenistan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına istikrarlı bir şekilde ulaştırılmasına yönelik ulusal enerji stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunmaktadır. Türkmenistan'da yer alan ana doğal gaz boru hatları, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hatttı, Devletabad-Deryaluk doğal gaz boru hattı, Korpeje-Kurtkuyu doğal gaz boru hattı, Devletabad-Hangeran doğal gaz boru hattı ve Doğu-Batı doğal gaz boru hattıdır. [341] 2013 yılı verilerine göre 7.500 km doğal

[338] "Russia - Former Soviet Union Pipelines Map - Crude Oil (Petroleum) Pipelines - Natural Gas Pipelines - Products Pipelines", Theodora, https://theodora.com/pipelines/russia_former_soviet_union_pipelines.html#google_vignette,18.11.2024.

[339] "Gazprom EP International Launches Development of Remaining Reserves In-place in Underlying Pay Horizons of Shakhpakhty Field", *Gazprom,* https://www.gazprom-international.com/press/news/2020/08/195/, 18.11.2024.

[340] "Kandym-Khausak-Shady-Kungrad", *The Gazette of Central Asia*, http://gca.satrapia.com/+-kandym-khausak-shady-kungrad, 18.11.2024.

[341] *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, https://www.mfa.gov.tm/en/articles/84, 14.10.2024.

gaz ve 1501 km petrol boru hattı, 2017 yılı verilerine göre ülkede 5.113 km demiryolu, 2002 yılına göre 58.592 km karayolu bulunmaktadır.[342]

Türkmenistan'da ulusal[343] ve uluslararası birçok boru hattı olmasına rağmen bu çalışmada uluslararası boru hatları ele alınmaktadır.

a) Okarem-Beyneu Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan'ın Okarem şehrinden başlayan Okarem-Beyneu Doğal Gaz Boru Hattı, Balkanabat şehrini geçerek Kazakistan'ın Beyneu şehrine ulaşmaktadır. 1972-1974 yılları arasında inşa edilen boru hattının uzunluğu 472,8 km'dir. Aktav şehri dâhil olmak üzere Mangıstav bölgesindeki yerleşim bölgelerine ve üretim tesislerine kesintisiz bir şekilde doğal gaz tedariki Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı ve Okarem-Beyneu gazının Beyneu-Janaözen güzergâhı boyunca ters yönde doğal gaz tedariki sağlanmaktadır.[344] Kazakistan topraklarındaki uzunluğu 472,8 km olan bu doğal gaz boru hattı, neredeyse 45 yıldır kesintisiz olarak hizmet vermektedir.[345] Mangıstav bölgesindeki Okarem-Beyneu ana gaz boru hattı, büyük bir gelir kaynağıdır. Okarem yatağından tedarik edilen doğal gaz, Beyneu Şebeke ve Üretim Departmanı tarafından Rusya'ya ihraç edilmektedir. Nakil işlemlerinde yaklaşık 200 uzmanın görev aldığı tesis, günde 45 milyon m³ sevk etmektedir.[346] 2012 yılında ana boru hattının Beyneu-Janaözen bölümünde boru içi tesis gerçekleştirilmiştir. 2012-2014 yılları arasında kritik kusurlu nitelikte 660 boru

---

342 *Turkmenistan*, The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkmenistan/, 18.11.2024.

343 Türkmenistan'ın ulusal boru hatları; Tegirmon-Somontepa Doğal Gaz Boru Hattı ve Sovyet Sahası-Aşkabat Doğal Gaz Boru Hattı'dır. (Bu bilgiler yazarın alan araştırması sırasında elde edilmiştir.)

344 "KazTransGas, Stroitel'stvo 2-Y Nitki Uchatska Beyneu-Zhanaozen Mg Okarem-Beyneu," *Intergas Kaz*, https://intergas.kz, 18.11.2024.

345 "Strategiyalıq Mañızı Bar «Okarem-Beynew» Gaz Qubırına Qısqa Merzımde Kürdelı Jöndew Jasaldı", *Intergas Central Asia*, https://intergas.kz/kz/news/4/739, 18.11.2024.

346 Jazira Abil, "«Okarem-Beynew» Magïstraldi Gaz Qubırınıñ Qızmeti Qarqındı", *QAZAQSTAN TV* https://qazaqstan.tv/news/7089/, 18.11.2024.

onarılmış ya da değiştirilmiştir.[347] 2019 yılında Okarem-Beyneu Ana Gaz Boru Hattı'nın tamamı elden geçirilmiş ve 187 adet arızalı boru değiştirilmiştir.[348]

b) Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı, Türkmenistan'da yer alan Çarkak sahasında büyük bir doğal gaz yatağı keşfedilmesiyle Sovyetler Birliği tarafından yapılan bir boru hattının uzantısıdır. Bu hat 1960 ve 1988 yılları arasındaki dönemde Türkmenistan'ı Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Rusya'ya bağlamaktaydı. Diğer yandan Çin ve Türkmenistan birkaç görüşmeden sonra 2006 yılında Çin'e Türkmen gazını sağlayacak olan bir çerçeve anlaşmasına imza atmışlardır. [349]

Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı, Türkmenistan'dan başlayıp Özbekistan ve Kazakistan'dan geçerek Çin hâkimiyeti altındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yer alan Horgos'ta batıdan doğuya doğru uzanan bir boru hattına bağlanmaktadır.[350] Bu boru hattının bir kısmı eski İpek Yolu'na paralel bir çizgi izlediğinden dolayı Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı, *"enerjinin yeni İpek Yolu"* olarak adlandırılmıştır.[351] Bu proje, Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattına bir alternatiftir.[352]

---

[347] Intergas, *KazTransGas, Stroitel'stvo 2-y Nitki Uchatska Beyneu-Zhanaozen Mg Okarem-Beyneu,* s.1.
[348] Intergas Central Asia, *Strategiyalıq Mañızı Bar «Okarem-Beynew» Gaz Qubırına Qısqa Merzımde Kürdelı Jöndew Jasaldı,* s.1.
[349] "The Central Asian Gas Pipeline, South China Morning Post", *Multimedia,* https://multimedia.scmp.com/news/china/article/One-Belt-One-Road/gasPipeline.html, 21.12.2023.
[350] *Çin-Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı, 2019 Yılında 47.9 Milyar Metreküp Doğal Gaz Taşıdı*, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/cin-orta-asya-dogal-gaz-boru-hatti-2019-yilinda-47-9-milyar-metrekup-dogal-gaz-t, 12.12.2022.
[351] *China-Central Asia Natural Gas Pipeline Fostering A Shared Future,* The State Council Information Office The People's Republic of China, http://english.scio.gov.cn/m/beltandroad/2023-08/24/content_107063635.htm, 21.12.2023.
[352] John C. K. Daly, "Uzbekistan's Unlikely Dream to Supply Europe with Gas" , *Silk Road Reporters,* http://www.silkroadreporters.com/2015/05/22/uzbekistans-unlikely-dream-to-supply-europe-with-gas/#sthash.eHzXcv9S.dpuf, 21.12.2023.

Harita 16: Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: **"**The Central Asian Gas Pipeline", *South China Morning Post*, https://multimedia.scmp.com/news/china/article/One-Belt-One-Road/gasPipeline.html,21.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 16'da Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı yer almaktadır. Çin'in ilk uluslararası boru hattı olma özelliğini elinde bulunduran söz konusu boru hattı, 1.833 km uzunluğa sahiptir. Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı, 2009 yılının Aralık ayında faaliyete geçtiğinden beri yılda 60 milyar m³ doğal gaz nakli gerçekleştirmiştir. Şirketin 31 Aralık 2019 tarihinde yapmış olduğu açıklamaya göre, 294,6 milyar ³ doğal gaz boru hattı üzerinden ithal edilmiştir. PetroChina şirketinin 2020 yılının Ocak ayında yapmış olduğu açıklamada Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın Çin'e 2019 yılında 47,9 milyar m³ doğal gaz nakil ettiğini açıklamıştır.[353] PipeChina Batı Boru Hattı Şirketi'nin yapmış olduğu açıklamaya göre günde 100 milyon m³ doğal gaz taşıyan boru hattı, 2022 yılında 42,3 milyar m³ doğal gaz ihracatı ile rekora ulaşmıştır.[354]

[353] "Orta Asya Boru Hattından Çin'e Sevk Edilen Gaz Miktarı, 40 Milyar Metreküpe Ulaştı", *Investing*, https://tr.investing.com/news/commodities-news/orta-asya-boru-hattndan-ine-sevk-edilen-gaz-miktar-40-milyar-metrekupe-ulast-2392887, 18.12.2022.
[354] "2022'de Orta Asya'dan Çin'e Rekor Doğal Gaz İhracatı", *Kazakistan Kz*, 8 Ocak 2023, https://www.kazakistan.kz/2022de-orta-asyadan-cine-rekor-dogalgaz-ihracati/, 17.12.2023.

Türkmenistan ve Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) tarafından finanse edilen Orta Asya- Çin Boru Hattının faaliyete geçirilmesi doğrultusunda Pekin 2006 yılının Nisan ayında Aşgabat ile anlaşmaya varmıştır. 2009 yılında hattın devreye alınmasından sonraki 30 senelik süre boyunca Türkmenistan'dan Çin'e 30 milyar metreküp doğal gaz gönderilecektir. 2009 yılının Aralık ayında Çin lideri Hu Jintao'nun bölgeyi ziyareti esnasında boru hattı faaliyete geçmiştir. 3.308 km uzunluğa sahip olan hat, üç fazdan oluşmaktadır. Bunlardan ikisi faal durumdadır. 1.804 km'lik üçüncü faz ise 2012-2014 yılları arasında yapılmıştır. 2015 yılından itibaren yılda 55 milyar m³ doğal gaz Pekin'e taşınmaktadır. [355]

Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı, A, B ve C fazları olmak üzere Türkmenistan'dan Özbekistan'a uzanan üç kısımdan oluşmaktadır. Türkmenistan'dan Doğu Türkistan'a uzanan D fazının da tamamlanmasıyla birlikte boru hattının yıllık kapasitesinin 85 milyar m³ seviyesine yükseleceği öngörülmektedir.[356] A, B ve C fazlarından her biri 1.833 km uzunluğa sahiptir. A ve B fazları, China National Petroleum Corporation'un (CPC) işletmesi altındadır. C fazıının ise %52'si CNPC'ye, %16'sı Baostel'e, %16'sı Çin NCFSS'ye ve %16'sı Çin Kentsel Altyapı Fonu'na aittir.[357]

Çin Devlet Başkanı Xi Jipping, 2023 yılının Ekim ayında yapmış olduğu açıklamada Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının son aşaması olan D fazıının inşaatının bir an önce bitirilmesi için hızlı olmanın gerekliliğini vurgulamıştır. [358]

c) Orta Asya- Merkez Doğal Gaz Boru Hattı

1960 ve 1988 yılları arasında inşa edilen Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Rusya'ya ulaşan bir boru

---

[355] Sina Kısacık, "Türkmenistan 21.yy'da Avrasya Jeopolitiğinin Yeniş Yıldızı Olabilir mi?", *Uluslararası Politika Akademisi,* http://politikaakademisi.org/2014/10/29/turkmenistan-21-yuzyilda-avrasya-jeopolitiginin-yeni-yildizi-olabilir-mi/, 9.11.2022.
[356] Genevieve Donnellon-May, "Beijing Digs In For The Central Asia-China Gas Pipeline", *Lowy Institute,* https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/beijing-digs-central-asia-china-gas-pipeline, 21.12.2023.
[357] "CNPC Secures Domestic Partners To Fund China's Third West-East Gas Pipeline", *S&P Global Platts,* https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/053112-cnpc-secures-domestic-partners-to-fund-chinas-third-west-east-gas-pipeline, 21.12.2023.
[358] Genevieve Donnellon-May, "Beijing Digs In For The Central Asia-China Gas Pipeline"s.1.

hattıdır. Türkmenistan'ın Amu Derya Havzası'nda yer alan Çarkak sahasının keşfedilmesiyle inşasına başlanan boru hattının ilk aşaması 1960 yılında tamamlanmıştır. 2009 yılında hayata geçirilen bir proje olan Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı, Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattına bir alternatiftir.[359]

Harita 17: Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı

Pirinç. 5.7. Türkmenistan'ın ihracat gaz boru hatlarının işletilmesi ve projelendirilmesi [58]

Kaynak: "Mirovoy Neftegazovyy Biznes: Problemy I Tendentsii", *Pandia Ru,* https://pandia.ru/text/78/318/15389-16.php, 21.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 17'de Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı yer almaktadır. Türkmenistan'ın Devletabad gaz sahasından başlayıp Şatlık doğal gaz sahasını, Özbekistan Hive, Konurat ve Çeleken'i ve Kazakistan Beyneu'yu geçen bu boru hattı son istasyon olan Rusya topraklarına ulaşmaktadır. Gazprom, Türkmengaz, Özbekneftegas ve KazMunayGas tarafından işletilen Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattının uzunluğu 2.000 km, yıllık kapasitesi ise 90 milyar m³ olarak açıklanmıştır. [360]

[359] John C. K. Daly, *a.g.m.,* s.7.
[360] "Shamil Midkhatovich Yenikeyeff, "Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes", *Oxford Energy,* https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG25-KazakhstansgasExportMarketsandExportRoutes-ShamilYenikeyeff-2008.pdf, 21.12.2023.

12 Mayıs 2007 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bir araya gelerek Orta Asya-Merkez boru hattının batı kanadının yenilenmesi ve genişlemesi amacıyla bir anlaşma imzalamışlardır.[361]Diğer yandan 2007 yılında Kazakistan ve Türkmenistan, mevcut boru hattına paralel olarak yeni bir Hazar boru hattı inşa etme konusunda bir araya gelmişlerdir. Yeni boru hattının inşasına 2009 yılında başlanılacağı kararlaştırılsa da bu yeni proje son aşamada rafa kaldırılmıştır.[362] Oldukça eski bir doğal gaz boru hattı olan ve yıllar içerisinde çeşitli bakım ve onarım işlemlerinden geçirilen Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı günümüzde de kullanılmaktadır. Takvimler 2019 yılını gösterdiğinde, Türkmenistan, Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı aracılığıyla yıllık 5,5 milyar m^3 doğal gaz ihracatı için Rusya ile 5 yıllık bir anlaşma imzalamıştır.[363]

d) Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı

ABD ve Batı ülkelerinin yaptırımlarına maruz kalan İran, enerji kapasitesini tam olarak kullanamamaktadır. Zayıf bir enerji altyapısına sahip olan ülke, doğal gaz sahalarının az bir kısmının kullanıma açılması, kullanılan sahalarında da yanlış yönetilmesi, istenilen seviyede enerjiye yatırımın yapılmaması ve sübvansiyonların ekonomiye olan yüksek maliyeti nedeniyle ülke içi doğal gaz arzını karşılayamamaktadır. İran kanıtlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ikici sırada yer almasına rağmen ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine doğal gaz tedarik edebilmek için Türkmen gazına ihtiyaç duymaktadır.[364]

---

361 "Russia, Turkmenistan, Kazakhstan Agree Landmark Gas Pipeline Deal", *Forbes,* http://www.forbes.com/business/feeds/afx/2007/05/13/afx3715292.htmlhttp://www.forbes.com/business/feeds/afx/2007/05/13/afx3715292.html, 04.12.2024.

362 "Russia, Turkmenistan Extend Caspian Gas Link Freeze-Paper", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/russia-turkmenistan-pipeline/russia-turkmenistan-extend-caspian-gas-link-freeze-paper-idUSLDE69M02I20101023/, 21.12.2023.

363 Merdan Velvanov, "Doğal Gaz Denkleminin Kilit Ülkesi Türkmenistan", *Anadolu Ajansı,* 18 Ağustos 2023, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-denkleminin-kilit-ulkesi-turkmenistan/2971118#, 21.12.2023.

364 Zhuldyz Kanapiyanova, "Turkmenistan-Iran Energy Cooperation in the Context of Natural Gas Pipelines", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü,* https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-iran-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-pipelines/, 18.10.2023.

Türkmenistan ve İran arasındaki ilk doğal gaz projesi 1997 yılında hayata geçirilen Korpeje-Kordkuy doğal gaz boru hattı projesidir. Türkmengaz tarafından işletilen boru hattı, 200 km uzunluğa ve 40 inçlik bir çapa sahiptir. Boru hattının güzergâhı Türkmenistan'ın Balkan vilayetinden başlayarak İran'ın Gülistan viyaletinde son bulmaktadır.[365] Bu boru hattının kapasitesi yıllık 8 milyar m³ olarak açıklanmıştır.[366] Devletabad-Serahs-Hangeran ise iki ülke arasındaki ikinci doğal gaz boru hattıdır. Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı diğer adıyla Devletabad-Serahs-Hangeran Boru Hattı 6 Ocak 2010'da Türkmenistan'da düzenlenen bir törenle açılmıştır. Türkmenistan ve İran arasındaki Devletabat-Serahs-Hangeran doğal gaz boru hattının resmi açılış töreni iki ülke liderlerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Törene Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedi Nejat ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Tamer Yıldız katılmıştır. Berdimuhammedov söz konusu boru hattı inşaatının 6 ay gibi bir sürede tamamlanmasını Türkmenistan ve İran arasındaki dostluk ilişkilerinin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir. Berdimuhamedov, boru hattının İran'a Türkmen gazını ulaştıran ikinci bir hat olduğunu söylerek, Türkmenistan'ın İran'a yılda 20 milyar m³ doğal gaz ihraç edebileceğini belirtmiştir. Söz konusu boru hattı 2009 yılının Temmuz ayında Türkmenistan ve İran hükûmetleri arasında imzalanan anlaşma sonucu inşa edilmiştir. [367] 3 Ocak 2010 tarihinde ilk doğal gaz basılmaya başlanmıştır. Boru hattı inşaatına Temmuz 2009'da karar verilmiştir. Boru hattı için inşaat maliyetleri 180 milyon dolar olarak kayıtlara geçmiştir.[368]

---

365 "Turkmenistan-Iran, Turkmenistan", *Offshore Technology*, 2 November 2021, https://www.offshore-technology.com/marketdata/turkmenistan-iran-gas-pipeline-turkmenistan/?cf-view&cf-closed, 21.12.2023.

366 Bruce Pannier, "Turkmen-Iranian Relations Warm Ahead of Winter", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 30 October 2021, https://www.rferl.org/a/turkmenistan-iran-gas-deal/31537314.html, 21.12.2023.

367 "Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı Açıldı", *Dünya,* 6 Ocak 2010, https://www.dunya.com/dunya/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi-haberi-101800, 18.10.2023.

368 "Iran-Turkmenistan 2nd Gas Pipeline To Be Launched", *ISNA News,* http://www.isna.ir/ISNA/NewsView.aspx?ID=News-1466528&Lang=E, 21.12.2023.

Harita 18: Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Ilham Shaban, "Iran Lobbies Its Interests in Turkmenistan", *Caspian Barrel*, http://caspianbarrel.org/az/2015/04/iran-lobbies-its-interests-in-turkmenistan/, 20.06.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 18'de Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı yer almaktadır. 30,5 km uzunluğundaki boru hattı Türkmen Nebitgaz tarafından yapılmıştır. Türkmenistan ülkesinin batısındaki Körpece doğal gaz yatağından İran'a yılda 8 milyar m³ doğal gaz satmıştır. Bu hattın açılmasıyla 14 milyar metreküp göndermektedir. Devletabat doğal gaz yatağından alınan Türkmen doğal gazı, İran'ın Meşhet eyaletine yapılacaktır. Boru hattı Orta Asya Merkez Gaz Boru Hattından ayrıldığı Devletabad doğal gaz sahasında başlamaktadır. [369] İran-Türkmenistan sınırını geçtiği Serahs bölgesinde boru hattının uzunluğu 30,5 km'dir. Daha küçük olan diğer Türkmenistan-İran boru hattı Korpeje Kortkuy boru hattı birleştiğinde 20 metreküpe kadar doğal gaz taşıma kapasitesi olacağı söylenmektedir.[370]

2016 yılında Türkmenistan, İran'ın 2007-2008 kış dönemi için ithal etmiş olduğu doğal gazı için 2 milyar borcu olduğunu ve 2017 yılından önce ödenmediği takdirde İran'a olan doğal gaz akışını keseceğini dile getirmiş ve 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren İran'a olan gaz naklini durdurmuştur. Yıllardır durumda herhangi

[369] "Türkmenistan'dan İran'a Yeni Doğal Gaz Hattı Hizmeti Açıldı", *Dünya,* 6 Ocak 2010, https://www.dunya.com/dunya/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi-haberi-101800, 16.12.2022.

[370] "Turkmenistan Opens New Iran Gas Pipeline", *BBC*, 6 January 2010, http://news.bbc.co.uk/2/mobile/asia-pacific/8443787.stm, 16.12.2022.

bir değişiklik olmadığı bilinmektedir. Son olarak İran'ın ulusal gaz şirketlerinden birinin eski başkanı olan Owji, borcun kapatılması olumlu müzakerelerin yapıldığını ve borcun ne olursa olsun muhakkak ödeneceğini vurgulamıştır.[371]

e) Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı projesi, Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı projesinin bir devamı niteliğindedir. Bu proje ile Türkmenistan ve Çin arasındaki doğal gaz ticareti giderek güçlenmeye başlamıştır.

Harita 19: Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Michael Lelyveld, "Boosting Central Asian Gas", *RFA*, https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/gas-12052011115914.html, 21.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 19'da Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı yer almaktadır. 2008 yılında inşaatına başlanılan boru hattı, 2011 yılında bitmiştir. Boru hattı projesinin açılışı için Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta Kazakistan, Özbekistan ve Çin liderleri bir araya gelmişlerdir. Türkmenistan'dan başlayarak Çin'e kadar 7.000 km mesafe kateden hattın 185 km'si Türkmenistan, 525 km'si Özbekistan, 1293 km'si Kazakistan ve 4860 km'si Çin topraklarında bulunmaktadır. İlk etapta 13 milyar m³ doğal gazı Türkmenistan'dan Çin'e ulaştıracak olan söz konusu boru hattı projesi, tam kapasiteye ulaştığında 40 milyar m³ doğal gazı Çin'e ulaştırabilecektir. Enerji

[371] Bruce Pannier, *a.g.m.,* s.1.

uzmanları, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı ile Çin'in stratejik gücünün arttığına dikkat çekmişlerdir. Boru hattının açılış töreninde konuşma yapan Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının ekonomik ve ticari anlamının yanı sıra politik bir manasının da olduğunu belirterek Çin'i küresel güvenliğin garantörlerinden biri olarak ilân etmiştir. [372]

Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı bir diğer adıyla Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan (1900 km'den fazla), Çin (4500 km) topraklarından geçen ana gaz boru hattıdır. Gaz boru hattının Kazakistan kısmı, Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattı olarak anılmaktadır. 3 Eylül 2013 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Şi Cinping arasında Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının dördüncü hattı olan D hattına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin güzergâhı boyunca yeni bir hat olan D hattının inşa edilmesi planlanmaktadır. Söz konusu boru hattıyla dünyanın en büyük doğal gaz sahası olan Galkınış'tan yıllık doğal gaz nakli 25 milyar m³'e çıkarılacak ve Türkmenistan'ın Çin'e olan doğal gaz nakli yılda 65 milyar m³ ulaşacaktır.[373]

f) Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı

Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğal gaz (TAPI) boru hattı projesi bir diğer adıyla Trans Afgan boru hattı, bölgenin en büyük doğal gaz boru hattı projelerinden biridir. [374] Türkmen doğal gazının Afganistan ve Pakistan'a taşınması 1990'lı yıllarda gündeme gelmiştir. Asya Kalkınma Bankası'nın desteğiyle 2003 yılında hız kazanan projeye 2008 yılında Hindistan dâhil olmuştur. Buradaki amaç Türkmen doğal gazının Afganistan-Pakistan ve Hindistan'a nakledilmesidir.

---

[372] "Orta Asya'da Çin de Doğal Gaza Ortak Oldu", *Hürriyet,* 15 Aralık 2009, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/orta-asyada-cin-de-dogalgaza-ortak-oldu-13196723, 17.12.2022.
[373] Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* s.1.
[374] Büşra Yengeç Ersin, Betül Tansel Akpınar, "Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya Ülkeleriyle İktisadi İlişkileri Bağlamında Enerji Politikaları", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 12, Sayı 2, Haziran 2021, https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-d-tr/sayi-23, 16.05.2024.

Dubai merkezli TAPI Pipeline Company Limited (TPCL) 11 Kasım 2014 tarihinde üye ülkeler tarafından projeyi inşa etmek ve işletmek amacıyla kurulmuştur.[375]

Harita 20: TAPI Boru Hattı Projesi

Kaynak: Sayed Khodaberdi Sadat, TAPI Projesinin Afganistan Kısmının İnşası Başladı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-afganistan-kisminin-insasi-basladi/1071778, 22.11.2024.

Harita 20'de Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı Projesi yer almaktadır. Söz konusu boru hattı, Türkmenistan'da 214 km, Afganistan'da 774 km ve Pakistan'da 826 km olmak üzere toplam 1814 km uzunluğa sahiptir.[376] Yılda 33 milyar m³ doğal gaz taşıması beklenmektedir. Boru hattı, Türkmenistan sınırında yer alan kuzeyden başlayarak Herat üzerinden Pakistan'da Kandahar'a kadar uzanacaktır. TAPI'nin açılımı Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve Hindistan'dır. [377]

Barış Boru Hattı olarak da adlandırılan TAPI Doğal Gaz Boru Hattı projesi, Turkmengaz, Afghan Gas, Interstate Gas Service ve TAPI Boru Hattı Şirketi [378]

[375] *TAPI Project,* Islamic Emirated Of Afghanistan Ministry Of Mines And Petroleum, https://momp.gov.af/tapi-project, 18.18.2022.
[376] Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* s.1.
[377] "TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Çalışmalarının Mart Ayı İtibariyle Sürdürülmesi Planlanıyor," *Business Türkmenistan,* 17 Ocak 2022, https://business.com.tm/tr/post/8122/tapi-do%C4%9Falgaz-boru-hatt%C4%B1-chal%C4%B1shmalar%C4%B1n%C4%B1n-mart-ay%C4%B1-itibariyle-surdurulmesi-planlan%C4%B1yor, 18.12.2022.
[378] Gas Authoriy of India ve Indian Oil tarafından kurulmuştur.

olmak üzere dört şirketin iştirakleri ile geliştirilmektedir. Söz konusu ülkeler, 2010 yılında Doğal Gaz Boru Hattı Çerçeve Anlaşmaları imzalamışlardır.[379]

Grafik 5: TAPI Hisserdarları

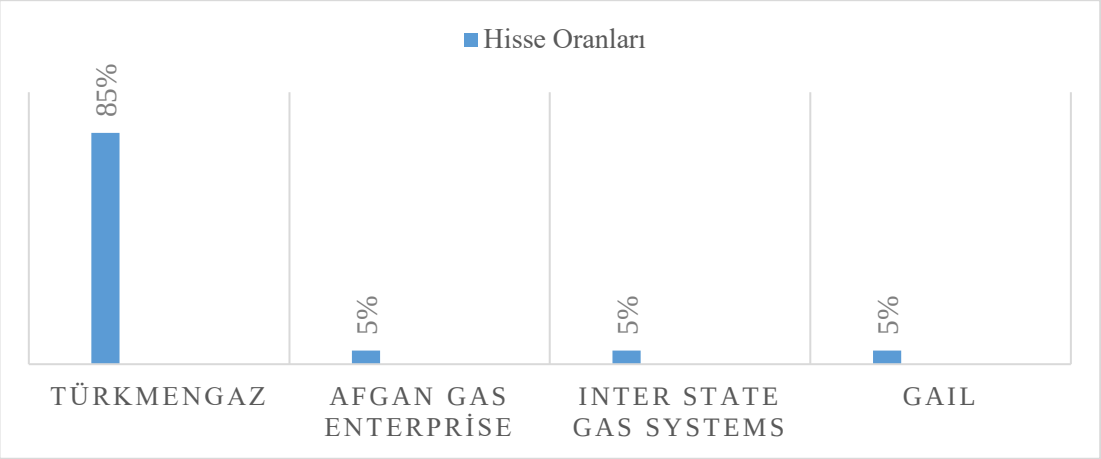

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. ("Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project", *Offshore Technology*, 16 January 2020, https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/, 19.12.2023.)

Grafik 5'te TAPI projesinin hissedarları yer almaktadır. Buna göre projedeki en büyük pay %85 ile Türkmengaz'a aittir. Diğer hissedarlar Afgan Gas Enterprise, Inter State Gas Systems ve GAIL olarak açıklanmıştır.[380] Bölgedeki en büyük kalkınma projesi olarak değerlendirilen TAPI'nın 2020 yılında bitmesi öngörülmesine rağmen TOLO News'in (Afgan Haber Kanalı) 7 Ocak 2022 tarihli haberine göre, aradan 30 yıl geçmesine rağmen tamamlanamamıştır. Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Türkmenistan'ın 2010, 2015 ve 2018 yıllarında bir araya gelerek TAPI projesi hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. 2018 yılında yapılan son toplantıda demiryolu, elektrik enerjisi tesisleri ve fiber optik vb. projelerin açılışı yapılmıştır. [381] Pakistan'ın proje maliyetleri ve doğal gaz tarifelerinde değişiklik talep etmesi ve Aşgabat ve Islamabad arasındaki anlaşmazlık

[379] "Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Natural Gas Pipeline", *NS Energy*, 17 July 2018, https://www.nsenergybusiness.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-natural-gas-pipeline/, 14.06.2023.
[380] "Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project", *Offshore Technology*, 16 January 2020, https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/, 19.12.2023.
[381] "TAPI Pipeline Remains Incomplete After 3 Decades", *Tolo News*, 07 January 2022, https://tolonews.com/business-176215, 20.12.2023.

nedeniyle TAPI çalışmaları durma noktasına gelmiştir.[382] Bir boru hattından çok bölge adına büyük bir kalkınma projesi olarak değerlendirilen TAPI'nın son durumu hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

g) Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan'ı Avrupa'ya bağlayacak olan Trans-Hazar Doğal Gaz boru hattı projesi, 1990'lı yıllardan beri tartışılsa da uygulama aşamasında birtakım zorluklar yaşanmıştır. Hazar Denizi'nden geçen 16 milyar m³ kapasite ve 300 km uzunluk ile tasarlanan söz konusu boru hattının inşası 1990'lı yıllarda gündeme gelmiştir. Türkmenistan'ın liman kenti Türkmenbaşı'ndan başlayarak Azerbaycan'ın Bakü Sangaçhal Terminali'ne kadar uzanan deniz altı boru projesi ile Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması öngörülmektedir. O dönemde Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Hazar Denizi'ndeki tartışmalı gaz sahası ve Hazar Denizi'nin kara sınırlarıyla ilgili hukuki anlaşmazlık sorunları bu projenin önünde bir engel teşkil etmekteydi. 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktav şehrinde imzalanan *"Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme"* imzalanmış, Hazar Denizi özel statülü kapalı bir deniz olarak kabul edilmiş, Hazar Denizi'nin deniz yatağı boyunca doğal gaz boru hatlarının veya telekominikasyon kablo hatlarının döşenmesinin kıyıdaş ülkelerin tümünü değil sadece bu hatların geçtiği ülkenin onayının alınması gerekitği hususunda anlaşmaya varılmıştır. 21 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan ve Türkmenistan, adı *"Dostluk"* olarak değişitirilen *"Kepez"* veya *"Serdar"* adlı Hazar doğal gaz sahasının ortak keşfi ve geliştirilmesi konusunda hükümetlerarası bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Söz konusu işbirliğinin Trans-Hazar doğal gaz boru hattı projesinin hayata geçirilmesi ve Hazar kıyı devletlerinin ekonomik potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Trans-Hazar doğal gaz boru hattının inşası için hiçbir yasal veya uluslararası bir engel bulunmamaktadır. Yasal prosedürlerin çözülmesinden sonra tek sorun bütçedir. Maliyeti 2 milyar dolar olarak hesaplanan projeye Türkmenistan'ın yanı sıra AB ülkelerinin de destek vermesi beklenmektedir. İran ve Rusya'nın Trans-Hazar doğal gaz boru hattı

[382] Zafar Bhutta, "Deadlock Over TAPI Pipeline Persists", *The Express Tribune*, 08 June 2023, https://tribune.com.pk/story/2420689/deadlock-over-tapi-pipeline-persists?amp=1, 20.12.2023.

projesine Hazar Denizi'nin kirlenmesi noktasında birtakım çevre sorunlarını gündeme getirmesi, projenin önünde engel teşkil edecek bir diğer sorundur.[383]

2023 yılında Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta düzenlenen bir enerji forumunda Türkmen Lider Serdar Berdymukhamedov, Türkmenistan'ın Rusya'nın batılı ülkelere doğal gaz arzının bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla geniş doğal gaz sahalarını Avrupa pazarına bağlayan Trans-Hazar doğal gaz boru hattı olmak üzere yeni enerji projelerine olan ilgisini ifade etmiştir. Hazar Denizi'nin altından geçerek Türkiye'deki bir terminale bağlanacak olan söz konusu boru hattı projesi, Rusya'nın muhalefeti ve boru hattının maliyeti konusundaki endişeler nedeniyle sekteye uğramıştır. Trans-Hazar doğal gaz boru hattı projesinin yeniden canlanması, küresel enerji piyasasındaki değişen dinamiklere dikkat çekmektedir.[384]

h) Duşanbe-Moskova Doğal Gaz Boru Hattı

Duşanbe-Moskova Doğal Gaz Boru Hattı, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Rusya'da bulunan bir doğal gaz boru hattıdır. Bu boru hattı, Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'den Rusya'nın başkenti Moskova'ya kadar uzanmaktadır. Özbekistan Buhara, Kazakistan Makat ve Alexandrov Gay üzerinden geçmektedir. [385]

i) Doğu-Batı Doğal Gaz Boru Hattı

Doğu-Batı doğal gaz boru hattı, Türkmenistan'ın Merv ilindeki Şatlık kompresör istasyonundan başlayarak ülkenin doğusundaki büyük yatakları, ülkenin batı bölgeleriyle birbirine bağlamaktadır. Yaklaşık olarak 773 km uzunluk ve 1420 mm boru çapına ve yıllık 30 milyar m³ doğal gaz kapasitesine sahip olan boru hattının inşaat ve montaj çalışmaları, Türkmenistan devlet şirketleri Türkmengaz ve Turkmennebitgazgurlushyk tarafından yürütülmüştür. 2016 yılının Aralık ayında

---

[383] Zhuldyz Kanapiyanova, *"Turkmenistan-Iran Energy Cooperation in the Context of Natural Gas Pipelines"*, s.1.

[384] Daniel Onyango, "Turkmenistan Revives Trans-Caspian Gas Pipeline Prospect to Send Gas to Europe", *Pipeline Technology Journal,* 11 January 2023, https://www.pipeline-journal.net/news/turkmenistan-revives-trans-caspian-gas-pipeline-prospect-send-gas-europe,18.10.2024.

[385] Theodora, *Russia-Former Soviet Union Pipelines Map-Crude Oil (Petroleum) Pipelines-Natural Gas Pipelines-Products Pipelines,* s.1.

boru hattının döşenme töreni yapılmıştır. Söz konusu boru hattı, Türkmenistan'ın doğal gaz taşıma altyapısını genişleterek Ruhabat'taki metalurji tesisinin yanı sıra inşaat malzemeleri üreten işletmelere, tekstil kompleksine ve Abadan'daki endüstriyel sektörlere doğal gaz temin sistemine katkıda bulunmaktadır.[386]

Doğu-Batı doğal gaz boru hattı, Türkmenistan'ın tüm doğal gaz boru hatlarını tek bir sisteme bağlamaktadır. Bu boru hattı sayesinde Türkmenistan'ın doğusunda bulunan Devletabad ve Galkınış gibi büyük doğal gaz sahalarından ülkenin diğer bölgelerine ters gaz nakli mümkün hâle gelmiştir. Doğu-Batı doğal gaz boru hattının bir diğer önemi, Türkmen gazının Hazar Denizi üzerinden batıya ve uluslararası pazarlara ihraç etmek için kullanılabilmesidir.[387]

j) Korpeje-Kordkuy Doğal Gaz Boru Hattı

Korpeje-Kurdkuy doğal gaz boru hattı, 1997 yılında faaliyete başlamıştır. Bu boru hattı, Türkmen gaz sahası Korpeje'den İran'ın Kordkuy şehrine kadar uzanmaktadır. 197 km uzunluğunda olan Korpeje-Kordjuy doğal gaz boru hattının 132 km'si Türkmenistan topraklarından geçmektedir. Söz konusu bpru hattı ile Türkmen gazı, İran'ın kuzey kısımlarına ihraç edilmektedir. Boru hattını yıllık teslimat hacmi 8 milyar m³ olarak açıklanmıştır.[388] Korpeje-Kurdkuy doğal gaz bpru hattı, Türkmen gazını İran ve Türkiye üzerinden Batı pazarlarına taşıyacağı öngörülen boru hattının ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. 195 milyar dolarlık bu boru hattı projesinin inşası İran Ulusal Petrol Mühendisliği ve İnşaat Şirketi tarafından yapılmıştır. Bu boru hattı, Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra ilk kez doğal gaz ihraç etmesine imkân sağlayarak ülkenin ekonomik ve siyasi kalkınmasına da katkı sunmaktadır.[389]

---

[386] Ministry of Foreign Affairs Of Turkmenistan, *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* s.1.
[387] *Turkmenistan's Energy Infrastructure,* Energy Institute, 27 March 2024, https://knowledge.energyinst.org/new-energy-world/article?id=138665, 12.09.2024.
[388] Ministry of Foreign Affairs Of Turkmenistan, *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* s.1.
[389] "Iranian Media Reports On New Gas Pipeline", *BBC,* 29 December 1997, http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/43226.stm, 19.10.2024.

k) Devletabad-Deryalık Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmengaz tarafından Türkmenistan'ın doğu ve batı doğal gaz üretim bölgelerinden kuzey yönünde Türkmen gazının ihracatını sağlayan ana gaz boru hatları sistemini işletmektedir. Devletabad-Deryalık sistemi doğal gaz boru hatları, işletilen bu sistemlerden biridir. Bu boru hatları içinde çapı 1220 ve 1020 mm uzunluğu 942 km olan "Nayip-Deryalık" , çapı 1420 ve 1220 mm ve uzunluğu 3244,2 km olan "Devletabad-Deryalık" ve çapı 1020 mm ve uzunluğu 238,6 km olan "Buhara-Ural" doğal gaz boru hatları yer almaktadır. Bunun yanı sıra Batı Türkmenistan gaz üretim bölgelerinden biri olan "Ekerem-Bekdaş", 530, 720 ve 1020 mm çaplarında, Türkmenistan-Kazakistan sınırına kadar 527 km uzunluğa sahip olan boru hatları işletilmektedir.[390]

l) Kelif-Mübarek Doğal Gaz Boru Hattı

Kelif-Mübarek doğal gaz boru hattı, Türkmenistan'ın Kelif şehrinden Özbekistan'ın Mübarek şehrine kadar uzanmaktadır. Bu boru hattı Uztransgaz ve Türkmengaz tarafından işletilmektedir. Söz konusu boru hattı, Afganistan'dan Sovyetler Birliği'ne Hoca Gugerdağ-Kelif-Mübarek güzergâhından doğal gaz nakletmek için inşa edilmiştir.[391] Sonraki dönemlerde ise Özbekistan'ın güney bölgelerine Surhanderya ve Kaşkaderya bölgelerine olan doğal gaz arzı, büyük bir kısmı Türkmenistan sınırlarından geçen Kelif-Duşanbe ve Kelif-Mübarek boru hatları aracılığıyla sağlanmıştır. Şurtan-Şerabad doğal gaz boru hattının devreye alınmasıyla Özbek doğal gazının Türkmenistan üzerinden geçişinden vazgeçilmesini ve ülkenin güneyindeki nüfusun ve sanayinin doğal gaz ihtiyaçlarının karşılanmasına imkân tanımıştır.[392] 2020 yılında Özbekistan'ın gaz taşıma altyapısının

---

[390] Ministry of Foreign Affairs Of Turkmenistan, *The Main Gas Pipelines of Turkmenistan,* s.1

[391] Elena Alifirova, "Afganistan Zaklyuchil Kontrakt Na Dobychu Nefti V Basseyne r. Amudarya's S Kitayskoy Kompaniyey", *NefteGaz Ru,* https://neftegaz.ru/news/Geological-exploration/765788-afganistan-zaklyuchil-kontrakt-na-dobychu-nefti-v-basseyne-r-amudarya-s-kitayskoy-kompaniey/, 12.10.2024.

[392] "Uzbekistan Postroil Gazoprovod V Obkhod Turkmenii", *Neft Kapital,* https://oilcapital.ru/news/2003-09-03/uzbekistan-postroil-gazoprovod-v-obhod-turkmenii-1010104, 12.10.2024.

modernizasyonu için yapılan çalışmalar kapsamında Kelif-Mübarek doğal gaz boru hattında bakım onarım çalışmaları yapılmıştır.[393]

m) Kelif-Duşanbe Doğal Gaz Boru Hattı

Kelif-Duşanbe doğal gaz boru hattı, 1975 yılında Afganistan'dan Tacikistan'a doğal gaz taşımak amacıyla inşa edilmiştir. Sonraki dönemlerde ise Özbekistan'ın güneyinden Tacikistan'a doğal gaz nakletmek amacıyla kullanılmıştır. Söz konusu boru hattı, Türkmenistan'ın Kelif şehrinden başlayarak Özbekistan toprakları üzerinden Tacikistan'ın başkenti olan Duşanbe'ye kadar uzanmaktadır. 300 km uzunluğu olan bu boru hattı,[394] Uztransgaz, Tacik Transgaz ve Türkmengaz tarafından işletilmektedir.

n) Hazar (Kıyısı) Boru Hattı

Hazar ya da Hazar Kıyısı boru hattı, 20 Aralık 2007 tarihinde Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan tarafından imzalanan bir anlaşma sonucu hayata geçirilmesi ön görülen bir boru hattıdır. Yapılan anlaşmaya göre Hazar Denizi'ni kıyısı boyunca boru hattı döşenecektir. Rusya'nın bu boru hattındaki amacı enerji tedarikinden ziyade Orta Asya'nın doğal gaz kaynaklarını elinden alabilecek bir proje olan Trans-Hazar boru hattı projesinin inşaatını engellemektir. Hazar Boru hattı projesinin hayat geçmesiyle birlikte Orta Asya'dan Avrupa'ya doğal gaz ihracatının 55 milyar m³'ten 78-85 milyar m³'e çıkarılması öngörülmektedir.[395] 2010 yılında hizmete girmesi beklenen bu projenin 360 km'sinin Türkmenistan, 150 km'sinin ise Kazakistan'dan geçerek söz konusu proje için yeniden inşa edilmesi gerekecek olan Orta Asya-Merkez doğal gaz boru sistemine bağlanması planlanmaktadır.[396] Ne yazık ki bu

---

[393] "Epsilon (EDC): Vedutsya Masshtabnyye Raboty Po Modernizatsii Gazotransportnoy Infrastruktury Uzbekistana", *Kun Uz,* https://kun.uz/ru/news/2020/12/26/epsilon-edc-vedutsya-masshtabnyye-raboty-po-modernizatsii-gazotransportnoy-infrastruktury-uzbekistana, 13.10.2024.

[394] Asoev Asvat Rahimovic, *"Toplivno-Energeticheskiy Kompleks Respubliki Tadzhikistan*, Agentstvo Po Statistike Pri Prezidente Respubliki Tadzhikistan.

[395] Larisa Makeyeva, "Prikaspiyskiy Gazoprovod Zarabotayet Ne Pozdneye 2010 Goda", *Finam,* https://www.finam.ru/publications/item/prikaspiyskiy-gazoprovod-zarabotaet-ne-pozdnee-2010-goda-2021-11-04-02-35/, 13.10.2024.

[396] "Prikaspiyskiy Truboprovod Dobralsya Do Gosdumy", *Neftegaz Ru,* https://Neftegaz.Ru/News/Transport-And-Storage/277887-Prikaspiyskiy-Truboprovod-Dobralsya-Do-Gosdumy/, 11.12.2023.

proje hayata geçirilememiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov, 2015 yılında Doğu-Batı doğalgaz boru hattının açılış töreninde yapmış olduğu bir açıklamada söz konusu tesisin işletmeye alınmasının Türkmen enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması için bir temel olduğunu ve Hazar doğal gaz boru hattı inşasında iş birliğinin sürdürülmesine imkân sağlayacağını belirtmiştir.[397]

3.3.2. Karayolu Taşımacılığı

Orta Asya'da enerji taşımacılığı yollarından biri de karayolu taşımacılığıdır. Bölgedeki karayollarının yapımına baktığında büyük güçlerin bölgeye ciddi anlamda maddi destek sağladığı görülmektedir. Buradaki ülkelere uluslararası ulaşım ağının geliştirilmesi için katkıda bulunan Çin'in, Çin-Kırgızistan-Özbekistan karayolunun inşaatı için Kırgızistan'a 600 milyon yuan karşılıksız kredi verdiği bilinmektedir.[398] Bunun yanı sıra Kazakistan-Kırgızistan-Pakistan ve Çin arasındaki ulaşım hattı için de işbirliği projeleri üzerinde de çalışılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin ardından bağımsız olan Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları ve bölgeye giden ulaşım hatları giderek önem kazanmaya başlamıştır.[399] Çin'in bölgeye maddi destek olmasının ardında kendi çıkarlarının yanı sıra Orta Asya'nın büyük güçlerin odağında olan bir bölge olmasıdır. Düzelt Orta Asya'nın dünyanın kârlı ve verimli deniz yollarından çok uzakta olması, önemli ölçüde tarımsal kapasiteye ve maden zenginliğine sahip Orta Asya devletleri bile ürünlerini piyasaya sürmek ve karayla çevril i olmayan devletlerle rekabet gücünü sürdürmek için mücadele etmiştir. Bu ülkeler için, gelişmekte olan ulaşım yolları ve diğer altyapı çok önemlidir; orada nüfuz arayan güçlerin çoğu, aslında, bir şekilde yerel altyapıya doğrudan katkıda bulunmuştur. Bu, özellikle Çin'in devasa İpek Yolu Girişimi için geçerlidir.

---

397 "Turkmeniya Gotova Sotrudnichat' S RF I Kazakhstanom Po Prikaspiyskomu Gazoprovodu", *Tass Ru*, 23 Dekabrya 2015, https://tass.ru/tek/2551818, 12.12.2024.

398 "China To Allocate 600 Million Yuan In Grants To Kyrgyzstan", *Kyrgyzstan Newsline,* https://newslinekg.com/article/859739/, 12.12.2023.

399 Ainur Nogayeva, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi,) Ankara, 2009.

Çin ve Avrupa arasında geçiş noktası olan Orta Asya bölgesi, bir ulaşım koridoru durumdadır. Bu nedenle Çin'i batıya bağlayan Batı Avrupa-Batı Çin Karayolu Orta Asya ülkelerinin de ehemmiyet verdiği projedir. Yük taşımacılığında demir ve deniz yollarının avantajı olduğu kadar dezavantajlarının da olması karayolunun kullanımının artmasına neden olmuştur. 1990 yılında yapımına başlanan Batı Çin-Batı Avrupa Karayolu 2013 yılında bitmiştir. 2004 yılında Lianyungang limanından başlayan yol, Kazakistan ve Çin'in sınır kapısında yer alan Horgos'a kadar uzanan Trans Çin yolu tamamlanmıştır. 4393 km uzunluğa sahip olan bu yolun maliyeti 131,7 milyar yuan, 16,6 milyar dolardır.[400] Dünyadaki ham petrol ve petrol ürünlerinin yaklaşık üçte ikisi tankerler aracılığıyla taşınmaktadır. Yol güzergâhı boyunca tankerler, Hürmüz Boğazı, İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Süveyş, Malakka ve Panama Kanalı gibi tıkanma olasılığı olan noktalardan ve dar kanallardan geçmektedirler. Günümüzde uzun mesafeler kateden sınır ötesi boru hatları, denizdeki hassas geçit noktalarına alternatif nakil aracı oldukları için enerji güvenliğinin sağlanmasında kilit bir rol üstlenmektedir.[401]

3.3.3. Demir Yolu Taşımacılığı

Demir yolu taşımacılığı Orta Asya enerji nakinde kullanılan alternatif yollardan bir tanesidir. Orta Asya'da üzerinde durulması gereken en önemli demir yolu projelerinden biri Andican-Torugart-Kaşgar demir yolu hattıdır. Çin'in batı ve doğu bölgelerini birleştiren Korla-Aksuu-Artuş-Kaşgar demir yolu hattının devamı olan bu proje, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Bişkek Zirvesi'nde gündeme gelmiştir. Bu projenin gerçekleşmesi hâlinde Kafkasya, Kazakistan, Yakın Doğu ve Avrupa arasında bir ulaşım yolu oluşturulacağı düşünülmektedir.[402] Bölgede yapılmasının planlanan bir diğer demir yolu projesi ise Çin-Kırgızistan-Özbekistan (CKU) demir yolu projesidir. 25 yıldır üç ülkenin çok sayıda toplantı ile üzerine kafa yorduğu bu

---

[400] Tulkin Tashimov, "Svet v Seredine Tonnelya", *Ekspert Kazakhstan*, http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan, 12.12.2023.

[401] Pınar İpek, "Azerbaijan's Foreign Policy and Challenges for Energy Security", *The Middle East Journal*, Volume 63, Number 2, Spring 2009, pp,227-239, Published by Middle East Institute, https://repository.bilkent.edu.tr/server/api/core/bitstreams/3924a004-8d00-495b-a632-993447158263/content, 13.05.2024.

[402] Elnur Osmanov, "Orta Asya Bölgesinde Çin-Rusya Rekabeti", *Deik Küresel,* 3 Aralık 2007, https://www.deik.org.tr/uploads/kuresel_aralik_2007.pdf, 12.12.2024.

proje, finansman kaynakları, demir yolu hatları, jeopolitik, ekolojik ve ulusal güvenlik kaygıları konusunda ortak bir karara varamamışlardır.[403]

Harita 21: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir yolu

Kaynak: Jalil Saparov, Bakyt İbraimov, "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Remains Uncertain", *Dialogue Earth*, 13 January 2021, https://www.thethirdpole.net/en/regional-cooperation/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-remains-uncertain/, 15.12.2023. (Bu harita yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 21'de henüz hayata geçirilmemiş bir proje olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu gösterilmektedir. Kuzey ve güney rotaları olmak üzere iki rotadan oluşan demir yolu hattının başlangıç noktası Kaşgar'dır. Demir yolu hattının kuzey rotası Kaşgar'dan başlayarak Kırgızistan topraklarındaki Balikchi istasyonuna kadar devam etmektedir. Kaşgar'dan başlayan hattın güney rotası ise Özbekistan'ın Andican şehrine kadar uzanmaktadır. Çin ile Orta Asya'yı birbirine bağlayacak olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı ilk defa 1990'lı yıllarda gündeme gelen bir projedir. Demir yolu hattının uzunluğu 213 km Çin'de, 260 km Kırgızistan'da ve 50 km Özbekistan'da olmak üzere toplamda 523 km dir. Projenin toplam maliyeti ise 4,5 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir.[404] Özbekistan ve Çin, Orta Doğu

[403] Jalil Saparov, Bakyt İbraimov, "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Remains Uncertain", *Dialogue Earth*, 13 January 2021, https://www.thethirdpole.net/en/regional-cooperation/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-remains-uncertain/, 15.12.2023.

[404] Genevieve Donnellon-May, "Full Steam Ahead For The China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway?" *Lowy Institute*, 1 June 2023, https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/full-steam-ahead-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway, 22.12.2023.

ve Avrupa'ya daha yakın ve daha ucuz maliyetli bir rota talep ederken Kırgızistan ise ülkenin güney ve kuzey merkezlerini birbirine bağlayan ve ekonomisini canlandıracağı bir rota talep etmesi üç ülkenin çıkarlarının çatıştığı bir sorun olmuştur.[405] Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı projesinden alınan son habere göre, Çin, demir yolu hattının maliyetine karşılık Kırgızistan'ın en önemli demir yataklarını talep etmiştir. Daha önce de maliyete karşılık demiryolunun 47 yıl işletmeciliğini yapmayı teklif eden Çin'in talepleri Kırgızistan tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmıştır.[406]

Orta Asya ülkelerinin hızlı ve güvenli bir şekilde ulaşmak istedikleri rotalardan biri olan Avrupa'ya demir yolu üzerinden ulaşabileceği ana ulaşım güzergâhları; Trans Asya Kuzey Koridoru (Kiev-Moskova-Lianyungang), Trans-Asya Orta Koridoru-İpek Yolu (İstanbul-Ankara-Tebriz-Tahran-Meshed-Taşkent, Almatı, Aktogay, Lianyungang), Trans-Sibirya Koridoru (Moskova-Pekin) ve TRACECA (Köstence-Poti-Bakü-Taşkent-Almatı-Aktogay-Drujba-Alaşankou-Lianyungang)'tır.[407]

3.3.4. Deniz Yolu Taşımacılığı: Aktav ve Türkmenbaşı Limanları

Orta Asya'da enerji nakil hatlarından biri de deniz yolu taşımacılığıdır. Orta Asya ülkelerinden denize kıyısı olan ülkeler Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Her iki ülkenin de Hazar Denizi'ne kıyısı bulunmaktadır. Kazakistan'ın Aktav ve Türkmenistan'ın Türkmenbaşı limanı yük ve enerji taşımacılığında da kullanılmaktadır.

---

[405] Jalil Saparov, Bakyt Ibraimov, *a.g.m.,* s.1.

[406] "Çin, Stratejik Demir Yolunda Çıkar Peşinde", *Risale Haber*, https://www.risalehaber.com/cin-stratejik-demir-yolunda-cikar-pesinde-143255h.htm, 22.12.2023.

[407] Hayri Barutca, "Orta Asya'ya Ulaşımda Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc, 18.10.2024.

Harita 22: Hazar Denizi, Aktav ve Türkmenbaşı Limanları

Kaynak: "Caspian Sea", *World Atlas,* https://www.worldatlas.com/lakes/caspian-sea.html, 22.12.2023. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 22'de Hazar Denizi gösterilmektedir. Aktav Limanı ve Türkmenbaşı Limanı haritada kırmızı halka ile işaretlenmiştir. Her iki liman, Orta Asya'nun uluslararası pazarlara açılan kapısı olduğu için son derece önemli bir konumda bulunmaktadırlar.

Hazar Denizi'nin doğu kıyısında yer alan ve Kazakistan'ın denize tek çıkış kapısı olan Aktav Limanı, kuru yük, ham petrol ve petrol ürünlerinin uluslararası taşımacılığını yapan bir limandır.[408] Aktav Limanı'nın tarihi, Mangışlak'taki uranyum endüstrisi ve petrol yataklarından elde edilen ürünlerin taşınmasına ihtiyaç duyulduğu 1963 yılına kadar uzanmaktadır. Ana ve tali olmak üzere dört adet kuru yük iskelesinin inşaatı ile başlanan Aktav Limanı'nın inşasına 1969 ve 1986 yılları arasında dört petrol dolum limanı ve bir feribot iskelesi eklenmiştir. Bu liman daha çok petrol taşımacılığı için kullanılmaktadır. 1980'li yıllarda 7 milyon ton petrolün Aktav Limanı üzerinden taşındığı kayıtlara geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi'ndeki ülkeleri birbirine bağlayarak adeta bir

[408] "AO «Nk «Aktauskiy Morskoy Torgovyy Port»", *Porta Aktau*, https://www.portaktau.kz/ru/, 22.12.2023.

köprü görevi gören Aktav Limanı, Kazakistan'ın gelişiminde stratejik bir rol oynamıştır. [409]

Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Aktav Limanı'nı, Kazakistan'ın batıya açılan kapısı olarak değerlendirmiştir. Ülkenin denize tek çıkış kapısı olan bu liman sayesinde, Kazakistan'ın ekonomisine ciddi katkı sağlamaktadır. 1963 yılında tamamlanan Aktav Limanı'ndan ilk petrol tankeri 1966 yılında hareket etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı yıllarda durgunluk dönemine giren liman, 1995 yılında ülkenin metal ihracatı ve Tengizchevroil'in girişimleri ile petrol taşımacılığını artmıştır. 1999 yılında Aktav Limanı'na restorasyon çalışmaları için Avrupa Modernizasyon ve Kalkınma Bankası tarafından 74 milyon ABD doları yatırım yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde restorasyon ve modernazisyon çalışmalarının bitişi ile birlikte Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in katılımlarıyla bir açılış töreni düzenlenmiştir. Yapılan yenileme çalışmaları sonucunda kargo trafiği dört buçuk katına, petrol taşımacılığı ise yılda 1,5 milyon tona çıkarılmıştır. Aktav Limanı'nın ana petrol taşıma yolları, Aktav-Makhaşkala, Aktav-Neka ve Aktav-Bakü güzergâhlarıdır.[410] Bu iki rota sayesinde Kazak petrolü, deniz yoluyla taşınmaya başlamıştır. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'ndan sonra bu limanlardan geçen deniz trafiği azalmış yılda 5 milyon ton petrolün altına düşmüştür. Yaklaşık 2 milyon ton petrol Aktav-Bakü güzergâhı boyunca tankerlerle taşınmaktadır. Geri kalan 2-3 milyon ton ise Makhaşkala üzerinden Novorossiysk petrol limanı yönünde gönderilmektedir.[411]

Türkmenbaşı Limanı ise, modern bir transit merkezi olarak Asya ve Avrupa güzergâhındaki yüklerin geçişini sağlamaktadır. Hazar limanlarıyla haberleşme ve ulaşım alnalarında iş birliğinin genişletilmesi ve yük akışıkının artırılması amacıyla Türkmenbaşı Uluslararası Deniz Limanı'nın altapısında gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Türkmenistan'ın Azerbaycan, Afganistan, Gürcistan ve Türkiye ile

---

[410] "Aқтay Portı– Täwelsiz Qazaqstannıñ Teñiz Qaqpası", https://alashainasy.kz/economica/aktau-portyi-tauelsz-kazakstannyin-tenz-kakpasyi-40881/, 22.12.2023.

[411] "Obyedineniye Liderov Neftegazovogo Servisa I Mashinostroyeniya Rossii Natsionalnaya Assotsiatsiya Neftegazovogo Servisa, Kazakstan Ischet Puti Diversifikatsi Eksporta Nefti-Est Li Alternativa KTK", *Nangs*, https://nangs.org/news/midstream/pipelines/kazakhstan-ishchet-puti-diversifikatsii-eksporta-nefti-est-li-alternativa-ktk, 18.10.2024.

birlikte oluşturduğu lojistik projesi Lazkiye Koridoru,'nun Hazar Denizi'nden geçmesi söz konusu limanın önemini artırmaktadır.[412] *"Asya'nın denize açılan kapısı"* olarak değerlendirilen Türkmenbaşı Limanı'nın açılışı ile bölgeye yabancı yatırım çekilmiştir. Hidrokarbonların tüketiciye doğrudan ulaştırılmasının temellerini atan bu liman, doğal gaz ve petrokimyaya olan ilgiyi artırmıştır. Giderek bölgenin en büyük ulaşım merkezi haline gelen Türkmenbaşı Limanı, Kuzey-Güney ile Doğu-Batı koridorlarının yanı sıra Avrupa-Kafkasya-Asya Ticaret Yolu (TRACECA) üzerinde bulunmaktadır. Türkmenbaşı Rafineri Kompleksi'nden çıkan petrol ve petrol ürünleri Türkmenbaşı Limanı'ndan Rusya, Türkiye ve Romanya'ya ihraç edilmektedir.[413]

[412] *"V God «Turkmenistan - Rodina Mira I Doveriya» Turkmenbashinskiy Mezhdunarodnyy Morskoy Port Sluzhit Kak Sovremennym Tranzitn"*, Turkmenbashinskiy Mezhdunarodnyy Morskoy Port, https://port.it.net.tm/?maglumatoka=221&dil=ru, 18.10.2024.

[413] "Turkmenistan Ukrepil Rol' Morskogo Porta V Transportnoy Sisteme Regiona", *Central Asia News*, https://centralasia.news/29009-morskoj-port-turkmenistana-ukrepil-rol-krupnogo-transportnogo-haba-regiona.html, 18.10.2024.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇATIŞMADAN İŞBİRLİĞİNE: ORTA ASYA'DA ENERJİ GÜVENLİĞİ VE POLİTİKALARI

Çalışmanın son bölümü ve en can alıcı kısmı *Orta Asya'da Enerji Güvenliği"* başlıklı bu bölümde Orta Asya'nın enerji güvenliğine, bölgede yaşanan enerji sorunlarına ve akabinde yapılan anlaşmalara değinilerek bölgede yaşanan güç çatışmalarının zamanla nasıl ortak çıkar ve işbirliği olgusuna dönüştüğü ele alınmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya ülkelerinde enerji güvenliği, bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunları, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın stratejik enerji politikaları ve imzalamış oldukları enerji anlaşmaları ve bölgedeki enerji ilişkileri çerçevesinde Rusya başta olmak üzere İran, Çin, ABD, Azerbaycan, Türkiye ve AB gibi büyük güçlerin bölge politikaları sırasıyla ele alınmaktadır.

4.1. Orta Asya Ülkelerinde Enerji Güvenliği

Enerji güvenliğinin daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere birbirinden farklı pek çok tanımı bulunmaktadır. En çok kabul gören tanımı ise Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından yapılmış olandır. Buna göre enerji güvenliği, *"tüm yakıtlara ve enerji kaynaklarına ekonomik ve kesintisiz erişim"*dir.[414] Bir başka tanıma göre ise enerji güvenliği, bir ülkenin ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına ekonomi, dış politika, sosyal ve çevresel hedeflerden taviz vermeden ulaşabilme becerisidir.[415] Buradan yola çıkarak Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji güvenliğindeki birincil hedefleri hiç şüphesiz ülke içi enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmektir. Nitekim oldukça geniş bir yüzölçüme sahip olan Kazakistan, ülke içi ulaşımın elverişsizliği nedeniyle enerji ihracatını karşılayabilmek için Saryarka doğal gaz boru hattı ve Beyneu-Bozoy-Çimkent doğal gaz boru hattı projelerini hayata geçirerek ülkenin enerji güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

---

[414] *Energy Security*, International Energy Agency, https://www.iea.org/topics/energy-security, 13.06.2021.

[415] John A. Paravantis and Nikoletta Kontoulis, "Energy Security and Renewable Energy: A Geopolitical Perspective", *Renewable Energy - Resources, Challenges and Applications*, Edited by Mansour Al Qubeissi, Ahmad El-kharouf and Hakan Serhad Soyhan, https://www.intechopen.com/chapters/71552, 20.12.2023.

Enerji güvenliği, her coğrafyada ve her ülkede ayrı değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Diğer bir ifade ile her ülkenin enerji güvenliği kendine özeldir. Enerji güvenliğinin kısa ve uzun vadeli enerji güvenliği olmak üzere iki ayrı boyutu bulunmaktadır. Kısa vadeli enerji güvenliği, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının tedarikinin istikrarlı olmasıdır. Uzun vadeli enerji güvenliği ise rüzgâr, güneş ve dalga gibi alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapılmasıdır.[416]

Orta Asya bölgesinde enerji güvenliğinin evrensel bir tanımı bulunmamaktadır.[417] Orta Asya'da enerji güvenliği petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından incelendiğinde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın benzerlikleri bulunsa da birbirinden ayrıştığı noktalar da mevcuttur. Hidrokarbon rezervleri bakımından zengin olan bu ülkeler, geniş çöl ve dağlık arazileri nedeniyle enerji kaynaklarına erişim sorunu yaşayabilmektedirler. Bir diğer sorun ise bölgedeki enerji altyapısının eski ve onarıma muhtaç olmasıdır. [418] Özbekistan'ın doğal gaz rezervlerinin Türkmenistan'dan sonra gelmesine rağmen ülkede doğal gaz ticaretinin özellikle son yıllarda düşük seviyelerde olması, Özbekistan'ın boru hattından yoksun oluşu ve artan iç talebi karşılama isteği ile alâkalı bir durumdur. Öyle ki saklanması ya da depolanması ileri teknoloji gerektiren doğal gazın çıkarıldığı anda işleme alınarak boru hatları aracılığıyla sevk edilmesi gerekmektedir.

Ülkelerin enerji piyasasındaki rollerine göre farklı enerji güvenliği yaklaşımları ve hedefleri bulunmaktadır. Üretici ülkeler, enerjilerini ihraç edebilmek için güvenilir pazarlar ararken, tüketici ülkeler ise güvenliklerini en üst seviyeye çıkarmak ve bağımlılıklarını en aza indirmek için enerji arzını çeşitlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Geçiş ülkeleri ise, üreticileri pazarlara bağlayan köprü görevini sorunsuz ve en iyi şekilde yapmayı amaçlamaktadırlar.[419] Orta Asya ülkeleri enerji

[416] Mubarak Ateeq Sultan Alkuwaiti, "The Importance of the Central Asian Region in Energy Security at the Global Level: A Review", *Online Library*, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pa.2427, 15.11.2023.
[417] Farkhod Aminjonov, "Re-Thinking Central Asian Energy Security: Pitfalls of Export Diversification Policies", *Central Asia Institute for Strategic Studies*, https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13546.pdf, 06.04.2024.
[418] "Advancing Energy Security in Central Asia, 2022", *Organization for Security and Co-operation in Europe,* https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf, 19.12.2023, s.4.
[419] John A. Paravantis and Nikoletta Kontoulis, *Energy Security and Renewable Energy: A Geopolitical Perspective*, s.7.

ihracatçısı yani enerji üreticileri ülkeler olduklarından dolayı bu ülkelerdeki enerji güvenliğinin bir ayağı da enerji piyasasında güvenilir müşteriler bulmaktır.

21'inci yüzyılda enerji güvenliği bölgesel ve küresel anlamda kritik bir konu hâline gelmiştir. ABD, Çin ve Rusya gibi büyük güçler, günden güne daha çok enerji kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar. Orta Asya, bu ülkeler için dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan Arap Körfezi'ne iyi bir alternatif durumundadır. Orta Asya bölgesinin enerji kaynaklarına Rusya, Çin, ABD ve Avrupa gibi dış güçlerin yanı sıra Orta Asyalıların kendileri de ihtiyaç duymaktadırlar. Üretim kapasitesinin sınırlı olması, enerji gibi sektörlerinin verimsizliği ve yurt içi ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu nedeniyle Orta Asyalı üreticiler, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında sorunlar yaşayabilmektedirler.[420]

Enerji güvenliğinin sağlanması noktasında küresel ve bölgesel yaklaşımlar bulunmaktadır. Küresel yaklaşımda, uluslararası kuruluşlarla işbirliği, anlaşma ve sözleşmeler imzalamak, araştırma ve teknoloji işbirliği ve acil müdahale mekaznizmaları geliştirmek yer almaktadır. Bölgesel yaklaşımda ise alınan önlemler daha çok o bölge sınırları içindeki enerji güvenliğini sağlamaya yöneliktir.

Şekil 12: Orta Asya'da Enerji Güvenliği

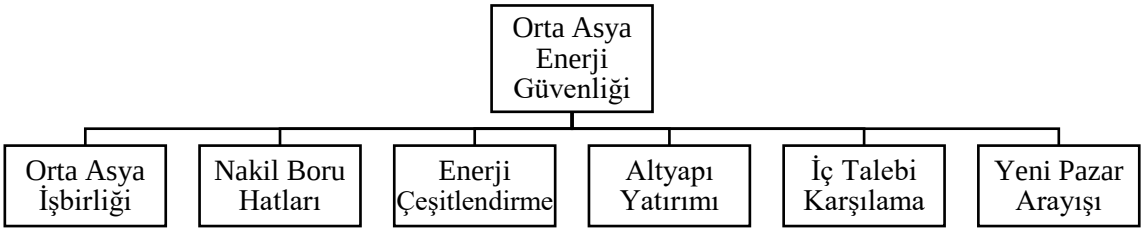

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilde Orta Asya bölgesinin enerji güvenliğine yaklaşımları yer almkatadır. Buna göre bölgede enerji güvenliğinin sağlanabilmesi ve artırılabilmesi için bölge ülkeleri arasında enerji projeleri ve nakil boru hatlarında işbirliği yapılmalı, enerji kaynakları çeşitlendirmeli, enerji altyapısı iyileştirilmeli, artan iç talep karşılanmalı ve güvenli bir enerji ticareti için yeni pazarlar bulunmalıdır.

[420] Mubarak Ateeq Sultan Alkuwaiti, *a.g.m.*, s.1-2.

4.2. Orta Asya Enerji Güvenliğinde Yaşanan Sorunlar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız olan Orta Asya ülkelerinde sınır, etnik ve ekonmik olmak üzere birçok sorun gün yüzüne çıkmıştır. Hidrokarbon rezervleri bakımından zengin olan bu bölge aynı zamanda birtakım enerji sorunlarıyla da mücadele etmektedir. Orta Asya, iç enerji krizleri de dâhil olmak üzere birtakım enerji güvenliği sorunları yaşamaktadır. Enerji talebinin artmasıyla birlikte bölge ülkerinde zaman zaman enerji krizlerinin patlak verdiği görülmektedir. Orta Asya ülkeleri her ne kadar enerji rezervleri ve büyük doğal gaz ihracatçıları bakımında zengin olsa da dönem dönem yaşanan enerji kıtlığı ve günden güne artan iç talep nedeniyle doğal gaz ihracatına ara vermek zorunda kalmaktadır. 2023 yılında Özbekistan iç talebin artmasıyla birlikte doğal gaz yetersizliği yaşamaya başlamış ve akabinde doğal gaz ihracatını geçici bir süreyle de olsa durdurmuştur.[421]

Orta Asya'da enerji güvenliği birtakım jeopolitik etkileri olan kritik bir konudur. Enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, düşük yatırım ve altyapı zorlukları, yolsuzluk ve kötü yönetim, dış tedarikçilere bağımlılık ve küresel enerji piyasası dinamiklerinden etkilenmektedir. Söz konusu güvenlik sorunlarından kurtulmak için ortaya birtakım çözüm önerileri atılmıştır. Bazı akademisyenler enerji tedarikçilerinin ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini, gerek ülke gerekse bölge çapında enerji altyapısının yanı sıra stratejik enerji depolama rezervlerinin oluşturulmasını, kaynakların yapılmasın esneklik oluşturulmasını önerirken bir grup akademisyen ise bölgedeki enerji şirketleri arasında işbirliği ve doğru zamanda, yüksek kaliteli iletişim modelinin, yatırım akışlarının, araştırma ve geliştirmenin de listeye eklenmesi gerektiğini savunmaktadır.[422]

Şekil 13: Orta Asya'da Enerji Güvenliğini Tehdit Eden Sorunlar

---

[421] Meray Özat, "Central Asia's Escalating Energy Crisis and Its Geopolitical Implications", *Caspian Policy Center,* https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy- program-eep/central-asias-escalating-energy-crisis-and-its-geopolitical-implications, 01.02.2024.

[422] Farkhod Aminjonov, *"Re-Thinking Central Asian Energy Security: Pitfalls of Export Diversification Policies",* s.5

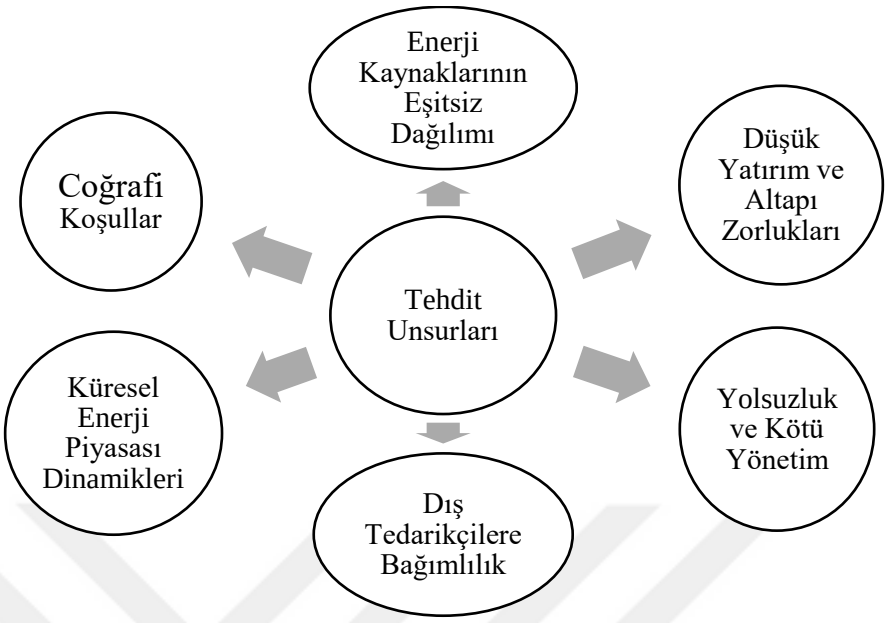

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Andrea Marzeth Padilla, "Energy (In) Security In Central Asia", *Security Distillery,* https://thesecuritydistillery.org/, 27.04.2024.)

Şekil 12'de Orta Asya'da enerji güvenliğini tehdit eden unsurlar yer almaktadır. Bunlar enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, düşük yatırım ve altyapı zorlukları, yolsuzluk ve kötü yönetim, dış tedarikçilere bağımlılık, küresel enerji piyasası dinamikleri ve coğrafi koşullardır. Enerji kaynaklarının yetersiz dağılımı, bölgedeki enerji kaynaklarının ülkelerde eşitsiz bir dağılım göstermesi, özellikle petrol ve doğal gaz bakımından bazı ülklerin zengin rezervleri olmasına rağmen diğer ülkelerin kıtlık çekmesi ülkeler arasında gerginliğe sebebiyet verip rekabet ortamı yaratabilmektedir. Düşük yatırım ve altyapı zorlukları, enerji sektörüne düşük yatırımlar, petrol ve doğal gaz boru hatlarının eski ve yetersiz olması ve enerji altyapısının verimsizliği, bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılmasını, üretilmesini ve dağıtılmasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Enerji alt yapısının Sovyetler Birliği döneminden kalan eski altyapılar olması, nakil boru hatlarının yetersizliği ve yeni teknolojinin yoksunluğu enerji güvensizliğine vurgu yapmaktadır. Yolsuzluk ve kötü yönetim, enerji kaynaklarına eşit bir şekilde erişim için hesap verilebilirlik ve şeffaflık son derece önemli olduğu için enerji sektöründeki yönetimin bu ilkelerde uzak olması ve yolsuzluk gibi durumlarda enerji kaynaklarının kullanımında verimsizliğe neden olmaktadır. Dış tedarikçilere bağımlılık, Orta Asya ülkelerinin enerji ithalarının dış tedarikcilere bağlı olması ve Rusya'nın bölgenin önde gelen dış

tedarikçi olması, tek bir tedarikçinin ön plana çıkması olası jeopolitik bir gerilimde kırılganlık yaratabilmektedir. Küresel enerji piyasası dinamikleri, Küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar Orta Asya ekonomilerini etkiliyor. Artan yakıt ve gıda fiyatları yerel nüfusu zorlayabilir. Ukrayna'da devam eden çatışma ve Rusya'nın eylemleri bölgedeki enerji güvenliği dinamiklerini daha da karmaşık hale getirdi.[423] Bu zorlukların üstesinden gelmek için Orta Asya ülkeleri enerji kaynaklarını çeşitlendirmeli, modern altyapıya yatırım yapmalı ve bölgesel işbirliğini teşvik etmelidir. Orta Asya'da coğrafi koşulların da zaman zaman enerji güvenliğini tehdit eden bir unsur hâline gelebileceği gözlenmektedir. Nitekim bölgenin en büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan, yurtiçi doğal gaz arzını boru hatlarının yetersizliği ve yeni boru hattı inşasının yüksek maliyetli oluşu bölgedeki enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir.

Sınır sorunlarının odağında olan Hazar Denizi ve Fergana vadisi enerji bakımından oldukça zengin bölgeler olduğu için aynı zamanda bir güvenlik sorunu hâline gelmiştir. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz boru hatları eski ve yetersiz oldukları için enerjinin çıkarılması, üretilmesi ve ihraç edilmesi noktasında ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Mevcut petrol ve boru hatlarının güvenliğinin sabotaj, hırsızlık, terör saldırıları ve iklim koşullları gibi olumsuzluklardan etkilenmemeleri büyük önem arz etmektedir.

4.2.1. Fergana Vadisi

Fergana Vadisi, yüzeyi batıya eğimli, etek-düzlük ve alçak etek kısımları metrelik yatay bir çizgiyle sınırlanmış olan dağlar arasında bir çöküntüdür.[424] Vadi, Kuzeyde Tanrı Dağları'nın uzantısı olan Çatkal, güneyde Aladağ ve Türkistan sıradağları ve güneydoğuda Doğu Türkistan ile sınırı bulunan bir bölgedir. Uzun

[423] Andrea Marzeth Padilla, "Energy (In) Security In Central Asia", *Security Distillery,* https://thesecuritydistillery.org/, 27.04.2024.
[424] L. Z. Sherfedinov, "Kollzii Irrigatsii Ferganskoy Doliny I Gidroenergetiki Naryna", *Voprosy Geografii I Geoekologii*, No: 1, 2012, https://cyberleninka.ru/article/n/kollizii-irrigatsii-ferganskoy-doliny-i-gidroenergetiki-naryna/viewer, 18.03.2024.

yıllar Sovyetler Birliği'nin himayesi altında olan bu bölge, Soğuk Savaş'ın ardından Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içerisinde kalmıştır.[425]

Harita 23: Fergana Vadisi

Kaynak: Murat Emre Aygün, "Tacikistan ve Kırgızistan Arasında Devlet Sınırı Anlaşması", *Savunma TR,* 1 Mart 2024, https://www.savunmatr.com/tacikistan-ve-kirgizistan-arasinda-devlet-siniri-anlasmasi/, 22.11.2024.

Harita 23'te Fergana Vadisi gösterilmektedir. Vadi, 22.000 km lik bir alanı kaplamaktadır.[426] Namangan, Fergana ve Andican illerinden oluşan Fergana Vadisi, Özbekistan'ın doğusunda yer almaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan'a sınırı olan bu bölge İpek yolu üzerinde konuşlanmıştır. Eski bir ticari geçmişi olan Fergana Vadisi, karayolu, demir yolu ve uçuş bağlantıları ile bezendiği için Orta Asya başta olmak üzere Çin, Rusya, Basra Körfezi'ndeki Arap ülkeleri ve diğer ticaret pazarlarına açılmak için stratejik bir noktadadır.[427] Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaşılamayan ve zaman zaman kanlı çatışmalara sahne olan Orta Asya'da sınır sorunlarının en yoğun yaşandığı bölgelerden bir tanesidir.[428]

---

[425] Hüseyin Karadağ, "Türkistan'da Bir Sancı Odağı: Fergana Vadisi", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi",* 2022, Sayı 10, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2782395, 12.11. 2023.
[426] Brittannica, *Fergana Valley,* https://www.britannica.com/place/Fergana-Valley, 12.12.2023.
[427] *Investment Guide to The Fergana Valley*, United Nations Development Program, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/uzb_un_eng_Investment_Guide_to_the_Fergana_Valley.pdf, 12.12.2023., s.5.
[428] Esra Sezer, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 13, Sayı 2, https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-d-tr/sayi-25, 12.12.2023.

Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere kömür, bakır, gümüş, tuz, civa ve ozokerit gibi madenlerin bulunduğu bu topraklar, aynı zamanda su bakımından da oldukça zengindir. Orta Asya'nın en kalabalık nüfusunun yaşadığı Fergana Vadisi, jeopolitik konumu ve zengin enerji ve maden rezervleriyle Orta Asya'nın kalbi olarak adlandırılmaktadır. [429] Nitekim Özbekistan'ın petrol üretimi Fergana ve Buhara bölgelerinde yoğunlaşmıştır. [430] Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki bu bölge, enerji geçişi açısından son derece kritik bir bölgedir. Daha önce de belirtildiği üzere Özbekistan'ın nüfusunun en yoğun olduğu olan bu bölge aynı zamanda enerji nakil hatlarının birbirleriyle kesiştiği adeta bir tampon bölgesidir. Fergana Vadisi'nin terörizm, sınır sorunları, su sorunları, hırsızlık, sabotaj vb. gibi tehlikelere açık bir konumda olması bu alanda yer alan boru hatlarının güvenliğine de büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Fergana Vadisi ve Özbekistan'da sürdürülebilir enerji nakli için söz konusu bölgede işbirliğinin sağlanması son derece elzemdir.

4.2.2. Hazar Denizi'nin Statüsü

Orta Asya'da yaşanan enerji güvenliği sorunları denildiğinde şüphesiz ilk akla gelen petrol ve doğal gaz bakımından oldukça zengin rezervler sahip olan Hazar Denizi'nin statüsü üzerinde uzun yıllar mutabakata varılamamış olması anlaşılmaktadır. 1.030-1200 km arası uzunluğa, 320 km genişliğe ve 180 m derinliğe sahip olan Hazar Denizi, petrol ve doğal gaz yatakları bakımından zenginidir. Burada petrol yatakları 1949 yılında geliştirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan sınırları içinde yer alan Oil Rocks sahası, ticari gelişime açılan ilk hidrokarbon sahasıdır. İlkin Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında olan Hazar Denizi, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kıyıdaş ülkeler arasında eşit olmayan bir şekilde pay edilmiştir.[431] Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan doğal gaz ve petrol rezervlerinin büyük bir kısmının Hazar Denizi'nde olduğunu bilinmektedir. Hazar Denizi'ndeki petrol

[429] S. Frederick Star, *Fergana Valley The Heart of Central Asia*, Published by Routledge, London, 2011.
[430] Neftegaz Ru, *Neft', Gaz I Energetika Uzbekistana*, s.1.
[431] ""Kaspiyskiy Pirog": Kak Kazakhstan Delil More S Drugimi Stranami", *Tengri News,* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kaspiyskiy-pirog-kak-kazahstan-delil-more-s-drugimi-stranami-351261/, 04.12.2023.

rezervlerinin, dünyadaki petrol rezervlerinin % 4'üne karşılık geldiği bilinmektedir.[432]

Harita 24: Hazar Denizi Doğal Gaz ve Petrol Kaynakları

Kaynak: Ainur Nogayeva, "Hazar Jeopolitiği, Tamam mı? Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış", *SD Analiz,* 27 Ağustos 2018, https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797, 13.06.203. (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

Harita 24'te Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ın Hazar Havzası'nda yer alan petrol ve doğal gaz yatakları gösterilmektedir. Buna göre Kazakistan'da Kaşhagan ve Tengiz petrol yatakları, Rusya'da Astrakhan ve Korchagin doğal gaz yatakları, Azerbaycan'da ACG petrol yatağı ve Şahdeniz doğal gaz yatağı, Türkmenistan'da Cheleken doğal gaz kontrol sahası ve İran'da Sardar Jangal doğal gaz yatağı bulunmaktadır.

[432] Maiya Mirzakova ve Gülzira Zhaxyglova, *a.g.m.,* s.11.

Tablo 14: Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Hazar Denizi'nin İlk Paylaşımı

Ülkeler	Petrol (milyar varil)			Doğal Gaz (trilyon m³)		
	Kanıtlanmış Rezervler	Olası Rezervler	Toplam	Kanıtlanmış Rezervler	Olası Rezervler	Toplam
Azerbaycan	0,7-2	5,4	6,1-7	0,4	1,3	1,7
İran	0	2,4	2,4	0	0,4	0,4
Kazakistan	2-3,2	17	19-20	2-3,1	3,3	5,3-6,4
Rusya	0,04	1	1,04			
Türkmenistan	0,3	6,4	6,7	3,7-5,8	5,9	9,6-11,7

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanılmıştır. ("'Kaspiyskiy Pirog": Kak Kazakhstan Delil More S Drugimi Stranami", *Tengri News,* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kaspiyskiy-pirog-kak-kazahstan-delil-more-s-drugimi-stranami-351261/, 04.12.2023.)

Tablo 14'te Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Hazar Denizi'nin ilk paylaşım bilgileri yer almaktadır. Buna göre Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde, 0,7-2 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi, 5,4 milyar varil ise olası petrol rezervleri olmak üzere toplamda 6,1-7 milyar varil petrol rezervi, 0,4 trilyon m³ kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 1,3 trilyon m³ ise olası rezervleri olmak üzere toplamda 1,7 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. İran'ın kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervi olmamakla birlikte 2,4 milyar varil olası petrol rezervlerinin, 0,4 trilyon m³ ise olası doğal gaz rezervlerinin olabileceği düşünülmektedir. Kazakistan'ın 2-3,2 milyar varil kanıtlanmış rezervi, 17 milyar varil olası rezervleri olmak üzere toplamda 19-20 milyar varil petrol rezervi, 2,3-1 trilyon m³ kanıtlanmış doğal gaz rezervi ve 3,3 trilyon olası doğal gaz rezervleri olmak üzere toplamda 5,3-6,4 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Rusya'nın 0,04 milyar varil petrol rezervi, 1 milyar varil olası petrol rezervi olmak üzere toplamda 1,04 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Rusya'nın Hazar Denizi'nde kanıtlanmış ya da olası doğal gaz rezervleri yoktur. Türkmenistan'ın 0,3 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi, 6,4 milyar varil olası petrol rezervleri olmak üzere toplamda 6,7 milyar varil petrol rezervine, 3,7-5,8 trilyon m³ kanıtlanmış doğal gaz rezervine, 5,9 trilyon m³ ise olası doğal gaz rezervleri olmak üzere toplamda 9,6-11,7 trilyon m³ doğal gaz rezervlerine sahiptir. Rusya'nın doğal gaz rezervinin bulunmadığı tabloya bakarak Hazar Denizi'nde en

yüksek petrol rezervine sahip olan ülkenin Kazakistan, en yüksek doğal gaz rezervine sahip olan ülkenin ise Türkmenistan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz rezervlerinden en çok pay alan ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan yabancı yatırımcılar için adeta bir cazibe merkezi hâline gelmişlerdir. 2014 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ın jeolojik ve operasyonel olmak üzere geniş çaplı aramalar başlattığı Hazar Denizi'nin [433] statüsü hakkında 21 sene anlaşmaya varılamamıştır.

4.2.3.Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Güvenliği

İlk kez 1850'li yıllarda ulusal sınırlar içinde enerji talebini karşılamak için kullanılan enerji nakil boru hatları, 1930 ve 1950'li yıllarda Ortadoğu'da hayata geçirilerek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından petrol ve doğal gaz zengini olan Hazar'ın enerjisinin nakli noktasında Orta Asya'dan Avrupa topraklarına kadar uzanan sınır ötesi nakil boru hatları inşaa edilmiştir. 1970'li yılların sonlarına doğru her ne kadar güvenlik enerji güvenliği bağlamında tartışılmaya başlansa da nakil boru hatlarının güvenliği, küresel enerji naklinin ekseriyetle deniz yoluyla taşınan tankerler aracılığıyla yapılmasından dolayı gerekli ilgiyi görememiştir. Petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği, enerji nakil hatlarının güvenliğinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. 2006 yılında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan çekişlemelerin Avrupa'ya doğal gaz arzını kesintiye uğratması üzerine transit güvenliği tartışılmaya başlanmıştır.[434] Bunun yanı sıra dünya üzerindeki petrolün ve petrol ürünlerinin üçte ikisinin tankerler aracılığı ile yol güzergâhı boyunca tankerler ile kanallar ve boğazlar gibi hassas geçit noktalarından taşınması, daha güvenli bir nakil süreci sağlayan boru hatlarının önemini artırmıştır.[435]

---

[433] Tengri News, *a.g.m.,* s.1.
[434] Volkan Ş. Ediger, John V. Bowlus, Mustafa Aydın, "Geopolitics and Gas-Transit Security Through Pipelines", *Regulations In The Energy Industry Financial, Economic and Legal Implications,* Editors: Andre Dorsman, Özgür Arslan Ayaydın, James Thewissen, Spinger, 2020.
[435] Pınar İpek, *a.g.m.,* s.227-239.

Nakil boru hatları büyük miktardaki doğal gaz ve petrolün taşınmasında en ekonomik ve en güvenilir yol olarak görülmesine rağmen yüksek işletme maliyetlerine sahiptir. Ancak sınır ötesi boru hatları aynı zamanda yüksek işletme maliyetlerine sahip, sermaye yoğun projelerdir ve karmaşık politik, çevresel, ticari ve hukuki yönlere maruz kalırlar. Her ne kadar gaz boru hatları halk tarafından "çok az anlaşılmış ve en az takdir edilen ulaşım şekli" olsa da, "çoğunlukla yer altında ve görünmez olduklarından" çoğu ülkenin ekonomisi ve enerji güvenliği açısından hayati öneme sahiptirler.[436]

Tablo 15: Enerjinin Boru Hatlarıyla İletilmesi Yönelik Anlaşmalar

Yıllar	**Anlaşmalar**
1921	Barcelona Sözleşmesi ve Tüzüğü
1947	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
1965	Kara Sınırı Olmayan Devletlerin Nakil Ticaretine İlişkin Sözleşme
1982	BM Deniz Hukuku Sözleşmesi
1994	Enerji Şartı Anlaşması

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Willie Shumba, "Freedom of Transit: A Right For Transit Traffic To Move Across To Borders?", *Border Crossing*, Volume 15, No:1, Transitional Press London)

Tablo 17'de enerjinin boru hatları ile nakletmesine ilişkin uluslararası anlaşmalar yer almaktadır. 1921 Barcelona Convention and Statute -Barselona Sözleşmesi ve Tüzüğü, nakil özgürlüğü, ayrımcılık yapmama ve uygun fiyatlı tarifeler hakkında birtakım düzenlemeler getirmektedir. 1947 General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)-Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, 1994 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması / Dünya Ticaret Organizasyonu ile değişitirilmiştir. Bu anlaşma malların nakledilmesi, ayrımcılık yasağı ve makul fiyatlandırma konularını içermektedir. 1965 Kara Sınırı Olmayan Devletlerin Transit Ticaretine İlişkin Sözleşme, nakil özgürlüğü, sürdürülebilirlik ve birtakım zorunlu istisnaları kapsamaktadır. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, deniz taşımacılığına odaklanmaktadır. 1994 Enerji Şartı Anlaşması, özellikle enerji

[436] Rafael Leal Arcas, Mariya Peykova, vd, "Energy Transit: Intergovernmenal Agremeents on Oil and Gas Transit Pipelines", *Renewable Energy Law and Policy Review*, Vol. 6(2), pp. 122-162, 2015, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2675748, 13.05.2024.

naklini ele almaktadır.[437] Bu anlaşmalara ek olarak bazı ülkeler arasında müzakere edilen boru hatlarına yönelik özel nakil anlaşmaları da bulunmaktadır.

Enerjinin boru hatlarıyla nakil sürecinde yaşanan güvenlik sorunları yer almaktadır. Buna göre bazı terör örgütleri tarafından petrol ya doğal gaz boru hatlarının kasıtlı bir şekilde hedef alınması terörist saldırılar, sabotaj, hırsızlık veya yetkisiz erişim cezai ihlâller, su baskınları, depremler ve heyelânlar doğal afetler ve boru hatlarının dijital saldırılara maruz kalması siber güvenlik riskleri öne çıkan güvenlik tehditleridir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta boru hatlarının güvenliğini tehdit eden olası risklere karşı alınacak olan güvenlik tedbirleridir.

Şekil 14: Boru Hatlarının Güvenliği

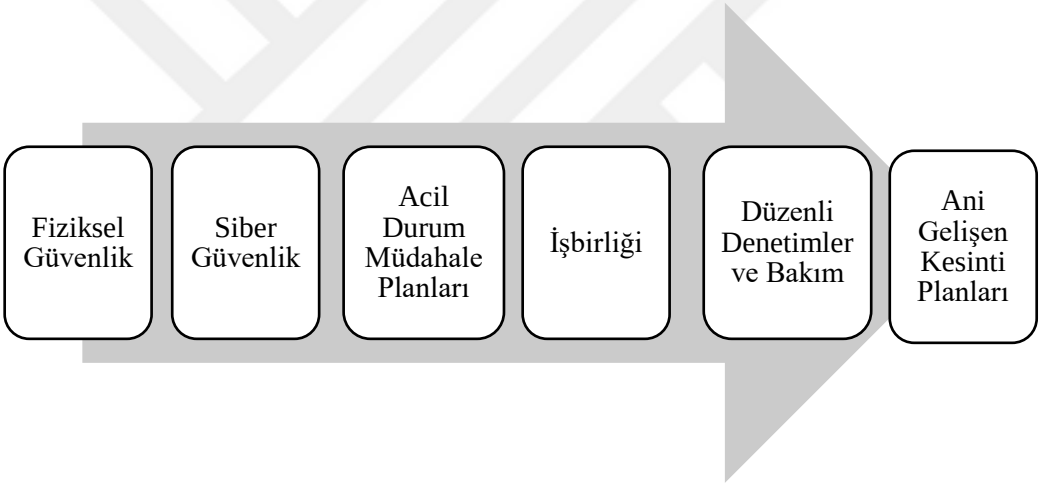

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (International Association of Oil &GasProducers, *Pipeline Security Guidelines*, April 2023.)

Şekil 14'te boru hatlarının güvenliği için alınacak tedbirler yer almaktadır. Fiziksel güvenlik, çevre koruması, erişim kontrolü ve gözetim, siber güvenlik, boru hatlarını hedef alabilecek dijital tehditlere karşı koruma, acil durum müdahale planları, olası acil durumlara karşı hazırlıklı olma, enerji nakil boru hatlarının geçtiği ülkeler, ilgili kurumlar ve operatörlerler arasında işbirliği prensibini vurgulayan işbirliği, boru hattının başlangıç noktasından bitiş noktasına kadar olan hat boyunca boruların bakımının düzenli ve eksiksiz yapılması düzenli denetimler ve bakım, boru hattının herhangi bir noktasında olası sızıntı, patlama, yangın vb. sonucu

[437] Willie Shumba, "Freedom of Transit: A Right For Transit Traffic To Move Across To Borders?", *Border Crossing*, Volume 15, No:1, Transitional Press London.

yaşanabilecek olan ani enerji kesintisine hazırlık planlarının yapılması ani gelişen kesinti planları boru hattı operatörleri ve geçiş ülkeler arasında uygulanmaktadır.[438] Enerji güvenliğine yönelik risklerin ve tehditlerin artmasının yanı sıra üretici devletlerdeki istikrarsızlık, tedarik yollarının savunmasızlığı, terörizm, korsanlık ve hatta iklim değişikliği devletlerin ve kurumların bu zorlukların üstesinden gelmek ve enerji güvenliğinin kırılganlıklarını azaltmak için kısa ve uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir.[439]

4.3. Orta Asya Ülkelerinin Stratejik Enerji Politikaları

Coğrafi konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan Orta Asya ülkeleri, bölgedeki enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, yolsuzluk, kötü yönetim (enerji güvenliği ve enerji piyasasındaki fırsatları değerlendirmelerini engellemektedir) ve enerji sektörüne düşük yatırım gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Bunun yanı sıra bu topraklardaki Sovyet mirası, bölge üzerinde enerji politikalarına da yansıyan olumsuz bir etki yaratmaya devam etmektedir.[440]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin enerjiyi itraç etmek için ihtiyaç duyduğu enerji altyapısını devralması, bölgeyi Rus boru hattına ve enerji pazarına söz konusu ülkeleri bağımlı bir hâle getirmiştir. 1990'lı yıllarda Orta Asya devletleri, tıpkı birleşik Sovyet enerji sisteminde olduğu gibi birbirleriyle ve Rusya ile enerji alışverişi (takas) yapmaya devam etmişlerdir. Enerji ihracat eden ülkelerin Rusya'nın dikte ettiği bazı enerji ticaret koşullarından memnun olmamasıyla birlikte dış müşterilerin alternatif boru hatlarının inşaatına yatırım yapmak istemesi, Orta Asya Güç Sistemi[441] ve doğal gaz

---

[438] International Association of Oil &GasProducers, *Pipeline Security Guidelines,* April 2023.
[439] Carla Patricio Fernandes, Teresa Ferreira Rodrigues, *Geopolitics Of Energy And Energy Security*, Instituto da Defesa Nacional, Lisboa:2017.
[440] Andrea Marzeth Padilla, Energy (In) Security In Central Asia, *a.g.m.,* s.1.
[441] Orta Asya Güç Enerji Sistemi (The Central Asian Power System-CAPS), 1960-1970 yılları arasında kurulan bu oluşum, Orta Asya elektrik halkası olarak da bilinmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan üye ülkelerdir. Bu projenin %70'i aşağı havza ülkelerinde yer alan termik santrallerinden, %30'u ise Orta Asya'nın havzasına konuşlanmış olan hidroeletrik santrallerinden (HES) oluşmaktadır. (Farkhod Aminjonov, "Central Asian Countries' Power Systems Are Now Isolated, But Now Everyone Is Happy!*", *Akhmet Yassawi University Eurasian Reserach Institute*, https://www.eurasian-research.org/publication/central-asian-countries-

boru hattı ağlarından oluşan Orta Asya Enerji Sistemi'ne dâhil olan ülkeler arasındaki ilişkilerin değişmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Orta Asya enerji güvenliği, bölgedeki enerji tedarik ilişkileri ve Orta Asya ülkelerinin dış müşterilerle olan ithalat ve ihracatı olmak üzere iki farklı şekilde etkilenmiştir.[442]

Orta Asya ülkelerinde iç talebin artmasıyla yaşanan enerji krizleri, bölgede aktif olmak isteyen Rusya'nın yakınlaşması için kaçınılmaz bir fırsattır. Özbekistan'da patlak veren doğal gaz krizinden önce 2022 yılının Kasım ayında Kazakistan ve Özbekistan ile Gaz troykası adıyla bilinen bir ittifak kurulması tartışmaları, Rusya'nın Orta Asya'da hâlâ etkin olmaya çalıştığının bir göstergesidir. Orta Asya pazarı, Rusya'nin AB'ye ihraç edemediği doğal gaz gelirini telafi edebileceği en uygun yerdir. Orta Asya ülkelerinin zaman zaman karşılaştığı krizler karşısında dış güçlerden yardım istemesi, uluslararası toplumda endişe ile karşılanmaktadır. Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasında kurulacak olan bir enerji ittifakı, Rusya'nın bölgede yeniden güçlenmesine neden olmaktadır. Batı ülkelerinin Orta Asya'da çıkarlarının azalmasıyla sonuçlanabilecek olan bu durum, bölge ülkelerinin de dış politikalarında belirsiz bir tavır takınmalarına neden olabilmektedir. Orta Asya ülkeleri enerji altyapıları zayıf, enerji risklerine karşı savunmasız ve istikrarsız enerji rezervleri ile ciddi bir şekilde durum değerlendirmesi yapmak ve olası riskleri ortadan kaldırmak için dış güçlerin yardımına değil bölge içi işbirliğine ağırlık vermeleri gerekmektedir. Orta Asya'da zaman zaman gün yüzüne çıkan enerji krizi, ülke içi ve bölgesel sorunların yanı sıra birtakım jeopolitik sorunları da gündeme getirmektedir. Enerji rezervlerini korumak ve olası enerji krizini önlemek adına enerji ihracatını durdumak, dış güçlerden destek aramak siyasi ve ekonomik krizleri de beraberinde getirebilmektedir.[443] Orta Asya ülkelerinin eş zamanlı olarak enerji güvenliğinden yararlanabilecek koşulların yaratılmasını

---

power-systems-are-now-isolated-but-not-everyone-is-happy/, 06.04.2024) Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın elektrik enerjisi sektörleri Orta Asya Güç Sistemi projesiyle birlikte çalışacak şekilde tasarlanmıştır. 2003 yılında Türkmenistan ve 2009 yılında Özbekistan'ın birlikten ayrılmasıyla Orta Asya Güç Enerji Sistemi dağılmıştır. (Farkhod Aminjonov, "The Central Asian Countries' Electric Power Sector and The Problem of Energy Inefficency", *Akhmet Yassawi University Eurasian Reserach Institute,* https://www.eurasian-research.org/publication/the-central-asian-countries-electric-power-sector-and-the-problem-of-energy-inefficiency/, 06.04.2024)

[442] Farkhod Aminjonov, *Re-Thinking Central Asian Energy Security: Pitfalls of Export Diversification Policies,* s. 4.

[443] Meray Özat, *"Central Asia's Escalating Energy Crisis and Its Geopolitical Implications",* s.1.

amaçlayan enerji politalarına öncelik verilmesi elzemdir.[444] Bir başka önemli nokta, Orta Asya ülkerinin Kazakistan ve Türkmenistan hariç denize kıyısının olmaması ve bölgedeki doğal gaz ve petrol boru hatlarının Rusya'nın tekelinde olması, bu ülkelerin Rusya'ya olan bağımlıklıklarını azaltmak için enerji sektöründe yeni ortaklar aramasına neden olmaktadır.[445]

Bu bölümde Orta Asya topraklarında zengin enerji kaynakları ile ön plana çıkan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji politikaları ele alınmaktadır. Öncelikle söz konusu ülkelerin enerji politikalarına ve bu bağlamda imzalamış oldukları anlaşmalara ve gelecekteki enerji planlarına yer verilmektedir. Bu çalışmada kuramsal çerçevede belirtildiği üzere enerji güvenliğini sağlamanın önemli bir aracı olarak Orta Asya ülkelerinin anlaşmalar ve işbirliklerine verdiği önem vurgulanmaktadır.

4.3.1. Kazakistan

Enerji güvenliği, Kazakistan'ın önem arz ettiği temel konulardan biridir. Dünyanın önde gelen enerji ihracatçısı ülkelerinden biri olan Kazakistan, Orta Asya ülkelerinin toplamından büyük yüzölçümüne sahiptir. Yapılan araştırmalar sonucunda petrol zengini ülkenin enerji politikasının birçok farklı faktörden etkilenerek oluştuğu görülmektedir.

Şekil 15: Kazakistan Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

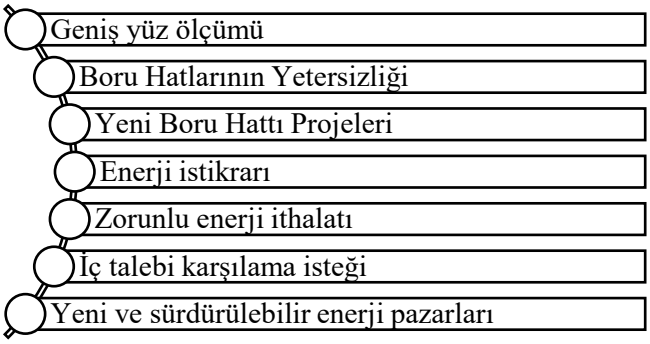

Kaynak: Yazar tarafından yararlanarak oluşturulmuştur.

[444] Farkhod Aminjonov, *"Re-Thinking Central Asian Energy Security: Pitfalls of Export Diversification Policies"*, s.4

[445] Farhad Atai, Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in İran-Turkmenistan Relations", *Iranian Studies*, Vol 45, No 6, pp. 745-758, Cambridge University Press, 2022.

Şekil 15'te Kazakistan'ın enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre, Kazakistan'ın geniş bir yüzölçümüne sahip olması ülkenin bir noktasından diğer bir noktasına erişimini zorlaştırmaktadır. Doğal gaz rezervlerinin ülkenin batısında yer aldığı düşünüldüğünde ülkenin geniş yüzölçümünden dolayı mevcut olan yerel boru hatları yetersiz kalmaktadır. Öyle ki Kazakistan'ın kuzey ve orta kesimlerinde yaşayan insanların doğal gaza erişimi bulunmamaktadır. Bu yüzden Kazakistan, Rusya ve Özbekistan'dan doğal gaz ithal etmek zorunda kalmaktadır. Kazakistan ve Rusya arasındaki gaz takası anlaşması gereği, geçmişte işlenmek üzere Orenburg'a sağlanan Karaçaganak gazı, Kazakistan'ın güney kısmına Orta Asya gazı ve Kostanay bölgesine yapılan Rus gazı ithalatıyla değiştirilmektedir.[446]

Kazakistan'ın hatırı sayılır miktarlarda doğal gaz rezervleri bulunmasına rağmen boru hatlarının yetersiz oluşu ve ülkede yaşanan nakliye zorluğu, bu ülkeyi komşu ülkelerden doğal gaz ithal etmeye mecbur bırakmıştır. Güney Kazakistan'ın Özbekistan'dan ithal edilen doğal gaza olan bağımlılığını ortadan kaldırmak amacıyla 2015 yılında Beyneu-Bozoy-Çimkent doğal gaz boru hattı işletmeye alınmıştır. Kuzey ve orta Kazakistan'ın doğal gaz ihtiyacını karşılamak için ise 2018 yılında Saryarka Doğal Gaz Boru Hattı projesine başlanılmıştır. Her ne kadar doğal gaz ihtiyacının karşılanması maksadıyla çeşitli boru hattı projelerine imza atılmış olsa da doğal gazın hanelere ulaştırılmasının maliyetli oluşu nedeniyle ülkenin kırsal kesimlerinde doğal gaz hizmeti verilemeyen beldeler yer almaktadır. [447] Kazakistan Enerji Bakanı Yardımcısı Zhandos Nurmaganbetov, ülkesinde yaşanan doğal gaz sıkıntısına dikkat çekerek bu konu üzerinde çalıştıklarını dile getirmiştir. Yapılan açıklamada Kazakistan hükümetinin toptan ve perakende doğal gaz fiyatlarına yönelik kararların yanı sıra kesintisiz doğal gaz arzının sağlanmasına yönelik tedbirler alındığı bunun yanı sıra ülkenin gaz üretiminin yeterli olmadığı için doğal gaz sektörüne büyük yatırımların çekildiği bildirilmiştir.[448]

---

[446] International Energy Agency, *Kazakhstan Energy Profile*, s.9-10.
[447] Advancing Energy Security in Central Asia, 2022, *a.g.e.*,s.13.
[448] "V Kazakhstane Nazrevayet Defitsit Gaza – Minenergo", *Sputnik Kz,* https://ru.sputnik.kz/20230622/v-kazakhstane-nazrevaet-defitsit-gaza---minenergo-36243718.html, 15.12.2023.

Kazakistan'ın enerji güvenliğini şekillendiren bir diğer faktör yapılması planlanan boru hattı projeleridir. Kazakistan'ın hidrokarbon üretiminin artmasıyla birlikte mevcut olan altyapı sisteminin yetersiz kalacağını dile getiren uzmanlar, Hazar Denizi'nden geçecek olan boru hatlarının daha da önemli olacağını açıklamışlardır. Uzmanlar, Kazakistan'ın Azerbaycan üzerinden enerji nakli yapılacağı takdirde Trans-Hazar güzergâhındaki çalışmaların canlanacağını öngörmektedir.[449]

Kazakistan'ın enerji güvenliği, enerji kaynaklarının kullanım verimliliğin artırılması, enerji arzının istikrarı, yeni pazar arayışı ve çevrenin iyileştirilmesi olarak özetlenebilmektedir. Bu bağlamda Kazakistan'ın yurt içi enerji talebinin karşılanması, enerji fiyatlandırılmasının makul seviyelerde tutulması ve 2060 yılına kadar temiz enerji geleceğine doğru ilerlemesi oldukça önemlidir.[450] Çok yönlü bir enerji güvenliği politikasına sahip olan Kazakistan, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederken istikrarlı ve güvenilir bir enerji tedariği sağlamayı amaçlamaktadır.

Kazakistan, Avrupa'ya olan petrol ihracatının büyük kısmını Rusya topraklarından yapmaktaydı. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Kazak petrol ihracatı sekteye uğramıştır. AB'nin Rusya petrolüne yönelik yaptırımları ve Rusya'nın Kazakistan hükümetine baskı aracı olarak boru hattı ağlarını stratejik bir şekilde kullanması nedeniyle petrol ihracat güzergahının istikrarını bozmuştur. Enerji anlamında Rusya'ya olan bağımlılığını kaldırmak isteyen ve yeni ve sürdürülebilir enerji pazarları arayan Kazakistan'ın, Orta Koridor, Kuzey Koridoru, Kazakistan-Çin Boru Hattı ve Güney Alternatifi olmak üzere dört alternatif rotaya yoğunlaştığı görülmektedir. Orta Koridor, Çin'den Avrupa'ya uzanan 4.250 km kara yolu ve 500 km deniz yolundan oluşan bir hattır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kazak petrolünü Rus topraklarından atlayarak batıya Avrupa'ya doğru nakline imkân veren Orta Koridoru umut verici bir

---

[449] "Perspektivnyye Truboprovody Kaspiya V Tsentre Vnimaniya Uchastnikov Regional'nykh Geopoliticheskikh Protsessov", *Kaspiyskiy Vestnik,* 17 Dekabrya 2017, https://casp-geo.ru/perspektivnye-truboprovody-kaspiya-v/, 30.11.2024.

[450] Bawırjan Ömırzaqov, "Énergetïkalıq Qawıpsızdık: Qazaqstan Üşın Jahandıq Trendter Men Sın-Qaterler, Énergetïkalıq Qawıpsızdık: Qazaqstan Üşın Jahandıq Trendter Men Sın-Qaterler" *"Qazaqstan Respwblïkasınıñ Prezïdentı Janındağı Qazaqstannıñ Strategïyalıq Zerttewler Ïnstïtwtı",* 07.02.2024.

alternatif olarak değerlendirmiştir. Orta Koridor hattında, petrol sahalarından demiryolu ile taşınan Kazak petrolü, Aktav veya Kurik limanlarına taşınarak Hazar Denizi üzerinden Bakü limanına, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı aracılığıyla Türkiye'deki Ceyhan limanına, Bakü-Supsa boru hattıyla Gürcistan'a, demiryoluyla Batum, Kulevi veya Poti limanlarına taşınarak oradan Avrupa'ya ulaşmaktadır. Çin ve Orta Asya ülkeleri, ABD ve Avrupa'nın yanı sıra çok taraflı kalkınma bankaları tarafından da desteklenen bu hat, Kuzey Koridoru ve deniz yolundan daha kısa bir sürede mal taşıyabilme kapasitesine sahiptir. Ne var ki sınır geçişlerinin fazla olması, modlar arası aktarma ve operasyonel verimsizlikler nedeniyle Rusya topraklarından geçen kuzey rotasından üç kat daha uzun sürmektedir. İkinci alternatif koridor Kuzey Koridoru'dur. Atırav'dan Rusya'daki Samara'ya boru hattı ile taşınan Kazakistan'ın petrol ihracatının bir kısmı, Rusya'dan Druzhba Boru Hattı ile Avrupa ülkelerine gönderilmektedir. Ancak Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu gibi Kuzey Koridoru'nun Rusya sınırlarından geçmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanabilecek herhangi bir sorun veya Rusya'ya uygulanabilecek yeni yaptırımlarla bu hattın kullanımını sekteye uğratabilmektedir. Üçüncü alternatif Kazakistan-Çin boru hattıdır. Kazakistan, büyük bir petrol ihraçatçısı olan Çin başta olmak üzere Singapur ve Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerine daha fazla petrol ihraç etmek istemektedir. Kazakistan-Çin boru hattının kapasitesinin sınırlı olması ve Rusya'nın Çin'e indirimli fiyattan petrol ihraç etmesi sıkıntı yaratabilmektedir. Son alternatif ise Güney alternatifidir. Kazakistan'ın Güney Asya ve Hint Okyanusu'na doğru petrol ihraç edebilme olanağıdır. Kargo teslimat süresi ve taşıma maliyetlerini azaltabilmek için Özbekistan, Afganistan ve Pakistan üzerinden geliştirilmiş demiryolu ağına ihtiyaç duymaktadır. Hindistan da Çin gibi petrol ihraçatçısı bir ülke olduğu için Hindistan da Kazakistan için yeni bir Pazar olabilme kapasitesine sahiptir. Ancak Rusya'nın Hindistan'a indirimli petrol ihracatı ülkeler arasında rekabet ortamı yaratacaktır.[451]

Avrupa'nın geri kalanıyla da yoğun ticaret yapan Kazakistan, 2015 yılında Avrupa Birliği (AB) ile Geliştirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı (EPCA) imzalamıştır. Bu anlaşma, 1999 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yerini

[451] Gabriel Wong, *a.g.m.,* s.19.

alarak 2020 yılında yürürlüğe girmiştir. EPCA, hizmet ticareti gibi alanlardaki işletmeler için şirketlerin kurulması ve işletilmesi, sermaye hareketleri, hammadde ve enerji, devlet alımları ve fikri mülkiyet hakları gibi konularda daha düzenleyici ortam yaratmıştır. 2022 yılında Avrupa ve AB ülkeleriyle yapılan ticaret, toplam ticaretin sırasıyla %32,1 ve %30,9'unu oluşturmuştur. AB ayrıca, 2021 yılında 61,5 milyar Avro değerinde toplam doğrudan yabancı yatırım stokuyla Kazakistan'daki en büyük yabancı yatırımcı olmuştur. Ülkenin 2022 yılında Asya ile ticareti toplam ticaretin %36,2'sini oluştururken, Çin'in payı ise %17,9 olmuştur. Kazakistan'ın diğer ticareti Asya'daki ortakları arasında yer alan Türkiye, Güney Kore, Hindistan, Japonya ve Singapur'dur. Dünya Bankası'na göre, Kazakistan, özellikle Çin destekli Kuşak ve Yol Girişimi'nden faydalanmak için iyi bir konuma sahipti. Kazak hükümeti, doğrudan yabancı yatırımın serbestleştirilmesi, ticaretin azaltılması gibi tamamlayıcı reformlar uygulamıştır.[452]

2020 yılında Kazakistan hükümeti, Yeşil Ekonomi Konsepti'nin (Green Economy Concept) uygulanmasına yönelik bir eylem planı kabul etmiştir. 2013 Yeşil Ekonomi Konsepti (Yeşil Ekonomiye Geçiş Konsepti), Kazakistan'ın 2020 yılına kadar nükleer enerji de dâhil olmak üzere elektriğin %50'sinin yenilenebilir kaynaklardan üretilmesi ve elektrik üretimindeki karbondioksit emisyonlarının (CO2) 2030 yılına kadar %15, 2050 yılına kadar da %40 azaltılması çağrısında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kömür ve petrolün yerine alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması teşvik edilmektedir. Sera gazı emisyonlarını azaltmak ve elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payını artırmak maksadıyla gerekli adımları atacağı sözünü veren Kazakistan'ın büyük miktarda ucuz kömür rezervlerine bağımlı olması, programın önündeki bir engel olarak değerlendirilmektedir.[453]

Kazakistan ekonomisin önde gelen sektörlerinden biri petrol ve doğal gaz sektörüdür. Kazakistan'ın ihracat kapasitesi, ana petrol taşıma sisteminin demiryolu yükleme ve boşaltma terminallerinin ve tankerlerle petrol yüklemek için bir deniz

[452] Gabriel Wong, *a.g.m.* s,5.
[453] International Energy Agency, *Kazakhstan 2022 Energy Sector Review,* s.11.

terminalinin varlığı ile belirlenmektedir.[454] Kazakistan'ın enerji ihraç yollarının çeşitlendirilmesi, ülke ekonomisinin önemli bir mihenk taşı olan petrol ve doğal gazın kâr elde edilebilecek ihraç pazarlarına akışı için elzemdir.[455]

29 Mart 1994 tarihinde Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı Elbasy Nursultan Nazarbayev, Lomonosov Moskova İnsani Yardım Üniversitesi'ndeki bir konferans sırasında Avrasya Ekonomik Birliği oluşturma fikrini ortaya atmıştır. 20 yıl sonra 29 Mayıs 2014 tarihinde Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu birliğe 2015 yılında sırasıyla Ermenistan ve Kırgızistan dâhil olmuştur. Siyasi ve ekonomik bir birlik olan Avrasya Ekonomik Birliği, üye ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi için uzun vadeli istikrarlı koşulların yanı sıra hizmet, iş gücü, mal ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamaktır.[456] 2016 yılının Mayıs ayında Astana'da yapılan Avrasya Ekonomik Birliği Zirvesi'nde petrol ve petrol ürünleri için ortak pazar ve tek gaz piyasasının oluşturulması gündeme gelmiştir. Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi'nin 6 Aralık 2018 tarih ve 23 sayılı kararı ile Avrasya Ekonomik Birliği'nin petrol ve petrol ürünleri ortak pazarlarının oluşumu onaylanmıştır. Bu programın amacı, Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olan ülkelerin petrol ve petrol ürünlerinin üye ülkeler tarafından Birliğin petrol ve petrol ürünleri ortak pazarlarına katılmaya hazır olmalarının sağlanması ve Birliğin petrol ve petrol ürünleri ortak pazarlarının oluşturulmasına ilişkin uluslararası anlaşmanın üye ülkelerde uygulanması için gerekli koşulların oluşturulmasını sağlamaktır.[457] 2014 yılında Kazakistan Hükümeti, 2015-2030 yılına kadar gazlaştırma ana planını onaylamıştır. Bu plana göre gazlaştırma seviyesinin 2030 yılına kadar mevcut % 47'den %56'ya çıkarılması

[454] Vuzlit, *a.g.m.,* s.1.
[455] International Energy Agency, *Kazakhstan 2022 Energy Sector Review,* s.13.
[456] "Ewraziyalıq Ekonomikalıq Odaq — Investiciyalar Men Joğarı Texnologiyalardı Tartwdın Aymaqtıq Ortalığı", *Qazaqstan Respublikası Premer-Ministrinin Resmi Aqparattıq Resursı,* https://primeminister.kz/news/reviews/euraziyalyk-ekonomikalyk-odak-investiciyalar-men-zhog-ary-tehnologiyalardy-tartudyn-aymak-tyk-ortalyg-y, 28.11.2024.
[457] *Qazaqstan Respublikası Normativtik Quqıqtıq Aktilerinin Aqparattıq-Quqıqtıq Jüyesi, Ewraziyalıq Ekonomikalıq Odaqtıñ Munay Jane Munay Önimderinin Ortaq Narıqtarın Qalıptastırw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/H18B0000023, 28.11.2024.

planlanmaktadır. Bu, yaklaşık 3 milyon kişiye gaz sağlanmasına olanak tanımaktadır.[458]

Tek Gaz Piyasası uyarınca ortak doğal gaz pazarında doğal gaz nakil hizmetleri için fiyatların ayrımcılık yapılmadan oluşturulacağı ve ihracat ve ithalatta gümrük vergilerinin uygulanmayağı öngörülmektedir. Petrol ve gaz piyasalarında ortak pazarın oluşturulması, Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkelerinin enerji güvenliğini ve bu ülkelerde bulunan enerji iletim sistemlerinin kullanımının ekonomik verimliliğini artırması beklenmektedir. Kazakistan için Birlik üyesi ülkelerin doğal gaz taşımacılığı ve transit alanındaki hizmetlerine ayrımcılık yapılmadan erişebilmesidir.[459]

2024 itibariyle, Rusya-Ukrayna savaşı iki yıldır devam etmektedir. Buradan hareketle Rusya'nın AB ve NATO ile ilişkilerinin gelecekte gergin kalmaya devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çin ile ABD ve AB arasında dünyayı bölmekle tehdit eden artan bir jeopolitik gerginlik olması, Kazakistan'ı komşuları Rusya ve Çin ile yakın stratejik ilişkileri sürdürürken bir yanda da Avrupa pazarlarını petrol ihracatına açık tutmak arasında hassas bir denge kurmaya zorlamaktadır.[460]

a) Kazakistan'ın İmzaladığı Enerji Anlaşmaları

Kazakistan, Rusya başta olmak üzere Çin, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkiye ile çeşitli enerji anlaşmalarına imza atmıştır. Bu bölümde yapılan anlaşmalar ele alınmaktadır.

---

[458] *Qazaqstan Respwblïkası Ükimetiniñ "Qazaqstan Respwblïkasın Gazdandırwdıñ 2015 – 2030 Jıldarğa Arnalğan Bas Sxemasın Bekitw Twralı 2014 Jılğı 4 Qaraşadağı № 1171 Qawlısına Özgerister Engizw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200001143.

[459] *Common Gas Market of The EAEU Will Be Created By 2025,* Ministry of Trade and Integration of The Republic of Kazakhstan, The https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/578098?lang=en, 29.11.2024.

[460] Gabriel Wong, *a.g.m.,* s.20.

Tablo 16: Kazakistan ve Rusya Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Onay Tarihi	**Anlaşma**
26.11.2001	Doğal Gaz Alanında İşbirliği
07.06.2002	Petrol Transiti
05.08.2008	Orenburg Doğal Gaz İşletme Tesisinde Ekonomik Bir Toplum Yaratma
13.12.2010	İmashev Sınır Ötesi Doğal Gaz Yoğunlaşma Sahasının Jeolojik İncelemesi
20.12.2013	Rus Petrolünün Kazakistan Üzerinden Çin'e Taşınması

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (*Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Gaz Salasındağı Intımaqtastıq Twralı Kelisim,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001521_, 15.11.2023.)

Tablo 16'da Kazakistan ve Rusya arasında imzalanan anlaşmalar yer almaktadır. 26.11.2001 tarihinde imzalanan Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında doğal gaz alanında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı, doğal gaz alanında taraflar arasındaki işbirliğinin koşullarını geliştirmektir.[461] 07.06.2002 tarihinde imzalanan petrol transitine ilişkin anlaşmanın amacı, Kazakistan ve Rusya'nın petrol taşımacılığı alanında boru hatları ve diğer ulaşım türleri ile karşılıklı fayda temelinde ve birbirlerinin ekonomik çıkarlarını dikkate alarak işbirliği yapmalarıdır.[462] 05.08.2008 tarihinde imzalanan Orenburg Gaz İşleme Tesisi temelinde ekonomik bir toplum yaratılmasında işbirliğine ilişkin anlaşmanın amacı, Karaçaganak sahası gaz işleme ve satışı alanında uzun vadeli işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Rusya federasyonu Cumhurbaşkanı'nın 17 Temmuz 2006 tarihli ortak beyanının hükümlerini dikkate alarak, tarafların bunun uygulanmasına ilişkin eylemlerini koordine etmektir.[463] 13.12.2010 tarihinde imzalanan İmashev sınır ötesi gaz yoğunlaşma sahasının jeolojik incelemesi ve araştırılmasına ilişkin anlaşmanın amacı, İmashev sahasısının jeolojik incelemesi ve araştırılması ve ardından maden rezervlerinin hesaplanmasıdır. İmashev sahasının

[461] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Gaz Salasındağı Intımaqtastıq Twralı Kelisim,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001521_, 15.11.2023.

[462] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ykimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ykimeti Arasındağı Munay Tranzïti Twralı Kelısım,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O0200000006#z0, 15.11.2023.

[463] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Orınbor Gaz Öñdew Zawıtınıñ Bazasında Şarwaşılıq Qoğam Qurwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000018_, 15.11.2023.

jeolojik incelemesi ve araştırılmasının tamamlanmasından sonra, rezervlerinin sınır ötesi olduğu ve ortak kalkınmaya uygun olduğu gösterilmeli ve tarafların her birinin maden rezervleri devlet dengesine tamamen yatırılmalıdır.[464] 20.12.2023 tarihinde imzalanan Rus petrolünün Kazakistan Cumhuriyeti topraklarından Çin Halk Cumhuriyeti'ne taşınması alanında işbirliğine ilişkin anlaşmasının amacı, Rus petrolünün Kazakistan cumhuriyeti topraklarından Çin Halk Cumhuriyeti'ne taşınmasına ilişkin koşulları oluşturmaktır.[465]

Tablo 17: Kazakistan ve Çin Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Onay Tarihi	**Anlaşma**
17.08.2007	Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattının İşletilmesinde İşbirliği
17.08.2007	Kazak-Çin Doğal Gaz Boru Hattının İnşaatı ve İşletilmesinde İşbirliği
24.06.2010	Boru Hattı İle Kazak-Çin Gümrük Sınırında Enerji Kaynaklarının Kontrolü
27.03.2013	Sarybulak-Zimunai Doğal Gaz Boru Hattının İnşaatı ve İşletilmesinde İşbirliği
30.04.2013	Doğal Gaz Dağıtım Santralinin İnşası ve İşletilmesi
01.04.2019	Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattının Geliştirilmesi Ve İşletilmesinde İşbirliği

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrliginiñ «Qazaqstan Respwblïkasınıñ Zañnama Jäne Quqıqtıq Aqparat Ïnstïtwtı, https://www.zqai.kz/kk, 15.11.2023.)

Tablo 17'de Kazakistan Hükümeti ile Çin Hükümeti arasında imzalanan anlaşmalar yer almaktadır. 17.08.207 tarihinde imzalanan Atasu-Alashankou petrol boru hattının işletilmesinde işbirliği anlaşmasının amacı, taraf devletlerarasındaki dostane ilişkileri güçlendirmek ve devletlerarası bir petrol taşımacılığı sistemi oluşturma alanında işbirliğini teşvik etmektir.[466] 17.08.2007 tarihinde imzalanan Kazak-Çin doğal gaz boru hattının inşası ve işletilmesinde işbirliği anlaşmasının amacı, Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti

[464] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı İmaşev Transşekaralıq Gaz Kondensatı Ken Ornın Geologïyalıq Zerdelew Jäne Barlaw Jönindegi Birlesken Qızmet Twralı Kelisimdi Bekitw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1000001346, 15.11.2023.

[465] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Qazaqstan Respwblïkasınıñ Awmağı Arqılı Qıtay Xalıq Respwblïkasına Reseylik Munaydı Tasımaldaw Salasındağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001374, 15.11.2023.

[466] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Ataw-Alaşankow" Magïstraldıq Munay Qubırın Paydalanw Kezindegi Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000707_, 15.11.2023.

arasında petrol ve gaz alanında uzun vadeli kalkınma amacıyla ikili işbirliğinin geliştirilmesidir.[467] 24.06.2010 tarihinde imzalanan boru hattı ile Kazak-Çin gümrük sınırında enerji kaynaklarının kontrolüne ilişkin anlaşmanın amacı, tarafların Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'nın rehberliğinde, taraflar arasındaki iş birliği, boru hattı taşımacılığı ile Kazak-Çin gümrük sınırı üzerinden enerji kaynaklarının gümrük kontrolünün etkinliğini sağlamaktır.[468] 27.03.2013 tarihinde imzalanan Sarybulak-Zimunai doğal gaz boru hattının inşası ve işletilmesinde işbirliği anlaşmasının amacı, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Doğu Kazakistan Bölgesi'nin Zaisan bloğunda petrol ve gaz arama ve üretimi konusunda çalışmalar yürüteceğini ve Sarıbulak Sahası'ndan Çin Halk Cumhuriyeti'ne doğal gaz ihracatı konusunda karşılıklı bir anlaşmaya varacağını dikkate alarak, bu kuruluşların denge, karşılıklı yarar ve uzun vadeli işbirliği ilkelerine ve Kazakistan Cumhuriyeti İle Çin Halk Cumhuriyeti arasında kapsamlı bir ortaklığın geliştirilmesine dayanmaktadır.[469] 30.04.2013 tarihinde imzalanan doğal gaz dağıtım santralinin inşası ve işletilmesi anlaşmasının amacı, bir konsolidasyon sistemine sahip bir doğal gaz likülasyon tesisinin (bundan böyle Lng tesisi olarak anılacaktır) inşasını ve kullanımını desteklemektir. Bu anlaşmada, Çin, Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında gaz kaynakları altında modern bir Lng tesisinin tasarımını ve inşasını finanse etmeyi taahhüt etmektedir.[470] 01.04.2019 tarihinde imzalanan Kazakistan-Çin petrol boru hattının geliştirilmesi ve işletilmesinde işbirliği anlaşmasının amacı, Atırav - Kenkiyak - Kumkol - Atasu - Alashankou güzergâhı boyunca bir ana boru hattı sisteminin oluşturulmasına ilişkin

---

[467] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkası Ükimetiniñ Arasındağı "Qazaqstan - Qıtay" Gaz Qubırın Salw Men Paydalanwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000709_, 15.11.2023.

[468] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Qazaqstan-Qıtay Keden Şekarası Arqılı Qubırjol Köligimen Ötkiziletin Énergïya Reswrstarın Kedendik Baqılaw Twralı Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000292_, 15.11.2023.

[469] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Sarıbulaq - Zïmunay" Gaz Qubırın Salw Men Paydalanwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimdi Bekitw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000277, 15.11.2023.

[470] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Tabïğï Gazdı Suyıtw Zawıtın Salw Jäne Paydalanw Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000419, 15.11.2023.

projenin başarılı bir şekilde uygulanmasını dikkate alarak, Kazakistan'da Atyrau - Kenkiyak - Kumkol - Kumkol güzergâhında üretilen petrolün istikrarlı bir şekilde tedarik edilmesini sağlamaktır.[471]

Kazakistan'ın komşusu Özbekistan'la 18 Nisan 2019 tarihinde imzalanan *"Enerji Alanında Bazı İşbirliği Konularına İlişkin Temel Anlaşma"*da, taraflar, petrol ve gaz alanındaki işbirliğini daha da güçlendirmek amacıyla iki ülkenin işletmelerini destekleyecek etkili önlemler alma konusunda mutabakata varmışlardır. Buna göre taraflar, ülkelerindeki işletmelerin Kazakistan ve Özbekistan topraklarında petrol ve gaz arama, üretim, işleme ve taşımaya ilişkin ortak projelere katılımını ve karşılıklı yarar sağlayan yatırım koşullarının yaratılmasını desteklemektedir. Taraf ülkelerindeki işletmelerin kendi ülkelerinin ulusal mevzuatına uygun olarak izin, indirim ve imtiyazlar almalıdır.[472]

Kazakistan'ın anlaşma yaptığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Kazakistan'ın Türkiye ile imzaladığı 2 enerji anlaşması bulunmaktadır. 20 Ocak 1993 tarihinde imzalanan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Kazakistan'da petrol ve ticareti yapmak üzere şirket kurmasına ve şirketlere ortak olmasına izin verilmesine ilişkin karar anlaşmasında, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye'nin petrol ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmak, uluslararası ticaret alanında konuları ile ilgili olarak faaliyette bulunmasını temin etmek ve Kazakistan'daki petrol ameliyelerini ve ticaretini kuracağı bu şirket vasıtasıyla yürütmek amacıyla Kazakistan'da, yabancı devlet mevzuatına göre petrol ameliyeleri ve ticareti (arama, sondaj, üretim, taşıma, pazarlama, servis hizmetleri ve rafinaj gibi) konularında faaliyet gösterebilecek bir şirket kurabilir, gerektiğinde kurulmuş şirketlere, yönetim kurulunda temsilciler bulundurma hakkı veren bir nispetle iştirak edebilir kararı

---

[471] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Qazaqstan - Qıtay" Munay Qubırın Damıtw Jäne Paydalanw Kezindegi Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı*, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000136, 15.11.2023.

[472] *Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Özbekstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Énergetïka Salasındağı Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Negizdemelik Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000239, 15.11.2023.

alınmıştır.[473] 16 Haziran 2006 yılında ise Kazakistan, ve Azerbaycan ortak bir anlaşmaya imza atmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Kazakistan Cumhuriyeti petrolünün Hazar Denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarından Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile uluslararası pazarlara taşınmasına ilişkin destek ve yardım anlaşmasıdır. Buna göre, BTC sistemi, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattına ilişkin anlaşma metninde taşıma sistemi olarak tanımlanan bir boru hattıdır. 18 Kasım 1999 tarihli Türkiye Cumhuriyeti temelli anlaşma neticesinde imzalanmıştır.[474]

4.3.2. Özbekistan[475]

Özbekistan'ın enerji güvenliği politikası, enerji kaynaklarına güvenilir bir şekilde erişimi amaçlayan çok yönlü bir yaklaşımdan oluşmaktadır. Özbekistan'da yaşanan enerji güvenliği sorunları arasında doğal gazın yoğunlaşması, petrol rezervlerindeki azalma, hidrokarbonların araştırılması ve üretiminde düşük seviyede teknoloji kullanımı, zayıf ve yetersiz enerji altyapısı gibi hususlar yer almaktadır.[476] Özbekistan'ın Türkmenistan kadar doğal gaz üretmesine rağmen bu ürünün ihracat zincirine katılamamasının sebebi, ülkenin kendi iç tüketiminde yaşanan enerji artışı ve Rus boru hattına alternatif bir yol bulunmamasıdır.[477]

Özbekistan, Çin ile yapmış olduğu bir anlaşma sonucu yıllık 10 milyar m³ doğal gazı Çin'e ihracat etmek durumundadır. Ülkenin iç talebinde yaşanan artış, Özbekistan'ın Çin'e olan doğal gaz sevkiyatını sekteye uğratmaktadır. Özbekistan'da yaşanan enerj krizi bu anlaşma ile birlikte daha da karmaşık bir hâle gelmiştir. Bu

---

[473] T.C. Resmi Gazete Bakanlar Kurulu Kararı, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21471.pdf, 15.11.2023.

[474] *Qazaqstan Respwblïkası Men Äzirbayjan Respwblïkası Arasındağı Qazaqstan Respwblïkasınan Kaspïy Teñizi Jäne Äzirbayjan Respwblïkasınıñ Awmağı Arqılı Munaydı Bakw - Tbïlïsï - Djeyxan Jüyesimen Xalıqaralıq Narıqtarğa Tasımaldawğa Qoldaw Körsetw Jäne Järdemdesw Jönindegi Şarttı Ratïfikacïyalaw Twralı,* Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000035_, 15.11.2023.

[475] Bu bölümde Özbekistan'ın enerji anlaşmalarına ulaşılamadığı için ülkenin enerji anlaşmaları ayrı bir bölümde incelenememiştir.

[476] Neftegaz, *a.g.m.,* s.1.

[477] Güçlü Köse, *a.g.m.,*s.265.

nedenle 2023 yılının ilk aylarında Çin'e doğal gaz ihracatına bir süre ara veren Özbekistan, Nisan ayında tekrar doğal gaz sevkiyatına başlamıştır. Özbekistan, önceki aylardaki doğal gaz açığını kapatmak için doğal gaz arzını Nisan ayında 40,47 milyon dolardan Haziran ayında 85,27 milyon dolara artırmıştır. Yapılan bu çalışmalara rağmen UzTransGaz enerji şirketinin Başkanı Behzot Narmatov, ülkenin artan iç talebi nedeniyle 2025-2026 yılına kadar Çin'e olan doğal gaz ihracatını sonladırabileceklerini dile getirmiştir. Her ne kadar henüz bu durum netlik kazanmamış olsa da hiç şüphesiz böyle bir kararın alınması, ekonomik kaybın yanı sıra Çin ile olan ilişkilerin gerilmesine ve en önemlisi Özbekistan'ın enerji ihracatçısı kimliğine zarar verecektir. Özbekistan 2023 yılının Ekim ayından itibaren Rus doğal gazını Kazakistan üzerinden tedarik edebilmek için anlaşma imzalamıştır. Özbekistan artan iç talep nedeniyle doğal gaz sıkıntısı yaşamaktadır. Bu nedenle doğal gaz ihracatını durdurma karar almıştır. Uzmanlar, Özbekistan'ın Rusya'dan 6 milyar m³ doğal gaz ithal edildiği takdirde söz konusu enerji krizinin çözüleceğini öngörmektedirler.[478]

Şekil 16: Özbekistan'ın Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

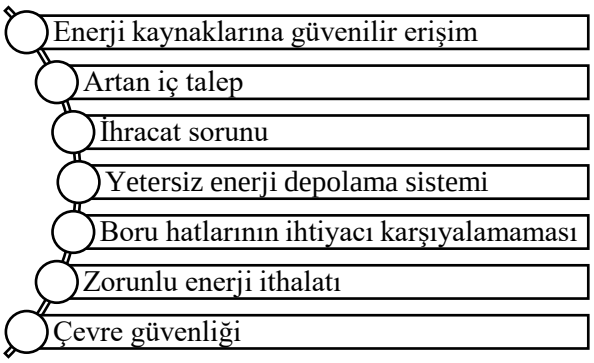

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 16'da Özbekistan'ın enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre enerji kaynaklarına güvenilir erişim, artan iç talep, ihracat sorunu, yetersiz enerji depolama sistemi, boru hatlarının ihtiyacı karşılayamaması, zorunlu enerji ithaları ve çevre güvenli üzerine Özbekistan'ın enerji politikası şekillenmektedir.

[478] Meray Özat, *"Central Asia's Escalating Energy Crisis and Its Geopolitical Implications",* s.1

Özbekistan'ın enerji arzında ve ithalarında doğal gaz ön plana çıkmaktadır. Ne var ki Özbekistan'ın doğal gaz rezervlerinin 20 yıl içerisinde tükeneceği öngörülmektedir. Bunun üzerine Özbekistan 2025 yılına kadar doğal gaz ihracatını durdurarak mevcut doğal gazı petrol üretimini ülke içi ihtiyaçları karşılamaya matuf kullanmaktadır. 2030 yılına kadar doğal gaz talebinin % 30 oranında bir atışla 65 milyar m³ e yükseleceği düşünülmektedir. Özbekistan artan iç talebi karşılamak ve doğal gaz üretimini devam ettirebilmek için yeni petrol ve doğal gaz sahalarının geliştirilmesine büyük bir önem atfetmektedir. Yabancı yatırımcıları çekmek için ise yasal teşvikleri kabul etmiştir. Yatırımcıları cezbetmek amacıyla çok düşük olan doğal gaz fiyatlarını kademeli olarak artırmayı ve maliyetleri karşılayacak seviyeye getirmeyi planlamaktadır. Doğal gaz tarifesi reformu, doğal gazın daha verimli kullanımının yanı sıra elektrik üretimi için alternatif enerji kaynakları olan güneş ve rüzgâr enerjisinin geliştirilmesini teşvik etmektedir.[479]

Enerji sektörüne yönelik yatırım politikası, enerji sektörünü çeşitlendirmenin yanı sıra doğal gaz ve petrol kaynaklarının derinlemesine işlenmesini sağlamak amacıyla yabancı yatırımları *"know-how"* teknolojileriyle çekmeye çalışmaktır. Özbekistan Hükümeti, 2020 yılında gazdan sıvıya yakıt üretimine yönelik tesisin devreye alınmasını planlanmaktadır. Yılda 3,6 milyar m³ doğal gazın işleneceği projede, Avrupa'nın *"Euro-5"* standartının gerekliliklerini karşılayan 1,5 milyon ton yüksek kaliteli gazdan sıvıya yakıt üretilmektedir. Buhara Petrol Rafinerisi'nin de Avrupa standartlarına uygun yüksek kaliteli petrol ürünlerinin üretimini sağlayacak bir proje tasarlanılmaktadır. Shurtan Gaz Kompleksi'nin de üretimini artırmak adına bir yatırım projesi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu projenin tamamlasıyla birlikte polimer üretim tesisinin kapasitesi dört katına çıkarak 500.000 tona yükselecektir.[480] Bu proje ile Özbekistan'nın petrokimya sanayinin gelişmesi için birçok yeni projeye de kapı aralayacağı düşünülmektedir.

Enerji ağırlıklı bir ekonomiye ve çoğunluğu doğal gazdan oluşan yüksek hidrokarbon rezervlerine sahip olmasına rağmen Özbekistan, büyük oranlarda doğal

---

[479] *Energy Policy Review Uzbekistan 2022*, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/uzbekistan-2022, 15.12.2023.

[480] *Oil and Gas Sector*, Ministry of Energy of The Republic of Uzbekistan, https://minenergy.uz/en/lists/view/29, 15.12.2023.

gaz ihracat edecek yeterli boru hattına sahip değildir. Sovyetler Birliği'nden kalan enerji altyapısının günden güne yaşlanması, ülkenin hidrokarbon üretimini, dağıtımını ve ihracatını ağırlaştırmaktadır.[481] 2019 yılından bu yana enerji sektörünü güçlendirmek için büyük ölçekli reformlar uygulayan Özbekistan, altyapının modernizasyonu ve genişletilmesi ile daha verimli enerji tedariği ve kullanımına yönelik ihtiyaçların karşılanması için çalışmaktadır.[482] Enerji sektörünün gelişimi için yeni yatımcıları çekmek isteyen Özbekistan'ın boru hatları inşasına yönelmesi bu yönden çok doğru bir adım olacaktır.

Türkmenistan'dan sonra bölgedeki doğal gaz konusunda önemli bir yere sahip olan Özbekistan'ın zaman zaman sahip olduğu doğal gazı, bir güç aracı olarak kullandığı ortadadır. Özbekistan'ın merhum cumhurbaşkanı İslam Kerimov, borçlarını genellikle zamanında ödeyemeyen komşuları Kırgızistan ve Tacikistan'a diplomatik baskı uygulamak için doğalgaz tedarikini düzenli olarak bir araç olarak kullanmıştır. Özbekistan, 2012 yılında Tacikistan'a, 2014 yılında ise Kırgızistan'a doğal gaz arzını kesmiştir.[483] Özbekistan'ın zaman zaman doğal gaz ihracatını durdurması, ithalatçı ülke tarafından iki farklı şekilde karşılanabilir. Birincisi söz konusu ülke, diplomasi ve ekonomik ilişkiler yoluyla yeni bir tedarikçi bulabilir ikincisi ise askeri gücün devreye gireceği ayrı bir senaryo ile ihracatçı ülkeyi yeniden doğal gaz satışına ikna etmeye çalışabilir. Özbekistan'ın doğal gaz ihracatının son yıllarda tamamen durduğunu belirten Hududgaz Fergana Müdür Danışmanı Gülbahor Sultanova, herşeyin iç piyasaya yöneldiğini, doğal gazın büyük bir kısmının ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi olan Fergana'ya 8,9 milyon m³, Andican'a 5,1 milyon m³ ve Namangan'a 8,8 milyon m³ doğal gaz verildiğini ve ithal doğal gaz oranının bir önceki yıla göre %76-77 oranında arttığını açıklamıştır.[484]

Özbekistan, dış politika öncelikleri nedeniyle, ülkenin iç işlerine olası müdahalelerden kaçınmak için, ABD ve Avrupa'dan enerji şirketlerini dâhil etmeme

[481] John C. K. Daly, *a.g.m.,* s.7-10.
[482] Internatioal Energy Agency, *Energy Policy Review Uzbekistan 2022,* s.3.
[483] "Kyrgyzstan: Revamped Transnational Gas Pipeline Unveiled", *Eurasianet,* 30 August 2017, https://eurasianet.org/kyrgyzstan-revamped-transnational-gas-pipeline-unveiled, 20.12.2023.
[484] Elmurod Ermatov, *a.g.m.,* s.1.

stratejisini seçmiştir. Aynı zamanda, ülkeye ilgi, her şeyden önce Orta Asya bölgesiyle komşu olan ve burada jeopolitik (Rusya) ve jeoekonomik (Çin) çıkarları olan ülkeler tarafından gösterilmiştir. Bu nedenle, devlete ait Rus Gazprom Şirketi ve Çin CNPC'nin bölgeye olan ilgisi tesadüfi olmayıp her iki ülke de dış politika çıkarlarını gerçekleştirmek için ekonomik araçlar kullanmaktadır. Aynı zamanda, Rusya ve Çin, Özbekistan'dan doğal gaz ithalat etmektedir. Bu ülke ve komşularının açık denizlere erişimi olmadığı için Özbekistan için bu büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, Özbekistan'dan dünya pazarlarına doğal gaz ihraç etme olasılığı oldukça sınırlıdır. Ülkenin coğrafi yakınlığında bulunan ana tüketiciler, Çin ve Rusya'dır. Ayrıca, doğal gaz ihracatı için gerekli altyapı mevcuttur. Örneğin, Sovyet döneminde inşa edilen Orta-Orta Asya gaz boru hattı, Rusya'ya gaz ihraç etmek için kullanılmaktadır. Çin'e ihracat için ise Çin tarafından başlatılan, Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin'den oluşan yeni bir boru hattı kurularak Orta Asya ülkelerinden Çin'e doğal gaz ithal etmek amaçlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Özbekistan, Azerbaycan ve Kazakistan'da olduğu gibi, yabancı enerji şirketlerini dâhil etmeden kendi başına petrol ve doğal gaz üretmeye devam etmiştir. O zamanlar, mevcut yatakların işletilmesine devam etmek için ülkenin büyük yatırımlara ve modern teknolojilere ihtiyaç duyulmuyordu. Bu nedenle, Özbekistan bağımsızlıktan sonraki ilk yıllarda petrol ve doğal gaz üretimini sürdürebilmiştir. Özbekistan, sektördeki ana varlıkların özelleştirildiği Rusya'da olduğu gibi, enerji sektöründe özelleştirmeye gitmemeye karar vermiştir. Bu nedenle Özbekistan'da petrol ve doğal gazın tüm üretimi, yeni yatakların keşfi, enerji kaynaklarının taşınması ve depolanması devlet tarafından yapılmaktadır. Özbekistan'ın o dönemki enerji sektöründeki ana stratejisi, ülkenin enerji bağımsızlığını sağlamaktı. Bu stratejinin temelinde ise her türlü enerji kaynağını eksiksiz bir şekilde sağlamak yatmaktadır.[485]

19 Haziran 2023 tarihinde Özbekistan Rusya ile, Ekim ayından itibaren Rus doğal gazını Kazakistan toprakları üzerinden taşıyacak anlaşmayı imzalamışlardır. Söz konusu anlaşma çervesinde Orta Asya Merkezi Doğal Gaz Boru Hattı ile günlük 9 milyon m³, toplamda 2,8 milyar m³ doğal gaz satın alacaktır. Anlaşmanın bir kısmı

[485] Rovshan Ibrahimov, *a.g.e.,* s. 286.

2023 yılının Mayıs ayında QazaqGas ve Gasprom arasında imzalanan bir anlaşmaya yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, Rusya'nın, Orta Asya pazarındaki nüfuzunu artırması için önemli bir fırsattır. 15-16 Eylül 2022 tarihinde Özbekistan'ın Semerkant şehrinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyovev ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi arasında 17 mutabakat zabtı ve bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır.[486] Enerji politikalarında yeşil enerjiye de yer veren Özbekistan Hükümeti, Özbekistan Enerji Bakanlığı aracılığıyla 9 milyar dolarlık enerji anlaşması imzalamıştır. Son 5 yıl içerinde 7 bin 47 megavat kapasiteli rüzgâr ve güneş santrallerinin inşaasına yönelik uluslararası enerji firmalarıyla 21 anlaşma ve ülkenin ihtiyaçları için üretilen elektiriğin taşınması için 5 sözleşme imzalanmıştır.[487]

4.3.3. Türkmenistan

2006 yılında Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın vefatı ile birlikte yıllardır uygulanan tecrit politikası yerini açılım politikasına bırakmıştır. Bu açılım politikası, enerji sektörünü de olumlu etkilemiştir. Türkmenistan'ın enerji politikası küresel enerji güvenliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Orta Asya'nın doğal gaz rezervi bakımından en zengin ülkesi olan Türkmenistan'ın enerji politikasında hiç şüphesiz petrol ve doğal gaz önemli bir rol oynamaktadır. Türkmenistan Hükümeti'nin özellikle doğal gaz sektörünü geliştirmek ve doğal gaz ihracatını artırmak için çeşitli politikalar izlediği görülmektedir.[488]

Türkmenistan'ın hidrokarbon kaynaklarının 20 milyardan fazla petrol, 50 milyardan fazla doğal gaz olmak üzere 71 milyar tonun üzerinde üzerinde hidrokarbon kaynağına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Türkmenistan, Rusya, İran

---

[486] "Iran, Uzbekistan Sign 17 Cooperation Agreements", *Caspian News*, 17 September 2022, https://caspiannews.com/news-detail/iran-uzbekistan-sign-17-cooperation-agreements-2022-9-16-0/, 15.11.2023.

[487] "Uzbekistan Signed More Than 20 Agreements On Green Energy in 4-5 Years, *Kun Uz*, 29 September 2023, https://kun.uz/en/news/2023/09/29/uzbekistan-signed-more-than-20-agreements-on-green-energy-in-4-5-years, 14.12.2023.

[488] Merdan Velhanov, "Doğal Gaz Denkleminin Kilit Ülkesi Türkmenistan", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2023, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-denkleminin-kilit-ulkesi-turkmenistan/2971118#, 21.12.2023.

ve Katar'dan sonra dünyanın dördüncü en büyük kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine sahip ülkedir.[489]

Şekil 17: Türkmenistan'ın Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

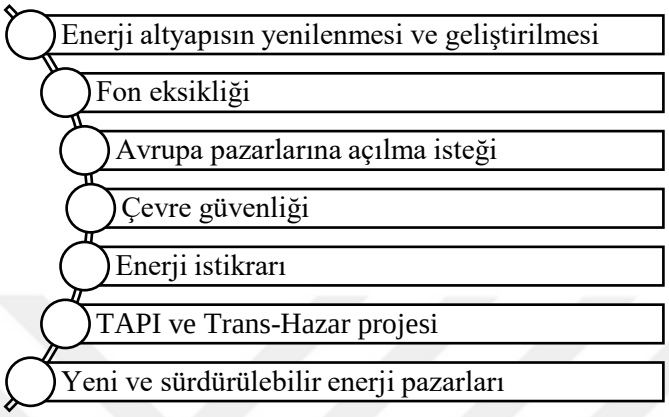

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 17'de Türkmenistan'ın enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre ülkenin enerji politikası enerji altyapısının yenilenmesi ve geliştirilmesi, fon eksikliği, Avrupa pazarlarına açılma isteği, çevre güvenliği, enerji istikrarı, TAPI ve Trans Hazar projesi ve yeni ve sürdürülebilir eneri pazarları bulma arayışı üzerine şekillenmektedir.

Türkmenistan, Orta Asya ile birlikte bugünün ve geleceğin enerji santrali olarak anılmaktadır. Dünya doğal gaz rezervleri sıralamasında 6. sırada yer alan Türkmenistan, dünya rezervelerinin % 4'ünü elinde bulundurmaktadır. Bu durum enerji ihraç etmek isteyen ve enerji güvenliğinin sağlanmasını isteyen AB, Çin ve Hindistan gibi küresel aktörlerin ilgisini çekmektedir. Bu ülkelerden sadece Çin, Türkmenistan enerji sektöründe başarılı olarak Çin-Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkmenistan'dan doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. TAPI ve Trans Hazar Boru Hattı ise, fon eksikliği ve birtakım siyasi anlaşmazlıklar yüzünden aktif hâle gelememiştir.[490]

[489] Energy Institute, *Turkmenistan's Energy Infrastructure*, *a.g.m,* s.1.
[490] Dimitris Symeonidis, "Achieving The Impossible? Exploring a New Energy Pathway Via a Turkmenistan-Iran-Iraq Potential Trilateral Cooperation", *Special Eurasia,* https://www.specialeurasia.com/2024/01/15/turkmenistan-iran-iraq-energy/, 16.05.2024.

Hidrokarbon kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülke olan Türkmenistan, petrol ve doğal gaz kaynaklarının araştırılmasına yönelik kapsamlı bir çalışma yürütmektedir. 2008 tarihli ve 208-III Sayılı Hidrokarbon Kaynakları Kanunu'na göre Hazar Denizi'nin Türkmenistan kıyıları da dâhil olmak üzere Türkmenistan topraklarında hidrokarbon aranması, üretimi ve dönüştürülmesine yönelik kararlar alınmıştır. Kanunda, Türkmenistan'ın ekonomik büyümesinin desteklenmesi için doğal gaz ve petrol altyapısının geliştirilmesinin zorunlu olduğu kabul edilmektedir. Temel amacı, çevrenin korunması olan bu yasayla aynı zamanda ulusal hidrokarbon kaynaklarının sürdürülebilir şekilde kullanımının sağlanması beklenmektedir.[491]

Türkmenistan'ın enerji güvenliği politikalarının başında enerji kaynaklarının ve enerji ihracatının çeşitlendirilmesi yer almaktadır. Türkmenistan'ın enerji güvenliği politikasında TAPI ve Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı olmak üzere iki nakil hattının ön plana çıktığı görülmektedir. Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkmenistan doğal gaz ihracat rotalarını genişletme fırsatı bulmuştur. 2022 yılının verilerine göre Türkmenistan'ın ihracat gelirlerinin %90 hidrokarbon kaynaklarından oluşmaktadır. Bu da Türkmenistan'ın ekonomisinde enerji kaynaklarının ne denli büyük bir paya sahip olduğunun göstergesidir.[492]

Türkmenistan doğal gaz ihracatının çoğunu Çin'e yönlendirmiştir. Ukrayna'da devam eden çatışmalar ve Avrupa ülkelerinin Rus gazına olan bağımlılıklarını azaltma arzusu, Türkmenistan'ın doğal gaz ihracat destinasyonlarını çeşitlendirmesine imkân sağlamaktadır.[493] Türkmenistan'ın en büyük müşterisi Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Türkmenistan, Orta Asya doğal gaz boru hattı sisteminin A, B ve C aracılığıyla Çin'e yılda 30 milyar m³ doğal gaz ihraç etmektedir. Boru hattının dördüncü aşaması olan dördüncü D hattının tamamlanmasıyla ihraç edilen gaz 65 milyar m³'e yükselecektir. Çin'in yanı sıra Azerbaycan, İran, Rusya ve Özbekistan'a

---

[491] "Ministeerstvo Adalat Turkmenistana Ab Uglevodorodnıh Resursaks, Law No. 208-III of 2008 on Hydrocarbon Resources (2020 Ed.)" Asia Pacific Energy, (asiapacificenergy.org), 16.05.2024.
[492] *Economic Trends and Prospects in Developing Asia: Caucasus and Central Asia, Turkmenistan,* Asia Development Bank, tkm-ado-april-2023.pdf (adb.org), 16.05.2024.
[493] Daniel Onyango, *a.g.m.,* s.1.

da gaz ihraç eden Türkmenistan, Irak'a yılda 9 milyar m³ doğal gaz ihraç etmek için bir anlaşma imzalamıştır.[494]

Türkmenistan sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen boru hatları aracılığıyla Rusya başta olmak üzere İran ve Çin'e ihraç etmektedir. 1991 yılından itibaren Türkmen doğal gazının önemli bir alıcısı olan Rusya, düşük maliyetle temin ettiği Türkmen gazını Avrupa'ya ihraç etmektedir. İki ülke arasındaki doğal gaz sevkiyatı, 2003 yılında ilk aşamada 5 milyar m³'ten 70-80 milyar m³'e kadar doğal gaz sevkiyatını öngören 25 yıllık bir enerji anlaşmasıyla pekiştirilmiştir. Ne var ki 2009 yılında Türkmen gazını Rusya'ya taşıyan doğal gaz boru hattındaki patlama, Rusya-Ukrayna doğal gaz anlaşmazlığı ve Batı Avrupa ülkelerine doğal gaz arzının azalması gibi nedenlerden dolayı Rusya, doğal gaz ithalatını durdurma kararı almıştır. 2010 yılında yeniden başlayan doğal gaz ithalatı, fiyat anlaşmazlığından dolayı 2016 yılında 0 seviyesine düşmüştür. 2019 yılında Türkmenistan ve Rusya arasındaki doğal gaz ticaretinin yeniden başlamasına karar verilmiş ve ilerleyen yıllarda doğal gaz akışı artarak devam etmiştir. Türkmenistan'ın Rusya'ya doğal gaz ihracatı, yılda 45 milyar m³ kapasiteli Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı üzerinden yapılmaktadır.[495]

Türkmenistan'ın doğal gaz ihraç ettiği ülkelerden biri de İran'dır. İran'a olan doğal gaz nakli, 1997 yılında inşa edilen yıllık 8 milyar m³ kapasiteli Körpece-Kurtkuyu doğal gaz boru hattı ile başlamıştır. Söz konusu doğal gaz ticaterine 2010 yılında inşa edilen 12,5 milyar m³ kapasiteli Devletabad-Serah-Hangeran doğal gaz boru hattının da eklenmesiyle Türkmenistan-İran gaz ticaretinde bir artış meydana gelmiştir. Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının Çin'e uzanan iki kolu Türkmenistan'dan, diğer kolları ise Kazakistan ve Özbekistan'dan topraklarında geçmektedir. Yıllık 55 milyar m³ doğal gaz kapasitesine sahip olan boru hattının Türkmenistan'da bulunan iki kolunun kapasitesi 40 milyar m³ olarak açıklanmıştır. Bu doğal gaz boru hattına 25 m³ kapasiteli bir kol daha eklenerek boru hattındaki

[494] Energy Institute, *Turkmenistan's Energy Infrastructure, a.g.m.,* s.1.
[495] Zhuldyz Kanapiyanova, Türkmen Gazını Avrupa Pazarına Ulaştırmak: Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Merkezi, .https://www.eurasian-research..org/wp-content/uploads/2021/10/Haftalik-e-bulten-04.10.2021-10.10.2021-No-323.pdf,. 18.10.2024.

kapasitenin artırılması beklenmektedir. Pekin'in Çin istikametinde inşa edilen bir doğal gaz boru hattı için Türkmenistan'a verdiği 4 milyar dolarlık kredinin geri ödenmesi nedeniyle Türkmen gazını düşük fiyattan alması, İran'ın doğal gaz borcundan dolayı 2017 yılında Türkmenistan'ın İran'a olan doğal gaz transferini durdurması ve Rusya'nın uzun yıllar Türkmen gazını düşük fiyattan almasının yanı sıra iki ülke arasındaki doğal gaz ticaretinin dönem dönem aksaması, Türkmenistan'ın doğal gaz sektörünün tam potansiyelini ortaya koyamadığının ve ülke bütçesine istenen katkıyı sağlayamadığının bir göstergesidir.[496]

Türkmenistan, doğal gaz rezervlerinde küresel olarak 4. sırada yer almaktadır ve enerji politikasını Batı'ya doğru yeniden düzenleme niyetini belirtmiştir. Türkmenistan, 24-25 Nisan 2024 tarihlerinde enerji sektörüne yatırım çekmek için Paris'te Türkmen Enerji Yatırım Forumu'nu (TEIF 2024) düzenlemiştir. Etkinliğe iki büyük Avrupa devi, İngiltere'nin BP'si ve İtalya'nın ENI'si katılmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan, yatırımı artırmak ve enerji iş birliğini geliştirmek için bir dizi etkinlik düzenlemeye hazırlanmaktadır. 10-11 Eylül 2024 tarihlerinde düzenlenen Türkmenistan Yatırım Forumu (TIF 2024), büyük yabancı yatırımcılar, uluslararası mali kuruluşlar ve Türkmen pazarına girmek isteyen şirketlerden liderlerin katılımı için bir platform sağlamıştır. 2024 yılında Türkmen ve yabancı şirketler arasında 18 anlaşma ve mutabakat zaptı imzalanmıştır. Petrol ve gaz sektörlerindeki lider şirketler, Türkmenistan'ın JSC Türkmengaz, Özbekistan'ın JSC Uzbekneftegas ve Rusya'nın PJSC Gazprom ve Lukoil gibi çeşitli ülkelerden gelmektedir. Çin'in enerji sektörü Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ve Sinopec Oileld Service Corporation tarafından, ABD ise Halliburton Şirketi tarafından temsil edilmektedir. Avrupalı şirketlerin Türkmen doğal gaz pazarına girmesi her iki taraf için de potansiyel faydalar sunarken, Türkmen gazını AB tedarik zincirlerine etkili bir şekilde entegre etmek için siyasi çabalar ve stratejik eylemler de gerektirmektedir. 2024 yılının Nisan ayında Türkmenistan, doğal gaz tedarik rotalarını çeşitlendirme, metan azaltımı, yenilenebilir enerji geliştirme ve enerji verimliliği konularını görüşmek üzere Brüksel'e bir enerji heyeti göndermiştir. Bu

[496] Zhuldyz Kanapiyanova, *Türkmen Gazını Avrupa Pazarına Ulaştırmak: Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı,* s.1.

misyon, AB'nin Orta Asya Özel Temsilcisi Terhi Hakala'nın 12-16 Mayıs 2024 tarihleri arasında enerji ve ulaştırma sektörlerinde potansiyel işbirliklerini keşfetmek için Aşgabat'a yaptığı ziyaretle devam etmiştir. Yaşanan bu son gelişmeler, Avrupa'ya ulaşımı kolaylaştırmak için ciddi bir çaba sarfedildiğini göstermektedir. 13 Mayıs 2024 tarihinde ise İstanbul'da Azerbaycan ve Türkiye, Türkmen doğal gazının Türkiye'ye geçişini kolaylaştırmak için bir anlaşma imzalamıştır. 1 Mart 2024 tarihinde Antalya'da imzalanan ve Türkmenistan'dan Türkiye'ye ve ardından Avrupa'ya doğal gaz taşınmasını amaçlayan bir Türk-Türkmen Mutabakat Muhtırası'nın ardından gelmiştir. Bu anlaşma, muhtemelen Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Güney Gaz Koridoru sistemini kullanarak doğal gazı Avrupa'ya taşıyacaktır. 4 Haziran'da Türkiye'nin Botaş Petrol Boru Hattı ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), doğal gazın Türkmenistan'dan Azerbaycan'a ve ardından Türkiye üzerinden diğer Avrupa varış noktalarına teslimatını ortaklaşa kolaylaştırmak için bir anlaşma imzalamıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın Türkmenistan'ı önemli bir uzun vadeli enerji ortağı olarak gördüğünü gözler önüne sermektedir. Türkmenistan, Trans-Hazar Boru Hattı üzerinden Avrupa'ya 32 milyar m³'e kadar doğal gaz ihraç etmeyi hedeflemiştir. Ne var ki Türkmenbaşı'nda yer alan Hazar ihracat terminalini büyük Avrupa ithalat terminallerine bağlamak için gerekli altyapının inşası 30 milyar ABD dolarına kadar mal olabilmektedir. Görüldüğü üzere enerji sektöründe bu zorluklar ekonomik, teknik değil ve jeopolitiktir. Rusya ve İran, hassas bir yapıda olan Hazar ekosistemine olası zarar gibi çevresel endişeleri öne sürerek projeyi yıllardır engellemektedir. Bu nedenle, mevcut tartışmalar yeni sistemler inşa etmekten ziyade mevcut altyapıları kullanmaya odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Türkmenistan Mahtumkulu'dan yılda yaklaşık 5 milyar m³ doğal gaz tedarik edebilmektedir.[497]

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol olmak üzere enerji politikası, ekonomik büyümeyi desteklemek için

[497] Luca Urciuolo, "Energy Opportunities in the Greater Caspian Region: Unlocking Strategic Gains for Europe", *European Institute For Asian Studies*, https://eias.org/wp-content/uploads/2024/10/Policy-Brief-Energy-Opportunities-in-the-Greater-Caspian-Sea-Unlocking-Strategic-Gains-for-European-Oil-and-Gas-Giants.pdf, 26.11.2024, s.3.

sürdürülebilir kaynak kullanımı, çevrenin korunması, yeni boru hattı projeleri ve enerji altyapısının geliştirilmesini sağlamak olarak özetlenebilmektedir.

a) Türkmenistan'ın İmzaladığı Enerji Anlaşmaları

Türkmenistan, 1997 yılından günümüze kadar olan süreçte İran'da doğal gaz ihraç etmeye devam etmektedir. İki ülkenin sınırının bulunmasının yanı sıra etno-kültürel faktörler, Orta Asya ülkelerinden özellikle Türkmenistan'ın İran ile yakın ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır. Ne var ki 2005 yılında Muhammed Ahmedinejad döneminde Türkmenistan ve İran arasında birtakım enerji sorunları patlak vermiştir. İran'ın Türkmenistan'a olan borcunu zamanında ödememesi üzere doğal gaz fiyatlarında artışa giden Türkmenistan, 2007, 2013 ve 2017 yılları olmak üzere kış aylarında İran'a doğal gaz naklini kesmiştir. İki ülke arasındaki bu doğal gaz anlaşmazlığı, Hasan Ruhani döneminde zirveye ulaşmıştır. İbrahim Ruhani döneminde gerilen ilişkilerin yumuşaya başlaması, enerji ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiş, 27 Kasım 2021 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde Türkmenistan, İran ve Azerbaycan arasında üçlü doğal gaz takas anlaşması imzalanmıştır.[498]

2008 yılında Türkmenistan ile Avrupa Birliği arasında karşılıklı anlayış ve enerji işbirliğini öngören Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ikili ilişkilerin temel yönlerini, ticaret ve ekonomi, AB-Orta Asya Stratejisi'nin uygulanmasının yanı sıra siyasi ve ekonomik gelişmeler oluşturmaktadır.[499] 2011 yılında Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Gurbaguli Berdimuhammedov ile dönemin Avrupa Komisyonu başkanı Jose Manuel Barroso'nun başlattığı Trans-Hazar doğal gaz boru hattı projesine yönelik görüşmelerin devam ettiği bilinmektedir.[500] Türkmenistan ve Avrupa Birliği arasındaki son toplantı, 19-21 Haziran 2023

[498] Vali Kaleji, "New Gas Cooperation Between Iran and Turkmenistan: Prospects and Limititations, New Gas Cooperation Between Iran And Turkmenistan: Prospects And Limitations" , *Eurasia Review*, 4 January 2022, https://www.eurasiareview.com/04012022-new-gas-cooperation-between-iran-and-turkmenistan-prospects-and-limitations-analysis/, 16.05.2024.
[499] *The European Union and Turkmenistan*, Delegation of The European Union to Turkmenistan, https://www.eeas.europa.eu/turkmenistan/european-union-and-turkmenistan_en?s=231, 21.12.2023.
[500] Merdan Velhanov, *a.g.m.,* s.1.

tarihinde gerçekleştirilmiştir.[501] Türkmenistan'ın yakın enerji ilişkisi içinde olduğu ülkelerden biri de hiç şüphesiz Rusya'dır. 1991 yılından itibaren karşılıklı enerji protokolleri ve anlaşmalarının imzalanması Rusya'yı, Türkmenistan için iyi bir müşteri olarak görmesine neden olmuştur. 2019 yılında Rusya ile 5,5 milyar m³'lük bir doğal gaz transferi anlaşmasına imza atan Türkmenistan, 2021 yılında İran üzerinden Azerbaycan'a yıllık 2 milyar m³ doğal gaz satışı için anlaşma imzalamıştır.[502]

4.4. Bölgedeki Enerji İlişkileri Bağlamında Dış Güçlerin Bölge Politikaları

Bağımsızlığın ilk gününden bu yana Orta Asya toprakları, sahip olduğu zengin enerji kaynakları sebebiyle dış güçler için adeta bir cazibe merkezi hâline gelmiştir. Günümüzde Orta Asya topraklarının, Rusya başta olmak üzere ABD, AB, İngiltere ve Çin'in yanı sıra Hindistan ve Pakistan'ın da içinde bulunduğu çok aktörlü bir bölge olduğu su götürmez bir gerçektir.[503] Dünya gündemini, bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgazı en çok kimin tüketeceği, fiyatların ne olacağı başka bir deyişle bu kaynakları kimin kontrol edeceği sorusu meşgul etmektedir. Bölge üyesi olmamakla birlikte küresel başoyuncular olma iddiasını sürdürmek isteyen ABD, AB, Çin ile bölgenin enerji kaynakları açısından zengin olan Rusya ve İran başta olmak üzere, Ortadoğu ile Hazar bölgesi ülkeleri arasında güç ve iktidar oyunu oynanmaktadır. Bu güç ve iktidar oyunu, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi ile İran'ın nükleer bir tehdit olduğu ve dünyadan tecrit edilmesi gerektiği yönündeki çabalarda açıkça görülmektedir.[504]

Çin ve Avrupa'nın hidrokarbon kaynaklarını, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan ithal etmesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi adına

---

[501] Delegation of The European Union to Turkmenistan, *The European Union and Turkmenistan*, s.1.
[502] Merdan Velhanov, *a.g.m.,* s.1.
[503] Rusif Huseynov, Gulkhanim Mammadova, "Azerbaijan's Pivot to Central Asia", *Royal United Services Institute*, 8 April 2024, https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/azerbaijans-pivot-central-asia18.04.2024.
[504] Barnett R. Rubin, Sara Batmanglich, "The U.S. and Iran in Afghanistan: Policy Gone Awry", *MIT Center For International Studies*, https://cis.mit.edu/sites/default/files/documents/rubin1008Audit.pdf, 12.12.2024.

kaçırılmaz bir fırsattır.[505] 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi üzerine Rus saldırganlığının Batı'nın birtakım yaptırımlarıyla karşılanması, Orta Asya'da geçen Orta Koridor'un[506] gelişmesine zemin hazırlamıştır.[507] 21.yüzyılın jeopolitik arenasında öne çıkan Orta Asya bölgesi, Batı'nın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Uzun zamandır Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü, Çin'in ise ekonomik anlamda günden güne daha güçlü bir hâle geldiği bu bölge, 5 (Orta Asya ülkeleri) +1 zirveleriyle adından söz ettirmektedir. 2023 yılının Eylül ayında ABD, Ekim ayında ise Almanya 5+1 zirvelerini organize etmiştir. İtalya ve İngiltere'nin de ev sahipliğini üstelendikleri zirveler yapması beklenmektedir. 5+1 zirvelerinin yanı sıra bazı AB ülkelerinin cumhurbaşkanlığı nezdinde Orta Asya ziyaretleri dikkat çekmektedir.[508]

Tablo 18: AB Ülkelerinin Orta Asya Ziyaretleri

Tarih	Ülkeler	Cumhurbaşkanları
06.2023	Almanya	Frank-Walter Steinmeier
11.2023	Fransa	Emmanuel Macron
11.2023	İtalya	Sergio Mattarella

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Rusif Huseynov, Gulkhanim Mammadova, "Azerbaijan's Pivot to Central Asia", *Royal United Services Institute*, 8 April 2024, https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/azerbaijans-pivot-central-asia18.04.2024.)

Tabloda AB ülkelerinin 2023 yılında Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu geziler yer almaktadır. Buna göre Haziran ayında Almanya Cumhurbaşkanı Frank-

[505] Stanislav Jukov, Oksana Reznikova, "Tsentralnaya Aziya I Azerbaydjan: Dolgosroçni Energetiçeski Strategi", *Geoekonomika Kavkas & Globalizatsiya*, 6, 2 ,2012, https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnaya-aziya-i-azerbaydzhan-dolgosrochnye-energeticheskie-strategii/viewer, 14.05.2024.

[506] Orta Koridor, tarihi İpek Yolu projesinin canlandırılması adına hayata geçirilen projelerden biridir. Türkiye'den başlayarak demiryolu ve karayolu üzerinden sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne oradan da Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ya da bir diğer hat olan Kazakistan güzergâhı üzerinden Çin Halk Cumhuriyeti'ne ulaşmaktadır. Söz konusu proje, Avrupa ve Asya arasındaki ticaret yollarından biri olan Kuzey Koridor'a nazaran daha hızlı daha ekonomik, daha kısa (2.000 km²), daha elverişli (özellikle iklim açısından), deniz yoluna kıyasla 15 gün daha erken varış imkânı sağlamaktadır. (*Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası,* Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa, 05.04.2024.)

[507] "V Tsentral'noy Azii Ocherednaya «Bol'shaya İgra», No Po Novym Pravilam", *Russian Eurasia Net*, https_russian.eurasianet.org/?url=https%3A%2F%2Frussian.eurasianet.org, 05.04.2024.

[508] Rusif Huseynov, Gulkhanim Mammadova, *a.g.m.*, s.1.

Walter Steinmeier, Kasım ayında Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ve İtalya Cumhurbaşkanı Sergio Mattarella Orta Asya'yı ziyaret etmişlerdir.[509]

Talep Uygulamalı ve Araştırma Merkezi (Kazak Araştırma Enstitüsü) tarafından yayınlanan *"İş Diplomasisi Yoluyla Çoklu Vektörizm İçin Çabalamak: Orta Asya'ya Giden Yol"* başlıklı raporda Orta Asya toprakları, *"Daha önce süper güçler arasındaki çatışmada Büyük Oyunun sahnesi olan bölge, artık çatışmasızlık ve fırsatlar alanı olmaya çalışıyor."* şeklinde ifade edilmiştir. Rapora göre, 19. ve 21. Yüzyıllarda Orta Asya'da yaşanan küresel rekabet arasında günümüzde olası sonuçlar üzerinde dış güçlerden ziyade bölgesel devletlerin daha etkin olması gibi önemli bir fark bulunmaktadır. Orta Asya'da bölgede nüfuz sahibi olabilmenin yolu siyaset değil ekonomi tarafından belirlenmektedir.

Bu bölümde Rusya, İran, Çin, ABD, İngiltere, AB ve Türkiye'nin dış politikalarında enerjinin Orta Asya enerji kaynaklarının nasıl bir yer tuttuğu ele alınacaktır.

4.4.1. Rusya'nın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, Orta Asya bölgesindeki konumunu korumak için 8 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurmuştur. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık ülkeleri hariç tüm eski Sovyet ülkeleri söz konusu topluluğa üye olmuştur. Rusya, ilerleyen yıllarda bölgedeki ABD'nin varlığından endişe duymaya başlamış ve Orta Asya'daki ABD'nin gücünü dengelemek amacıyla 1996 yılında Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan Şanghay Beşlisi'ni kurmuş, 2001 yılında Özbekistan'ın da üye olması üzerine Şanghay Beşlisi'ni Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürmüştür. Ne var ki Özbekistan, 2012 yılında örgütten ayrılmıştır. Amerika'nın yanı sıra Çin'in de bölgede güçlü bir nüfuz etmesine karşı olan Rusya, Çin'in bu örgüt kapsamında Orta Asya topraklarındaki etkisini azaltmak için Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın üye olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü kurmuştur. 2000 yılında iktidara gelen Rusya'nın devlet başkanı Vladimir Putin

[509] Rusif Huseynov,Gulkhanim Mammadova, *a.g.m.,* s.1.

"yakın yurtdışı" politikasını ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun önemini vurgulamış, 2014 yılında ise Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurarak söz konusu politika anlayışını belirginleştirmiştir.[510]

Rusya'nın Orta Asya politikası, bölgenin jeopolitik konumu, ekonomik ve ticari fırsatlar, kültürel etki, riskler ve zorluklar çerçevesinde şekillenmektedir. Bulunduğu coğrafya itibarıyla Orta Asya toprakları, stratejik bir öneme sahiptir. Orta Asya'nın Rusya, Çin, İran ve Afganistan'a komşu olması, bölgedeki güvenliğin ve istikrarın sağlanmasıda Orta Asya kilit bir rol oynamaktadır. Diğer bir yandan Orta Asya, petrol ve doğal gaz başta olmak üzere uranyum vb. madenler bakımından oldukça zengin doğal kaynaklara ev sahipliği yapan bir bölgedir. Rusya, Orta Asya ülkeleri ile ticaret ve altyapı projelelerinde aktif bir şekilde işbirliği yapmaktadır.[511] Günümüzde Orta Asya topraklarında Rus dilinin ve Rus kültürünün hâlâ etkisini koruması ve Rus diasporasının varlığı, bölgedeki Rusya'nın nüfuzunu artırmaktadır.[512] Orta Asya, çatışmalar, ekonomik bağımlılık, terörizm ve uyuşturucu kaçakcılığı gibi birtakım güvenlik sorunlarıyla mücadele etmek zorunda olsa da Rusya için öncelik olmaya devam etmektedir. Rusya, kendisini Sovyetler Birliği'nin hamisi gördüğü için hâlâ bölgede etkin bir nufuz elde etmenin yollarını aramaktadır. Orta Asya'da yaşanan enerji krizlerinde Rusya'nın bölgeye yardım elini uzatması bunun bir göstergesidir. 2022 yılının Ocak ayında Kazakistan'da enerji krizi ile başlayan ve 240'tan fazla kişinin ölümüne ve yüzlerce kişinin işkenceye maruz kaldığı olaylar, Rusya'nın yardımıyla bertaraf edilmiştir.[513]

Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi Batı'yı ve Orta Asya'yı etkilediği kadar hiç şüphesiz Rusya'yı da derinden etkilemiştir. Batı tarafından benzeri görülmemiş bir izolasyon politikası ile karşılanan Rusya, alternatif enerji pazarlarına

---

[510] Zhuldyz Kanapiyanova, "The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework of The Geopoliticial Theory", *Eurasian Research Journal,* Volume 2, No 2, pp.55-68, July 2020, S.59-62.

[511] "V Centranoy Azii Oçerednaya "Balşaya İgra" No Po Novim Pravilam", *Russian Eurasia Net,* https://russian.eurasianet.org, 17.04.2024.

[512] Rauf Orijev, "Anglosaksı Postavili Zadaçu Vıdavit Ryuskii Yazık Iz Tzetralnoy Azii?", *Zerkalo,* https://zerkalo.az/anglosaksy-postavili-zadachu-vydavit-russkij-yazyk-iz-tsentralnoj-azii/, 30.04.2024.

[513] Albina Muratbekova, "Vneşniyaya Politika Tzentralnoy Azii V 2022 Godu: Abzor Sabıtii," *Eurasian Research,* https://www.eurasian-research.org/publication/central-asias-foreign-policy-in-2022-highlights/?lang=ru, 15.05.2024.

yönelmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın enerjiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Alexander Novak, Rusya'nın petrolünün yaklaşık % 40-% 50'sini Çin'e ve % 40'ını Hindistan'a ihraç edildiğini açıklamıştır. [514] Bunun yanı sıra Rusya, Ukrayna Savaşı'nı açıkça reddeden ve en yakın komşuları olan Orta Asya ülkeleri de dâhil olmak üzere tarafsız kalmayı tercih eden ülkelerle işbirliğini artırmıştır. Rusya'nın Orta Asya pazarına girmesinin ana nedenleri, daha az kâr elde edebilecek olmasına rağmen bölgenin Avrupa pazarına alternatif bir seçenek olması ve Rusya'nın enerji bağımlılığı üzerinden eski Sovyetler Birliği'ndeki siyasi etkisini güçlendirmektir. Rusya'nın enerji bağlamında Orta Asya'ya yönelmesi, bölgeye birtakım yararlar sağlamaktadır. Orta Asya enerji sisteminin Sovyetler Birliği döneminden kalma eski bir enerji altyapısına sahip olması bölgede enerji güvenliğini tehdit eden olaylardan biridir. Rusya'nın bölge ile olan işbirliği, Orta Asya ülkelerinin enerji altyapısının yeniden inşa edilemesine fırsat sunmaktadır. [515]

Şekil 18: Rusya'nın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

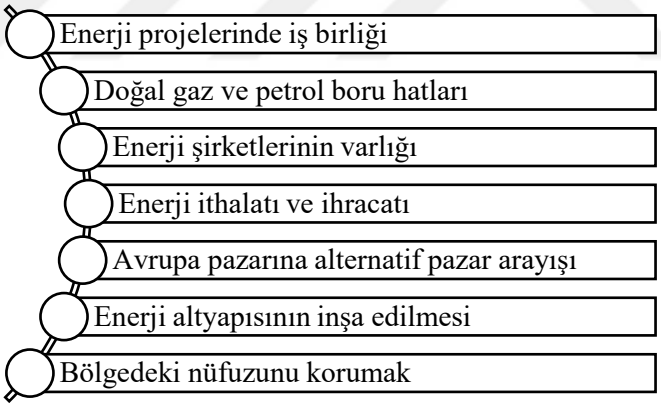

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 18'de Rusya'nın Orta Asya enerji politikası, Orta Asya ülkeleri arasında farklılık göstermektedir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın doğal gaz sektöründe transit ülke olan Rusya'ya ve doğal gaz sektöründeki yatırımlar için Rusya merkezli enerji şirketi olan Gazprom'a bağımlıdır. Petrolde ise beş bağımsız

[514] Saskia O'Donoghue, "Russia Claims Majority Of Oil Exports Redirected To Asia", *Euronews*, 27 December 2023, https://www.euronews.com/business/2023/12/27/russia-claims-majority-of-oil-exports-redirected-to-asia22.04.2024.

[515] Tatiana Mitrova, *"Russia's Expanding Energy Ties in Central Asia, Center on Global Energy Policy"*, *Center On Global Energy Policy*, 29 February 2024, https://www.energypolicy.columbia.edu/russias-expanding-energy-ties-in-central-asia, 21.04.2024.

Orta Asya ülkeleri içinden tek petrol ihraç eden Kazakistan'ın Rusya merkezli enerji şirketi Transneft'e bağımlı olması Rusya'nın bölge politikasını şekillendirmektedir.[516]

Avrupa pazarında ciddi bir kayıp yaşayan Rus şirketi Gazprom, Orta Asya bölgesi de dâhil olmak üzere doğal gaz ihraç edebileceği fırsatlar aramaya başlamıştır. 2022 yılının Sonbahar aylarından itibaren özellikle Kazakistan ve Özbekistan ile olan diplomatik ilişkilerine yoğunlaşarak, Gazprom'un Orta Asya'nın enerji nakil altyapısını sağlamak amacıyla bir doğal gaz birliği kurmayı teklif etmiştir. Kazakistan ve Özbekistan ise Çin ile olan enerji anlaşmaları gereği Çin'e doğal gaz ihraç ederken ülke içi doğal gaz talebini karşılamakta zorlanınca Rus doğal gazına ihtiyaç duymuştur. Gaz birliği projesi çerçevesinde Rusya, 2023 yılının Ekim ayında Özbekistan'a gaz ihraç etmeye başlamıştır. 2023 yılında imzalanan iki yıl süreyle geçerli olan anlaşmaya göre Rusya, yılda 2,8 milyar m³ doğal gaz ihraç edecektir. Doğal gaz nakli bir zamanlar Orta Asya doğal gazını Rusya topraklarına taşıyan Orta-Asya Merkez boru hattının ters yönde çevrilmesi, yani Rus doğal gazının Orta Asya topraklarına taşınmasıyla sağlanmaktadır.[517]

Rusya, Orta Asya'nın enerji sektöründen mümkün olan en yüksek seviyede fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ilişkilerinin karşılılı çıkar doğultusunda her iki tarafa da kazanç sağladığını bir başka deyişle söz konusu durumun *"win-win (kazan-kazan)"* modeline uyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 19: Rusya ve Orta Asya Ülkeleri (Türkmenistan-Kazakistan) Arasında İmzalanan Enerji Anlaşmaları

İmza Tarih	**Anlaşma Adı**
04.10.2003	Rusya Federasyonu İle Türkmenistan Arasında Gaz Endüstrisinde İşbirliği Anlaşması[518]

[516] Theresa Sabonis-Helf, "Power and Influence: Russian Energy Behavior in Central Asia", *Competititon& Change,* Vol 11, No 12, June 2007, pp. 199-219.
[517] Marcin Poplawski, Filip Rudnik, "Russian Gas in Central Asia: A Plan To Deepen Dependence", *Center For Eastern Studies*, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-10-31/russian-gas-central-asia-a-plan-to-deepen-dependence, 15.04.2024.
[518] *Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom O Sotrudnichestve V Gazovoy Otrasli*, Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/46223/, 20.04.2024.

05.17.1995	Rusya Federasyonu Hükümeti İle Türkmenistan Hükümeti Arasında Petrol Ve Gaz Endüstrisinde İşbirliği Anlaşması[519]
04.15.1994	Rusya Federasyonu Hükümeti İle Türkmenistan Hükümeti Arasında Yakıt Ve Enerji Komplekslerinin Geliştirilmesinde İşbirliği Anlaşması[520]
24.12.1993	Rusya Federasyonu Hükümeti İle Türkmenistan Hükümeti Arasında 1994 Yılında Doğal Gaz Temini Hakkında Anlaşma[521]
11.11.1992	Rusya Federasyonu Hükümeti İle Türkmenistan Hükümeti Arasında 1993 Yılında Doğal Gaz Temini Hakkında Anlaşma[522]
11.11.1992	1993 Yılında Rusya Federasyonu İle Türkmenistan Arasında Petrol, Sıvılaştırılmış Gaz Ve Pamuk Lifi Yerleşimlerinin Temizlenmesi Prosedürü[523]
23.03.1992	Rusya Federasyonu İle Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ham Petrol, Gaz Ve Bunların İşlenmiş Ürünlerinin Temini Konusunda Karşılıklı Yükümlülükleri Hakkında Protokol[524]
18.01.1992	1992 Yılında Türkmenistan'dan Rusya Federasyonu'na Doğal Gaz Temini Ve İhracatına İlişkin Protokol Sözleşmesi[525]
24.12.1991	Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti İle Türkmenistan Arasında 1992 Yılı Ticaret Ve Ekonomik İşbirliği İlkeleri Hakkında Anlaşma[526]

[519] *Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Neftyanoy I Gazovoy Otraslyakh,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47871/, 20.04.2024.

[520] *Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Razvitii Toplivno-Energeticheskikh Kompleksov,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48105/, 20.04.2024.

[521] *Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1993 Godu,* Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48763/, 20.04.2024.

[522] *Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1993 Godu,* Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48763/, 20.04.2024.

[523] *Protokol O Poryadke Kliringovykh Raschetov Po Nefti, Szhizhennomu Gazu I Khlopku-Voloknu Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom V 1993 Godu,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48668/, 20.04.2024.

[524] *Protokol O Vzaimnykh Obyazatel'stvakh Rossiyskoy Federatsii I Respubliki Kazakhstan Po Postavkam Syr'ya Neftı, Gaza I Produktov Ikh Pererabotki*, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/53628/, 20.04.2024.

[525] *Protokol-Soglasheniye O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rossiyskuyu Federatsiyu I Na Eksport, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii,* https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 20.04.2024.

[526] *Soglasheniye O Printsipakh Torgovo-Ekonomicheskogo Sotrudnichestva Mezhdu Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respublikoy I Turkmenistanom Na 1992 God,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii,

Kaynak: Yazar tarafından tabloda belirtilen kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 19'da Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasında imzalanmış olan enerji anlaşmaları yer almaktadır. 24 Aralık 1991 tarihinde Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasında 1992 yılı Ticaret ve Ekonomik İşbirliği İlkeleri Hakkında Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında, ülkeler arasındaki mevcut ulaşım bağlantılarını korumak ve geliştirmek, ulaştırma sistemlerinin etkileşimi, ihracat da dâhil olmak üzere mal ve yolcu taşıma prosedürü, petrol ve doğal gaz pompalanması ve bunlara ilişkin ödemeler yer almaktadır. [527]

18 Ocak 1992 tarihinde Türkmenistan'dan Rusya Federasyonu'na Doğal Gaz Temini ve İhracatına İlişkin Protokol Sözleşmesi imzalanmıştır.[528] 23 Mart 1992 tarihinde Rusya Federasyonu ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ham Petrol, Gaz Ve Bunların İşlenmiş Ürünlerinin Temini Konusunda Karşılıklı Yükümlülükleri Hakkında Protokol imzalanmıştır. Söz konusu protokolde, Rusya Federasyonu, 1992 yılında Pavlodar ve Çimkent petrol rafinerilerine 13,6 milyon ton ham petrol tedariğini sağlayacağını, 6,07 milyon ton tutarındaki Kazak petrolünün mutabakata varılan fiyatlarla ihraç edilmek üzere nakledilmesi olasılığını değerlendireceğini, Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet ihtiyaçları için aşağıdaki miktarlarda petrol ürünlerinin tedarikini sağlayacağını, (motor benzini-1500 bin ton, dizel yakıt - 2800 bin ton, kalorifer yakıtı - 1500 bin ton, dizel yağlar - 105 bin ton) Bahar saha çalışmasının sağlanması amacıyla Nisan-Mayıs aylarında 260 bin ton benzin, 550 bin ton motorin ve 20 bin ton motorin tedarik edilmesini taahhüt etmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti ise Hükümetlerarası anlaşmaya uygun olarak, bir kısmı Rusya

---

https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/51600/, 20.04.2024.

[527] *Ministerctvo Inostrannih Del Rossiyskoy Federatzii, Pravodoy Departament Mid Rossii Pereçen Dvuctorohhih Mejdunarodnih Dagovorov Rossiyskoy Federatzii Protokol Saglaşenie o Postavkax Priradnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rocciyskuyu Federatziyu I Na Eksport,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 12.05.2024.

[528] *Pravovoy Departament Mid Rossii, Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii, Protokol-Soglasheniye O Postavkakh Prırodnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rossiyskuyu Federatsiyu I Na Eksport,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii,
https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 12.05.2024.

Federasyonu'nun takdirine bağlı olarak, kararlaştırılan şartlarda Rusya Federasyonu'na ilave olarak 14,6 ve 2 milyon ton ham petrol ve kondensat tedarikini sağlamayı, petrolün Rusya Federasyonu'ndan Özbekistan Cumhuriyeti'ne ve Türkmenistan Cumhuriyeti'ne kendi toprakları üzerinden bu devletler arasındaki anlaşmalarda öngörülen miktarlarda, genel tarifelerle ruble cinsinden ödenmesini sağlamayı, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nden Rusya Federasyonu'na, bu devletler arasındaki anlaşmalarda öngörülen miktarlarda, genel tarifeler ve ruble cinsinden ödeme yoluyla doğal gazın taşınmasını sağlamayı, Rusya Federasyonu'na 500 bin ton petrol ürünü tedarikini sağlamayı taahhüt etmiştir. Kazakistan'ın kuzey, orta ve kuzeydoğu bölgelerinin gazlaştırılması için taraflar, 1991 yılında hazırlanan fizibilite çalışmasına uygun olarak karşılıklı yükümlülükler konusunda anlaşmaya varmışlardır. Taraflar, bilgi alışverişinde bulunarak ve gerekirse toplantılar ve istişareler yoluyla bu protokolün uygulanmasını aylık olarak doğrulama kararı almışlardır.[529]

11 Kasım 1992 tarihinde Rusya Federasyonu ile Türkmenistan arasında petrol, sıvılaştırılmış gaz ve pamuk lifi yerleşimlerinin temizlenmesi prosedürü imzalanmıştır. Buna göre, 1993 yılında dünya fiyatlarına göre takas esasına göre ürün teslimatları gerçekleştirmek, takas esasına göre karşılıklı olarak tedarik edilen ürünler için ödemeler, dünya seviyesinin yüzde 50'sini aşmayan fiyatlarla yapılması ve parite şartlarına göre uygun döviz kuru üzerinden rubleye çevrilmesi kararlaştırılmıştır.[530] 11 Kasım 1992 tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında 1993 yılında doğal gaz temini hakkında anlaşma imzalanmıştır. Taraflar, Türkmenistan'ın 80,15 milyar metreküp gaz üretmesiyle birlikte Türkmenistan'ın 1993 yılındaki toplam doğal gaz ihracatındaki payının 11,3

---

[529] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Protokol O Vzaimnykh Obyazatel'stvakh Rossiyskoy Federatsii I Respubliki Kazakhstan Po Postavkam Syr'ya Nefti, Gaza I Produktov Ikh Pererabotki*, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/53628/, 12.05.2024.

[530] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Protokol O Poryadke Kliringovykh Raschetov Po Nefti, Szhizhennomu Gazu I Khlopku-Voloknu Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom V 1993 Godu*, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48668/, 12.05.2024.

milyar metreküp olacağını belirlemiştir. Türkmenistan, 1993 yılında Rusya Federasyonu'na belirlenen miktarda gazın (teknolojik tüketimi hariç) tedarikini sağlayacaktır. Rusya Federasyonu, Rus anonim şirketi Gazprom'un Avrupa'ya gaz ihracatına ilişkin sözleşmelerin genel şartlarına göre 11,3 milyar metreküp tutarındaki Türkmen gazının bedelini serbestçe çevrilebilir para ve mal cinsinden ödeyecek ve bunların transit geçişini de sağlayacaktır. Türkmenistan, Gazprom ile yapılan ayrı bir anlaşmada kararlaştırılan fiyat üzerinden Rusya Federasyonu ve Ukrayna topraklarından ithalatçı devletlerin sınırlarına gaz geçişi için ruble cinsinden zamanında ödeme yapılmasını sağlayacaktır. Ukrayna ve Avrupa ülkeleri topraklarında taşıma koşullarının değişmesi durumunda, bu değişiklikler Türkmenistan'dan ihraç edilen doğal gaz için de geçerli olacaktır.[531] 24 Aralık 1993 tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında 1994 yılında doğal gaz temini hakkında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, Gaz endüstrisinin her iki ülke ekonomisinin önemli bir unsuru olduğunun bilincinde olarak ve bu alandaki doğal gaz temini sağlama maksadıyla imzalanmıştır. 15 Nisan 1994 tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında yakıt ve enerji komplekslerinin geliştirilmesinde işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Karşılıklı yarar sağlayan uzun vadeli ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesinin öneminin ve tarafların hammadde tabanının verimli kullanılması konusundaki çıkarlarının bilincinde olarak, yakıt ve enerji komplekslerinde hedeflenen programların ve işbirliği projelerinin ortak geliştirilmesi ve uygulanması için koşullar yaratma ihtiyacını dikkate alarak imzalamıştır.[532] 17 Mayıs 1995 tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında petrol ve gaz endüstrisinde işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, karşılıklı yarar sağlayan

---

[531] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1993 Godu,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48763/, 12.05.2024.

[532] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Razvitii Toplivno-Energeticheskikh Kompleksov,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48105/, 12.05.2024.

uzun vadeli ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesine büyük önem vererek ve tarafların hammadde tabanının verimli kullanımındaki çıkarlarını tanıyarak, petrol ve gaz endüstrilerinde hedeflenen programların ve işbirliği projelerinin ortak geliştirilmesi ve uygulanması için koşulların yaratılması ihtiyacını dikkate alarak imzalamıştır. [533] 4 Ekim 2023 tarihinde Rusya Federasyonu ile Türkmenistan arasında gaz endüstrisinde işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, Gaz endüstrisinin her iki ülke ekonomisinin önemli bir unsuru olduğunun bilincinde olarak ve bu alandaki işbirliğini genişletmek amacıyla imzalanmıştır.[534] 30 Mart 2021 tarihinde Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında bölgelerarası işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalanmış, 17 Haziran 2021 tarihinde yürülüğe girmiştir. Anlaşma, taraf devletlerin her birinin mevzuatına ve bu devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak, ticari, ekonomik, sanayi, ulaştırma, bilimsel, teknik, ekonomik, bilimsel, tarım, kültürel, enerji, ekoloji ve insani alanlarda karşılıklı yarar sağlayan bölgelerarası işbirliğinin genişletilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.[535]

4.4.2. Çin'in Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Çin'in Orta Asya politikası, enerji başta olmak üzere ekonomik, güvenlik ve jeopolitik çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Çin, Orta Asya ülkeleri ile karşılıklı güven ve yarar üzerine kurulu stratejik bir ortaklık

---

[533] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Neftyanoy I Gazovoy Otraslyakh,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47871/, 12.05.2024.

[534] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom O Sotrudnichestve V Gazovoy Otrasli,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/46223/, 12.05.2024.

[535] *Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sodeystvii Mezhregional'nomu Sotrudnichestvu,* Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/60074/, 12.05.2024.

kurmuştur.[536] Şanghay İşbirliği Örgütü, Bir Yol Bir Kuşak projelerinin yanı sıra Orta Koridor girişimi, Çin ve Orta Asya ilişkilerini şekillendirmektedir.

Şekil 19: Çin'in Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

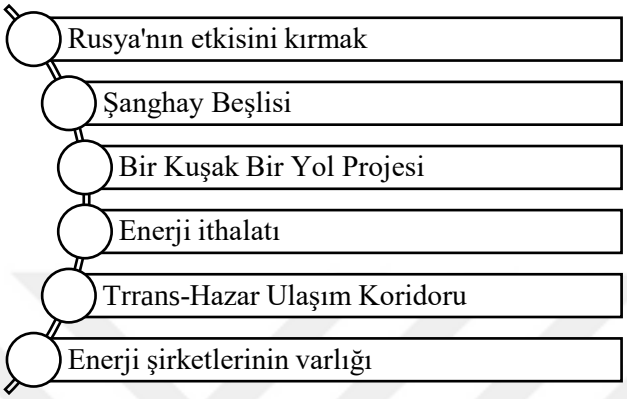

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 19'da Çin'in Orta Asya enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre Rusya'nnın bölgedeki etkisini kırmak, Şanghay Beşlisi, Bir Kuşak Bir Yol Projesi, enerji ithalatı, Trans-Hazar Ulaşım Koridoru enerji şirketlerinin varlığı, Çin'in Orta Asya enerji politikasını şekillendirmektedir.

1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla kurulan Şanghay Beşlisi, söz konusu ortaklık projelerinden bir tanesidir. 14-15 Haziran 2001 yılında Şanghay'da düzenlenen ve Özbekistan'ın üye olarak katıldığı zirvede Şanhay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)[537] adını almıştır. Örgüt, bölgesel güvenlik, istikrar ve barışın korunmasını, üye ülkeler arasındaki dostluk, güven ve iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesini, ayrılıkçılık, köktendincilik, örgütlü suçlar, terörizm ve yasadışı göçle ortak mücadeleyi, bilim,

[536] Feng Yujun, "China's Strategy Toward Central Asia: Interests, Principles and Policy Tools", *Vestnik of Saint Petersburg University International Relations,* 2019, vol 12, Issue 1, 23-29, https://brgg.fudan.edu.cn/en/webeditor/uploadfile/file/20190612094120_34161.pdf, 20.11.2024.

[537] Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Pakistan, Hindistan ve İran'dır. Afganistan, Belarus ve Moğolistan'ın gözlemci üye olduğu örgüte, Azerbaycan, Türkiye, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Katar, Mısır, Nepal ve Suudi Arabistan diyalog ortağı ülkeler olarak katılmıştır. (*Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ),* Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa#:, 21.11.2024.)

çevre, eğitim, ekonomi, kültür, siyaset, teknoloji ve en önemlisi enerji alanlarında iş birliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.[538]

ŞİÖ, enerji alanında *"enerji güvenliği, altyapı geliştirme, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik iş birliği"* olmak üzere farklı noktalarda iş birliği yapmaktadır. Örgüt, üye devletler arasında enerji sektöründe iş birliğini teşvik ederek enerji güvenliğini artırmayı amaçlamaktadır. Buna istikrarlı ve güvenilir bir enerji tedarikini sağlamak için ortak projeler ve girişimler dâhildir. ŞİÖ, enerji kaynaklarının verimli bir şekilde taşınmasını ve dağıtımını kolaylaştırmak için enerji altyapısı geliştirmeye odaklanmaktadır. Çin-Orta Asya doğal gaz boru hattı gibi boru projeleri bu kapsamda yer almaktadır. ŞİÖ, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik eder ve çevresel etkiyi azaltmak için sürdürülebilir enerji uygulamalarını destekler. ŞİÖ içindeki enerji anlaşmaları ayrıca enerji sektöründe yatırım ve ticaret için yeni fırsatlar yaratarak ekonomik iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır.[539]

Çin, küresel ekonomik ve politik arenada kilit oyuncular arasında kendisine yer edinmeye çalışmaktadır. Hidrokarbon bakımından zengin ülkelerle uzun vadeli ilişkiler kurarak ekonomik çıkarlarının yanı sıra küresel ve bölgesel enerji piyasalarındaki etkisini korumayı amaçlayan Çin, ülkenin ekonomik, güvenlik ve politik alanlardaki stratejik çıkarlarını garanti altına almak amacıyla komşu ülkeleri ve diğer ülkelerle iş birliği yapmaktadır.[540] Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınırı bulunan Çin, bu ülkelerle 3.000 km'den fazla bir sınırı paylaşmaktadır.[541] 1990'lı yılların ortalarında Orta Asya'ya yakıt ve enerji kompleksine ilgi duyduğunu gösteren Çin, 20. yüzyılın sonlarında Çin ve Çinli şirketlerin Orta Asya enerji segmentindeki proje faaliyetleri Kazakistan'ın doğal gaz ve petrol sektörüne yoğunlaşmıştır. 21. yüzyılın başlarında Çin'in bu ilgisi diğer

---

[538] Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa#:, 21.11.2024.
[539] V. L. Lick Hachev, "The Shanghai Cooperation Organization And Energy Cooperation: Current Status And Development Prospects", *Paper Title (paper title),* 24.11.2024.
[540] Vladimir Paramonov, Alexey Strokov, "China In Central Asia: Energy Interests and Energy Policy", *Central Asia and The Caucasus,* Volume 11, Issue 3, https://cyberleninka.ru/article/n/china-in-central-, asia-energy-interests-and-energy-policy, 21.11.2024.
[541] Feng Yugjun, *a.g.m.,* s. 24.

ülkelere doğru genişlemeye başlamıştır. Çin, Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrolüne oldukça ilgi göstermektedir.[542]

Bir Kuşak, Bir Yol, Kuşak-Yol İnisiyatifi, Kuşak-Yol Girişimi, Kuşak-Yol Projesi, ilk günden bu yana jeopolitik ve jeoekonomik konuların gündeminde yer alan bir proje olarak öne çıkmaktadır. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Han ve Tang hanedanları döneminde faaliyet gösteren orjinal İpek Yolu ile pararlel İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve Deniz İpek Yolu olmak üzere iki rotayı ortaya atmıştır. Bir Kuşak, Bir Yol denildiğinde *"kuşak"* İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nı, *"yol"* ise 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu ifade etmektedir. Başlangışta Çin'i, Avrasya, Güney Asya, Güneydoğu Asya, Batı Asya ve Doğu Afrika ile bağlama amacıyla oluşturulan bu proje, ilerleyen zamanlarda yeni rotaların da eklenmesiyle birlikte bölgesellikten küreselliğe bir geçiş sağlamıştır. 2013-2022 yılları arası dönemde Çin devlet şirketleri ve bankaları, dünya çapındaki tüm ülkelerin yaklaşık dörtte üçünde 2.500 projeye 1 trilyon dolardan fazla yatırım yapmıştır. Bu durum bir dizi kalkınma projesinin yanı sıra, borç sıkıntısı ve şeffaf olmayan kredi verme kalıplarıyla karakterize olan bir büyümeye yol açmıştır. Bir Yol Bir Kuşak projesi sayesinde 150'den fazla ülkeyle ortaklık kuran ve yaklaşık 30 uluslararası kuruluşla iş birliği yapan Çin[543], söz konusu projede enerjiye ayrı bir yer vermektedir. Bir Yol Bir Kuşak projesinin amaç, ideal ve politika hedefleri, 2015 yılında Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından Ticaret Bakanlığı ve Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu işbirliği ile yayınlanan bir kitapta açıklanmıştır. Çin'in katılımcı ülkelerle finansal entegrasyonunun derinleştirilmesi, dayanıklı küresel tedarik zincirlerinin oluşturulması, ticaret altyapısının oluşturulması ve en önemlisi enerji altyapısının bağlantısında iş birliğinin teşvik edilmesi ve doğal gaz ve petrol hatları başta olmak üzere diğer ulaşım rotalarının güvenliğinin sağlanması yer almıştır.[544] Çinli şirketler ve müteahhitler, diğer ülkelerde altyapı kapasitesi oluşturmaya başlamıştır. Bu

[542] Vladimir Paramonov, Alexey Strokov, *a.g.m.*, s.18.
[543] Girish Luthra, Prithvi Gupta, "China's Belt and Road Initiative in the Enegry Sector: Progress, Direction and Trends", https://www.orfonline.org/research/chinas-belt-and-road-initiative-in-the-energy-sector, 13.11.2024.
[544] *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21 st-Century Maritime Silk Road, Beijing,* Ministry Of Foreign Affairs of The People's Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/eng/topics_665678/2015zt/xjpcxbayzlt2015nnh/201503/t20150328_705553.html, 13.11.2024.

bağlamda Çin *"kredi karşılığında petrol"* anlaşmalarının bir uzantısı olarak Batı Afrika ve Rusya topraklarında Rus devlet enerji şirketi Rosneft için enerji altyapısı inşa etmiştir.[545] 2013-2022 yılları arasında Çin'in yapmış olduğu yatırımların % 40'ını enerji sektörü oluşturmaktadır.[546] Politika koordinasyonu, altyapı bağlantısı, engelsiz ticaret, finansal entegrasyon ve insanları birbirine bağlamak olmak üzere beş temel girişim önceliği olan bu proje, demiryolları, havaalanları, limanlar, yollar, enerji santralleri, ve telekomünikasyon ağları için altyapı geliştirme konusunda çok büyük bir yatırım programıyla ilişkilendirilmiştir.[547]

Her geçen gün artan nüfusu ve hızla gelişen ekonomisi ile dünyanın en büyük enerji tüketen ülkelerinden olan Çin, Orta Asya'daki jeopolitik çıkarlarının genişlemesi ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın patlak vermesinin ardından bölgedeki nüfuzunu artırmanın yollarını aramaya başlamıştır. 2023 yılının Mayıs ayında Çin'in Şian kentinde düzenlenen ve Orta Asya'ya 3,7 milyar yatırım yaptığı Orta Asya Zirvesi bunun bir kanıtıdır. Yapılan son yatırım ile Çin'in bölgedeki projelerinin toplam değerleri 63 milyar doları aşmıştır. Çin sermayesinin Orta Asya'ya olan akışı, bölgesel kalkınmayı desteklemede oldukça etkili olmuştur. Özellikle enerji sektörüne enerji, yenilenebilir enerji ve enerji altyapısı gibi alanlarda ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Her ne kadar Çin'in bölgedeki artan etkisi ve yadrımları Orta Asya ülkelerine faydalı gibi görünse de söz konusu ülkelerin çok yönlü bir dış politika izlemelerine engel teşkil etmektedir. Çin'in işbirliği ve yatırım konusunda Batı'ya nazaran Orta Asya'ya daha yakın bir tavır izlemesi bölgenin Çin'e yönelmesine neden olmuştur.[548]

Çin bölgedeki Rus hâkimiyetini dengeleme ve Orta Asya'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için Orta Asya ülkelerine destek olmaktadır. Rusya-

---

[545] Prithvi Gupta, "Oil-For-Loans: Chinese Energy Investments In Russia," *Observer Research Foundation*, 22 February 2023, https://www.orfonline.org/expert-speak/oil-for-loans-chinese-energy-investments-in-russia/, 13.11.2024.

[546] *Investments in the Belt and Road Initiative*, Green Finance & Development Center, https://greenfdc.org/investments-in-the-belt-and-road-initiative-bri/, 13.11.2024.

[547] *Belt and Road Initiative*, European Bank for Reconstruction and Development, https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html, 14.11.2024.

[548] Meray Özat, "Navigating China's Path to Engagement in Central Asia", *Caspian Policy Center*, 22 August 2023, https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy-program-eep/navigating-chinas-path-to-engagement-in-central-asia, 12.11.2024.

Ukrayna Savaşı'ndan sonra Rusya ve Ukrayna topraklarından geçen Kuzey Koridoru'na alternatif yolları gündeme getirmiştir. Trans-Hazar Uluslararası Ulaşım Rotası olarak da adlandırılan Orta Koridor, Orta Asya ülkeleri için cazip bir ticaret yolu hâline gelmiştir.[549]

2024 yılının Haziran ayında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan bir toplantıda, ŞİÖ üyesi ülkelerin enerji bakanlarının 2030 yılına kadar enerji iş birliğini geliştirmeye yönelik taslak strateji üzerinde anlaştıkları açıklanmıştır. Kazakistan Enerji Bakanı Almasadam Satkaliyev'in "*Belge, tüm tarafların çıkarlarını dikkate alan ve ŞİÖ ülkeleri genelinde enerji sektörünün geliştirilmesi için geniş bir yelpazede ileri alanları kapsayan kapsamlı ve iddialı bir belgedir."* şeklinde nitelendirdiği, bölgesel enerji iş birliğinde önemli bir dönüm noktası teşkil edil edilmektedir.[550]

4.4.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Orta Asya bölgesi, bağımsızlık yıllarından sonra ABD'nin dış politikasında etki alanından uzak ve ikinci planda kalmıştır. ABD'nin bölge ile olan ilişkisi 10-11 Ocak 1994 tarihinde Brüksel Zirvesi'nde gerçekleştirilen *NATO Barış İçin Ortaklık* programı ile başlamıştır. 1991-2000 yılları arasındaki dönemde Amerika'nın bölge politikası, ekonomik ve askeri yardımlarla sınırlı kalmıştır.[551] Rusya'nın askeri, Çin'in ekonomik alanda güç kazanmasının üzere Amerika, zengin yer altı kaynakları ile adeta bir cazibe merkezi hâline gelen Orta Asya bölgesine yoğun ilgi göstermiştir.[552] Amerika'nın Orta Asya politikasında ABD'nin enerji çıkarları başrol oynamaktadır. Daha yakından bakıldığı zaman Amerika'nın daha çok Hazar

[549] Luca Urciuolo, *The Middle Corridor Initiative, Where Europe and Asia Meet*, European Institute For Asian Studies, https://eias.org/wp-content/uploads/2024/03/Briefing-Paper-The-Middle-Corridor-Initiative-Where-Europe-and-Asia-Meet.docx.pdf, 21.11.2024.
[550] "Shanghai Cooperation Organization Energy Ministers Agree On 2030 Collaboration Strategy", *Interfax,* 2 June 2024, https://interfax.com/newsroom/top-stories/103608/, 22.11.2024.
[551] Zhuldyz Kanapiyanova, *The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework of The Geopoliticial Theory*, s.59.
[552] Göktuğ Çalışkan, "ABD'nin Orta Asya'ya Artan İlgisi ve Yeni Ekonomik Girişimi", *ANKASAM,* https://www.ankasam.org/anka-analizler/abdnin-orta-asyaya-artan-ilgisi-ve-yeni-ekonomik-girisimi/, 23.11.2024.

Havzası'na önem verdiği ve bu noktada Hazar'a kıyıdaş devletler olan Kazakistan ve Türkmenistan üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.[553] Orta Asya ülkeleri, ABD'nin bölgesel istikrarı, terörle mücadele, ekonomik refahını artırma ve ernerji güvenliğini teşvik etmesinde doğrudan katkı sunmaktadır.[554]

Şekil 20: ABD'nin Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

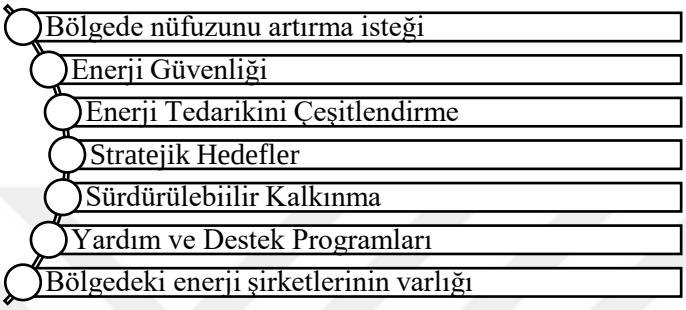

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 20'de ABD'nin Orta Asya enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre ülkenin Orta Asya enerji politikasını, bölgesel işbirliği, enerji güvenliği ve çeşitlendirme, sürdürülebilir kalkınma ve stratejik hedefler başlıkları altında incelemek mümkündür. Buna göre ABD'nin Orta Asya politikası, Rusya ve Çin'in etkisin kırarak nüfuzunu artırma isteği, bölgenin enerji güvenliğini destekleme, bölgenin sürdürülebilirliğini sağlama, yardım ve destek programları ve enerji şirketlerinin varlığı gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir.

Enerji tedarikini çeşitlendirme, ABD, Orta Asya ülkelerine güvenilir enerji erişimi ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi hususlarında yardımcı olmaktadır. Bölgesel işbirliği, ABD, *"Orta Asya Enerji Hizmetleri Ortaklığı (Central Asia Energy Utility Partnership)"* gibi proje ve programlar aracılığıyla bölgede enerji işbirliğini desteklemektedir. Bu ortaklık Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki enerji paydaşlarına teknik yardım ve kapasite geliştirm desteği sağlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, yenilenebilir enerji dağıtımını ve Orta Asya Bölgesel Elektrik Piyasası'nın (CAREM) kurulmasını teşvik

[553] Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, "Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (2),2010, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/695669, 12.09.2024, s.41.
[554] U.S. Ambassy, *United States Strategy for Central Asia 2019-2025,* https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-1.pdf, 08.12.2024.

etmektedir. Bu çabalar daha temiz ve daha güvenlir bir güç kaynağı oluşturmayı ve sınır ötesi güç ticaretini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.[555] Stratejik hedefler ise, Amerika'nın strateji belgelerinde Orta Asya'ya ayrı olarak yer vermesidir. Nitekim ABD'nin 2019-2025 Orta Asya stratejisi, bölgede egemenliği ve ekonomik refahı ilerletmeyi hedeflemektedir.[556]

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (U.S. Agency for International Development-USAID), sosyal ve ekonomik kalkınmayı desteklemek için modern enerji hizmetlerine gelişimi sağlamaya çalışmaktadır. Söz konusu Ajans, Orta Asya bölgesinde güvenilir, temiz ve uygun fiyatlı enerjiye erişimi artırmak amacıyla su ve enerji kaynakları üzerinden bölgesel iş birliği kurmaktadır. Orta Asya'nın enerji sektörünün uzun vadeli, sürdürülebilir bir vizyonunu desteklemeye yardımcı olan USAID, bölge ülkelerinin karşılaştığı ortak zorlukları ele almak için ortak çaba, etkileşim ve diyalog oluşturmayı amaçlayan C5+1 diplomatik platformu ile en düşüm maliyetli enerji çözümlerinin benimsenmesi ve ölçeklendirilmesi için yardım sağlamaktadır. C5+1 platformu, enerji projelerine özel sektör yatırımlarını çekmek için Orta Asya ülkelerine yardımcı olmaktadır.[557] 2005 yılından itibaren Amerika'nın Orta Asya politikasında *"Büyük Orta Asya"* kavramının yattığı yeni bir döneme geçilmiştir. Bu projenin temeli, Orta Asya'yı Afganistan üzerinden Güney Asya'ya (Pakistan ve Hindistan) bağlamaktır. ABD, her iki bölgeyi birleştirecek bir enerji sistemini de desteklemektedir. Böylece Kazak petrolünün ve Türkmen gazının yanı sıra Kırgız ve Tacik hidroenerjisinin Afganistan, Hindistan ve Pakistan'a nakledilmesi planlanmaktadır.[558]

ABD Güney ve Orta Asya İşleri'nden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Donald Lu'nun 6-11 Kasım 2022 tarihlerinde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmiş, Mayıs ayında ise Özbekistan ve Kazakistan ile temaslarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra 2022 yılının Ekim ayında açıklanan Ulusal

---

[555] United States Agency Agency International Development, *Central Asia Energy Utility Partnership Meeting Enegy Security Priorities & Renewable Energy Targets,* https://www.usaid.gov/fact-sheet/central-asia-energy-utility-partnership, 11.04.2024.
[556] Catherine Putz, "Unpacking Geopolitical Competition and Energy Security in Central Asia", *The Diplomat*, https://thediplomat.com/tag/u-s-central-asia-relations/, 11.12.2024.
[557] USAID, *Central Asia Energy Fact Sheet*, https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Fact_Sheet_-_Energy.pdf, 11.11.2024.
[558] Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, *a.g.m.,* s.59.

Güvenlik Strateji Belgesi'nin açıklanmasından sonra bölgeyi ikinci kez ziyaret etmiştir. Hiç şüphesiz bu durum ABD'nin Orta Asya'ya artan ilgisini gözler önüne sermektedir.[559] ABD'nin Orta Asya olan bu ilgisinin bir diğer sebebi Orta Asya'nın Amerika'nın terörizmle mücadele politikasını yürüttüğü coğrafyaya yakın bir konumda yer almasıdır. [560] Donald Lu, söz konusu ziyaretlerinde Orta Asya ülkelerine, bölgenin ticaret yollarının ve kapasitesinin geliştirilmesini destekleyen ve uluslararası yatırımları bölgeye çekebilecek 25 milyon dolar değerinde bir program sunmuştur. Bir diğer destek programı ise 16.5 milyon değerinde bölge ülkelerinin gıda güvenliğini geliştirmesine dair bir girişimdir. Lu, bu programlar sayesinde bölge ülkelerinde piyasanın geliştirilmesine katkı sağlamaya ve yerel ürünlerin uluslararası pazarlara ihraç edilmesine yardımcı olmaya çalıştıklarını açıklamıştır. ABD, açık bir şekilde söz konusu ekonomik destek programları üzerinden bölgede nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır.[561]

ABD'nin enerji güvenliği ve Amerikalı şirketlerin çıkarları için Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkışının hızının ve yönünün kontrol edilmesi ve bölgedeki enerji altyapısının gelişiminin ne seviyede olacağı önem arz etmektedir. Bu nedenle karmaşık, pahalı ve emniyetsiz olarak nitelendirilebilecek boru hatları projeleri bile Amerikan'ın enerji politikasına dâhil edilmiştir. [562] ABD, Rusya'nın bölgedeki etkisini kırmak için Orta Asya topraklarındaki boru hattı projelerini desteklemektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Tengiz-Novorossiysk boru hattı, Trans-Hazar doğal gaz boru hattı Amerika'nın desteklediği boru hattı projelerine birer örnek teşkil etmektedir. [563] Bunun yanı sıra ABD, Rusya'yı devre dışı bırakan TAPI projesi başta olmak üzere Türkmenistan'ın enerji politikasını ve enerji projelerini desteklemektedir. [564] Orta Asya coğrafyasında birçok Amerikan menşeili enerji şirketinin bölge enerji endüstrisine yatırımları bulunmaktadır. Söz konusu yatırımların petrol sektöründe yoğunlaştığı, doğal gaz sektöründe ise düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir.

---

[559] Göktuğ Çalışkan, *a.g.m.,* s.1.
[560] Shatlyk Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
[561] Gökhan Çalışkan, *a.g.m.,* s.1.
[562] Shatlyk Amanov, *a.g.e.,* s,152.
[563] Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, *a.g.m.,* s.59.
[564] Zhuldyz Kanapiyanova, *The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework of The Geopoliticial Theory,* s.66.

Exxon Mobil, Enron, Texaco, Shell ve Unocal gibi büyük enerji şirketlerinin milyarlarca dolarlık yatırım yapıtıkları bilinmektedir.[565]

ABD'nin Orta Asya'daki amacı, Rusya ve Çin'i çevreleyen Orta Asya bölgesini elinde tutmanın yanı sıra Çin'in ortaya atmış olduğu Bir Kuşak Bir Yol Projesi'ni sekteye uğratmaktır. Bir diğer önemli amaç ise Rusya ve Çin'in bölgedeki etkinliğini kırmaktır.[566] ABD ve Rusya'nın rekabet ve kutuplaşmayla devam eden ilişkisinin hâlen devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya'nın bölgeye daha yakın olması onu kârlı çıkarsa da ABD politika ve ekonomik anlamda bölgeden uzak olmasına rağmen aktif bir politika izlemektedir.[567]

4.4.4. İran'ın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

İran, etnik-kültürel bağlarından yaralanarak ve kendisini enerji sektörü ve ticaret koridorları için lojistik bir merkez olarak öne çıkararak Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerini pekiştirmeyi başarmıştır. İslâm Devrimi sonucunda Batı ile sürtüşen İran'ın, Arap Dünyası ile de inişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olması, Orta Asya'yı, İran'ın izolasyon maliyetlerini telafi edebileceği bir bölge olarak görmesine ve bölgeye yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Orta Asya'nın bir kısmının uzun bir süre Ahameniş ve Sasani İmparatorluğu'nun etkisi altında kalması, İran'ın Tacikistan'dan başlayarak ortak din ve dil üzerinden bölgede aktif bir politika izlemesini kolaylaştırmıştır.[568]

Şekil 21: İran'ın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[565] Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, *a.g.m.,* s.59.
[566] Göktuğ Çalışkan, *a.g.m.,* s.1.
[567] Zhuldyz Kanapiyanova, *The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework of The Geopoliticial Theory*, s.61.
[568] Silvia Boltuc, "Iran's Interests and Strategy in Central Asia", *Special Eurasia,* 07 September 2022, https://www.specialeurasia.com/2022/09/07/iran-interests-central-asia/, 18.04.2024.

Şekil 21'de İran'ın Orta Asya enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre İran'ın Orta Asya enerji politikası, İran'ın Hazar Denizi'ne kıyısı olması, bölgenin enerji güvenliğini desteklemek, artan iç talebi karşılama isteği, doğal gaz ve petrol ithalatı, boru hatları ve Avrasya Ekonomik Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü dâhilindeki enerji iş birlikleri gibi faktörler üzerinden şekillenmektedir.

İran, Hazar'a kıyısı olan devletlerden bir tanesidir. Uzun süredir statü sorununun yaşandığı Hazar'ın çözüme kavuşması için Hazar devletleri arasında birçok anlaşma ve görüşmenin yanı sıra her yıl bir Hazar devletinde olmak üzere beş Hazar Zirveleri düzenlenmiştir. 2018 yılında Hazar'a özel statü verilmesi ile çözümlenen Hazar Denizi'nin hukuki statü sorunundan sonra da kıyıdaş ülkeler bir araya gelmeye devam ederek iş birliği vurgusunda bulunmaktadır. Nitekim 29 Haziran 2022 tarihinde 6. Hazar Zirvesi Türkmenistan'ın başkenti Aşgbat'ta düzenlenmiş ve söz konusu zirvede bölge ülkeleri arasındaki işbirliği olgusu vurgulanmıştır.[569]

İran'ın Orta Asya bölgesindeki enerji ilişkilerinde Türkmenistan öne çıkmaktadır. İran ve Türkmenenistan 1.000 km yi aşan ortak bir sınırı paylaşması ve mezhepsel yakınlık iki üke arasında diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha kapsamlı bir işbirliğinin oluşmasına fırsat yaratmaktadır. Uzun yıllardır, İran'ın enerji sektörü de dâhil olmak üzere tüm sektörlerinin ABD başta olmak üzere Batı'nın yaptırımda olması, İran'ın enerji kaynaklarını kullanamamasına ve enerji sektöründe de zayıf bir altyapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra ülkenin kuzey kesimlerindeki doğal gaz sahalarının yanlış yönetimi ve yetersiz kullanımı, enerji yatırımlarının istenilen seviyeye ulaşamaması ve yüksek maliyetler nedeniyle İran'ın enerji altyapısında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Kanıtlanmış doğal gaz rezervleri sıralamasında ikinci sırada yer almasına rağmen doğal gaz ihtiyacını

[569] Azertac, *6th Summit of Heads of State of Caspian littoral states was held in Ashgabat President of Azerbaijan Ilham Aliyev attended the Summit,* 29 June 2022, https://azertag.az/en/xeber/6th_summit_of_heads_of_state_of_caspian_littoral_states_was_held_in_ashgabat__president_of_azerbaijan_ilham_aliyev_attended_the_summit_video-2197757, 19.09.2024.

gereksinimi günden güne artan İran, yeni doğal gaz boru hattı inşa etmek yerine daha az maliyetli olan seçeneğe yönelerek Türkmenistan'dan doğal gaz ithal etmektedir.[570] İran ve Kazakistan arasında ticari ve ekonomik bağların güçlenmesine zemin hazırlayan iyi siyasi ilişkiler inşa edilmiştir. İran, artan iç talebi karşılamak için Kazakistan'dan petrol ithal etmektedir. İran'ın kuzey bölgesinin ülkenin hidrokarbon kaynaklarının yer aldığı güney bölgesinden uzaklığı, geniş yüzölçümüne sahip olan ülkede ulaşım maliyetinden çok daha uyguna gelen Kazakistan'dan petrol ithal etmektir.[571]

Doğal gaz boru hatlarının önemli bir rol oynadığı enerji ilişkilerinde Devlet-Sarah-Hangeran Doğal Gaz Boru Hattı öne çıkmaktadır. Söz konusu boru hattı Türkmenistan'nın gaz sahalarını İran'a bağlayarak Türkmen gazının İran pazarına ulaşmasına olanak sağlamaktadır. 21 Kasım 2021 tarihinde İran, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında üçlü takas anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan ve İran Enerji Bakanları tarafından imzalanan anlaşmaya göre Türkmenistan'da 1,5-2 milyar m^3 doğal gaz İran'a, İran'dan da Azerbaycan'a taşınması kararlaştırılmıştır.[572] 9 Ocak 2022 tarihinde Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşit Meredow, Türkmenistan'ın İran'la 1997 yılında başlayan doğal gaz ticaretinin İran'a üç farklı rota üzerinden devam ettiğini dile getirmiş, iki ülke arasındaki işbilirliğini artırmak için son derece kararlı olduklarının altını çizmiştir.[573]

İran'ın Orta Asya enerji politikasını şekillendiren bir diğer faktör ise Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği'dir. 2021 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olan İran, 2024 yılının Aralık ayında Avrasya Ekonomik

---

[570] Juldız Kanapiyanova, "Energetiçeskoy Sodrudinçestvo Turkmenistana I Irana V Kontekste Gazoprovodov", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute,* https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-iran-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-pipelines/?lang=ru,16.05.2024.

[571] "Iran and Central Asian Countries: New Partners In Iranian Policy", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies,*19 March 2024, https://besacenter.org/iran-and-central-asian-countries-new-partners-in-iranian-policy-part-2/, 12.12.2024.

[572] *Signing of A TripartiteGas Swap Agreement Between Iran, Turkmenistan, Azerbaijan,* Goverɴtment of The Islamic Republic of Iran, https://irangov.ir/detail/374901, 16.05.2024.

[573] *Minister: Iran Ready for 40-Million Cubic Meters Daily Gas Swap With Turkmenistan,* Goverɴtment of The Islamic Republic of Iran, https://irangov.ir/detail/377602, 16.05.2024.

Birliği ile Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamıştır.[574] Her iki örgütün de enerji iş birliği alanında çalışmalarının olması İran'ın bölge ile olan ilişkilerini hiç şüphesiz olumlu yönde etkileyecektir.

4.4.5. İngiltere'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

İngiltere'nin tarihsel olarak Orta Asya ülkelerini uzun bir süre göz ardı ettiği görülmektedir. Ne var ki Orta Asya, açık ve istikrarlı bir uluslararası düzen oluşturmak ve İngiltere'nin güvenlik, ticaret, iklim, kalkınma ve refah çıkarlarını desteklemek için oldukça önemlidir. [575] Takvimler 2023 yılının Şubat ayını gösterdiğinde Dış İşleri Komitesi, Orta Asya bölgesinin zorluklarını ve fırsatlarını analiz edebilmek amacıyla İngiltere'nin Orta Asya'daki faaliyetlerine ilişkin bir soruşturma başlatmıştır. Soruşturmanın odağında *"Önümüzdeki 10 yılda bölge hangi zorluklarla karşılaşacak ve bunlar İngiltere'nin dış politikasını nasıl etkileyecek?, Orta Asya devletleriyle ortaklıkların güçlendirilmesi için ne gibi fırsatlar mevcut?, Komşu ülkelerle (örneğin Çin ve Rusya) ilişkiler İngiltere'nin dış politikasını nasıl etkiliyor?, İngiltere Orta Asya'daki yumuşak güç etkisini nasıl en üst düzeye çıkarabilir?, Kurallara dayalı uluslararası düzene saygı ve işbirliği için hangi çok taraflı fırsatlar mevcut?"* soruları yer almıştır. İngiliz şirketleri için Orta Asya ülkelerinde ticaret ve yatırımı artırmak için birtakım fırsatlar bulunmaktadır. İngiliz hükümeti, Orta Asya'daki ticaret ve yatırım için bir srateji oluşturmalıdır. Bu ülkelerle etkileşim, karşılıklı fayda için önemli bir potansiyele sahiptir. İngiltere, güvenilir ve uzun vadeli ortaklık için daha iddialı ve cesur adımlar atmalıdır.[576]

---

[574] "Return of the Cypress: Iran's Foreign Policy Ambitions in Central Asia", *AIC Research Associate Tristan Gutbezahl, 09 February 2024,* https://www.us-iran.org/news/centralasia, 12.11.2024.

[575] UK Government, UK–Central Asia Region Development Partnership Summary, July 2023, https://www.gov.uk/government/publications/uk-central-asia-region-development-partnership-summary/84814497-eb76-4132-ad87-9ceb1a16506f, 25.111.2024.

[576] House of Commons Foreign Affairs Committee, *Countries at Crossroads: UK Engagement in Central Asia, Tenth Report of Session 2022-2023,* https://committees.parliament.uk/publications/43019/documents/213977/default/, 01.02.2024.

Şekil 22: İngiltere'nin Orta Asya Enerji Güvenliğini Etkileyen Faktörler

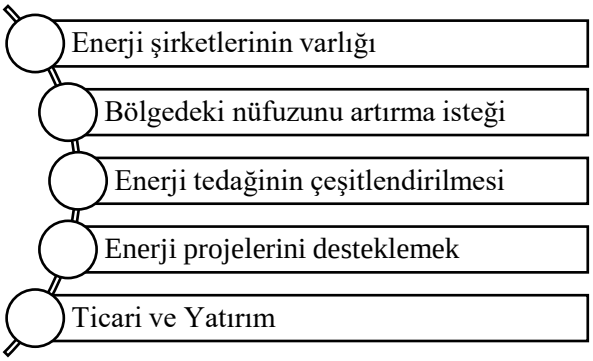

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 22'de İngiltere'nin Orta Asya enerji güvenliğini etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre enerji şirketlerinin varlığı, bölgedeki nüfuzunu artırma isteği, enerji tedağinin çeşitlendirilmesi, enerji projelerini desteklemek, ticari ve yatırım, enerji şirketlerinin varlığı İngiltere'nin Orta Asya politikasını şekillendirmektedir.

Altyapı, su, ticaret ve enerji gibi konuların birbirleriyle bağlantılı olduğunu kabul eden İngiltere, Orta Asya bölgesinde farklı projeler yürütmektedir. 2016-2025 yılları arasındaki dönemi kapsayan CASA 1000 (FCDO) adını taşıyan program 31 milyon Sterlin toplam bütçesiyle Orta Asya'yı birbirine bağlayacak büyük bir enerji altyapı projesinin inşa edilmesini öngörmektedir. Bir diğer önemli proje ise 2022-2025 yılları arasındaki dönemi kapsayan Orta Asya (CSF) programıdır. Fergana Vadisi ve Afganistan/ Orta Asya sınırları gibi sıcak noktalardaki istikrarsızlık ve çatışmayı ele alan bu program, Orta Asya bölgeciliğini ve tehditlere karşı bütünleşik çözümleri teşvik etmektedir.[577] İngiltere bu tarz bu projeler ile birlikte Rusya, Çin ve Amerika'ın yoğun nüfuzunun hissedildiği Orta Asya coğrafyasında kendine yer edinmeye çalışmaktadır.

21 Kasım 2023 tarihinde Londra'da düzenlenen Hazar Enerji Güvenliği Konferansı'nda İngiltere ve Hazar devletleri stratejik enerji iş birliği konusunda bir araya gelmişlerdir. Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi Uluslararası Enerji Direktörü Tim Stern, enerji güvenliğinin ulusal ve uluslararası güvenlikte İngiltere'nin politikasında yer aldığı belirtmiş ve *"Hazar'ın bölgesel bağlantısını ve*

[577] UK Government, UK–Central Asia Region Development Partnership Summary, *a.g.m.,* s.1.

Avrupa pazarına tedarik çeşitliliğini artırmak, Hazar'a ticari erişimi artırmak ve yeni altyapıyı desteklemek için Orta Koridor'un geliştirilmesini gerçekten destekliyoruz." sözleriyle İngiltere'nin bölgeye olan desteğini vurgulamıştır.[578]

Orta Asya bölgesinde İngiliz menşeili enerji şirketlerinin varlığı, İngiltere'nin Orta Asya enerji politikasını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Özellikle Kazakistan'daki en büyük yatırımcılardan biri İngiltere'dir. Bölgedeki enerşi şirketleri arasında doğal gaz ve petrol şirketleri BP ve Shell gelmektedir. Bunun yanı sıra Kazakstan'ın enerji sektöründe 100'den fazla küçük şirketinin hizmet verdiği bilinmektedir. AB'ye enerji tedariklerinin çeşitlendirilmesini ve Hazar enerji kaynakların Türkiye üzerinden Avrupa'ya getirecek olan Güney Koridor projesini destekleyen İngiltere, boru hattı projelerinin özel enerji şirketlerinin görevi olduğu yönünde bir tavır takınmaktadır.[579]

4.4.6. Avrupa Birliği'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Avrupa Birliği ve Orta Asya ilişkisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ülkelerin bağımsızlıklarını ilân etmesiyle başlamıştır. Birliği'n bölgeye olan ilgisi Orta Asya'nın coğrafi konumu ve Asya ile Avrupa'yı bir araya getirme geleneği üzerine inşa edilmiş ve yıllar içinde söz konusu ilişkiler giderek genişlemiştir.[580] 1995-1997 yılları arasındaki döneminde *"Eyaletlerarası Petrol ve Gaz Boru Hatlarının Yönetimi"* üzerine geniş çaplı bir çalışma yürütülmüştür. Bölgeler arasındaki en etkili etkileşim Avrupa devletlerinin Orta Asya ortaklarını sosyal ve demokratik kalkınma ve enerji etkileşimi alanında iş birliği yapmaya davet etttiği 2007 tarihli *"Orta Asya Stratejisi*"dir. Bunun yanı sıra bölgenin küresel ticaret

[578] "Caspian Energy Security Conference: UK and Caspian Countries Discussed Strategic Energy Cooperation", *Caspian Policy Center*, 22 December 2023, https://www.caspianpolicy.org/research/press-releases/caspian-energy-security-conference-uk-and-caspian-countries-discussed-strategic-energy-cooperation-13720, 11.12.2024.

[579] Anna Walker, "European National Policies Series-The Uk and Central Asia", *Europe-Central Asia Monitoring*, https://eucentralasia.eu/european-national-policies-series-the-uk-and-central-asia/, 11.12.2024.

[580] EEAS, *EU Central Asia Relations*, October 2023, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/EEAS-%20FACTSHEET-EU-CENTRAL%20ASIA_October2023.pdf, 22.10.2024.

sistemine entegre olmasını hızlandırmak ve ülkelerin Avrupa pazarlarına erişim için enerji altyapısının iyileştirilmesini ve modernizasyonunu teşvik etmek için *"Eyaletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (INOGATE)"* ve *"AB, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)"* projeleri hayata geçirilmiştir.[581] AB, 2019 yılında Orta Asya devletleriyle daha güçlü ve münhasır olmayan bir ortaklık kurmayı öneren Orta Asya Stratejisi'ni kabul etmiştir. Avrupa Birliği'nin 2021-2027 yılları arasındaki dönemi kapsayan yeni stratejisi ise AB yardım programlarının hazırlanmasında yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Geliştirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın müzakereleri, bölgeler arasında çeşitlendirilmiş ve modern bir ortaklık sunmaktadır.[582] 17 Kasım 2022 tarihinde başlatılan *"Orta Asya'da Sürdürülebilir Enerji Bağlantısı (SECCA)"* projesi ise AB'nin uygulamaları doğrultusunda Orta Asya'da sürdürülebilir bir enerjiyi teşvik etmektedir.[583]

Şekil 23: Avrupa Birliği'nin Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

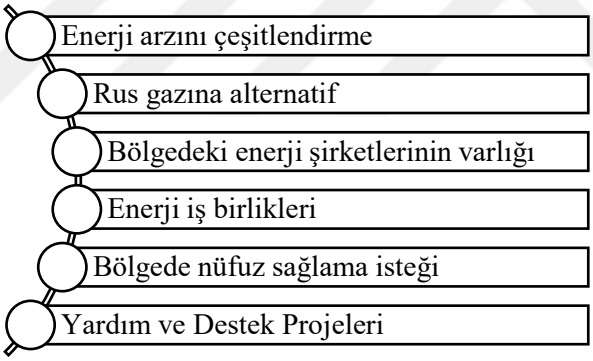

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda Avrupa Birliği'nin Orta Asya enerji politikasını etkileyen faktörler yer almaktadır. Buna göre Birliği'n enerji politikası enerji arzını çeşitlendirme, Rus gazına alternatif, bölgedeki enerji şirketlerinn varlığı, enerji iş birlikleri, bölgede nüfuz sağlama isteği ile yardım ve destek projeleri üzerinden şekillenmektedir.

---

[581] Zhansaule Zharmakhanova, Saniye Nurdavletova, Ainur Issayeva, Gulsum Kenzhalina, Altynay Zhurasova, "Energy Policy of The EU in Central Asia", *Energy Policy Journal*, Volume 27, Issue 1, pp. 139-156.

[582] EEAS, *a.g.m.*, s2.

[583] Zhuldyz Kanapiyanova, ""Sustainable Energy Connectivity in Central Asia" In The Context of The European Union's Energy Cooperation With Central Asia", Eurasian Research Institute, https://www.eurasian-research.org/publication/sustainable-energy-connectivity-in-central-asia-in-the-context-of-the-european-unions-energy-cooperation-with-central-asia/, 23.11.2024.

AB'nin enerji güvenliğine yönelik uzun vadeli stratejisi, Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında daha yeşil enerji kaynaklarına geçmektir. Rusya-Ukrayna Savaşı gibi yaşanan birtakım jeopolitik gerginlikler sonucunda Avrupa Rus doğal gaz tedariğini aşamalı olarak durdurma kararı almıştır. Bu noktada AB'nin alternatif enerji ve hammadde kaynaklarının güvence altına alınması ehemmiyet arz eden bir konu olarak gündeme gelmiştir. Hazar Denizi'nin kaynaklarına erişim, AB'nin endüstriyel istikrarı ve rekabet gücünü koruması için oldukça önemlidir. Enerji ithalat yollarına alternatif çözümler arayan AB için Türkmenistan zengin doğal gaz rezervleri ile önemli bir potansiyele sahiptir.[584]

Orta Asya'nın önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması AB'nin enerji arzını çeşitlendirmekle birlikte enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji konularında AB'yi teşvik etmektedir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen AB, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ikili istişareler yoluyla düzenli olarak incelenen Mutabakat Zaptları imzalamış, enerji işbirliği konusunda önemli bir adım atmıştır. Bölgesel düzeyde enerji işbirliği, IFIs, IRENA ve Uluslararası Enerji Şartı gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarla sinerjiler de dâhil olmak üzere AB Orta Asya Stratejisi aracılığıyla devam ettirilmektedir.[585]

Avrupa Birliği ile Orta Asya arasındaki iş birliğini artırmak için bölgesel mevzuatı geliştirmenin yanı sıra Avrupa ortaklarıyla bilimsel girişmlerde bulunmak ve enerji güvenliğinde beceri ve deneyimi teşvik etmek son derece önemlidir.[586] Avrupa Birliği, Orta Asya ülkelerini, modernleştirme, yatırımı artırma, dijitalleştirme, ticari kolaylaştırma ve ulaşım rotalarını çeşitlendirme konularında desteklemektedir.[587] AB'nin enerji stratejisi, REPower Enerji Planı'na göre, yeşil enerjiye geçiş ve 2030 yılına kadar Rus enerji ithalatının sona ermesine odaklanmaktadır. 2022 yılında 380 milyar m³ doğal gaz ithal eden AB'nin önümüzdeki 10 yıl içinde 400 milyar m³ doğal gaz ithal etmesi öngörülmektedir.

---

[584] Luca Urciuolo, *a.g.m.*, s.18-23.
[585] European Comission, *"Central Asia EU Cooperation With Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan and the Regional Programme",* https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions/central-asia_en, 01.02.2024.
[586] Zhansaule Zharmakhanova, vd., *a.g.m.*, s.153.
[587] EEAS, *a.g.m.*, s.2.

2050 yılında kadar *"sıfır sera gazı"* ve *"iklim nötrlüğü"* hedeflyen AB, enerji ihtiyaçlarını gidermek için fosil yakıt kullanımına devam edecektir. Burada AB'nin enerji politikasında iki ana stratejiden bahsedilebilmektedir. Birincisi, daha az ve daha verimli doğal gaz kullanımı, ikincisi ise enerji ithalatı için Rusya'ya alternatif olabilecek yeni rotalar bulmaktır. Bu noktada Güney Kafkasya Orta Asya ve Hazar Denizi AB için yerinde bir karar olacaktır.[588]

4.4.7. Azerbaycan'ın Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Azerbaycan son yıllarda Rus merkezli Avrasya yapıları ve Batı güç bloğu arasında bir denge politikası yürüterek her iki tarafta da eşit mesafede olmayı tercih etmiştir. Rusya'nın Batı ile olan çekişmesi karşısında dengeli bir tutum sergileyemeceğinde karar kılan Azerbaycan, dış politika ve ekonomik kalkınma bağlamında yeni bir jeopolitik yapı aramaya başlamıştır. Bu noktada Azerbaycan ile aynı din, dilsek akrabalık, ortak tarihi miras ve köklere sahip Orta Asya, potansiyel bir stratejik ortak olarak gün yüzüne çıkmaktadır.[589] Daha açık bir ifadeyle, Rusya ve Ukrayna savaşının patlak vermesiyle değişen dengeler Azerbaycan'ı da ve Azerbaycan Orta Asya bölgesine doğru yüzünü çevirmiştir.

Şekil 24: Azerbaycan'ın Orta Asya Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler

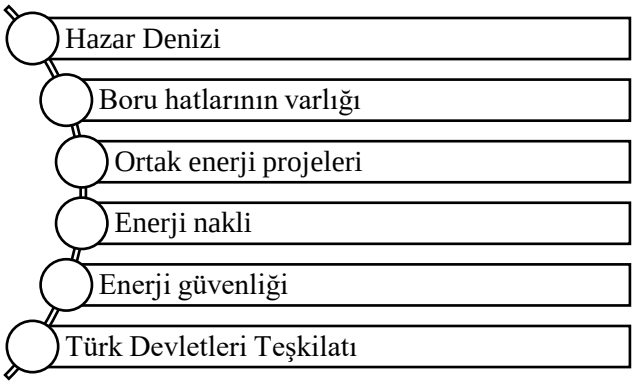

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[588] Maurizio Geri, "Can EU And Azerbaijan Increase Energy-Transport Cooperation To Also Reinforce Connection Between Europe And Central Asia?" *Eurasia Review*, 14 December 2023, https://www.eurasiareview.com/14122023-can-eu-and-azerbaijan-increase-energy-transport-cooperation-to-also-reinforce-connection-between-europe-and-central-asia-analysis/, 13.05.2024.
[589] Rusif Huseynov, Gulkhanim Mammadova, *a.g.m.*, s.1.

Orta Asya ülkeleri ile çok yönlü bir diplomasi izleyen Azerbaycan, bölge ülkeleriyle ikili ve üçlü ilişki kurmanın yanı sıra kurumsal anlamda da etkileşim hâlindedir. Azerbaycan ile Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında cumhurbaşkanları nezdinde yapılan ikili görüşmelerde taraflar güvenlik, siyasi ve ekonomik olmak üzere farklı alanlarda anlaşmalara imza atmışlardır. Üçlü düzeyde ise Azerbaycan-Kazakistan-Türkiye ve Azerbaycan-Özbekistan-Türkiye toplantılarının oluşturulması, Azerybaycan'ın Orta Asya'da Kazakistan ve Özbekistan ile yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Türk Devletleri Teşkilâtı, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (6.Zirvesi) gibi kurumların Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki etkileşimi artırarak, Rusya ve Ukrayna Savaşı sonrası, tarafları ortak çıkarlar çerçevesinde kalkınma hedeflerini ve kritik alanlardaki politikalarını düzenlemeye teşvik etmektedir.[590] Rusya'nın Ukrayna ile olan savaşı, Azerbaycan'ın Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmesine ve enerji, ticaret ve transit potansiyelini geliştirmesine zemin hazırlamıştır.[591] Azerbaycan, AB ve Orta Asya ile Türkiye arasında bir köprü görevi görmektedir. Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayan Orta Koridor projesinin son ayağı olan Zengezur Koridoru, Orta Asya ve Avrupa arasındaki enerji, mal ticareti ve insanların seyahat edebilmesi için önemli bir imkân sağlamaktadır.[592]

Azerybaycan, Güney Kafkasya'da yer alan bir ülke olmasına rağmen Orta Asya ülkeleri ile enerji işbirliğinde oldukça aktiftir. Azerbaycan'ın Asya ile Avrupa arasında adeta bir köprü görevi görmesi, bölgesel enerji ilişkilerinde Azerbaycan'ı önemli kılmaktadır. [593] Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi Hazar Denizi'ne kıyısı olan bir ülkedir. Azerbaycan ve Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminden kalma enerji altyapısına dayanan büyük petrol ve doğal gaz ihracatçılarıdır. Daha önce de belirtildiği üzere Azerbaycan, Orta Asya'nın

[590] Yunis Sharifli, "Azerbaijan Pivot to Central Asia, Azerbaijan Pivot to Central Asia", *Caucasus Watch*, 18 Ekim 2022, https://caucasuswatch.de/en/insights/azerbaijan-pivot-to-central-asia.html, 14.03.2024.
[591] Nurbek Bekmurzaev, "Azerbaijan Continues to Strengthen Ties With Central Asia", *Eurasia Daily* Monitor Volume: 21 Issue: 71, 13.05.2024.
[592] Maurizio Geri, *a.g.m.*, s.1.
[593] Nevzat Simsek, Hayal Ayca Simsek, "Economics and Politics of Energy In Central Asia and Caucasus", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute*, Economics-and-Politics-of-Energy-in-Central-Asia.pdf (eurasian-research.org), 2016, Almaty, Kazakhstan, 12.04.2023.

Avrupa'ya açılan geçit kapısıdır. Bunun en güzel örneği *"asrın projesi"* olarak adlandırılan Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'dır. İlk olarak Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı adıyla 2005 yılında faaliyete geçen bu hatta daha sonra Kazakistan eklenmiştir. Sadece Azerbaycan petrolünün taşınmasının oldukça masraflı olması hatta Kazakistan petrolünün de eklenmesine neden olmuştur. Böylece Aktav mn Limanı'ndan tankerlerle taşınan Kazak petrolü Bakü Limanı'na gelerek oradan boru hattına iletilmekte ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, Adana-Ceyhan'a ulaşmaktadır.

Azerbaycan, Aktav-Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı aracılığıyla Kazakistan petrolünün Avrupa pazarlarına akışını sağlamaktadır. 10 Nisan 2023 tarihinde Azaerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelmişlerdir. Cumhurbaşkanları ve her iki ülkenin de bakanlarından oluşan bir heyetin hazır bulunduğu toplantıda ekonomik, siyasi, kültürel ve insani konularda işbirliğinin güçlendirilmesi gündeme gelmiş, Orta Koridor projesinin geliştirilmesinin iki ülke için de ne kadar önemli olduğunun altı çizilmiştir. Söz konusu toplantıda Nisan ayında Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki kapısı olan Aktav Limanı'ndan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na 950.000 varil petrolün daha gönderilmesi taahhüt edilmiştir. Tokayev'in Orta Koridor'u uzun vadeli bir proje olarak kabul etmesi, bu toplantı, Orta Asya bölgesinin uluslararası tüketici pazarlarını genişletmeyi amaçlayan kalıcı bir ticaret ortaklığının oluşmasına hizmet etmiştir.[594]

8-9 Haziran tarihlerinde Astana Uluslararası Forumu'nda bir araya gelen Kazakistan Başbakan Yardımcısı Ticaret ve Entegrasyon Bakanı Serik Zhumangarin ve Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov, karşılıklı ithalat ve ihracat alanlarında işbirliği konularını gündeme getirmişlerdir. Shahbazov, *"Kazakistan'dan Azerbaycan'a her ay yaklaşık 12-14 tanker ham petrol geliyor. Yıl sonuna kadar 1 milyon 150 bin ton seviyesinde ham petrol tedarikine ilişkin anlaşmaların yerine getirilmesini bekliyoruz. Bu alanda kullanılması gereken çok büyük bir potansiyel var."* sözleriyle iki ülke arasındaki petrol ticaretine değinmiş ve Kazakistanve

[594] Toghrul Ali, *a.g.m.*, s.1.

Azerbaycan'ın enerji alanında başarılı bir işbirliği yaptıklarını ve bu bağlamda birtakım anlaşmalara imza atıldığını dile getirmiştir.[595] Kısaca, Azerbaycan'ın Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik politikası Kazakistan petrolünü Avrupa pazarlarına ulaştırmaya devam etmek ve bunun yanı sıra Kazakistan ile olan enerji işbirliğini geliştirmek olarak özetlenebilmektedir.

Tablo 20: Azerbaycan ve Kazakistan Arasında Yapılan Enerji Toplantıları ve İmzalanan Enerji Anlaşmaları

Tarih	**Anlaşma**
1 Ekim 2009	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (6.Toplantısı)
4 Kasım 2010	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (7.Toplantısı)
29 Eylül 2011	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (8.Toplantısı)
26 Eylül 2012	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (9.Toplantısı)
10 Aralık 2013	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (10.Toplantısı)
25 Kasım 2014	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (11.Toplantısı)
4 Aralık 2015	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (12.Toplantısı)
21-22 Eylül 2016	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (13.Toplantısı)
7 Aralık 2017	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (14.Toplantısı)
18 Eylül 2018	Kazakistan petrol ve petrol ürünlerinin Azerbaycan üzerinden transit geçişi ve Hazar Denizi'nden Azerbaycan'a sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) sevkiyatı konusunda Çalışma Grubu (1. toplantısı)
31 Ekim 2018	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (15.Toplantı)
9 Ekim 2019	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümetlerarası Komisyonu. (16. Toplantı)
8 Ekim 2020	Kazakistan petrol ve petrol ürünlerinin Azerbaycan üzerinden transit geçişi ve Kazakistan petrol ürünlerinin Azerbaycan'a ulaştırılması ile Kazakistan'dan sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a ulaştırılması ve taşınmasına ilişkin Çalışma Grupları (2.Toplantı)
9 Eylül 2021	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümetlerarası Komisyonu (17. Toplantısı)
5 Temmuz 2022	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (18.Toplantısı)
7 Nisan 2023	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümlerarası Komisyonu (19.Toplantısı)

Kaynak: Yazar tarafından parantez içindeki kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (*Meetings of Intergovernmental Commissions*, The Ministry of Energy of Republic of Azerbaijan, https://minenergy.gov.az/en/hokumetlerarasi-komissiyalar/hokumetlerarasi-komissiyalarin-iclaslari, 17.04.2024).

[595] Duman Kenjegazıulı, Kazakstan Men Ezerbayjan Ministrleri Astana Halıkaralık Forımı Ayasında Kelissözder Jürgizdi, https://018.kz/2858-azastan-men-zerbajzhan-ministrleri-astana-halyaraly-forumy-ajasynda-kelisszder-zhrgizdi.html, 09.04.2024.

Tablo 22'de Azerbaycan ve Kazakistan arasında imzalanan enerji anlaşmaları yer almaktadır. 1 Ekim 2009 ve 4 Aralık 2015 tarihleri arasında her iki ülkenin de enerji bakanları (10 Aralık 2013 tarihinde Kazakistan'ı temsilen Kazakistan Cumhuriyeti Petrol ve Gaz Bakan Yardımcısı Magzum Mirzagaliyev katılmıştır) düzeyinde katıldıkları Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümetlerarası Komisyonu'nun (6.Toplantı'dan 12. Toplantı'ya kadar) toplantıları yapılmıştır. 21-22 Eylül 2016 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanı Natig Aliyev ve Kazakistan Enerji Bakanı Kanat Bozumbayev Komisyonun Astana'da yapılan Komisyon'un 13.toplantısında bir araya gelerek protokol imzalamışlardır. 7 Aralık 2017 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanı Parviz Shahbazov ve Kazakistan Enerji Bakanı Kanat Bozumbayev'in katıldığı Komisyon'un Bakü'de düzenlenen 14.Toplantısı'nda protol imzalanmıştır. 18 Eylül 2018 tarihinde Ortak Hükümetlerarası Komisyon çerçevesinde, Kazakistan petrol ve petrol ürünlerinin Azerbaycan üzerinden nakli ve Hazar Denizi'nden sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) Azerbaycan'a teslimine ilişkin çalışma grubunun birinci toplantısı gerçekleştirilmiş ve protokol imzalanmıştır. Bu toplantıya her iki ülke de enerji bakan yardımcıları düzeyinde iştirak etmiş, Azerbaycan Enerji Bakan Yardımcısı Samir Valiyev ve Kazakistan Cumhuriyeti Enerji Bakan Yardımcısı Bolat Akchulakov katılmışlardır.Komisyonu'n 15. Toplantısı enerji bakanları düzeyinde Astana'da yapılmış ve toplantı sonunda bir protokol imzalanmıştır. Komisyon'un 16.toplantısı Bakü'de enerji bakanlarının katılımıyla yapılmış ve protokol imzalanmıştır. 8 Ekim 2020 tarihinde Kazakistan petrol ve petrol ürünlerinin Azerbaycan üzerinden nakli ve bu ürünlerin Azerbaycan'a teslimi ile Kazakistan'dan sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a teslimi ve taşınmasına ilişkin çalışma grubunun ikincisi videolu konferans formatında gerçekleştirilmiş ve toplantı sonunda tarafların enerji bakan yardımcıları tarafından protokol imzalanmıştır. 9 Eylül 2021 tarihinde Komisyon'un Bakü'de düzenlenen 17.Toplantısı'na Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov ve Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanı Bakhyt Sultanov katılmış, toplantının sonunda protokol imzalanmıştır. 5 Temmuz 2022 tarihinde Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov ve Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanı Bakhyt Sultanov Astana'da yapılan 18.Toplantı'ya katılmış ve

protol imzalanmıştır. 7 Nisan 2023 tarihinde Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov ve Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanı, Başbakan Yardımcısı Serik Zhumangarin Bakü'de yapılan 19.Toplantı'da bir araya gelmiş ve protokol imzalamışlardır. Söz konusu Toplantı'da Komisyon'un 20.Toplantısı'nın Kazakistan'da yapılmasına karar verilmiştir.[596] Görüldüğü üzere Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla *"Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Ortak Hükümetlerarası Komisyonu"* adında bir komisyon kurulmuştur. Her yıl düzenli olarak yapılan komisyon toplantıları iki tarafın da enerji, ticaret ve ekonomi alanlarındaki işbirliklerini güçlendirmek ve devam ettirmek istediklerinin bir göstergesidir.

4.4.8. Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları

Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında ortak dil, din, kültür ve tarihi bağların bulunması bunun yanı sıra bölgenin jeopolitik konumu ve dünya enerji rezervlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmasından dolayı Türkiye Orta Asya bölgesine önem atfetmektedir. Türkiye'nin Orta Asya Politikası, bölge ülkelerinin bağımsızlığının güçlenmesi ve bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda istikrara sahip olmaları, bu ülkelerin diğer ülkeler ile iş birliği içinde olması, uluslararası topluma entegre olmuş ve demokratik değerleri benimsemiş devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini desteklemektir.[597]

Şekil 25: Türkiye'nin Orta Asya Politikasını Etkileyen Faktörler

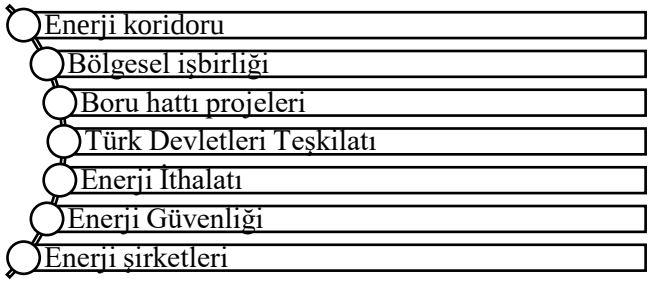

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[596] *Meetings of Intergovernmental Commissions,* The Ministry of Energy of Republic of Azerbaijan, https://minenergy.gov.az/en/hokumetlerarasi-komissiyalar/hokumetlerarasi-komissiyalarin-iclaslari, 17.04.2024.

[597] *Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler,* Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa, 14.05.2019.

Şekilde Türkiye'nin Orta Asya politikasını şekillendiren faktörler yer almaktadır. Buna göre Türkiye'nin enerji güvenliği, boru hattı projeleri, stratejik konum, bölgesel işbirliğinin yanı sıra Türk Devletleri Teşkilatı, enerji şirketleri ve enerji ithalatı gibi faktörler üzerinden şekillenmektedir.

Türkiye'nin dış politikasında 2000'li yıllardan sonra enerji konularının daha ağır bastığı görülmektedir. Bu minvalde Türkiye, enerji üreticisi ve enerji tüketicisi ülkeler arasında *"enerji koridoru"* veya *"enerji terminali"* rolünü başarılı bir şekilde yürütmektedir. Asrın projesi olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Türkiye için *"enerji koridoru"* rolünü gerçekleştirmiştir. Hazar petrolünü Rusya toprakları üzerinden geçmeden Akdeniz'deki Ceyhan Terminali'ne taşıyan bu boru hattının Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki tanker taşımacılığının yoğunluğunu azaltan bir etkisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra BTC kadar Trans Hazar Projesi de Türkiye için önem arz etmektedir. Trans Hazar projesinin önemi, Hazar'ın enerjisini, Türkiye-Yunanistan-İtalya (ITGI) doğal gaz boru hattı ve Nabucco doğal gaz boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olmasıdır.[598] Türkiye, 2022 yılında Türkmen gazının Azerbaycan ve *"Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi-TANAP"* üzerinden Avrupa'ya akışnını sağlamak istediğini açıklamıştır. Bunun üzerine Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Türkmen doğal gazının Avrupa'ya taşınması için anlaşma yapmıştır.[599]

Türkiye son yıllarda Orta Asya ülkeleri ile olan işbirliğini artırmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya arasında oluşan ittifak Avrasya'daki en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ittifak ile birlikte enerji sektöründeki işbirliği ivme kazanmıştır. Türkiye'nin Rusya ve İran ile gaz ithalatına ilişkin sözleşmeler 2024 yılının sonu ve 2026 yılında sona erecektir. Bu bağlamda 2024 Türkiye'nin enerji politikaları açısından kritik bir yıldır. Türkiye'nin Orta Asya'nın enerji kaynaklarına daha fazla ilgi duyabileceği ve doğal gaz arzını Orta Asya'dan karşılayabileceği gündemdedir. Türkiye, Orta Asya'nın petrol ve

---

[598] Yusuf Yazar, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri,* Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s.65.

[599] Francesco Siccardi, "Understanding the Energy Drivers of Turkey's Foreign Policy", *Carnegie Europe*, February 2024, https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Siccardi_Turkey_Energy_draft-1.pdf, 15.09.2024.

doğal gaz rezervlerine erişim kazanırken bölgede ihracatı için pazarlar yaratmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin Orta Asya enerji ilişkileri, jeopolitik ittifaklar, var olan enerji anlaşmalarının sona ermesi ve stratejik çıkarlarla büyüme fırsatı bulacağından şüphe yoktur. Türkiye, Orta Asya'daki enerji politikasında, enerji tedarikini güvence altına almak, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve bölgesel iş birliğine geliştirmeye odaklı bir politika izlemektedir.

Türkiye'nin Orta Asya enerji politikasını etkileyen bir diğer önemli faktör ise, bölge ülkeleri ile Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), çatısı altında ortak paydada yer almalarıdır.[600] Üye ülkeler arasında 28'den fazla alan iş birliği sağlayan TDT'nin iş birliği alanlarından biri de hiç şüphesiz enerjidir. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurucu anlaşması Nahçıvan Anlaşması, Türk Dünyası 2040 Vizyonu ve Astana Senedi gibi belgelerinde de enerji iş birliği ibaresi yer almaktadır. 28 Eylül 2022 tarihinde Almatı'da düzenlenen TDT Enerjiden Sorumlu Bakanlar 2. Toplantısı'da Türk Devletleri Teşkilatı Enerji İşbirliği Programı ve Eylem Planı kabul edilmiştir. [601] Türkiye'nin devlet şirketleri olan BOTAŞ ve TPAO, Azerbaycan'da ve Güney Gaz Koridoru ihracat altyapısında yatırımcı olarak yer almışlardır. SOCAR ve diğer uluslararası şirketlerle potansiyel olarak faaliyette bulunan Türk enerji şirketlerinin 2024 ylından itibaren Orta Asya enerji sektörüne yatırım yapmaları beklenmektedir.[602] Türkiye ve Orta Asya enerji sektörüyle ilgili son gelişme ise Türkmen doğal gazının Türkiye'ye akmasıdır. Türkiye Enerji Bakanı Alparslan Bayraktar, Türkiye ile Türkmenistan'ın doğal gaz anlaşması yapıldığı ve bu anlaşmanın enerji iş birliğinde önemli bir adım olduğunu dile getirmiştir. BOTAŞ ile Türkmengaz arasında yapılan anlaşmaya göre 1 Mart 2025 tarihinden itibaren Türkmen doğal gazı Türkiye'ye akmaya başlayacaktır.[603]

---

[600] Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan Türk Devletleri Teşkilatı'na tam üye, Türkmenistan ise gözlemci üyedir.

[601] Türk Devletleri Teşkilatı, Enerji İşbirliği, https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/11-enerji-isbirligi, 07.12.2024.

[602] Brenda Shaffer, "Turkey's Energy Engagement in Central Asia and The Caucasus", *The Central Asia-Caucasus,* 21 March 2024, https://www.cacianalyst.org/resources/240321_FT_Brenda.pdf 23.10.2024, s.6.

[603] "Turkey, Turkmenistan Agree Gas Supply Deal For March", *Reuters,* 11 February 2025, https://www.reuters.com/business/energy/turkey-turkmenistan-agree-gas-supply-deal-march-2025-02-11/, 15.02.2025.

4.4.9. Bölgede Faaliyet Gösteren Petrol ve Doğal Gaz Şirketlerinin Politikası

Petrol ve gaz üretimi, bir kaynağın keşfedilmesi, rafineriye taşınması ve satışa hazır hâle gelmesi gibi çok aşamalı bir süreçtir.[604] Petrol ve doğal gaz, enerji piyasasındaki başlıca endüstrilerdir.[605] Dünyadaki en büyük sektörlerden biri olan ve küresel ekonomide büyük bir paya sahip olan petrol ve gaz endüstrisi, oldukça kırılgan ve dalgalanmalara yatkın olan bir sektördür.[606] Petrol ve doğal gaz endüstrisinin ana aktörü, petrol ve doğal gaz şirketleridir. Bu şirketlerin temel görevi ise petrol ve doğal gazı araştırmak, çıkarmak, rafine etmek ve dağıtımını sağlamaktır.

Şekil 26: Enerji Şirketlerinin Temel Görevleri

Enerji Şirketlerinin Temel Görevleri	Keşif ve Sondaj
	Ekstraksiyon ve Üretim
	Rafine Etme ve İşleme
	Dağıtım ve Pazarlama
	Çevre ve Güvenlik Uyumluluğu
	Araştırma ve Yenilik
	Finansal Yönetim ve Yatırım
	Küresel Etki ve Jeopolitik

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (Havard Devold, *Oil And Gas Production Handbook An Introduction To Oil And Gas Production, Transport, Refining And Petrochemical İndustry*, ABB Press, Oslo, 2013.)

Şekil 26'da enerji şirketlerinin temel görevleri yer almaktadır. Petrol ve gaz şirketleri jeolojik araştırmalar ve sismik çalışmalar yaparak yeni rezervler aramaktadır. Potansiyel yataklar belirlendikten sonra, hidrokarbonların (petrol ve

[604] Rebecca Mcclay, "How The Oil And Gas Industry Works", *Investopedia,* 25 September 2024, https://www.investopedia.com/investing/oil-gas-industry-overview/, 13.05.2024.
[605] Congressional Research Service, *U.S. Energy in The 21st Century: A Primer*, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46723, 13.05.2024.
[606] Jaydee Reyes, "A Simple Guide to Oil And Gas Production", *Safety Culture,* 21 August 2024, https://safetyculture.com/topics/oil-and-gas-production/, 15.04.2024.

gaz) varlığını ve kalitesini değerlendirmek için keşif kuyuları açılmaktadır. Keşif aşaması, araştırma, teknoloji ve ekipmana önemli miktarda yatırım yapılmasını gerektiren son derece kritik bir aşamadır. Petrol veya doğal gaz sahaları keşfedildikten sonra enerji şirketleri üretim kuyuları açarak söz konusu enerji kaynaklarını yer altından çıkarma işlemine başlamaktadır. Enerji şirketleri, doğal gaz için hidrolik kırma (fracking) ve petrol için geleneksel sondaj dâhil olmak üzere çeşitli teknikler kullanmakta, üretim tesislerininin yanı sıra boru hatlarını ve ulaşım ağlarını yönetmektedirler. Kuyulardan çıkarılan ham petrol doğrudan kullanılamadığı için petrol şirketleri, ham petrolü benzin, dizel, jet yakıtı ve petrokimyasallar gibi kullanılabilir ürünlere dönüştürmektedir. Petrol rafinerileri farklı bileşenleri kaynama noktalarına ve kimyasal özelliklere göre ayırmaktadır. Doğal gaz işleme ise, yabancı maddelerin (kükürt gibi) uzaklaştırılmasını ve doğal gaz sıvılarının ayrılmasını içermektedir. Son olarak petrol ve doğal gaz şirketleri rafine edilmiş ürünleri tüketicilere (benzin istasyonlarına benzin ve kalorifer yakıtı dağıtmak ve endüstriyel kullanıcılara yakıt tedarik etmek) ulaştırmaktadır. Tüm bu süreçlerde enerji şirketleri, boru hatlarını, depolama tanklarını ve terminalleri yönetmektedirler. Enerji şirketleri çevre düzenlemelerine, güvenlik standartlarına ve en iyi uygulamalara uymak zorundadırlar. Çevresel etkiyi en aza indirmek, emisyonları azaltmak ve kazaları önlemek için yeni teknolojilere yatırım yapmaktadırlar. Petrol ve gaz şirketleri, çıkarma tekniklerini geliştirmek, verimliliği artırmak ve alternatif enerji kaynaklarını keşfetmek için araştırma ve geliştirmeye yatırım yapmaktadırlar. Bazı enerji şirketleri geleneksel operasyonlarının yanı sıra yenilenebilir enerjiye (güneş, rüzgar veya biyoyakıt gibi) yönelmektedir. Finansal yönetim ve yatırım, finansmanı yönetmek, sermayeyi güvence altına almak ve stratejik yatırımlar yapmak petrol ve gaz şirketleri için çok önemlidir. Şirketler, Keşif maliyetlerini, işletme giderlerini ve satışlardan elde edilen geliri dengelemektedirler. Küresel etki ve jeopolitik, petrol ve gaz şirketleri, enerji kaynaklarının stratejik önemi nedeniyle küresel jeopolitikte önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal ve uluslararası politikalar operasyonlarını ve karlılığını etkileyebilmektedir.[607] Ptrol ve doğal gaz şirketlerinin temel görevleri incelediğinde, söz konusu enerji şirketlerinin, enerji güvenliğinin sağlanmasında

[607] Havard Devold, *Oil And Gas Production Handbook An Introduction To Oil And Gas Production, Transport, Refining And Petrochemical İndustry*, ABB Press, Oslo, 2013.

etkin aktörlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim enerji şirketlerinin arama, çıkarma, üretim ve dağıtım gibi aşamalarında oluşabilecek herhangi bir aksama enerji güvenliğini doğrudan doğruya tehdit etmektedir.

Şekil 27: Orta Asya'da Öne Çıkan Enerji Şirketleri

Orta Asya'da Öne Çıkan Enerji Şirketleri	JSC Türkmengaz
	Sinopec Petrol Sahası Hizmet Şirketi
	Gazprom
	PJSC Lukoil Petrol Şirketi
	Chevron Şirketi
	Intergas Orta Asya JSC
	QazaqGaz JSC
	KazTransOil JSC
	Shell PLC
	KazMunayGaz

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde verilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (*Central Asia Oil and Gas Companies,* Mordor Intelligence, https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/central-asia-oil-and-gas-market/companies, 16.05.2024.)

Şekil 27'de Orta Asya'da öne çıkan enerji şirketleri yer almaktadır. Buna göre JSC Türkmengaz (Türkmen), Sinopec Petrol Sahası Şirketi (Çin), Gazprom (Rus), PJSC Lukoil Petrol Şirketi (Rus), Chevron Şirketi (Amerika), Intergas Orta Asya JSC (Kazak), QazaqGaz JSC, KazTransOil JSC (Kazak), Shell PLC (İngiltere) ve KazMunayGaz (Kazak) şirketleri bölgede en çok faaliyet gösteren petrol ve doğal gaz enerji şirketleridir.[608] Görüldüğü üzere, Orta Asya topraklarında Kazak ve Türkmen enerji şirketlerinin yanı sıra Rus, Çin, Amerikan ve İngiliz enerji şirketleri enerji sektöründe aktif bir rol üstlenmektedir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde ve özellikle kuramsal çerçevesinde de belirtildiği üzere enerjinin araması, çıkarılması, işlenmesi, taşınması vb. aşamaların her birinde son teknoloji ve uzman bir ekibe ihtiyaç duyulması enerjinin doğası gereği işbirliğine odaklı olduğunun ispatıdır.

[608] *Central Asia Oil and Gas Companies,* Mordor Intelligence, https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/central-asia-oil-and-gas-market/companies, 16.05.2024.

Tıpkı boru hatlarında olduğu gibi enerji şirketleri de sınır aşan boyutlara ulaşarak günümüzde dünyanın farklı noktalarında hizmet veren birer aktörlere dönüşmüşlerdir. Enerji güvenliğinin sağlanmasında temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilebilen enerji şirketlerinin ülkelere ve bölgelere göre değişiklik arz eden birtakım enerji politikaları bulunmaktadır. Ne var ki enerji şirketlerinin bu politikaları ait olduğu ülkeden bağımsız düşünülememektedir. Örneğin, Rusya merkezli doğal gaz enerji şirketi olan Gazprom'un enerji politikası, Rusya'dan bağımsız düşünülemez nitekim 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı'nın patlak vermesinin ardından görüldüğü üzere Gazprom ile Rusya'nın enerji politikaları birbiriyle örtüşmektedir. Bu durum bölgede faaliyet gösteren diğer enerji şirketleri için de geçerlidir. Buna ek olarak Hazar Denizi ve Orta Asya bölgesinde aktif olarak yer alan enerji şirketlerinin Orta Asya enerji politikaları hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında, söz konusu petrol ve doğal gaz şirketlerinin, bölgenin enerji kaynaklarının mümkün olan en hızlı şekilde dünya pazarına açılmasını sağlama konusunda aynı paydada buluştukları aşikârdır.[609]

4.5. Orta Asya Enerji Güvenliğinde Çatışmadan İş Birliğine

Zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olan Orta Asya ülkeleri, küresel enerji piyasasında önemli bir oyuncu olma potansiyeline sahiptir. Orta Asya ülkeleri arasında yaşanan birtakım tarihi gerginlikler ve jeopolitik karmaşıklıklar, ülkeler arasındaki iş birliği olgusunun önüne geçerek bölgede enerji güvenliğinin sağlanmasını engellemektedir. Orta Asya bölgesinde enerji güvenliğinde öne çıkan en önemli sorun Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler olan Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında uzun yıllar paylaşılamamış olmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilân eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, ekonomilerini inşa ederken zengin doğal gaz ve petrol rezervleri bulunan Hazar Denizi'ne büyük önem atfetmişlerdir. Bu devletler, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün ulusal sektörlere ayrılarak her bir kıyı devletinin münhasır yetkilere sahip olacağı egemenlik alanlarına bölünmesi

[609] Stanislav Jukov, Oksana Reznikova, *a.g.m.*, 114-118.

gerektiğini savunmuşlardır. Bunun için de öncelikle Hazar Denizi'nin statüsünün göl mü ya da deniz mi olduğu üzerinde karara varılması büyük önem arz etmiştir.[610] 21 yıldan fazla süren bu anlaşmazlık nihayetinde 12 Ağustos 2018 tarihinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü hakkında kıyıdaş ülkeler arasında anlaşmaya varılmıştır. Yapılan anlaşmada zengin doğal gaz ve petrol rezervlerinin daha fazla kullanıma açılması, deniz yüzeyinin ortak kullanımı ve Hazar'a kıyısı olmayan ülkelerin bölgede askeri faaliyetlerde bulunmasına izin verilmemesi gibi maddeler yer almıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hazar Denizi merkezli tartışmaların nedenlerini ele almak yerinde olacaktır.

4.5.1. Hazar Denizi Merkezli Tartışmalar

Söz başı olarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ait tartışmaların başlangıcını 19. yüzyılın başlarına kadar taşımak mümkündür. Bu tartışmaları temelinde siyasi, iktisadi, sosyal ve hukuki olduğu kadar güç mücadelesine dayandığının da altı çizilmelidir. Satırlarını okuduğunuz bu bölümün 1991 sonrası döneme odaklandığı düşünüldüğünde Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde İran ile yaşanan tartışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Ancak İran ve Rusya Çarlığı arasında imzalanan Gülistan Anlaşması (1813) ve Türkmençayı Anlaşması (1828), Moskova Dostluk Anlaşması (1921), Ticaret, Gemicilik ve Yerlerşme Anlaşması (1935) ve Tahran Anlaşması (1940) gibi hukuki metinlerde Hazar Denizi'nin statüsüne yer verilmiştir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde uzun yıllar anlaşmaya varılamamasını salt tarihsel gerekçelere dayandırmak hatalı bir çıkarımda bulunulmasına sebep verecektir. Bu doğrultuda Hazar Denizi'nde bir sorunlar yumağına dönüşen hususların coğrafi, ekolojik, ekonomik, hukuki ve jeopolitik ile yakından ilgili oldukları vurgulanmalıdır.

---

[610] Firdes Şeyda Kahraman, Ali Samir Merdan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 11, Sayı 21, 2020, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180603, 19.10.2024.

Şekil 28: Hazar Denizi'nde Anlaşmaya Varmayı Engelleyen Nedenler

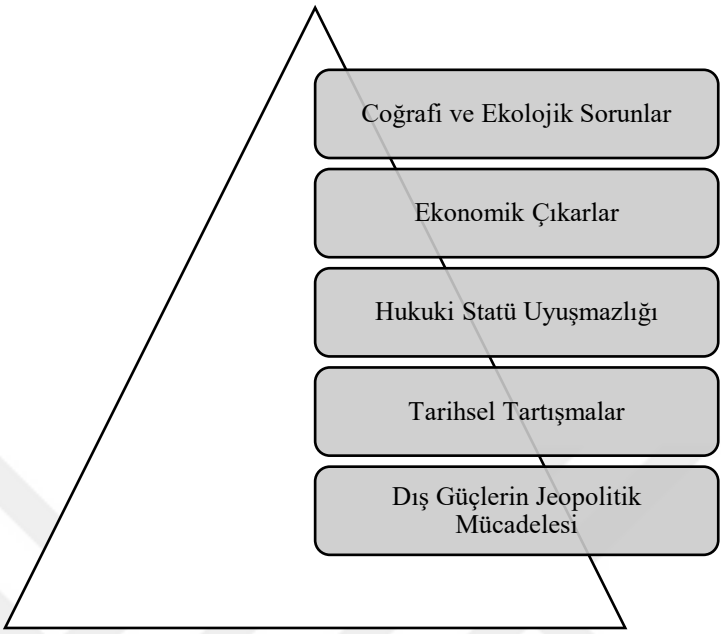

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 28'de Hazar Denizi'nde anlaşmaya varmayı engelleyen nedenler gösterilmektedir. Buna göre coğrafi ve ekolojik sorunlar, ekonomik çıkarlar, hukuki statü uyuşmazlığı, tarihsel tartışmalar ve dış güçlerin jeopolitik mücadelesi Hazar'ın statüsü üzerinde bir anlaşmanın yapılmasını 21 yıl geciktirmiştir.

4.5.1.1. Coğrafi ve Ekolojik Özellikler

Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde Kafkas Dağları'nın doğusunda ve Batı Türkistan bozkırlarının batısında yer alan Hazar Denizi, kuzeydoğuda Kazakistan, güneyde İran, güneydoğuda Türkmenistan, güneybatıda Azerbaycan ve kuzeybatıda Rusya ile çevrilidir. Hazar Denizi'nin kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 1200 km, ortalama genişliği ise 320 km'dir. Yaklaşık 386.400 km²'lik bir alanı kapsayan bu deniz, yüz ölçümü bakımından kıyaslandığında Japonya'dan daha büyük bir alana sahiptir. Yüzeyi, deniz seviyesinden 27 m, güney yönündeki maksimum derinliği ise 1020 m aşağıda yer almaktadır. Drenaj havzası yaklaşık 3.625.000 km² olan Hazar Denizi, yaklaşık 63.400.000.000 dönüm-fit veya 18.800 kübik mil (78.200 kübik km) su içermektedir. Söz konusu veriler, dünyanın iç yüzey sularının yaklaşık üçte birine

[611] yani dünyanın iç sularının % 40'ından fazlasına sahiptir. 'Birleşmiş Milletler Küresel Uluslararası Sular Değerlendirmesine göre dünyanın en büyük iç su kütlesi olarak değerlendirilen ve on büyük akarsuyun döküldüğü Hazar Denizi, nehir ve kanal şebekesi dışında deniz veya okyanusla herhangi bir doğal bağlantısı olmayan tuzlu bir su kütlesidir. Hazar Denizi, Don, Volga ve Neva nehirleri kullanılarak Rusya topraklarında inşa edilen kanallar üzerinden Azak Denizi, Karadeniz, Akdeniz, Baltık Denizi ve Beyaz Deniz gibi sulara bağlanmaktadır.[612]

Harita 25: Hazar Denizi ve Kıyıdaş Ülkeler

Kaynak: "5 Ülkenin Anlaştığı "Hazar Denizi'nin Statü Sorunu" Nedir?", *Stratejik Ortak,* https://stratejikortak.com/2018/08/hazar-denizi-statu-sorunu.html, 22.11.2024.

Harita 25'te Hazar Denizi ve Hazar'a kıyıdaş olan devletler gösterilmektedir. Rusya, İran, Azerybaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar devletleri olarak anılmaktadır. Özbekistan'ın Hazar'a kıyısı olmamasına rağmen bazı enerji rezervleri tablosunda adının geçmesinin sebebi, Özbekistan'ın Hazar'a kıyısı olmasa bile Hazar havzası içinde yer alıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

[611] Oleg Konstantinovich Leontiev, Lewis Owen, "Geology Of The Caspian Sea", *Britannica,* https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea/Geology, 12.10.2024.
[612] Rodrigo Labardini, "The Legal Definition of The Caspian Sea", *Anuario Mexicano De Derecho Internacional*, 1 (20), 235-272, https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/derecho-internacional/article/view/14476, 23.11.2024.

Kendine özgü coğrafi ve hidrolojik özellikleri nedeniyle özel bir statüye sahip olan Hazar'ın doğal yollar üzerinden dünya okyanuslarıyla bir bağlantısı olmadığı gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre bu su kütlesi, deniz olarak kabul edilmemektedir. Deniz ve göl arasında açık denizlere erişimin yanı sıra bir, suyun tuzluluk oranı gibi diğer bir ayırt edici kriter daha bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin suyu okyanus suyundan daha tatlı, göl suyundan ise daha tuzludur. Dünya okyanuslarının tuzluluk oranlarının ortalama %35-%37 civarında olduğu bilinmektedir. Hazar'ın açık denizlere erişimi olmadığından ve tuzluluk oranından hareketle bu su kütlesinin bir göl olduğu düşünülmektedir. Ne var ki beş ülkeye kıyısı olan Hazar Denizi, oldukça büyük yüz ölçümü ile diğer göllerden ayrışmaktadır. Birkaç yüzyıl öncesine kadar dip yapısı ve su bileşimi bakımından Akdeniz ile bağlantılı olduğu, kuraklık ve tektonik birtakım nedenlerden dolayı Akdeniz bölgesinden ayrıldığı iddia edilen Hazar Denizi'nin[613] coğrafi ve ekolojik özelliklerinden dolayı bir deniz mi yoksa bir göl mi olduğu geçmişten beri süregelen bir tartışma konusu olmuştur. Nitekim tarih boyunca Hazar Denizi insanlar tarafından büyüklüğü ve acı suları nedeniyle deniz, çıkışı olmayan bir iç su kütlesi olarak değerlendirilmiştir.[614]

4.5.1.2. Ekonomik Çıkarlar ve Enerji Kaynaklarının Dağılımı

Enerji kaynaklarının hazinesi olarak bilinen Hazar Denizi, bölgesel ve küresel enerji piyasaları için oldukça kritik bir bölgedir. Hazar Denizi'nin kanıtlanmış ve muhtemel rezervlerde yaklaşık 48 milyar varil petrole sahip olduğu tahmin edilmektedir. Açık deniz sahaları toplam ham petrol rezervlerinin yaklaşık %41'ini oluşturmaktadır. Bölgedeki kanıtlanmış doğal gaz rezervleri ise 292 trilyon kübik fit olarak tahmin edilmektedir. Açık deniz sahaları toplam doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %36'sını oluşturmaktadır. [615] Azerbaycan, İran ve Türkmenistan'ın, deniz sınırları nedeniyle kıta sahanlığının güney kısmı

[613] Zhandos Kudaibergenov "Deniz Unsurları Olan Bir Göl" Statüsüne Sahip Hazar Denizi: Hangi Ülke İçin Elverişli?, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü,* Https://Www.Eurasian-Research.Org/Wp-Content/Uploads/2022/03/Haftalik-E-Bulten-30.01.2022-06.02.2022-No-340.Pdf, 27.11.024.

[614] Rodrigo *Labardini*, a.g.m., s.239.

[615] *Oil and Natural Gas Production is Growing In Caspian Sea Region,* U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911, 27.11.2024.

araştırılmamıştır. Bu nedenle ABD Jeolojik Araştırmalar Kurumu, bölgenin toprak altının ilave 20 milyar varil petrol ve 7,3 trilyon metreküp doğal gaz içerebileceğini tahmin etmektedir.[616]

Dünyanın en eski petrol üretim alanlarından biri olan Hazar Denizi, Rus İmparatorluğu ve akabinde Sovyetler Birliği için önemli bir petrol üretim bölgesi hâline gelmiştir. Hazar Denizi'nin dünya arzındaki payın düşmesi ve Batı Sibirya gibi petrol rezervi bakımından zengin olan yeni bölgelere ilginin kayması nedeniyle 20. yüzyılın ikinci yarısında düşmüş olsa da bölgede keşfedilen büyük petrol ve doğalgaz rezervleri yeniden artmıştır. BP liderliğindeki uluslararası petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyumun Azerbaycan ile açık deniz rezervlerini geliştirmek için bir anlaşma imzalaması ve Azeri-Çırağlı-Güneşli (ACG) sahasının keşfedilmesinin ardından Hazar bölgesinde yer alan Kazakistan'ın Kaşagan sahası gibi enerji sahaları yatırımcıların akınına uğramıştır.[617]

Enerji sektörlerine yabancı yatırımcıları çekmeye çalışan Hazar'a kıyıdaş ülkeler, bu bölgedeki doğal gaz ve petrol kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomilerini modernize etmeleri ve siyasi nüfuz kazanmaları bakımından eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Karayla çevrili coğrafi konumları, çürüyen enerji altyapıları ve nakit ödeme yapmayan komşuları tarafından birtakım engellerle karşılaşan Hazar ülkeleri, doğal gaz ve petrol rezervlerinden nasıl kâr elde edecekleri konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.[618] 1997 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin Rosneft ve Lukoil ile Kapaz petrol sahasının ortaklaşa keşfi ve geliştirilmesi için anlaşma imzalaması üzerine Türkmenistan, sahanın kendisine ait olduğunu ileri sürerek sert bir şekilde tepki göstermiştir.[619] Azerbaycan ve Türkmenistan örneğinde görüldüğü üzere ülkeler arasındaki bölgesel iş birliğinin eksikliği ve Hazar hidrokarbon kaynaklarının ihracat yollarının kısıtlı olması, bölgedeki petrol ve doğal

---

[616] Viktor Katona, *a.g.m.,* s.1.

[617] *Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region,* U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea, 27.11.2024.

[618] Sergej Mahnovski, "Natural Resources And Potential Conflict In The Caspian Sea Region," *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army*, 2003, https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1598a.13?seq=1, 27.11.2024.

[619] Sohbet Karbuz, *a.g.m.*,65.

gaz kaynaklarının gelişimini yavaşlatmıştır.[620] Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan ile ikili anlaşmalar yapmasıya birlikte Hazar Denizi'nin kuzey kesiminin gelişmesinin önündeki engeller ortadan kaldırılmıştır.[621]

Doğal gaz ve petrol rezervlerinin yanı sıra flora ve fauna açısından da oldukça zengin olan Hazar Denizi'nde mersin balığı ve çipura gibi dünyada büyük talep gören çok sayıda balık türleri bulunmaktadır. Bazı verilere göre siyah havyar üretiminde kullanılan mersin balığının % 80'inden fazlası Hazar Denizi'nde yaşamaktadır. Kıyı şeridiyle birlikte açık sularda 500'den fazla bitki türünün yanı sıra 770 çeşit hayvana ev sahipliği yapan Hazar Denizi, dünya çapında *"siyah havyarın anavatanı"* olarak bilinmektedir. [622] Hazar Denizi'nden çıkarılan hidrokarbon kaynaklarının birincil tüketicisi Avrupa'dır. Kazakistan ve Rusya, Rusya topraklarından geçen geleneksel boru hatları tedarik rotasını kullanmaya devam ederken, Çin'e enerji ihraç etmeye odaklanan Türkmensitan ise Trans-Hazar projesine dâhil olmaya çalışmaktadır. [623]

4.5.1.3. Hazar Denizi'nde Dış Güçlerin Jeopolitik Mücadelesi

Hazar bölgesinin 21.yüzyılın küresel siyaseti ve ekonomisindeki önemi büyük ölçüde bölgenin sahip olduğu enerji rezervleri tarafından belirlenmektedir. Bu bölge Asya satış pazarları, hammadde ve gıda taşıma yolları için verilen mücadelenin bir parçası da dâhil olmak üzere birkaç yüzyıl boyunca dünyadaki önemli güçlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde Hazar bölgesindeki kadar açık ve geniş çaplı bir doğal gaz mücadelesi mevcut değildir. Hazar Denizi'nin enerji kaynakları açısından zengin bir bölge olmasının yanı sıra son derece karmaşık jeopolitik bir yapıya sahip olduğu tüm dünya tarafından kabul edilmektedir.[624] Bu bölge, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerin başında gelmektedir. Bir başka ifadeyle Hazar Denizi, zengin enerji

[620] U.S. Energy Information Administration,
Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region, s.1.
[621] Viktor Katona, *a.g.m.,* s.1.
[622] Alisultan Qulanbay, *a.g.m.,* s.1.
[623] Viktor Katona, *a.g.m.,* s.1.
[624] Zhandos Kudaibergenov, *a.g.m.,* s.1.

rezervleri ile büyük petrol oyununun oynandığı bir sahne hâline gelmiştir. Hazar Denizi'nde bu büyük oyunun akörleri başta Rusya olmak üzere Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile ABD, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye'dir.[625] Son yıllarda bölgede faaliyet gösteren bölge ülkeleri ve dış güçler, Hazar bölgesinde doğal gaz ve petrol boru inşa etme konusunu jeopolitik nüfuzlarını güçlendirme ve sürdürmenin temel amacı olarak görmektedirler.[626]

Özellikle Ukrayna'da devam eden savaş ve Rus enerji sektörüne olan bağımlılığını azaltmak isteyen AB, enerji ihtiyacını karşılamak için farklı ithalat yolları aramaya başlamıştır. Bu noktada Hazar Denizi, AB'ye enerji ithalatını kısa bir zaman diliminde artırma fırsatı sağlayacak önemli bir potansiyel sunmaktadır. Avrupa'ya yakınlığı ve merkezi coğrafi konumu nedeniyle Hazar Bölgesi, Avrupa'nın enerji arzında güvenilir bir alternatif olarak görülmektedir.[627] ABD'nin ise Çin ve Rusya'nın etkisini kırmak için bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarına[628] karşılık Çin'in Orta Asya'daki başat güç olmak istemesi[629] ve bununla birlikte İngiltere'nin bölgeye giderek yakınlaşmaya başlaması[630], Hazar Denizi'ndeki dış güçlerin birbirleriye nasıl mücadele ettiklerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca Hazar devletlerinden önemli enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenista'ın Avrupa ve Akdeniz pazarlarına doğal gaz ve petrol ihraç eden ülkeler olması, Hazar Denizi'nin enerji pazarına ilgi gösteren uluslararası enerji şirketleri için fırsat yaratmaktadır.

4.5.1.4. Tarihsel Tartışmalar

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde uzun yıllar sonra anlaşmaya varılmasının sebeplerinden biri de bölge üzerine yapılan tarihsel tartışmalardır. 1813 yılında İran ve Rusya Çarlığı arasında Hazar'a yönelik yapılan Gülistan Anlaşması

[625] Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Türksam,* 14 Şubat 2005, https://www.turksam.org/detay-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu, 30.11.2024.
[626]Kaspiyskiy Vestnik, "Perspektivnyye Truboprovody Kaspiya V Tsentre Vnimaniya Uchastnikov Regional'nykh Geopoliticheskikh Protsessov", *a.g.m.,* s.1.
[627] Maurizio Geri, *a.g.m.,* s.1.
[628] Göktuğ Çalışkan, *a.g.m.,* s.1.
[629] Meray Özat, *a.g.m.,* s.1.
[630] UK Government, UK–Central Asia Region Development Partnership Summary, *a.g.m.,* s.1.

ile başlayana bu macera yıllar içerisinde İran-Sovyet Rusya ve İran-Sovyetler Birliği arasında yapılan dir dizi anlaşma ile devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ise İran ve Sovyetler Birliği'nin mirasçısı Rusya'nın yanı sıra bağımsız olan yeni aktörler de Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler olarak anlaşmadaki yerlerini almışlardır.

Dünyanın en büyük kapalı su kütlesi olarak kabul edilen Hazar Denizi, tarih boyunca sınırlar, hidrokarbon kaynaklarının dağılımı, balıkçılık faaliyetleri ve deniz hakları gibi konuları içeren birden fazla anlaşmanın yapıldığı bir yer olmuştur.

Tablo 21: Tarihi Hazar Denizi Anlaşmaları

Taraf Ülkeler	**Anlaşmanın Adı ve Tarihi**
İran-Rusya Çarlığı	1813 Gülistan Anlaşması
	1828 Türkmençayı Anlaşması
İran-Sovyet Rusya	1921 Moskova Dostluk Anlaşması
İran-Sovyetler Birliği	1927 Tarihli Anlaşma
	1935 Ticaret, Gemicilik ve Meskünlaşma Anlaşması
	1940 Tahran Anlaşması

Kaynak: Yazar tarafından beşten fazla kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 21'de geçmişten günümüze kadar olan dönemde Hazar Denizi üzerine imzalanan anlaşmalar yer almaktadır. Buna göre ilk anlaşma olan Gülistan Anlaşması 1813 yılında İran ve Rusya Çarlığı arasında imzalanmıştır. İkinci anlaşma ise 1828 tarihinde imzalanan Türkmençayı Anlaşması'dır. 1921 Moskova Dostluk Anlaşması İran ve Sovyet Rusya arasında imzalanmıştır. 1927 Tarihli Anlaşma, 1935 Ticaret, Gemicilik ve Meskünlaşma Anlaşması ve 1940 Tahran Anlaşması İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanmıştır.

1813 Gülistan Anlaşması: Rus-İran Savaşı'ndan (1804-1813) sorna Gülistan Anlaşması, 2 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Zeyva nehri yakınlarında yer alan Gülistan köyündeki Rus silâhlı kampında, Rusya İmparatorluğu ile İran Devleti'nin

imzaladıkları bir barış anlaşmasıdır.[631] 10 maddeden oluşan bu anlaşma taraflar arasındaki o dönemde ve sonrasında oluşabilecek düşmanlığı ve anlaşmazlığı sona erdirerek ebedi barış ve dostluğu öngörmektedir. Her iki devlet de birincil ilişkilere dayalı olarak barışı yeniden inşa etmeyi kabul etmiş, Rusya İmparatorluğu ve İran Devleti arasındaki sınır çizgisini belirlemişlerdir. Anlaşma'nın üçüncü maddesinde Karabağ Hanlığı, Yelizavetpol, Şeki, Şirvan, Derbend, Guba, Bakü, Taliş Hanlıkları, Dağıstan, Gürcistan, Abhazya, Kafkasya... yanı sıra Hazar ile ilgili halkların ve toprakların Rusya İmparatorluğu'na ait olduğu belirtilmiştir. Hazar'a özel olarak yer verilen beşinci madde de ise *"Rus ticaret gemileri Hazar kıyısına yakın seyretme ve onları bağlama hakkını korur ve İran gemi kazasında Rusya'ya yardım eder. İran aynı haklara sahiptir. Kamu gemilerine gelince, savaştan önce ve barış sırasında Rusya bayrağı altında seyrettiler. Aynı saygı çerçevesinde, Rusya eski hakkını korur ve Hazar'da Rusya dışında hiçbir ülke bayrağını kullanamaz."*[632] Bu anlaşma ile Hazar bölgesi Rus ve İran arasında pay edilmiş, Hazar kıyı şeridinin çoğu Rus hâkimiyetine geçerken Hazar'ın güney kısmı bölgeleri günümüzdeki İran toprakları İran'a bırakılmıştır. Bu anlaşma ile bölgesel egemenlik mücadelenin temellerini atmıştır.

1828 Türkmençayı Anlaşması: 10 Şubat 1828 tarihinde Rus Çarlığı ve İran Devleti arasında imzalanan Türkmençayı Anlaşması ile taraflar tahtın varisleri, devletleri ve vatandaşları arasında ebedi barış ve dostuk konusunda anlaşmışlardır. Rus Çarı ve İran Kralı, Gülistan Anlaşması uyarınca tamamlanmış olan taahhütleri kabul etmektedirler. 16 maddeden oluşan Türkmençayı Anlaşması ile, Gülistan Anlaşması'nda yer alan bazı bazı hüküm ve şartların değiştirilmesine karar verilmiştir. Madde 4'de Hazar Denizi'ne akan tüm nehirlerin Rusya'ya, İran yönünde akan suların ise İran'a ait olduğu ibaresi yer almıştır. Söz konusu devletler arasında birtakım sınırların yeniden çizildiği bu anlaşmada sınır dağları zirveleri tarafından belirlenmiştir. Madde 8'de *Rus ticaret gemileri, Hazar Denizi'nde ve kıyılarında serbestçe yelken açma ve onlara yaklaşma hakkını hala korur. Bir gemi kazası*

[631] Rusya İmparatorluğu Temsilcisi Başkomutan Georgia Nikolay Rtishev, İran Devleti Temsicisi ise Mirza Abul Hasan Han'dır.
[632] *Gyulistanskiy Dogovor,* Azerbaijan Az, https://azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/ru/02.pdf, 12.10.2024.

durumunda İran onlara yardım eder. İran'ın ticaret gemileri de Hazar Denizi'nde yelken açma ve Rusya kıyılarına yaklaşma hakkına sahiptir ve bir gemi kazası durumunda Rusya İran'a gerekli tüm yardımı sağlar. Kamu gemilerine gelince, daha önce belirtildiği gibi, yalnızca Rusya bayrağı altında yelken açma hakkına sahiptirler. Eski istisnai haklarını koruyorlar ve Rusya dışında hiçbir ülkenin Hazar'da kamu gemileri bulunamaz.[633] Rus-İran Savaşı'nın (1826-1828) ardından imzalanan bu anlaşma ile İran, Güney Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesinde büyük toprak parçalarını Rusya'ya devrederek Hazar'da Rus hâkimiyetine kapı açmıştır. Bu antlaşma, Hazar Denizi'nde Rusya'nın egemenliğini daha da güçlendirmiştir. İran, Hazar'ın güneyindeki bazı toprakları kaybetmiş ve Rusya, özellikle deniz kıyısındaki ticaret yollarını kontrol etmeye başlamıştır.

1921 Moskova Dostluk Anlaşması: 26 Şubat 1921 tarihinde İran Devleti ile Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti arasında Moskova'da Moskova Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin kurulması için imzalanan söz konusu bu anlaşmanın birinci maddesinde, Rusya Çarlığı'nın İran ile imzaladığı ve İran halkının haklarını ezen tüm anlaşma ve sözleşmelerin geçersiz ve hükümsüz olduğu ilân edilmiştir. 26 maddeden oluşan bu yeni anlaşmanın üçüncü maddesinde tarafların 1881 yılında Sınır Komisyonu tarafından çizilen Rus-İran sınırlarını kabul ettiklerine yer verilmiştir. Madde 6'da üçüncü bir tarafın İran'a herhangi bir silâhlı müdahale veya İran topraklarını Rusya'ya karşı bir saldırı üssü olarak kullanması veya zorlayıcı bir gücün Federal Rusya'nın ya da müttefiklerinin sınırlarını tehdit etmesi ve İran Hükümeti'nin Rusya tarafından bir kez çağrıldıktan sonra böyle bir tehdidi durduramadığı takdirde Rusya'nın, savunması için gerekli askeri harekâtları yürütmek amacıyla birliklerini İran içlerine doğru ilerletme hakkına sahip olacağı belirtilmiştir. Ancak Rusya tehlike ortadan kalkar kalkmaz birliklerini İran topraklarından çekmeyi taahhüt etmiştir. Madde 7'de, 6. Maddede belirtilen hususların Hazar Denizi'nin güvenliği konusunda eşit ağırlığıa sahip olduğu, Federal Rusya'nın İran donanmasındaki

[633] Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, *Treaty of Gulistan (1813), Treaty of Turkmenchay (1828),* https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Turkmenchay.pdf, 20.11.2024.

angajmanlarından yararlanarak Rusya'ya karşı düşmanca bir eylemde bulunmaları hâlinde yabancı uyrukluları İran Hükümeti'nden geri göndermesini talep etme hakkına sahip olacağı açıkça ifade edilmiştir. Madde 11'de İran ile Rusya Çarlığı arasında 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmeçayı Anlaşması'nın 8. Maddesi uyarınca Hazar Denizi sularında Rusya Çarlığı dışında hiçbir devletin gemi bulundaramayacağı maddesine atıf yapılarak söz konusu anlaşmanın Moskova Dostluk Anlaşması'nın 1. Maddesi uyarınca yürürlükten kaldırıldığı yinelenmiştir. Buna göre her iki devlet, mevcut anlaşmanın imzalanma tarihinden itibaren Hazar Denizi'nde kendi bayrakları altında eşit serbest seyrüsefer haklarından yararlanacaktır. Madde 14'de İran Hükümeti, Hazar Denizi'ndeki yapılan balıkçılık faaliyetlerinin Rusya'nın gıda tedariki açısından önemini kabul ederek Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cymhuriyeti Gıda Servisi ile mevcut taahhütlerin yasal süresinin bitiminde yeni bir sözleşme imzalamayı vaat etmiştir. İran Hükümeti, sözleşme imzalanana kadar balıkçılık ürünlerinin derhal Sovyet Rusya Gıda Servisi'ne nakledilmesinin yollarını incelemeyi vaat etmiştir.[634] *1921 Sovyet-İran Antlaşması, İran'ın Hazar Denizi üzerindeki haklarını tanıdı ancak Sovyetler Birliği'nin denizin kuzey kısımlarını kullanmasına da izin verdi.* Bu anlaşma, Hazar Denizi'nin ortak kullanımını kabul etmiştir. Sovyetler ve İran, denizdeki balıkçılık, ticaret ve doğal kaynaklar konusunda birbirlerinin haklarına saygı gösterilmesi gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Ancak bu anlaşma, denizin sınırları ve kaynakların paylaşılması konusunda net bir çözüm getirmemiştir.

27 Ağustos 1935 Yerleşim, Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması: Bu anlaşma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği vatandaşlarının ve Sovyetler Birliği'ndeki İran tebaasının İran'daki hareket, kalış ve ikâmet koşullarını düzenlemenin yanı sıra iki ülke arasındaki ekonomik faaliyet ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla imzalanmıştır.

Madde 14'de, Akit Taraflar arasında 26 Şubat 1921 tarihli Antlaşma ile ilan edilen ilkeler uyarınca, yalnızca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne veya

[634] Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, *Dogovor Mezhdu Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy I Persiyey (Moskva, 26 Fevralya 1921 Goda)*,https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568249/, 20.11.2024.

İran'a ait olan ve eşit derecede vatandaşlara ait olan ve akit ülke bayraklarından birini taşıyan gemilerin Hazar Denizi'nde bulunacağı kararlaştırılmıştır. Madde 15'de, Hazar Denizi'nde Akit Taraflardan birinin bayrağı altında seyreden ticari gemiler, diğer Tarafın limanlarında girişte, kalışları ve ayrılışlarında her bakımdan ulusal gemilerle eşit muameleden yararlanacağı belirtilmiştir. Yine aynı maddenin 4. Fıkrasında Akit Tarafların kıyılarını on deniz miline kadar yıkayan sularda, ayrıca kendi bayrağını taşıyan gemi mürettebatının avladığı balıkların ithalatında imtiyazlı avantajlardan yararlanma hakkına sahip olduğu açıklanmıştır. SSCB'nin Tahran'daki tam yetkili temsilcisinin 27 Ağustos 1935 tarihli İran Dışişleri Bakanına hitaben notunda Hazar Denizi, Sovyet ve İran Denizi olarak anılmıştır. Anlaşmanın 14. Ve 15. Maddelerinde iki tarafın gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile münhasır balıkçılık için 10 millik bir alan tanınmıştır.[635]

25 Mart 1940 Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması: Hazar kaynaklarının navigasyonunu ve işletilmesini düzenlemeyi amaçlayan Sovyetler Birliği ile İran arasındaki 1940 tarihli anlaşma, deniz suları üzerindeki egemenlik sorununa herhangi bir çözüm getirmemiştir. Bu anlaşma, Sovyetler Birliği ile İran arasında Hazar Denizi'ndeki bazı ekonomik faaliyetlerin daha düzenli hâle getirilmesi amacıyla yapılmıştır. Anlaşmada özellikle balıkçılık hakları ve bazı deniz alanlarındaki ekonomik çıkarlar üzerinde durulmuştur. Ancak bu anlaşma, denizin hukuki statüsü ve bölgesel sınırlar konusunda net bir çözüm sunmamıştır. Anlaşmanın 12.Maddesinin 4. Bendinde "Daha önceki düzenlemelere bakılmaksızın, Akit Taraflardan her biri, kendi bayrağını taşıyan gemilerin, kıyılarını yıkayan sularda 10 deniz mili sınırına kadar balıkçılık yapma hakkını saklı tutar." ibaresi yer almıştır. Bu anlaşmada, SSCB'nin İran'daki Tam Yetkili Temsilcisinin İran Dışişleri Bakanına hitaben yazdığı 25 Mart 1940 tarihli mektupta, Hazar Denizi, Sovyet ve İran Denizi olarak kabul edilen deniz şeklinde betimlenmiştir.[636]

---

[635] Elektronnaya Biblioteka Istoricheskikh Dokumentov, *Dogovor Poselenii, Torgovle I Moreplavanii Mezhdu Soyuzom Sovetskikh Sotsialisticheskikh Resublik I Iranom Tegeran 27 Avgusta 1935 Goda,* https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/138791-dogovor-poselenii-torgovle-i-moreplavanii-mezhdu-soyuzom-sovetskih-sotsialisticheskih-respublik-i-iranom-tegeran-27-avgusta-1935-goda, 22.11.2024.

[636] Elektronnyy Fond Pravovykh I Normativno-Teknicheskikh Dokumentov, *Dogovor o Torgovle I Moreplavanii Mezhdu Soyuzom Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik I Iranom,* https://docs.cntd.ru/document/901861932, 22.11.2024.

Tablo 24: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından İmzalanan Anlaşmalar

Anlaşmanın Adı ve Tarihi
1998 Hazar Çevre Programı
1998 Yeraltı Kullanımına İlişkin Egemen Hakların Uygulanması Amacıyla Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Tabanının Farklılaştırılmasına İlişkin Anlaşma
2002 Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırladırılmasına İlişkin Anlaşma
2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma
2003 Tahran Sözleşmesi

Kaynak: Yazar tarafından yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 24'te Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından imzalan anlaşmalar yer almaktadır. Buna göre 1998 Hazar Çevre Programı, 1998 Yeraltı Kullanımına İlişkin Egemen Hakların Uygulanması Amacıyla Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Tabanının Farklılaştırılmasına İlişkin Anlaşma, 2002 Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırladırılmasına İlişkin Anlaşma, 2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma ve 2003 Tahran Sözleşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi'nin statüsünü belirleme çabalarına yönelik yapılan anlaşmalar olarak değerlendirilmektedir.

1991 Almatı Bildirgesi: 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna tarafından imzalanmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasıyla Sovyetler Birliği'nin varlığının sona erdiği ibaresinin yer aldığı bu bildiride bağımsız olan devletler birbirlerinin bağımızlığını ve egemenliğini yeniden tanımıştır. Böylece daha önceleri İran ve Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında olan Hazar Denizi'ne 1991 Almatı Bildirgesi ile Rusya başta olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın yeni aktörler olarak dâhil olmuşlardır. Söz konusu bildiride her ne kadar Hazar Denizi'ni ele alan bir madde yer almasa da *"kuvvet kullanımından kaçınılması, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, derin tarihi köklere sahip dostluk, komşuluk ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliği ilişkilerinin güçlendirilmesi"* ifadeleri, karşılıklı yarar çerçevesinde

işbirliğinin güçlendiriliceğinin ve Hazar'ın barıçıl yollarla çözüleceğinin sinyalini vermektedir.[637]

1998 Hazar Çevre Programı: Hazar Denizi, hem antropojenik hem de doğal nedenlerden kaynaklanan birtakım çevresel sorunlarla karşı karşıyadır. Kıyıdaş ülkeler, Hazar Denizi'nde su seviyesindeki değişimden kaynaklanan sorunlar başta olmak üzere kısmen aşırı avlanma ve yasadışı kaçak avcılığın neden olduğu büyük ölçüde azalan balık ekosistemi (özellikle mersin balığı) gibi sorunlara karşı ortak bir çözüm bulma arayışındadırlar. Hazar Çevre Programı[638], bu denize kıyısı olan devletler tarafından kurulan ve uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen bölgesel bir şemsiye programdır. 1998 yılının Mayıs ayında başlatılan bu program, 1994 Çevresel İşbirliğine İlişkin Almatı Bildirgesi de dâhil olmak üzere bölgesel anlaşmalarda belirtilen *"bölgesel işbirliği"* arzusundan doğmuş olan bir programdır. Hazar Çevre Programı, 1995 yılının Haziran ayında Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından düzenlenen ortak bir komisyonda kabul edilmiştir.[639] Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Hazar Çevresi ve Kaynaklarının Korunması ve Sürdürülebilir Çerçeve Yönetimi Sözleşmesi'nin hazırlanmasına ve formüle edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu sözleşme Ocak 1999'da Moskova'da bölgeye ikinci bir taslak olarak sunulmuştur. Ayrıca UNEP deniz seviyesinin yükselmesi ve iklim değişikliği konusunda öneriler sunmuştur. Bu anlaşma, Hazar Denizi'nde çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek için bir çerçeve oluşturmuştur. Deniz kirliliğini azaltmayı, biyoçeşitliliği korumayı ve bölgesel işbirliğini artırmayı amaçlamıştır. Ancak, bu anlaşma denizin yasal statüsü veya kaynakların bölüşülmesi hakkında net bir çözüm getirmemiştir.

1998 Yeraltı Kullanımına İlişkin Egemen Hakların Uygulanması Amacıyla Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Tabanının Farklılaştırılmasına

---

[637] Ispolnitelnyy Komitet Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv, *Alma-Atinskaya Deklaratsiya (G. Alma-Ata 21 Dekabrya 1991 Goda,* https://cis.minsk.by/page/178/alma-atinskaa-deklaracia-g-alma-ata-21-dekabra-1991-goda, 21.11.2024.

[638] Hazar Çevre Programı, İngilizce literatürde The Caspian Environment Programme (CEP) olarak anılmaktadır.

[639] International Waters Learning Exchange&Resource Network, *Caspian Sea Environment Programme,* https://iwlearn.net/resolveuid/da70118345dbd4a0ff91e67b8082b3eb, 21.11.2024.

İlişkin Anlaşma: Bu anlaşma 6 Temmuz 1998 tarihinde Kazakistan ve Rusya arasında imzalanmıştır. Taraflar, Hazar Denizi'nin kuzey kısmının madenciliği için her iki tarafın karşılıklı çıkarlarını göz önünde bulundurarak Hazar Denizi üzerindeki egemenlik haklarının gerçekleştirilmesi için elverişli koşullar sağlamayı ve ayrıca Kuzey Hazar Denizi'nin dip ve yeraltı maden kaynaklarının etkin kullanımıyla ilgili konuları karşılıklı anlayış ve işbirliği ruhu içinde çözmeyi amaçlamaktadır. Kıyıdaş ülkeler, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin Sözleşme'nin mutabakatına dayanarak en kısa sürede sonuçlandırılması yönünde çağrıda bulunulmuştur.[640]

2002 Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırladırılmasına İlişkin Anlaşma: Bu anlaşma 23 Eylül 2002 tarihinde Rusya ve Azerbaycan arasında Moskova'da imzalanmıştır. Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma, her iki ülkenin maden kaynaklarının geliştirilmesine yönelik faaliyetler için yasal bir çerçeve oluşturma konusunda karşılıklı çıkarları dikkate alarak dostane iyi komşuluk ilişkileri geliştirme arzusundan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan ve Rusya, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilke ve normları rehberliğinde, Hazar Denizi'nin dibindeki bitişik alanların alt Hazar Denizi'nin maden kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi sırasında özel çevresel gerekliliklere uymanın öneminin bilincinde olarak, ikili anlaşmaları dikkate alarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda anlaşmaya varılmıştır. İki ülke arasındaki Hazar Deniz tabanının bitişik bölümlerinin koordinatlarıyla sınır çizgisinin belirlendiği anlaşmanın 5. Maddesinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü hakkında devlet beyanında bulunulduğu, 6. Maddesinde ise Hazar Denizi'nin dibinin bu anlaşmanın ilkeleri dikkate alınarak sınırlandırılacağı ve tarafların Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında genel bir anlaşmaya varılmasına katkıda bulunacağı ibaresi yer almaktadır.[641]

---

[640] CIS Legislation, *The Agreement Between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Differentiation of Bottom of Northern Part of The Caspian Sea For The Purpose of Implementation of the Sovereign Rights to Subsurface Use,* https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=20139, 27.11.2024.

[641] Prezident Rossii, *Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Azerbaydzhanskoy Respublikoy O Razgranichenii Sopredel'nykh Uchastkov Dna Kaspiyskogo Morya (Moskva, 23 sentyabrya 2002 g.),* http://www.kremlin.ru/supplement/1650, 24.11.2024.

2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma: Bu anlaşma 14 Mayıs 2003 tarihinde Almatı'da Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanmıştır. Taraflar, 13 Mayıs 2002 tarihli, Hazar Denizi'nin kuzey kısmının dibinin farklılaştırılmasına ilişkin Kazakistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki 6 Temmuz 1998 tarihli yeraltı kullanımını öngören Anlaşmanın Protokolünün 1. maddesinin 5. fıkrası, 23 Eylül 2002 tarihli Hazar Denizi'nin dibinin bitişik sahalarının farklılaştırılmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki Anlaşmanın 1. maddesinin 4. fıkrası ve 29 Kasım 2001 tarihli Kazakistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki Hazar Denizi'nin dibinin farklılaştırılmasına ilişkin Kazakistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki Anlaşmanın 27 Şubat 2003 tarihli Protokolünün 2. maddesi uyarınca, coğrafi koordinatları 42 °33'6 kuzey enlemi ve 49 °53'3 doğu boylamı olan Hazar Denizi'nin dibinin bitişik sahalarının sınır çizgilerinin birleşme noktasının yerini belirlemişlerdir.[642]

2003 Tahran Sözleşmesi: Hazar Denizi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, Tahran da imzalandığı için Tahran Sözleşmesi olarak da anılmaktadır. 2003 yılında Hazar ülkeleri; Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan tarafından imzalanan Tahran Sözleşmesi ilk yasal bağlayacılığı olan bölgesel bir anlaşmadır. Hazar çevresini tüm kirlilik kaynaklarından korumayı amaçlayan bir şemsiye, hukuki bir araç görevi görmenin yanı sıra Hazar Denizi'nde yaşayan canlı türlerinin ve yaşam alanlarının korunmasını ve muhafaza edilmesini de amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı himayesinde Hazar Çevre Programı çerçesinde yürütülen Tahran Sözleşmesi 12 Ağustos 2006'da yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, yıllar içinde öncelikli endişe alanlarını kapsayan birtakım protokoller ile geliştirilmiştir. 12 Ağustos 2011 tarihinde Petrol Kirliliği Olaylarıyla Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Protokol *"Aktav Protokolü"*, 12 Aralık 2012 tarihinde Hazar Denizi'nin Kara Kaynaklı Kirliliğe ve Faaliyetlere Karşı Korunmasına Dair Protokol *"Moskova Protokolü"*, 30 Mayıs 2014

[642] CIS Legislation, *Agreement Between The Republic Of Kazakhstan, Azerbaijan Republic And Russian Federation On Point Of Joint Of The Lines Of Demarcation Of Adjacent Sites Of Bottom Of The Caspian Sea*, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4875, 24.11.2024.

tarihinde Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasına Dair Protokol *"Aşgabat Protokolü"* ve 20 Temmuz 2018 tarihinde Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Protokolü kabul edilmiştir. İzleme, Değerlendirme ve Bilgi Değişimine İlişkin Beşinci Protokol hâlen müzakere aşamasındadır.[643]

4.5.1.5. Hukuki Statü Uyuşmazlığı

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde geçmişten beri süregelen belirsizlik, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın yeni aktörler olarak söz konusu bölgeye dâhil olmasıyla birlikte daha karmaşık bir hâle gelmiştir. Her ülkenin Hazar Denizi'ne yönelik farklı yaklaşımları, Hazar Denizi'nin statüsü üzerinde uzlaşmaya varılmasını geciktiren faktörlerden bir tanesi olmuştur.

Şekil 29: Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Alternatif Görüşler

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS, 1982)	Kıyı devletlerinin, genişliği 12 mili aşmayan kara suları ve kıta sahanlığı bulunmaktadır.
	Kara suları, iki devletin kara sularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatlar üzerindeki en yakın noktalardan eşit uzaklıkta bulunan orta hattın her bir noktasının ötesine uzanmaz.
	Denize kıyısı olmayan devletler (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) açık denizlere erişim hakkı iddia edebilirler.
Sınır Göllerini Düzenleyen Uluslararası Örf ve Adet Hukuku	Sınır devletleri, uluslararası anlaşmalar yoluyla su kullanımını düzenler.
	Her devletin, kendi ulusal sektöründeki kaynaklar ve su yüzeyi üzerinde münhasır hakları vardır.
	Göller, kıyı şeridi veya orta şerit gibi çeşitli şekillerde sınırlandırılabilir.

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak oluşturulmuştur. (UNCLOS 1982, Chatham House 2005, https://www.chathamhouse.org/, 27.11.2024)

Şekil 29'da Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair alternatif görüşler yer almaktadır. 1991'den sonra Hazar Denizi üzerine Sovyetler Birliği ve İran arasında

[643] Tahran Convention, *About The Tahran Convention*, https://tehranconvention.org/en/tc/about, 21.11.2024.

daha önce yapılan anlaşmaların farklı şekilde yorumlanması Hazar'ın bir deniz mi yoksa göl mü olduğu hususunda ikircikli bir durum yaratmıştır. Hazar'ın statüsü deniz olarak kabul edildiği takdirde 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, göl olarak kabul edildiği takdirde ise sınır göllerini düzenleyen uluslararası örf ve adet hukuku geçerli olacaktır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca, Hazar bir*"deniz"* ise, her kıyıdaş devlet, 12 deniz miline kadar bir karasuyu, 200 deniz miline kadar münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığına sahip olacaktır. Hazar'ın en geniş yeri 200 milden az olduğu için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, devletlerin orta hat uygulamasını emretmektedir. Bu durumda Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkeler, İran'ın erişemeyeceği açık deniz varlıklarına münhasır erişime sahip olacaktır. Şayet Hazar bir *"göl"* ise, o zaman da sınır devletleri arasındaki uluslararası anlaşmalar, sınır suyunun kullanımını düzenlemektedir. Hazar Denizi'nin orta hat prensibine göre bölünmesine karşı çıkan İran hükümeti, olası en kârlı şekilde Hazar sorununu çözebilmek amacıyla her ülkeye deniz tabanının ve yüzeyinin % 20'sini öneren bir yaklaşım sergilemiştir.[644]

Rusya'nın Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik dört farklı tutum benimsediği görülmektedir. Rusya, 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşma ile Hazar'ın statüsünün belirlenmiş olduğunu kabul etmektedir. Buna göre münhasır egemenlik alanı sadece 10 millik kıyı şeridinden ibaret olup diğer kalan kısımlar ise tarafların ortak kullanımına açıktır. Ülkenin birinci tutumu, 10, 12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlesinin ve deniz tabanının ortak kullanılacağı yönündedir. Buna göre kapalı bir göl su rezervi olarak değerlendirilen su kütlesi 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne tabii değildir. [645] 12 Kasım 1996 tarihinden itibaren Rusya yeni bir tutum sergilemeye başlamış, Hazar Denizi'nin 40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanıma açık olacağını savunmuştur. Rusya'nın üçüncü tutumu, 9-10 Şubat 1998 tarihinde Hazar'ın statüsüne ilişkin Kazakistan ile imzalanan metinden sonra kendini göstermiştir. Söz konusu metne göre, taraflar Hazar Denizi'nin tabanını uzaklık ilkesine göre bölerken su kütlesini ise ortak

[644] U.S. Energy Information Administration, *Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region, a.g.m.,* s.1.
[645] O. A. Leyabyanob, "Kaspiyskoye More: Podkhody K Formirovaniyu Pravovogo Statusa," *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava*, 2005;(4):62-81.

kullanıma bırakmışlardır.[646] Rusya'nın dördüncü tutumu ise, 2003 yılında Kazakistan ve Azerbaycan ile imzaladıkları anlaşmaya 2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma ile belirlenmiştir. Buna göre Hazar Denizi'nin tabanı eşitlik ilkesine göre bölünmüş, ulusal sektörler ve münhasır ekonomik bölge konusunda da birtakım düzenlemeler yapılmıştır.[647]

Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'a bakıldığında bu ülkelerin kıyı şeridinin Rusya ve İran'dan daha çok doğal gaz ve petrole sahip olduğu görülmektedir. Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon kaynaklarını geliştirmek söz konusu ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Özellikle Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ne yapmış olduğu yatırımlar Hazar Denizi'ne yönelik iddialarına güçlü olmalarını sağlamaktadır. Azerbaycan Hazar'a Deniz Hukuku'nun uygulanmasını talep etmiş deniz sınırlarının ise orta hatlar esas alınarak ulusal sektörlere bölünmesini savunmuştur. Azerbaycan'a yakın görüşlerde olan Kazakistan, 1997 yılında orta hattaki sektörlerin sınırlarına uyulması konusunda Azerbaycan ile anlaşmıştır. 1998 yılında Rusya ile Hazar Denizi'nin kuzey tabanının aralarındaki orta hatlar boyunca bölünmesini öngören anlaşmayı imzalayan Kazakistan aynı anlaşmayı 2001 yılında Azerbaycan ile imzalamıştır. 1996 yılında Hazar Denizi'ni 45 mil uzunluğunda kıyı bölglerine bölmeyi öngören Rusya'nın görüşünü destekleyen Türkmenistan, 1998 yılında Azerbaycan ile Hazar Denizi'nde aralarında bir orta hat olması yönünde anlaşmaya varmıştır.[648]

4.5.2. Hazar'ın Statüsüne Giden Yolda Zirveler

Hazar Denizi, tarih boyunca birçok önemli anlaşmanın yapıldığı, stratejik ve ekonomik açıdan büyük öneme sahip bir bölgedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlıklarını kazanan ülkeler arasında denizin hukuki statüsü ve kaynaklarının paylaşımı konusunda uzun yıllar süren müzakereler yapılmıştır. 2018'de imzalanan *"Hazar Denizi Hukuki Statüsü Konvansiyonu"*, bu sürecin en

[646] Selçuk Çolakoğlu, *a.g.m.,* s.110.
[647] Firdes Şeyda Kahraman, Ali Samir Merdan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt 11, Sayı 21, 2020.
[648] Gawdat Bahgat, "Energy Security: Caspian Sea", *Minerals & Energy - Raw Materials Report,* 20:2, 3-15.

önemli adımlarından biri olarak, denizin yasal statüsünü belirlemiş ve kaynakların paylaşımını netleştirmiştir. 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın liman şehri olan Aktav'da imzalanmıştır. Söz konusu sözleşmede Hazar'a kıyıdaş devletler Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan Cumhuriyeti olarak anılmıştır.

Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, enerji güvenliği Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü netleştirdiği gibi bu konudaki bütün anlaşmazlıklara son vermiştir. Bu anlaşma uyarınca karasuları, kaynak hakları, uluslararası sular ve iş birliği koularına açıklık getirilmiştir. Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan Hazar Denizi hakkındaki tüm meseleleri müzakere yoluyla çözmeyi karara bağlamışlardır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin bir sözleşme hazırlamak amacıyla 1996 yılında Hazar devletleri tarafından dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde özel bir çalışma grubu kurulmuştur. Belgenin müzakereleri, kıyıdaş beş devletin başkanları tarafından 12 Ağustos 2018'de yapılan bir anlaşmayla taçlandırılmıştır. Ancak sözleşme imzalanmadan evvel (1996-2018) yılları arasında 21 özel çalışma grubu toplantısı, ondan fazla dışişleri bakanları toplantısı ve beş devlet başkanları zirvesi düzenlenmiştir.[649]

Tablo 22: Hazar Zirveleri

Tarih	**Zirve Adı**	**Yapıldığı Ülke**
23-24 Nisan 2002	Aşgabat Zirvesi	Türkmenistan
16 Ekim 2007	Tahran Zirvesi	İran
18 Kasım 2010	Bakü Zirvesi	Azerbaycan
29 Eylül 2014	Astrahan Zirvesi	Rusya
12 Ağustos 2018	Aktav Zirvesi	Kazakistan

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 22'de Hazar Zirveleri yer almaktadır. Buna göre 23-24 Nisan 2002 tarihinde Aşgabat'ta, 16 Ekim 2007 tarihinde Tahran'da, 18 Kasım 2010 tarihinde Bakü'de, 29 Eylül 2014 tarihinde Astrahan'da ve 12 Ağustos 2018 tarihinde Aktav'da olmak üzere toplamda beş Hazar Zirvesi düzenlenmiştir.

[649] Stanislav Pritchin, "Negotiations On Legal Status of Caspian Sea Approach Finish Line", *Bourse and Bazaar Foundation*, https://www.bourseandbazaar.com/articles/2018/7/16/negotiations-on-legal-status-of-caspian-sea-approach-finish-line, 22.11.2024.

4.5.2.1. Aşkabat Zirvesi

23-24 Nisan 2002 tarihlerinde beş kıyıdaş ülkenin katılımıyla Hazar Denizi sorunlarını görüşmek üzere Aşgabat'ta bir araya gelmişlerdir. Hazar Zirveleri'nin ilki olarak kabul edilen bu zirvede, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Hazar'ın beş parçaya bölünmesinin hata olacağını, buranın tek bir deniz olarak kalması gerektiğini ileri sürmüştür. Hazar Denizi'nin bir işbirliği denizi mi yoksa bir çıkar çatışması mı olduğu sorusundan yola çıkarak Hazar'ın statüsü sorununun kademeli olarak çözüleceğine inandığını belirten Putin, bölgedeki hidrokarbon yataklarının geliştirilmesi ve dünya pazarlarına taşınmasına hususunda ülkesinin işbirliği yapmaya hazır olduğunu açıklamıştır.[650] Hazar bölgesindeki sorunları çözmek için yapılan bu zirve ne yazık ki kıyıda ülkelerin Hazar'a yönelik tutum ve yaklaşımlarındaki farklılıkları bir kez daha vurgulayarak başarısız olmuştur. Zirvenin başarıya oluşmasının önündeki en büyük engel, İran'ın Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesinde ısrar etmesi olmuştur. İran'ın bu önerisini kesin bir dille reddeden ülkeler, suların ve deniz tabanının kıyı şeridinin uzunluğuna göre ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmuşlardır. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın o dönemki cumhurbaşkanları Saparmurat Niyazov ve Haydar Aliyev arasında Hazar'ın merkezinde yer alan üç petrol sahasının statüsü üzerine yaşadıkları anlaşmazlık zirvede istenilen sonucun alınamamasının bir diğer nedeni olarak öne çıkmıştır. Her ne kadar kıyıdaş ülkeler tüm konularda ortak paydada buluşamasalar da Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi hususunda ulusal çıkarlar temelinde bir çözüme ulaşılması gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır. Mevcut sorunların çözülmesi amacıyla ikinci Hazar Zirvesi'nin 2003 yılında Tahran'da düzenlenmesine karar verilmiştir. Ne var ki 2003 yılında Tahran'da, Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi imzalandığı için ikinci zirve ise 2007 yılına ertelenmiştir.[651]

---

[650] Prezident Rossii, *Lidery Pyati Prikaspiyskikh Obsudili Problemy Kaspiyskogo Morya,* http://kremlin.ru/events/president/news/27011, 25.11.2024.

[651] Yerginay Ongarova, Aidarbek Amirbek, Azhar Serikkaliyeva, Makpal Anlamassova, "Kazakhstan Diplomacy In Defining The Legal Status Of The Caspian Sea: 1991-2017", *Central Asia and The Caucasus*, Volume 19, Issue 3, 2018, https://ca-c.org/CAC/index.php/cac/article/download/1455/1306/2647, 24.11.2024.

4.5.2.2. Tahran Zirvesi

İkinci Hazar Zirvesi, 16 Ekim 2007 tarihinde Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ın katılımıyla Tahran'da yapılmıştır.[652] Burada imzalanan anlaşmada, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesine yönelik işbirliğinin geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Anlaşmanın 3. Maddesinde Hazar bölgesinin zengin potansiyelini etkin bir şekilde kullanmak amacıyla kıyıdaş devletlerin başta enerji ve ulaşım olmak üzere ekonomik alanda diyalog ve etkileşimin derinleştirileceği belirtilmiştir. 5. Maddede Hazar Denizi ve Hazar Denizi'nin kaynakları üzerinde yalnızca kıyı devletlerin egemenlik hakkı olduğu beyan edilmiştir. Taraflar, Hazar Denizi'nin yeni hukuki statüsü belirleninceye kadar, kendi egemenliklerinin uygulanması esasına göre, münhasıran Hazar ülkelerinin bayraklarını taşıyan gemilerin seyrüsefer, balıkçılık ve seyrüsefer rejimlerinin Hazar sularında işlemesi gerektiği konusunda mutabakata varmıştır (7. Madde). Kıyıdaş devletler, Hazar Denizi'nin kapsamlı bir hukuki statüsünün geliştirilmesinin ve bu amaçla Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin bir sözleşmenin erken sonuçlandırılmasının en önemli görev olduğunu beyan etmişlerdir (8. Madde). Taraflar, Hazar Denizi'nin yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiğini ve buradaki tüm sorunların kıyıdaş devletler, tarafından barışçıl yollarla çözüleceğini beyan etmişlerdir (13. Madde). Taraflar, bölgesel güvenlik ve istikrar konusunda karşılıklı güvenin yaratılması ve güçlendirilmesi için çaba göstereceklerini ve bölgede askeri güç kullanmamayı taahhüt etmişlerdir. Taraflar, silahlı kuvvetleri birbirlerine karşı kullanılmayacağını teyin etmişlerdir (14. Madde). Taraflar, topraklarının başka devletler tarafından taraflardan herhangi birine karşı saldırı veya diğer askeri eylemlerde bulunmak amacıyla kullanılmasına hiçbir koşulda izin vermeyeceklerini vurgulamışlardır (15. Madde).

19. Maddede Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'na taraf olan devletler, bu anlaşma hükümleri uyarınca ayrım gözetmeksizin barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin araştırılması, üretimi ve kullanımını geliştirme

[652] Vienna Mission, *Postoyannoye Predstavitel'stvo Rossiyskoy Federatsii Pri Mezhdunarodnykh Organizatsiyakh V Vene, Itogovaya Deklaratsiya Sammita Prikaspiyskikh Gosudarstv V Tegerane*, https://viennamission.mid.ru/ru/news/16-10-2007_itogovaa , 24.11.2024.

konusunda devrilemez hakları olduğunu teyit etmişlerdir. Anlaşmanın 22. ve 23. Maddelerinde uluslararası terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, silahlar ve silah ötesi suçlara yer verilmiş, Tarafların uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normlarına bağlı olarak BM'nin merkezi koordinasyon rolüyle söz konusu suçlarla mücadelede geniş ikili ve çok taraflı iş birliği konusundaki kararlılıklarını ifade etmişlerdir. Anlaşmanın 24. Maddesinde yine iş birliği olgusundan bahsedilerek tarafların karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi hususundaki niyetleri vurgulanmıştır.

4.5.2.3. Bakü Zirvesi

18 Kasım 2010 tarihinde Hazar Zirvelerinin üçüncüsü Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Zirve'nin açılış konuşmasında söz konusu zirvenin bölgesel iş birliği açısından büyük önem taşıdığını vurgulayarak Hazar Denizi'ni barış, huzur, istikrar, dostluk ve iş birliği denizi olarak nitelendirmiştir. Azerbaycan, Rusya ve Azerbaycan, Kazakistan arasında, ayrıca Rusya, Kazakistan arasında Hazar Denizi'nin sektörlere bölünmesi konusunda önemli adımlar atıldığını belirten Aliyev, üç ülkenin Hazar sorununu kendi aralarında çözdüğünü, bu ülkeler arasında var olan yasal çerçevenin gelecekte Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde olumlu bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Aliyev, konuşmasına Hazar Denizi'nin ve Hazar ülkelerinin tamamının enerji kaynakları açısından oldukça zengin olduğunu ifade ederek bu ülkelerin sadece kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, dünyanın enerji güvenliğine de katkı sağladığına ve enerji alanında Hazar devletlerinin birbirleriyle rekabet etmek yerine başarılı bir şekilde işbirliği yürüttüğüne dikkat çekmiştir.[653]

4.5.2.4. Astrahan Zirvesi

Dördüncü Hazar Zirvesi, kıyıdaş devletlerin katılımıyla 29 Eylül 2014 tarihinde Astrahan'da yapılmıştır. Bu zirvede kıyıdaş devletler, geleneksel dostluk ve karşılıklı anlayış atmosferinde, Hazar bölgesinde çok çeşitli işbirliği konuları ve güncel uluslararası konular hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. 18 Kasım

[653] Prezidenta Azerbaydzhanskoy Respubliki, *V Baku Sostoyalsya Sammit Glav Gosudarstv Prikaspiyskikh Stran,* https://president.az/ru/articles/view/1126, 25.11.2024.

2010 tarihinde Bakü Zirvesi'nde imzalanan Hazar Denizi'nde Güvenlik İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini memnuniyetle karşılayan kıyıdaş devletler, Hazar Denizi bölgesel güvenliğine yönelik mevcut tehditlere ve zorluklara karşı ortak çabaların sürdürülmesi ihtiyacını dile getirmişlerdir. Hazar'a kıyısı olan devletler arasında iyi komşuluk, dostluk, barış, güvenlik ortamını oluşturmak amacıyla Hazar Denizi bölgesindeki askeri faaliyet konuları gündeme gelmiştir. Zirvede Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğinin korunması ve rasyonel kullanımına ilişkin anlaşmanın imzalanması taraflarca memnuniyetle karşılanmıştır. Hazar Denizi'ndeki biyolojik çeşitliliğinin korunması, rasyonel kullanımı ve ortak rezervlerinin yönetimi başta olmak üzere mersin balığı gibi değerli balık türlerinin korunması amacıyla Komisyon kurulması, kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra denizde oluşabilecek herhangi bir acil durumu önlemek amacıyla Hazar Denizi'nde acil durumların önlenmesi ve müdahale alanında işbirliği için anlaşma imzalanmıştır. Can güvenliğini ve sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla Hazar Denizi'nin durumu hakkında bilgi edinmek ve bilgi alışverişinde bulunmak için entegre bir bölgesel sistem oluşturmayı ve geliştirmeyi amaçlayan Hazar Denizi Hidrometeorolojsi Alanında İşbirliği Anlaşması da yine Astrahan Zirvesi'nde imzalanan anlaşmalardan bir tanesidir. Hazar Denizi'nin doğal ortamının korunması, 12 Ağustos 2011 (Aktav) tarihli petrol kirliliğine neden olan olaylar durumunda bölgesel hazırlık, müdahale ve işbirliğine ilişkin Protokol, Koruma Protokolü ile karşılanmaktadır. Hazar Denizi'nin kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan kirlilikten ve 12 Aralık 2012 (Moskova) Tarihli Kara Kaynaklı Faaliyetler Sonucunda Korunmasına İlişkin Protokol, 30 Mayıs 2014 tarihli Biyolojik Çeşitlilik (Aşgabat) ile 4 Kasım 2003 tarihli Hazar Denizi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi (Tahran Sözleşmesi) ile yürütülmektedir.[654]

Bu zirvede vurgulanan konulardan biri de kıyıdaş ülkelerin silahlanması konusu olmuştur. Devlet başkanları, Hazar Denizi'ne kıyıdaş olmayan güçlerin silahlı kuvvetlerinin bölgeye girişlerinin yasaklanmasına ilişkin anlaşmayı onaylamışlardır. Bu belgeye göre diğer ülkelerin silahlı kuvvetleri beş devlete ait

[654] Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, *Kommyunike Po İtogam Chetvertogo Kaspiyskogo Sammita (Astrakhan', 2014 g.),* https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568294/, 25.11.2024.

olan deniz sularına giremez ve bu sularda gemileri yüzdüremez. Bu girişim İran İslam Cumhuriyeti tarafından yapılmıştır. Bu belgenin kabul edilmesinde NATO'ya ait silahlı kuvvetlerin Hazar Denizi yakınlarına üs kurmaması düşüncesi etklili olmuştur. [655]

4.5.2.5. Aktav Zirvesi

Hazar Denizi'nin statüsünü tartışmak ve çözüm bulmak üzere beş zirve yapılmıştır. 12 Ağustos 2018 tarihinde Aktav'da yapılan bu zirve ise beş ülkenin anlaşmaya vardıkları Hazar Zirveleri'nin sonuncusu olmuştur. Bu anlaşma ile Hazar Denizi'ne deniz ya da göl yerine özel bir statü verilmiştir. Anlaşmaya göre Hazar Denizi'nde her ülkenin karasuları 15 deniz mili, 10 deniz mili genişliğinde de balıkçılık alanı olacağı, Hazar Denizi'yle ilgili tüm sorunların barışçıl yollarla çözüleceği, Hazar devletleri dışında bölgede yabancı asker bulundurulmayacağı, Hazar Denizi'nin dibindeki boru hatlarıyla su altı kablolarının uluslararası anlaşmalarda belirlenen standartlara uygun olarak döşeneceği kararlaştırılmıştır.[656]

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarvayev, Aktav Zirvesi'nde kıyıdaş devletler tarafından imzalanan Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'yi, *"Hazar Denizi Anayasası"* şeklinde nitelendirmiştir. Nazarbayev'in tarihi bir olay olarak gördüğü Aktav Zirvesi, dünya basını tarafından büyük ilgi görmüştür. Çin'in Xinhua ajansı, Aktav'da toplanan kıyıdaş devletlerin 22 yıllık mutabakatlar sonucunda tarihi bir karara vardığına dikkat çekmiştir. ABD'nin günlük gazetesi The Wall Street Journal ise ABD Enerji Bilgi İdaresi'nin 2021 yılında Hazar Denizi'ndeki petrol rezervinin 48 milyar varil, doğal gaz rezervinin ise 292 trilyon m^3 olarak açıkladığı bilgisine yer vererek Hazar bölgesinde keşiflerin canlanacağını ve yeni boru hattı inşaatının ivme kazanacağını satırlarına taşımıştır. Uluslararası TV Kanalı El Cezire (Al Jazeera), beş devletin anlaşmasının Hazar Denizi'nin zenginliklerinin geliştirilmesine fırsat sağlayacağını, kıyıdaş devletlerin Hazar'ı

[655] News Central Asia, *Caspian Summit at Astrakhan-The Outcome*, https://www.newscentralasia.net/2014/09/30/caspian-summit-at-astrakhan-the-outcome/, 25.11.2024.
[656] President of Russia, Convention on The Legal Status of The Caspian Sea, http://www.en.kremlin.ru/supplement/5328, 12.12.2024.

deniz ve göl statüsünü koruyarak kullandıklarını belirtmiştir.[657] Zirvede kabul edilen sözleşme, geniş kapsamlı sorunların çözümü ve bölgenin güvenliğini garanti altına almıştır. Bu yönüyle söz konusu anlaşma Hazar Denizi için bir anayasa niteliği taşımaktadır. Yeni belgenin, terörizm gibi en acil işbirliği konularına ilişkin bir anlaşma paketiyle destekleneceği belirtilmiştir.[658] Aktav Zirvesi'nde imzalanan sözleşme, Trans-Hazar Boru Hattı gibi yeni boru hattı projelerinin uygulamasını kolaylaştırarak bölgenin enerji güvenliğini pekiştirecek olumlu bir gelişmedir.[659]

Hazar Zirvelerinin altıncısı, 29 Haziran 2022 tarihinde Aşgabat'ta Hazar devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov, *"Beş taraflı işbirliğinin başarısının en önemli görevi ve aynı zamanda temel koşulu Hazar bölgesinde güçlü, uzun vadeli ve bölünmez bir güvenliğin sağlanmasıdır. Hazar bölgesinin istikrar ve güven bölgesi olarak kalmasını hep birlikte sağlamalıyız."* sözleriyle iş birliği olgusuna vurgu yapmıştır. Altıncı Hazar Zirvesi'ne kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da genişletilmesini içeren somut teklifler damgasını vurmuştur.[660]

4.5.3. Bölgede İş birliği Çabaları

Hazar Denizi'nin Asya, Avrupa ve Orta Doğu'nun kavşağında bulunması, bölgenin uluslararası jeopolitik açıdan stratejik önemini ortaya koymaktadır.[661] 1991 yılına kadar Hazar Denizi, Sovyetler Birliği ve İran devletleri arasında olan bir bölgeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan kıyıdaş devletler olarak sahnedeki yerlerini almışlardır. Yeni

---

[657] Serik Abdibek, "Aqtaw Sammiti Alem Nazarında", *Egemen Kz,* https://egemen.kz/article/172837-aqtau-sammiti-alem-nazarynda, 28.11.2024.
[658] Azaamat Sızdıkbaev, "Ekologiyalıq Aspektige Basımdıq Berilgen - Aqtaw Sammiti Twralı Sarapşı Pikiri", *Inform Kz,* https://kaz.inform.kz/news/ekologiyalyk-aspektige-basymdyk-berilgen-aktau-sammiti-turaly-sarapshy-pikiri_a3353875/, 28.11.2024.
[659] Charles Whitney, "The Convention On The Legal Status Of The Caspian Sea - A Sea Or Not A Sea: That Is Still The Question", *Norton Rose Fulbright,* September 2018, https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5f222b95/the-convention-on-the-legal-status-of-the-caspian-sea---a-sea-or-not-a-sea-that-is-still-the-question, 29.11.2024.
[660] *The Sixth Caspian Summit Was Held In Ashgabat*, Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, https://www.mfa.gov.tm/en/news/3233, 18.12.2024.
[661] Sohbet Karbuz, "The Legal Status Of The Caspian Sea: Implications On Caspian Resources Development And Transport", *Energy Policy Turkey,* (2),2016, https://dergipark.org.tr/en/pub/ept/issue/31246/340325, s. 62-69.

devletlerin de iştirakiyle birlikte Hazar'a kıyısı olan devlet sayısı ikiden beşe yükselmiştir. Bu süreçle beraber Hazar'ın hukuksal statüsü tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle 1994 yılından itibaren bu tartışma uluslararası bir boyut kazanmıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycanlı, Amerikalı, Avrupalı ve Türk şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyum 8 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalamıştır. *"Yüzyılın Anlaşması"* olarak anılan bu akit ile Bakü kıyılarında yer alan Güneşli, Çırağlı ve Azeri sahalarından 4 milyar varil petrol çıkarılması hedeflenmiştir.[662] Bu sahaların üç yıllık dönemde 511 milyon ton petrol üreteceği tahmin edilmiştir. Azerbaycan, 1995 ve 1996 yıllarında konsorsiyumla birlikte üç anlaşma daha imzalamıştır. Kazakistan ise Tengiz petrol sahasının ihaleleri için birtakım anlaşmalar imzalamıştır. Hazar Denizi'ne kıyısı olan diğer devletlerden İran ve Rusya, yapılan bu anlaşmalara tepki göstererek Hazar'ın statüsünü bir sorun olarak gündemde tutmaya çalışmışlardır. Bu durum Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde uluslararası hukukun yanı sıra siyasi ve ekonomik faktörlerin de devreye girmesine neden olmuştur. Her kıyıdaş devlet kendi hukuksal tezini oluştururken diğer kıyıdaş devletlerin yanında üçüncü devletlerin de desteğini almaya çalışmaktadır.[663] Bu anlaşma imza tarihinden bu satırların kaleme alındığı 2024 yılına kadar 19 defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişikler arasında 1999-2017 yıllarında cereyan eden değişiklikler diğerlerine nazaran önemlidir. Çünkü 1999 ve 2017 yıllarındaki değişimler anlaşmanın ortaklarını önemli oranda değiştirmiştir. Bu minvalde şirketlerin hisse oranlarının değişimine bakmak faydalı olacaktır

Tablo 23: Yüzyılın Anlaşmasına İstinaden Şirketlerin Aldıkları Paylar

Anlaşma Dönemi 1994			**Anlaşma Dönemi 1999**			**Anlaşma Dönemi 2017**		
Şirket	**Menşei**	**(%)**	**Şirket**	**Menşei**	**(%)**	**Şirket**	**Menşei**	**(%)**
SOCAR	Azerbaycan	20	SOCAR	Azerbaycan	10	BP	İngiltere	30,37
BP	İngiltere	17,12	BP	İngiltere	17,12	SOCAR	Azerbaycan	25
RAMCO	İskoçya	2,08	AMACO	ABD	17,01	Chevron	ABD	9,57
AMOCO	ABD	17,01	UNOCAL	ABD	10,05	Inpex	Japonya	9,31
UNOCOL	ABD	11,2	Lukoil	Rusya	10	Equinor	Norveç	7,27
PENNZOİL	ABD	9,81	STATOIL	Norveç	8,56	EXXON	ABD	6,79

[662] M. Baldoni, "Transkaspiyskiy Gazoprovod-Real'nyye Vozmozhnosti İli Beskonechnyye Obeshchani", *Postsovetskiye Issledovaniya,* T.2. No:6 2019, https://cyberleninka.ru/article/n/transkaspiyskiy-gazoprovod-realnye-vozmozhnosti-ili-beskonechnye-obeschaniya/viewer, 20.12.2024, s.1357.

[663] Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36305, s.107-108.

McDermott	ABD	2,45	EXXON	ABD	8	TPAO	Türkiye	5,73
Lukoil	Rusya	10	TPAO	Türkiye	6,75	Itochu	Japonya	3,65
STATOIL	Norveç	8,56	PENNZOIL	ABD	4,82	OVL	Hindistan	2,31
TPAO	Türkiye	1,75	Itochu	Japonya	3,92			
			RAMCO	İskoçya	2,08			
			Delta	Suudi Arabistan	1,68			

Kaynak: Yazar tarafından 16 kaynağa istinaden oluşturulmuştur.

Tablo 26 değerlendirildiğinde anlaşmanın ilk halinde yedi farklı ülkeden on iki şirketin yer aldığı görülmektedir. 1999 yılındaki değişimle birlikte dördü ABD menşeli olmak üzere Azerbaycanlı, İngiliz, İskoç, Norveç, Japon, Rus, Türk, Suudi Arabistan şirketi, anlaşmaya taraf olmuşlardır. Ancak 1995 yılında gerçekleştirilen revizyonla SOCAR hissesinin %5'ini Exxon'a, %5'ini de TPAO'ya devretmiştir.[664] Bu revizyonun temel nedenini ise SOCAR'ın İran menşeli IRNA'ya %5 hisse vermek istemesidir. Hisse dağılımındaki bu değişim nedeniyle Türkiye bu konuya müdahil olmuştur. Bu tartışmaların ışığında Londra'da 4 Şubat 1995 tarihinde başlayan müzakereler neticesinde SOCAR %5 oranındaki hissesini Türkiye'ye satarak TPAO'nun hissesi %1,75'ten %6,75'e çıkmıştır. Bu müzakerelerin temelinde Batılı devletlerin ve Türkiye'nin İran'ı anlaşmadan uzak tutma isteği yatmaktadır.[665] Bu tablo, *"Yüzyılın Anlaşması"* olarak bilinen ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol rezervlerinin uluslararası konsorsiyumlar tarafından işletilmesine ilişkin üç ayrı döneme (1994, 1999 ve 2017) ait şirket pay dağılımlarını yansıtmaktadır. Toplam yatırım tutarları ile işletme koşullarının zaman içinde değişmesi, pay sahibi şirketlerin menşeine ve dünya enerji piyasasındaki yerlerine göre farklılıklar göstermiştir. Böylece, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını küresel pazara sunarken izlediği stratejiler, bölgesel dinamiklerin yanı sıra küresel enerji devlerinin ilgisi ve rekabeti bağlamında değerlendirilmelidir. İlk dönemde (1994), SOCAR (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi) %20 payla en büyük ortak konumunda belirmiştir. Ardından BP (İngiltere) ve AMOCO (ABD) gibi Batılı enerji devleri önemli hisseler edinerek projede güçlü varlık göstermiştir. Örneğin, BP %17,12, AMOCO %17,01 ve UNOCOL (tabloda UNOCOL/UNOCAL olarak geçen şirket) %11,2 oranında hisse alarak, Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarına yönelik kapsamlı bir yatırım planının ilk

[664] E. Nasirov, "The Contract Of The Century, Visions of Azerbaijan", *Visions Az,* http://www.visions.az/en/news/206/1ee04b7e/, 21.11.2024.
[665] Rovshan Ibrahimov, "Azerbaijan Energy History and Policy: From Past Till Our Days," *SAM,* 2013, s.25.

adımlarını atmışlardır. Aynı dönemde TPAO (Türkiye), nispeten sınırlı bir pay (%1,75) ile katılım sağlayarak uluslararası konsorsiyumun parçası olmuştur. İkinci dönemde (1999), SOCAR'ın payı %10'a düşerken, AMOCO'nun yerini alan veya şirket birleşmeleri sonucu paylarını yenileyen farklı ABD menşeli şirketlerin (AMACO, UNOCAL, EXXON vb.) projedeki varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Lukoil (Rusya), Statoil (Norveç) ve Suudi Arabistan'dan Delta gibi şirketlerin katılımıyla proje, çok daha geniş bir coğrafi yatırımcı çeşitliliğine evrilmiştir. Bu aşamada TPAO da payını %6,75 düzeyine çıkararak, projedeki etkinliğini görece güçlendirmiş görünmektedir. Üçüncü dönemde (2017) ise BP, %30,37 oranıyla konsorsiyumun en büyük hissedarı haline gelmiştir. SOCAR'ın %25'e yükselen payı, Azerbaycan'ın kaynaklarının işletilmesinde ulusal şirketinin hâlâ merkezi konumda olduğunu vurgulamaktadır. Chevron (ABD), Inpex (Japonya), Equinor (Norveç) ve EXXON (ABD) gibi küresel enerji devlerinin payları yaklaşık %6 ila %10 aralığında seyretmektedir. TPAO ise %5,73'lük payıyla Türkiye'nin bu stratejik projedeki temsilini sürdürürken, Hindistan'dan OVL gibi yeni katılımcıların da projede yer aldığı dikkati çekmektedir. Sonuç olarak, *"Yüzyılın Anlaşması"* kapsamındaki şirket pay dağılımları, bölgesel enerji politikalarına yön veren küresel aktörlerin zaman içinde nasıl konumlandığını ortaya koymaktadır. Başlangıçtaki yoğun Amerikan ve Batılı şirket ağırlığı, yer yer farklı şirketlerin birleşmesi veya el değiştirmesiyle değişmekle birlikte, Azerbaycan'ın SOCAR üzerinden etkin varlığı ve BP gibi enerji devlerinin kararlılığı dikkat çekmektedir. Bu tablo, hem Hazar Denizi'nin uzun vadeli petrol/gaz üretim potansiyelini küresel piyasalara sunma stratejilerini hem de farklı ülkelerin şirketlerinin dış enerji yatırımlarında ne tür bir rekabet ve işbirliği modeline yöneldiğini istatistiksel olarak yansıtmaktadır.

SONUÇ

"Neoliberal Bakış Açısıyla Orta Asya'da Enerji Güvenliği: Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Örnekleri" başlıklı bu tezde Orta Asya'da enerji, enerji kaynakları ve enerji güvenliği konuları ele alınmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde vurgulandığı üzere bu ülkelerin ele alınmasının sebebi, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın tezde ele alınan hidrokarbon kaynakları olan petrol ve doğal gaz bakımından zengin aktörler olmalarıdır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sorunsalın ve çalışmanın yöntemsel çerçevesinin ortaya koyulmasının ardından çözümlemenin kuramsal alt yapısı olan liberal yaklaşımlar, neoliberalizm ve enerji konuları ele alınmıştır.. İkinci bölümde enerji, enerjinin tarihsel gelişimi, enerjinin küreselleşmesi ve küresel enerji politikaları, güvenliğin etimolojisi, enerji güvenliği, enerji güvenliğine farklı yaklaşımlar konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde bölgedeki enerji rezervleri ile Orta Asya'da enerji nakil hatları olan; petrol ve doğal gaz boru hatlarının yanı sıra karayolları, demir yolları ve deniz yolu taşımacılığı incelenmiştir. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan dördüncü bölümde ise asıl çalışma konusu olan Orta Asya'da enerji güvenliği, bölgeyi tehdit eden enerji güvenliği tehditleri, Orta Asya ülkelerinin stratejik enerji politikaları, bölgedeki enerji ilişkileri bağlamında dış güçlerin bölge politikaları ve Hazar Denizi'nin statü sorunu analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın yazında nerede durduğunu analiz edebilmek için YÖK Ulusal Tez Merkezi'de yer alan yükseklisans ve doktora tezleri ile TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı'nda yer alan makaleler incelenerek *"enerji güvenliği" ve "Orta Asya'da enerji güvenliği"* başlığını taşıyan çalışmalar mercek altına alınmıştır. Elde edilen veriler sonucunda yapılan nicel analize göre, 119'u yüksek lisans, 22'si doktora, 50'si makale ve 18'i kitap olmak üzere toplamda 209 akademik çalışma tespit edilmiştir. *"Orta Asya'da Enerji Güvenliği"* üzerine yapılan incelemede 7 makale ve 5 yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda 12 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Orta Asya Enerji Güvenliği üzerine ise herhangi bir doktora tezine rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmaların konu dağılımları dikkate alındığında

bölgedeki enerji güvenliğinin ekseriyetle "Hazar Denizi" üzerine yoğunlaştığı ve Orta Asya'da enerji güvenliğini "Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan" örnekleri üzerinden ele alan bir çalışmanın olmadığı anlaşılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde Orta Asya üzerine 283 yüksek lisans ve 67 doktora tezi olmak üzere toplamda 350 tez yer almaktadır. 67 doktora tezinin arasında Orta Asya'da Enerji Güvenliği hakkında herhangi bir çalışma bulunmaması alan yazındaki var olan boşluğu su yüzüne çıkarmaktadır. Bu çalışmanın önemi alanında yapılan ilk bilimsel çalışma niteliği taşımasının yanı sıra kendinden sonra gelecek olan çalışmalara ışık tutarak bir örnek teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır.

Tezde genel bir değerlendirme yapmadan önce özellikle çalışmanın araştırma sorularının ve hipotezlerinin hatırlatılması yerinde olacaktır. Çalışmada *"Orta Asya bölgesindeki enerji güvenliği sorunları nasıl çözüme kavuşturulabilir?"* temel sorusunun yanı sıra *"Neden bazı küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya politikalarında enerji başat bir rol üstlenmiştir?", "Neden Hazar Denizi'nin paylaşılması uzun yıllar almıştır?"* soruları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın hipotezleri ise *"Bölgedeki enerji güvenliği sorunları iş birliği ve ortak çıkarlar gözetilerek çözüme kavuşturulabilir.", "Orta Asya topraklarının zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması bölgeyi bir cazibe merkezi hâline getirmiştir."* ve *"Coğrafi ve ekolojik sorunlar, ekonomik çıkarlar, hukuki statü uyuşmazlığı, tarihsel tartışmalar ve dış güçlerin jeopolitik mücadelesi Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünü geciktirmiştir."* şeklinde formule edilmiştir.

Buradan yola çıkarak çalışmanın kuramsal çerçevesinin neoliberalizm olarak belirlenmesinin yerinde olacağına karar verilmiştir. Neo ve liberalizm kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan neoliberalizm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan bir sistemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Liberalizmin uluslararası kurumlarla desteklenmiş hâli olan neoliberalizmde iş birliği ve kazan-kazan anlayışı ön plana çıkmaktadır. Neoliberalizm, sistemin anarşik yapısını kabul etmesine rağmen çatışma yerine barışın ve iş birliğinin tesis edilebileceğini ve özellikle *"ortak çıkarlar"* söz konusu olduğunda devletlerin iş birliği yaptıklarını savunmaktadır. Robert Owen Keohane ve Joseph Nye'ın 1977 yılında kaleme aldıkları *"Power and Interdependence: World Politics in Transition"* kitabında karşılıklı bağımlılık

kavramını ortaya atarak devletler arasındaki artan ekonomik ilişkilerin devletleri birbirlerine bağımlı hâle getirdiğini ileri sürmüş ve söz konusu bağımlılığın savaş olasılığını ortadan kaldırdığını iddia etmiştir. Keohane'e göre devletler aralarındaki ortak menfaatler ve çok taraflılığın olduğu yerde iş birliğine yönelmektedirler.

Enerji güvenliği kavramı, enerji ve güvenlik kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan ve 2000'li yıllardan itibaren güvenlik çalışmalarında kendine yer bulan bir kavramdır. Benjamin K. Sovacool tarafından yapılan araştırma ve incelemelerde 45 farklı tanımı tespit edilen enerji güvenliği, Volkan Özdemir tarafından "*yeterli, güvenilir, çeşitlendirilmiş ve temiz enerjinin makul fiyatlarda temini ile bu enerjinin piyasalara ulaşımında gerekli altyapının kesintisiz şekilde sağlanması"* olarak açıklanmıştır. Enerji güvenliğinin, enerji kaynaklarının tedariki, erişim ve kabul edilebilirliğine yoğunlaşan *"enerji",* ve enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, dönüşüm, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin olası güvenlik tehditlerine karşı korunmasına yoğunlaşan *"güvenlik"* olmak üzere iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmada Orta Asya'da enerji güvenliği, enerji güvenliği kavram temelinde ele alınmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilân eden Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük güçlerin yanı sıra bölgesel güçlerin de ilgisini çekmeyi başarmıştır. Hazar Denizi'ne kıyıdaş Kazakistan ve Türkmenistan, OPEC ülkeleri dışında önemli bir doğal gaz ve petrol tedarikçisi olarak görülmektedir. Orta Asya'nın en büyük petrol üreticisi olan Kazakistan aynı zamanda hatrı sayılır bir bir doğal gaz ihracatçısıdır. Bu ülkenin 4,8 milyar ton petrol ve 445 m^3 doğal gaz rezervine, 271 petrol ve 61 doğal gaz yatağına sahip olduğu açıklanmıştır. Kazakistan'ın kanıtlanmış olan doğal gaz ve petrol rezervlerinin %70'i Tengiz, Karaçaganak, Kaşhagan ve Yeniyol yatağında yer almaktadır. Orta Asya ülkeleri arasından özellikle Kazakistan'ın hidrokarbon kaynaklarını çıkarma ve işleme aşamasında başarılı olduğu görülmektedir. Bölgenin en büyük petrol üreticisi olan ülke, petrol rafinajında yeterli olmadığı için petrol ürünlerinin yaklaşık % 30'unu komşu ülkelerden ithal etmektedir. Petrol ürünlerindeki dışa bağımlılıktan kurtulmak amacıyla 2009 yılı itibariyle petrol rajinaj

sistemlerinde modernizyona giden Kazakistan, Orta Asya ve Avrupa ülkelerine petrol ihraç eden bir ülke hâline gelmiştir. Ülke aynı zamanda hatırı sayılır bir doğal gaz rezervine sahip olmasına rağmen yüzölçümünün büyüklüğüne rağmen boru hatlarının yetersizliğinden dolayı iç talebi karşılamak amacıyla doğal gaz ithal etmektedir. Kazakistan'da, Aktav-Bakü-Tiflis Ceyhan petrol boru hattı, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Uzen-Atırav Samara petrol boru hattı, Kazakistan-Çin petrol boru hattı, Surgut-Omsk-Pavlodar-Çimkent-Chardzou petrol boru hattı, Karaçaganak-Atırav ulaşım sistemleri, Karaçaganak-Orenburg ulaşım sistemi, Yeniyol-Kenkiyak-Orsk petrol boru hattı ön plana çıkan uluslararası boru hatlarıdır.

Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'ya doğal gaz ihraç eden Özbekistan, Orta Asya'daki petrol rezervlerinin %31'ine, doğal gaz rezervlerinin ise %40'ına ev sahipliği yapmaktadır. 594 milyon varil petrol ve 1.564 trilyon m^3 doğal gaz rezervi bulunan ülkenin enerji rezervleri, Üst-Yurt, Buhara, Hive, Güney-Batı Hisar, Fergana Vadisi ve Surhanderya bölgelerinde yer almaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında petrol ve doğal gaz üretimine odaklanan Özbekistan, sonraki yıllarda yabancı enerji şirketlerini ülkeye çekmek için birtakım vergi ayrıcalıkları getirmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ülkenin enerji sektörüne yabancı şirketlerin ortak olmasıyla Özbekistan'ın enerji sektörü gelişmeye başlamıştır. 2020 yılından sonra ülkede artan iç talebi karşılamak amacıyla özellikle doğal gaz ihracatına kısıtlama getirilmiştir. Bölgedeki enerji boru hatlarının ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi olab Fergana Vadisi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Ülkenin ön plana çıkana boru hatları, Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı doğal gaz boru hattı, Buhara-Ural doğal gaz boru hattı, Gazlı-Kağan doğal gaz boru hattı, Gazlı-Nukus doğal gaz boru hattı, Şurtan-Şerabad doğal gaz boru hattı, Kuzey-Sok-Namangan-Andican doğal gaz boru hattı, Hocaabad-Andican-Fergana doğal gaz boru hattı, Hocaabad doğal gaz boru hattı, Ursatyevskaya-Fergana doğal gaz boru hattı, Kuzey Sok-Hokand doğal gaz boru hattı, Özbekistan-Çin doğal gaz boru hattı ve Hiva-Beyneu doğal gaz boru hattıdır.

Orta Asya'nın doğal gaz zengini ülkesi Türkmenistan, Çin, Hindistan ve Avrupa ülkelerine doğal gaz ihraç eden bir ülkedir. Ülkenin enerji rezervleri Amuderya, Murgap, Güney Yolöten-Osman, Minara ve Yaşlar havzasında yer

almaktadır. Ülkenin doğal gaz ihracı, 1997 yılında İran'a doğal gaz nakli ile başlamış, 2003 yılında Rusya ile anlaşma yapılmış, 2006 yılında petrol ve doğal gaz boru hattı inşa edilmiş, 2007 yılında Kazakistan ve Rusya ile anlaşma imzalanmış ve aynı sene Çin enerji şirketi CNPC ile Türkmenistan arasında anlaşma imzalanmıştır.Ülkede öne çıkan boru hatları, Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı, Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı, Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı, TAPI boru hattı, Duşenbe-Moskova doğal gaz boru hattı, Doğu-Batı doğal gaz boru hattı, Korpeje-Kurtkuyu doğal gaz boru hattı, Devletaabad-Deryalık doğal gaz boru hattı, Kelif-Mübarek doğal gaz boru hattı ve Kelif-Duşanbe ve Hazar doğal gaz boru hattı doğal gaz boru hattı Türkmenistan'ın uluslararası doğal gaz boru hatları olarak öne çıkmaktadır. Trans Hazar doğal gaz projesi ise Türkmenistan'ın gelecek enerji projelerinden bir tanesidir. Söz konusu proje ile Türkmen petrolü Batı pazarlarına ulaşma fırsatı bulacaktır. Hazar doğal gaz boru hattı ise Trans Hazar projesini engellemek Rusya tarafından ortaya atılan hayata geçirilememiş bir boru hattı projesidir. Bölgede enerji rezervleri bakımından ön plana çıkan bir diğer önemli bölge, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kıyısı olduğu, Özbekistan'ın da havzasında bulunduğu 68 milyar varil petrole ev sahipliği yağtığı düşünülen Hazar Denizi'dir.

Hazar Denizi'nin statüsü başta olmak üzere, Fergana Vadisi, petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği Orta Asya'da yaşanan enerji güvenliğini tehdit eden olaylardır. Enerji güvenliği, ülkeden ülkeye değişen ve farklı şekilde yorumlanan bir olgudur. Orta Asya'da enerji güvenliğini tehdit eden unsurlar, enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, düşük yatırım ve altyapı zorlukları, yolsuzluk ve kötü yönetim, dış tedarikçilere bağımlılık, küresel enerji piyasası dinamikleri ve coğrafi koşullardır. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji güvenliğine bakıldığında artan iç talebi karşılamak, enerji altyapısının yenilenmesi ve genişlemesi, yeni pazar arayışları, enerjinin çeşitlendirilmesi ve nakil boru hatlarının inşa edimesi enerji güvenliğinin tesis edilmesinde büyük bir katkı sağlayacaktır. Orta Asya ülkelerinin enerji altyapılarının zayıf, enerji risklerine karşı savunmasız, dış tedarikçilere bağlı olmasının yanı sıra istikrarsız enerji rezervleri ile ciddi bir şekilde durum değerlendirmesi yapmak ve olası riskleri ortadan kaldırmak için dış güçlerin

yardımına değil bölge içi işbirliğine ağırlık vermeleri yerinde olacaktır. Bir diğer önemli konu ise fiziksel güvenlik, siber güvenlik, acil durum müdahale planları, işbirliği, düzenli denetimler ve bakım ve ani gelişen kesinti planları gibi önlemleri alarak bölgedeki boru hatlarının güvenliğinin ve zaman zaman kanlı sınır çatışmalarına sahne olan Fergana Vadisi'nin istikrarırın sağlanmasıdır.

Çalışmanın son bölümde ise Orta Asya ülkelerinde enerji güvenliği, Orta Asya ülkelerinin enerji politikaları ve dış güçlerin enerji politikalarına yer verilmiştir. Enerji güvenliği her ülkeden ülkeye göre değişen ve yenilenen bir olgudur. Orta Asya ülkelerinin enerji güvenliği politikalarına bakıldığında bölgedeki iş birliği, nakil boru hatlarının modernizasyonu, enerji kaynaklarını çeşitlendirme, alyapı yatırımı, iç talebi karşılama ve yeni pazar arayışı konularında aynı paydada buluştukları görülmektedir. Bölgenin enerji güvenliğini tehdit eden unsurlar ise enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, düşük yatırım ve altyapı zorlukları, yolsuzluk ve kötü yönetim, dış tedarikçilere bağımlılık, küresel enerji piyasası dinamikleri ve coğrafi koşullardır. Enerji transferinde önemli bir nakil aracı olan boru hatlarının güvenliği, fiziksel güvenlik, siber güvenlik, acil durum müdahale planları, iş birliği, düzenli denetimler ve bakım ve ani gelişen kesinti planları ile sağlanabilmektedir.

Enerji güvenliği, Kazakistan için önem arz eden konulardan bir tanesidir. Kazakistan'ın geniş yüz ölçümüne sahip olması iç talebin karşılanması noktasında sıkıntı yaratabilmekte ve ülkedeki boru hatları yeteriz kalmaktadır. Enerji sektöründeki zorunlu enerji ithalatını durdurmak isteyen Kazakistan yeni boru hatları projelerine imza atmaktadır. Ülke için bir diğer önemli enerji politikası yeni ve sürdürülebilir enerji pazarları bulmaktır. Özbekistan'ın enerji güvenliği politikası, enerji kaynaklarına güvenilir erişimi amaçlayan bir yaklaşımdır. Artan iç talebi karşılama isteğinden dolayı Özbekistan'ın zorunlu olarak enerji ihracatını durdurması, yetersiz enerji depolama sistemi, boru hatlarının ihtiyacı karşılayamaması, zorunlu enerji ithalatı ve çevre güvenliği ülkenin enerji politikasını etkileyen faktörlerdir. 2006 yılında Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın vefatı ile uygulanan tecrit politikası yerini açılım politikasına bırakmıştır. Hiç şüphesiz bu politika, ülkenin enerji sektörünü olumlu etkilemiştir. Türkmenistan'ın

enerji politikası; enerji altyapısının yenilenmesi ve geliştirilmesi, fon eksikliği yüzünden yarım kalan enerji projeleri, Avrupa pazarlarına açılma isteği, çevre güvenliği, enerji sektöründe istikrarı sağlama, TAPI, Trans-Hazar projesinin yanı sıra Hazar doğal gaz boru hattı projesinin henüz tamamlanmamış olması ve yeni ve sürdürülebilir enerji pazarları arama üzerine şekillenmektedir.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren sahip olduğu enerji rezervleriyle adeta bir cazibe merkezi haline gelen Orta Asya, Rusya başta olmak üzere ABD, AB, İngiltere ve Çin'in yanı sıra Azerbaycan, İran ve Türkiye'nin nüfuz elde etme çabalarının olduğu bir bölgedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'daki konumunu korumak ve Amerika ile Çin'in bölgeye nüfuz etmesini engellemek amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay Beşlisi ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü kuran Rusya'nın Orta Asya enerji politikası, enerji projelerinde iş birliği, ortak doğal gaz ve petrol boru hatları, bölgedeki enerji şirketlerinin varlığı, enerji ithalatı ve ihracatı, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası Avrupa pazarına alternatif Pazar arayışı, bölgedeki enerji altyapısının inşa edilmesi ve bölgedeki nufuzunu korumak şeklinde özetlenebilmektedir. Çin'in Orta Asya politikası, enerji başta olmak üzere ekonomik, güvenlik ve jeopolitik çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Rusya ve Amerika'nın bölgedeki etkisini kırmak isteyen Çin, Şanghay Beşlisi'ne üye olan ülkelerden biridir. Bu örgütün yanı sıra Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin, enerji alanındaki iş birliği çalışmaları, enerji ithalatı, Trans-Hazar Ulaşım Koridoru ve bölgedeki enerji şirketlerinin varlığı Çin'in Orta Asya enerji politikalarını etkilemektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya bölgesini ikinci planda tutan ABD, Rusya'nın askeri, Çin'in ekonomik alanda güç kazanmasının üzerine bölgeye yönelmeye başlamıştır. Daha çok Hazar ve Hazar'a kıyısı olan devletler; Kazakistan ve Türkmenistan üzerine yoğun bir politika izleyen ABD, bölgedeki nüfuzu artırmak istemektedir. ABD bölgenin enerji güvenliğinin sağlanmasını destekleyen bir ülke olarak Orta Asya'nın Avrupa'ya enerji tedarikini çeşitlendirmesine yardımcı olmaktadır. Enerji istikrarı, TAPI ve Trans-Hazar projelerini desteklemek, yeni ve sürdürülebilir enerji pazarları ve çevre güvenliği

ABD'nin Orta Asya enerji politikalarındadır. Hazar devletlerinden biri olan İran, etnik-kültürel bağlarından yararlanarak ve kendisini enerji sektörü ve ticaret koridorları için lojistik bir merkez olarak öne çıkarak Orta Asya ile ilişkilerini pekiştirmektedir. İran''n Orta Asya enerji politikaları, Hazar Denizi, enerji güvenliğinin sağlanması, iç talebi karşılama isteği, bölge ülkeleriyle enerji işbirlikleri ve ortak boru hatları üzerine inşa edilmiştir. Tarihsel olarak uzun bir süre Orta Asya bölgesini göz ardı eden İngiltere, Dış İşleri Komitesi tarafından yayınlanan raporda Orta Asya'da yatırım ve strateji planı oluşturmak ve politika anlamında daha cesur olmakla teşvik edilmiştir. Ülkenin Orta Asya enerji politikası, bölgedeki enerji şirketlerinin varlığı, nüfuzunu artırma isteği, enerji tedarikinin çeşitlendirilmesi, enerji projelerini desteklemek, ticari ve yatırım projeleri üzerinden şekillenmektedir. Ülkelerin bağımsızlıklarını ilân etmesiyle başlayan Orta Asya ve Avrupa Birliği ilişkileri, Asya ile Avrupa'yı bir araya getirme geleneği üzerine inşa edilmiştir. İngiltere'nin Orta Asya enerji politikasını etkileyen faktörler; enerji arzını çeşitlendirme, Rus doğal gazına alternatif, bölgedeki enerji şirketlerinin varlığı, enerji iş birlikleri, nüfuz sağlama isteği ve yardım ve destek projeleridir.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından değişen dengelerle yüzünü Orta Asya bölgesine çeviren Azerbaycan da bir Hazar devletidir. Ülkenin enerji polikası, Hazar Denizi, ortak boru hatları ve enerji projelerinin varlığı ve Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olması üzerinden şekillenmektedir. Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında ortak dil, din, kültür ve tarihi bağların bulunması bunun yanı sıra bölgenin jeopolitik konumu ve dünya enerji rezervlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmasından dolayı Türkiye Orta Asya bölgesine önem atfetmektedir. Türkiye'nin Orta Asya enerji politikası, Türkiye'nin enerji koridoru olması, bölgesel işbirliği, ortak boru hattı projeleri, Türk Devletleri Teşkilatı'n üye olmaları, bölgeden petrol ve doğal gaz ithalatı, bölgenin enerji güvenliğini desteklemek ve bölgedeki enerji şirketlerinin varlığı gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir.

Kazakistan ve Türkmenistan'ın kıyıdaş olduğu Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi Orta Asya enerji güvenliğinin sağlanmasında bir mihenk taşıdır. Enerji kaynaklarının hazinesi olarak bilinen bu bölge, bölgesel güçlerin yanı sıra küresel

güçlerin de ilgisini çekmeyi başarmıştır. 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran'ın taraf olduğu Hazar bölgesi, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan da oyuna katılmasıyla beş aktörlü bir bölge hâline gelmiştir. Hazar Denizi merkezli tartışmaların altında coğrafi ve ekolojik sorunlar, ekonomik çıkarlar ve enerji kaynaklarının dağılımı, dış güçlerin jeopolitik mücadelesi ve hukuki statü uyuşmazlığı önemli bir rol oynamıştır. Bölge üzerine yapılan tarihi anlaşmalar; 1813 Gülistan Anlaşması, 1828 Türkmençayı Anlaşması, 1921 Moskova Dostluk Anlaşması, 1927 Tarihli Anlaşma, 1935 Ticaret, Gemicilik ve Meskünlaşma Anlaşması ve 1940 Tahran Anlaşması'nın statü sorununa bir çözüm getirmemesi üzerine bu sorun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da devam etmiştir. Bağımsız olan yeni ülkeler ile birlikte Hazar Denizi'nde aktör sayısı beşe yükselmiştir. Var olan sorunu çözmek amacıyla 1998 Hazar Çevre Programı, 1998 Yeraltı Kullanımına İlişkin Egemen Hakların Uygulanması Amacıyla Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Tabanının Farklılaştırılmasına İlişkin Anlaşma, 2002 Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma, 2003 Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma ve 2003 Tahran Sözleşmesi olmak üzere bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların akabinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde bir mutabakata varabilmek için Hazar devletleri dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde özel bir çalışma grubu oluşturulmuştur. 51 toplantı, ondan fazla dışişleri toplantısı ve 2002 Aşkabat Zirvesi, 2007 Tahran Zirvesi, 2010 Bakü Zirvesi, 2014 Astrahan Zirvesi ve 2018 Aktav zirvesi olmak üzere beş Hazar Zirvesi'nin sonucunda Hazar üzerine anlaşmaya varılmıştır. Kazakistan'ın liman şehri Aktav'da 12 Ağustos 2018 tarihinde yapılan son Hazar Zirvesi'nde Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü'ne İlişkin Sözleşme metni imzalanmıştır. Hazar Denizi'ne özel bir statü verilen bu anlaşmada, Hazar'ın denizinde her ülkenin 15 deniz mili karasuları, 10 deniz mili balıkçılık alanı olması, Hazar Denizi'nde oluşabilecek bütün sorunların barışçıl yollarla çözülmesi, Hazar devletlerinin dışında bölgede yabancı askeri güçlerin bulunmayacağı ve Denizi'n dibindeki boru hatlarının yanı sıra denizaltı su kablolarının uluslararası anlaşmalara uygun olarak döşeneceği kararlaştırılmıştır. 24 maddeden oluşan bu sözleşme ile, Trans-Hazar boru hattı gibi yeni boru hatlarının uygulanması daha kolay bir hâle gelmiştir.

Hazar Denizi'nde görüldüğü üzere Orta Asya enerji sektöründe yapılan birçok anlaşma ve görüşme, çalışmanın kuramsal çerçevesinde vurgulandığı üzere sorunların *"ortak çıkar"* ve *"iş birliği"* ile çözülebileceğinin kanıtıdır. Orta Asya'da enerji güvenliğinin sağlanması için bölgedeki eski ve yetersiz enerji altyapısının yenilenmelisi şarttır. Kazakistan ve Özbekistan, iç talebi karşılamak için yeni boru hatları inşa etmeye devam etmelidir. Enerji sektöründe istikrarın sağlanması için sürdürülebilir ve yeni pazarların bulunması elzemdir. Trans Hazar Projesi, TAPI ve Hazar doğal gaz boru hatları projesinin tamamlanması bölgenin enerji güvenliğine şüphesiz büyük katkı sağlayacaktır. Bir diğer önemli nokta ise, Kazakistan, Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na tam üye, Türkmenistan da gözlemci üyedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın da Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan Türk soylu ülkeler olması, Orta Asya ülkeleri açısından enerji iş birliği için muhakkak ki Türk Dünyası'nın gelişmesi için yeni kapılar açacaktır. Rusya, ABD, Çin, İngiltere ve AB'nin nüfuz mücadeleleri kıskacında kalmış olan bölge ülkelerinin Türkiye ve Azerbaycan ile enerji ittikları yapması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Abil, Jazira, "«Okarem-Beynew» Magïstraldi Gaz Qubırınıñ Qızmeti Qarqındı", *QAZAQSTAN TV* https://qazaqstan.tv/news/7089/, 18.11.2024.

Abdibek, Serik, "Aqtaw Sammiti Alem Nazarında", *Egemen Kz,* https://egemen.kz/article/172837-aqtau-sammiti-alem-nazarynda, 28.11.2024.

About, Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/default.aspx, 17.12.2022.

"Advancing Energy Security in Central Asia, 2022", *Organization for Security and Co-operation in Europe,* https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf, 19.12.2023.

Akbulut, Ural *"Ateş: İnsanın İlk Teknolojik Keşfi,"* https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2020, 27.03.2021.

Akgül Akçeşme, Sinem, Güvenlik, *Güvenlik Çatışmaları ve Güvenlikleştirme,* İstanbul, 2016.

"Aқtay Portı– Täwelsiz Qazaqstannıñ Teñiz Qaqpası", https://alashainasy.kz/economica/aktau-portyi-tauelsz-kazakstannyin-tenz-kakpasyi-40881/, 22.12.2023.

Ali, Toghrul, "Kazakhstan and Azerbaijan Aim to Enhance Strategic Partenership", *Caspian Policy Center,* https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/kazakhstan-and-azerbaijan-aim-to-enhance-strategic-partnership, 14.04.2024.

Alifirova, Elena, "Afganistan Zaklyuchil Kontrakt Na Dobychu Nefti V Basseyne r. Amudarya's S Kitayskoy Kompaniyey", *NefteGaz Ru,* https://neftegaz.ru/news/Geological-exploration/765788-afganistan-zaklyuchil-kontrakt-na-dobychu-nefti-v-basseyne-r-amudarya-s-kitayskoy-kompaniey/, 12.10.2024.

"Alikhan Smailov, "Orders To Accelerate Project Preparation For Reconstruction Of Aktobe-Karabutak-Ulgaisyn Highway", *Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan,* 10 August 2023, https://primeminister.kz/en/news/alikhan-smailov-orders-to-accelerate-project-

preparation-for-reconstruction-of-aktobe-karabutak-ulgaisyn-highway-25003, 21.12.2023.

Alkuwaiti, Mubarak Ateeq Sultan, "The Importance of the Central Asian Region in Energy Security at the Global Level: A Review", *Online Library,* https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pa.2427, 15.11.2023.

Altınyuva, Fatih Barış, *Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Enerji Güvenliği: Türkiye'de Enerji Güvenliği Alanındaki Politika Yapıcı Aktörlerin Rolü,* (Maltepe Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021.

Amanov, Shatlyk, *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.

Aminjonov, Farkhod, "Central Asian Countries' Power Systems Are Now Isolated, But Now Everyone Is Happy!*", *Akhmet Yassawi University Eurasian Reserach Institute,* https://www.eurasian-research.org/publication/central-asian-countries-power-systems-are-now-isolated-but-not-everyone-is-happy/, 06.04.2024.

Aminjonov, Farkhod, "Re-Thinking Central Asian Energy Security: Pitfalls of Export Diversification Policies", *Central Asia Institute for Strategic Studies,* https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13546.pdf, 06.04.2024.

Aminjonov, Farkhod, "The Central Asian Countries' Electric Power Sector and The Problem of Energy Inefficency", *Akhmet Yassawi University Eurasian Reserach Institute,* https://www.eurasian-research.org/publication/the-central-asian-countries-electric-power-sector-and-the-problem-of-energy-inefficiency/, 06.04.2024

Annual Statistical Bulletin 2018, OPEC, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB%202018.pdf, 19.06.2023.

"AO «Nk «Aktauskiy Morskoy Torgovyy Port»", *Porta Aktau,* https://www.portaktau.kz/ru/, 22.12.2023.

Arcas, Rafael Leal Mariya Peykova, vd, "Energy Transit: Intergovernmenal Agremeents on Oil and Gas Transit Pipelines", *Renewable Energy Law and Policy Review,* Vol. 6(2), pp. 122-162, 2015, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2675748, 13.05.2024.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2016.

Arıboğan, Deniz Ülke, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2019.

Aris, Ben, "Russia to sell gas to Uzbekistan through reversed flow Soviet-era gas pipelines", *Intellinews*, 9 May, 2023, https://www.intellinews.com/russia-to-sell-gas-to-uzbekistan-through-reversed-flow-soviet-era-gas-pipelines-278139/, 21.12.2023.

"Asia Trans Gas, Otmechayet 30-Letiye Diplomaticheskikh Otnosheniy Uzbekistana I Kitaya", *Gazeta Uz*, https://www.gazeta.uz/ru/2022/02/12/atg/, 10.10.2024.

Atai, Farhad Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in Iran-Turkmenistan Relations", *Iranian Studies*, Vol 45, No 6, pp. 745-758, Cambridge University Press, 2022.

Aydın, Mustafa*, Güvenlik Kavramı ve Günümüzde Yeni Birleşik Güvenlik Tehdit Olgusu Nedir?*, https://trguvenlikportali.com/ders-1-guvenlik-kavrami/, 13.06.2021.

Aygün, Murat Emre, "Tacikistan ve Kırgızistan Arasında Devlet Sınırı Anlaşması", *Savunma TR*, 1 Mart 2024, https://www.savunmatr.com/tacikistan-ve-kirgizistan-arasinda-devlet-siniri-anlasmasi/, 22.11.2024.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, *Treaty of Gulistan (1813), Treaty of Turkmenchay (1828),* https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Turkmenchay.pdf, 20.11.2024.

Azertac, *6th Summit of Heads of State of Caspian littoral states was held in Ashgabat President of Azerbaijan Ilham Aliyev attended the Summit,* 29 June 2022, https://azertag.az/en/xeber/6th_summit_of_heads_of_state_of_caspian_littoral_states_was_held_in_ashgabat__president_of_azerbaijan_ilham_aliyev_attended_the_summit_video-2197757, 19.09.2024.

Bahgat, Gawdat, "Energy Security: Caspian Sea", *Minerals & Energy - Raw Materials Report,* 20:2, 3-15.

Bajpai, Prableen, *What Is OPEC+?, An Overview of Key Members,* https://www.nasdaq.com/articles/what-is-opec-an-overview-of-key-members, 23.12.2022.

Baku-Tbilisi Ceyhan Pipeline, BP, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we are/operationsprojects/pipelines/btc.html, 07.11.2022.

Baldoni, M. "Transkaspiyskiy Gazoprovod-Real'nyye Vozmozhnosti İli Beskonechnyye Obeshchani", *Postsovetskiye Issledovaniya,* T.2. No:6 2019, https://cyberleninka.ru/article/n/transkaspiyskiy-gazoprovod-realnye-vozmozhnosti-ili-beskonechnye-obeschaniya/viewer, 20.12.2024.

Barutca, Hayri, "Orta Asya'ya Ulaşımda Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc, 18.10.2024.

Baylis, John, "The Concept of Security in International Relations*",* *Globalization and Environmental Challenges,* pp.495-502, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-75977-5_37, 18.12.2022.

BBC, *Oil and Gas, Guide to Central Asia,* http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/guides/456900/456938/html/nn5page1.stm, 19.06.2023.

BBC Türkçe, *Hazar Denizi'ne Hukuki Statü: Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan 20 Yıl Sonra Anlaştı,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45161710, 22.05.2020.

Begenjov, Begench, *Türkmenistan'ın Enerji Politikası,* https://www.academia.edu/40126121/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STANIN_ENERJ%C4%B0_POL%C4%B0T%C4%B0KASI, 19.06.2023.

Bekmurzaev, Nurbek, "Azerbaijan Continues to Strengthen Ties With Central Asia", *Eurasia Daily* Monitor Volume: 21 Issue: 71, 13.05.2024.

Belt and Road Initiative, European Bank for Reconstruction and Development, https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html, 14.11.2024.

Berglee, Royal, *World Regional Geography: People, Places and Globalization,* Published by Flatworld, 2017.

"5 Ülkenin Anlaştığı "Hazar Denizi'nin Statü Sorunu" Nedir?", *Stratejik Ortak,* https://stratejikortak.com/2018/08/hazar-denizi-statu-sorunu.html, 22.11.2024.

Bilgin, Mert, "Enerji", *Uluslararası ilişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Bhutta, Zafar, "Deadlock Over TAPI Pipeline Persists", *The Express Tribune,* 08 June 2023, https://tribune.com.pk/story/2420689/deadlock-over-tapi-pipeline-persists?amp=1, 20.12.2023.

Brittannica, *Fergana Valley,* https://www.britannica.com/place/Fergana-Valley, 12.12.2023.

Boltuc, Silvia, "Iran's Interests and Strategy in Central Asia", *Special Eurasia,* 07 September 2022, https://www.specialeurasia.com/2022/09/07/iran-interests-central-asia/, 18.04.2024.

Booth, Ken, *Theory of World Security,* Cambridge Studies in International Relations, New York, 2007.

Borovsky, Yury, Trachuk, Kseniya "Energy Studies in The Theory of Internatiol Relations, *International Trends,* Volume 13. No 4 (43), 2015, http://intertrends.ru/system/Doc/ArticlePdf/1265/wohfrlPbq5.pdf, 24.05.2020.

Boute, Anatole, *Central Asian Energy Security,* Cambridge University Press, https://www.cambridge.org/core/books/energy-security-along-the-new-silk-road/central-asian energy-security, 03.05.2021.

Burchill, Scott, Linklater, Andrew Introduction, *Theories of International Relations,* Editors: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Peterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Third Edition, Palgrave Macmillan, 2005.

Buzan, Barry, *New Patterns of Global Security in The Twenty-First Century, International Affairs (Royal Institute of International Affairs),* Oxford University Press, Volume 67, Number 3, 1991, pp. 431-451, https://www.jstor.org/stable/2621945, 13.06.2021.

"Caspian Energy Security Conference: UK and Caspian Countries Discussed Strategic Energy Cooperation", *Caspian Policy Center,* 22 December 2023, https://www.caspianpolicy.org/research/press-releases/caspian-energy-security-conference-uk-and-caspian-countries-discussed-strategic-energy-cooperation-13720, 11.12.2024.

"Caspian Sea", *World Atlas,* https://www.worldatlas.com/lakes/caspian-sea.html, 22.12.2023.

Central Asia EU Cooperation with Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan and The Regional Programme EU4Energy, European Commission, Central Asia (europa.eu), 03.02.2024.

Central Asia Oil and Gas Companies, Mordor Intelligence, https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/central-asia-oil-and-gas-market/companies, 16.05.2024.

Centre for Eastern Studies (OSW), Turkmen Oil Flows to The West Through The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-08-18/turkmen-oil-flows-to-west-through-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline, 12.12.2024.

Cherp, Aleh "Jessica Jewell, The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and The Potential for Integration", *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Volume 3, Issue 4, 2011, Pages 202-212.

Chifu, Iulian, "The Liberal Approach Towards Energy Security Through Interdependence At Risk", *U.P.B. Scientific Bulletin Series*, Vol. 76, Iss. 4, 2014, https://www.scientificbulletin.upb.ro/rev_docs_arhiva/full621_233039.pdf, 12.12.2024.

China-Central Asia Natural Gas Pipeline Fostering A Shared Future, The State Council Information Office The People's Republic of China, http://english.scio.gov.cn/m/beltandroad/2023-08/24/content_107063635.htm, 21.12.2023.

"China To Allocate 600 Million Yuan In Grants To Kyrgyzstan", *Kyrgyzstan Newsline,* https://newslinekg.com/article/859739/, 12.12.2023.

CIS Legislation, *Agreement Between The Republic Of Kazakhstan, Azerbaijan Republic And Russian Federation On Point Of Joint Of The Lines Of Demarcation Of Adjacent Sites Of Bottom Of The Caspian Sea*, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4875, 24.11.2024.

CIS Legislation, *The Agreement Between The Republic Of Kazakhstan And The Russian Federation On Differentiation Of Bottom Of Northern Part Of The*

Caspian Sea For The Purpose Of Implementation Of The Sovereign Rights To Subsurface Use, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=20139, 27.11.2024.

"CNPC Secures Domestic Partners To Fund China's Third West-East Gas Pipeline", *S&P Global Platts*, https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/053112-cnpc-secures-domestic-partners-to-fund-chinas-third-west-east-gas-pipeline, 21.12.2023.

Colgan, Jeff, "The International Energy Agency Challeges For The 21 st Century", *Global Public Policy Institute,* Germany, 2009, s.1, https://www.files.ethz.ch/isn/109115/GPPiPP6_IEA_final.pdf, 14.11.2022.

Common Gas Market of The EAEU Will Be Created By 2025, Ministry of Trade and Integration of The Republic of Kazakhstan, The https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/578098?lang=en, 29.11.2024.

Congressional Research Service, *U.S. Energy in The 21st Century: A Primer*, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46723, 13.05.2024.

Coşkun, Bezen Balamir, "İşbirliği", *Uluslararası İlişkilere Giriş,* Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, 2017.

Countries and Regions, International Energy Agency, https://www.iea.org/countries, 21.12.2022.

Çalışkan, Göktuğ, "ABD'nin Orta Asya'ya Artan İlgisi ve Yeni Ekonomik Girişimi", *ANKASAM,* https://www.ankasam.org/anka-analizler/abdnin-orta-asyaya-artan-ilgisi-ve-yeni-ekonomik-girisimi/, 23.11.2024.

Çelik Wiltse, Evren, "Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", *Küresel Siyasete Giriş,* Editör: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Çetinkaya, Şeref, *Enerji Güvenliği Rusya-Batı Gerilimi (1997-2016)*, Gece Akademi, İstanbul, 2019.

Çin-Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı, 2019 Yılında 47.9 Milyar Metreküp Doğal Gaz Taşıdı, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/cin-orta-asya-dogal-gaz-boru-hatti-2019-yilinda-47-9-milyar-metrekup-dogal-gaz-t, 12.12.2022.

"Çin, Stratejik Demir Yolunda Çıkar Peşinde", *Risale Haber*, https://www.risalehaber.com/cin-stratejik-demir-yolunda-cikar-pesinde-143255h.htm, 22.12.2023.

Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36305, s.107-108.

Daly, John C. K., "Uzbekistan's Unlikely Dream to Supply Europe with Gas", *Silk Road Reporters,* http://www.silkroadreporters.com/2015/05/22/uzbekistans-unlikely-dream-to-supply-europe-with-gas/#sthash.eHzXcv9S.dpuf, 21.12.2023.

Dedeoğlu, Beril*, Uluslararası Güvenlik ve Strateji,* Yeniyüzyıl Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Demirci, Levent, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", *Savunma Bilimleri Dergisi,* Cilt 11, Sayı 2, 2012.

Devold, Havard, *Oil And Gas Production Handbook An Introduction To Oil And Gas Production, Transport, Refining And Petrochemical İndustry*, ABB Press, Oslo, 2013.

Different Types of Oil and Gas Company, Planete Energies, https://www.planete-.energies.com/en/medias/close/different-types-oil-and-gas-company, 25.09.2022.

Di Tullio, Andrea "L'OPEC+ Ridurrà La Produzione Di Petrolio Anche Nel 2024", *Master di Giornalismo,* https://masterx.iulm.it/today/opec-riduzione-petrolio-2024/, 26.06.2023.

Doğanay, Hayati, Coşkun, Ogün*, Enerji Kaynakları,* Pegem Akademi, Ankara, 2017.

Donnellon-May, Genevieve, "Beijing Digs In For The Central Asia-China Gas Pipeline", *Lowy Institute,* https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/beijing-digs-central-asia-china-gas-pipeline, 21.12.2023.

Dünyadaki Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri Nerelerdedir ve Ne Kadardır?, Botaş, https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dunyadaki-petrol-ve-dogal-gaz-rezervleri-nerelerdedir-ve-ne-kadardir, 17.09.2023.

Economic Trends and Prospects in Developing Asia: Caucasus and Central Asia, Turkmenistan, Asia Development Bank, tkm-ado-april-2023.pdf (adb.org), 16.05.2024.

Ediger, Volkan Ş., John V. Bowlus, Mustafa Aydın, "Geopolitics and Gas-Transit Security Through Pipelines", *Regulations In The Energy Industry Financial, Economic and Legal Implications,* Editors: Andre Dorsman, Özgür Arslan Ayaydın, James Thewissen, Spinger, 2020.

EEAS, *EU Central Asia Relations,* October 2023, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/EEAS-%20FACTSHEET-EU-CENTRAL%20ASIA_October2023.pdf, 22.10.2024.

Elektronnaya Biblioteka Istoricheskikh Dokumentov, *Dogovor Poselenii, Torgovle I Moreplavanii Mezhdu Soyuzom Sovetskikh Sotsialisticheskikh Resublik I Iranom Tegeran 27 Avgusta 1935 Goda,* https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/138791-dogovor-poselenii-torgovle-i-moreplavanii-mezhdu-soyuzom-sovetskih-sotsialisticheskih-respublik-i-iranom-tegeran-27-avgusta-1935-goda, 22.11.2024.

Elektronnyy Fond Pravovykh I Normativno-Teknicheskikh Dokumentov, *Dogovor o Torgovle I Moreplavanii Mezhdu Soyuzom Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik I Iranom,* https://docs.cntd.ru/document/901861932, 22.11.2024.

Elving, Alexander, *Achieving Energy Security in EU: National Self-Interest vs. Multilateral Cooperation,* (Swedish Defence University National Defence College Department of Security, Strategy and Leadership, Master Thesis in Political Science), Stockholm, 2014.

Enerdata, *Natural Gas Balance of Trade*, Natural Gas Import & Export | World Natural Gas trade | Enerdata, 10.12.2024.

Energetika Vazirligi Delegatsiyasi "Shimoliy So'X" Gyosıning Gaz Saqlash Tizimini Qayta Tiklash" Loyihasi Bo'Yicha Qirg'İz Respublikasida Bo'Ldi", O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi, https://minenergy.uz/uz/news/view/2736, 08.10.2024.

Energy Base, Gazoprovod Makat-Severnıy Kavkaz, https://energybase.ru/pipeline/makat-severnyy-kavkaz, 18.10.2024.

Energy Industry in Uzbekistan, Advanced Energy Technologies, https://aenert.com/countries/asia/energy-industry-in-uzbekistan/, 29.11.2024.

Energy Policy Review Uzbekistan 2022, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/uzbekistan-2022, 15.12.2023.

Energy Resource Guide Kazakhstan-Oil & Gas, International Trade Administration, https://www.trade.gov/energy-resource-guide-oil-and-gas-kazakhstan, 14.12.2023.

Energy Security, International Energy Agency, https://www.iea.org/topics/energy-security, 13.06.2021.

Energy Security, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_231363.htm?selectedLocale=en, 11.03.2021.

Energy Supply Security 2014, International Energy Agency, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/08/energy-supply-security-2014_g1g4668f/9789264218420-en.pdf, 18.12.2024.

Engels, Friedrich *Anti-Dühring,* Sol Yayınları, 1995, https://www.antikapitalist.net/kutuphane/acik-kitaplik/marxengels/antiduhring.pdf, 28.04.2021.

Ensuring The Uninterrupted Availability of Energy Sources At An Affordable Price, International Energy Agency, 07.04.2024.

Erbil, Pervin, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi,* Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2016.

Ermatov, Elmurod, "Gazokhranilishcha–«Panatseya Ot Vsekh Bed»? Mneniye Nezavisimogo Issledovatelya I Ofitsial'nykh Lits", *Kun Uz,* https://kun.uz/ru/news/2020/12/28/gazoxranilishcha-panatseya-ot-vsex-bed-mneniye-nezavisimogo-issledovatelya-i-ofitsialnyx-lits, 05.10.2024.

European Comission, *"Central Asia EU Cooperation With Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan and the Regional Programme",* https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions/central-asia_en, 01.02.2024.

"Ewraziyalıq Ekonomikalıq Odaq — Investiciyalar Men Joğarı Texnologiyalardı Tartwdın Aymaqtıq Ortalığı", *Qazaqstan Respublikası Premer-Ministrinin Resmi Aqparattıq Resursı,* https://primeminister.kz/news/reviews/euraziyalyk-ekonomikalyk-odak-investiciyalar-men-zhog-ary-tehnologiyalardy-tartudyn-aymak-tyk-ortalyg-y, 28.11.2024.

Falini, Attilio*, Sicurezza Energetica, Cos'è E Come Si Riflette Sulla Competitività Di Un Paese,* https://www.linkedin.com/pulse/sicurezza-energetica-cos%C3%A8-e-come-si-riflette-sulla-di-attilio-falini?trk=public_profile_article_view, 12.12.2022.

Fernandes, Carla Patricio Teresa Ferreira Rodrigues, *Geopolitics Of Energy And Energy Security*, Instituto da Defesa Nacional, Lisboa:2017.

"Filial Upravleniye Magistral'nykh Gazoprovodov "Kostanay"", Qsamruk Kz, https://qsamruk.kz/kz/company/intergaz-kostanaj, 29.11.2024.

Francisci Mesgnien Meninski, Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcico-Arabico-Persicum, 1680.

Frederik, J., Arends, M. "From Homer to Hobbes and Beyond-Aspects of "Security" in The European Tradition", *Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century*, Berlin, Springer-Verlag, Cilt 3, 2008, s. 263-277.

"Gazli-Kagan - Novyy Gazoprovod V Uzbekistane,Https://Uzreport.News/Economy/Gazli-Kagan-Novyiy-Gazoprovod-V-Uzbekistane", 16.02.2002, *UzReport*, https://uzreport.news/economy/gazli-kagan-novyiy-gazoprovod-v-uzbekistane, 12.05.2024.

Gazoprovod Buhara-Ural, Energy Base, https://energybase.ru/pipeline/bukhara-ural, 19.10.2024.

"Gazoprovod Makat-Severniy Kavkaz", Energy Base, https://energybase.ru/pipeline/makat-severnyy-kavkaz, 18.10.2024.

"Gazoprovod «Tobol-Kokshetau-Astana» İmeyet Trudnosti S Finansirovaniyem - Glava Mng S.Mynbayev", *Zakon Kz*, 22.04.2013, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31376325&pos=4;-98#pos=4;-98, 28.11.2024.

"Gazprom EP International Launches Development of Remaining Reserves In-place in Underlying Pay Horizons of Shakhpakhty Field", *Gazprom,* https://www.gazprom-international.com/press/news/2020/08/195/, 18.11.2024.

Gençtürk, Tuğçe, "Enerji Güvenliği Nedir? Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu", *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi,* Ankara, 2012.

Genevieve Donnellon-May, "Full Steam Ahead For The China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway?" *Lowy Institute,* 1 June 2023, https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/full-steam-ahead-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway, 22.12.2023.

Geri, Maurizio, "Can EU And Azerbaijan Increase Energy-Transport Cooperation To Also Reinforce Connection Between Europe And Central Asia?" *Eurasia Review,* 14 December 2023, https://www.eurasiareview.com/14122023-can-eu-and-azerbaijan-increase-energy-transport-cooperation-to-also-reinforce-connection-between-europe-and-central-asia-analysis/, 13.05.2024.

Golden, Peter B. *Central Asia in World History*, Oxford University Press, New York, 2011.

Gupta, Prithvi, "Oil-For-Loans: Chinese Energy Investments In Russia," *Observer Research Foundation*, 22 February 2023, https://www.orfonline.org/expert-speak/oil-for-loans-chinese-energy-investments-in-russia/, 13.11.2024.

Gücüyener, Ayhan, "Realizm ve Liberalizmin Çatışması: Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan Arasındaki Enerji İşbirliğinin Doğasını Anlamak", *The Market For Ideas,* https://www.themarketforideas.com/the-clash-of-realism-and-liberalism-understanding-the-nature-of-cooperation-on-energy-security-between-turkey-azerbaijan-and-georgia-a181/, 12.10.2024.

Güvenlik Terimleri Sözlüğü, İçişleri Bakanlığı, Ankara, 2017.

Gyulistanskiy Dogovor, Azerbaijan Az, https://azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/ru/02.pdf, 12.10.2024.

Habashi, Fathi, "The First Oil Well In The World", *Bulletin for History of Chemistry,* Volume 25, Number 1, 2000,

http://acshist.scs.illinois.edu/bulletin_open_access/v25-1/v25-1%20p64-66.pdf, 19.09.2022.

Hachev, V. L. Lick, "The Shanghai Cooperation Organization And Energy Cooperation: Current Status And Development Prospects", *Paper Title (paper title),* 24.11.2024.

Harford, Tim, "How Rudolf Diesel's Engine Changed The World", *BBC News,* https://www.bbc.com/news/business-38302874, 31.03.2021.

Harunoğulları, Muazzez, "Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği" *Mukaddime,* Sayı 11, Cilt 1, 2020, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1121408, 03.06.2022, s.182.

Hatipoğlu, Emre, *Enerji Güvenliği,* https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/12/EnerjiGuvenligi_EmreHatipoglu_v.1.pdf, 05.02.2020.

Headlines from the Caspian: December 9, 2024, Caspian Policy Center, https://caspianpolicy.org/research/weekly-media-highlights/headlines-from-the-caspian-december-9-2024, 18.11.2024.

History From Oil Security to Steering the World Toward Secure and Sustainable Energy Transitions, International Energy Agency, https://www.iea.org/about/history , 22.10.2022.

History of Kazakh Oil Industry, ZP International, https://zp.kz/en/25/28.html, 14.12.2023.

House of Commons Foreign Affairs Committee, *Countries at Crossroads: UK Engagement in Central Asia, Tenth Report of Session 2022-2023,* https://committees.parliament.uk/publications/43019/documents/213977/default/, 01.02.2024.

Huseynov, Rusif, Gulkhanim Mammadova, "Azerbaijan's Pivot to Central Asia", *Royal United Services Institute*, 8 April 2024, https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/azerbaijans-pivot-central-asia18.04.2024.

2022 Full Year Results Bp Operations in The ACG Region, BP, https://www.bp.com/content/dam/bp/country-sites/en_ge/georgia/home/pressreleases/2022%20full%20year%20results%20eng.pdf , 13.06.2023.

Ibrahimov, Rovshan, “Azerbaijan Energy History and Policy: From Past Till Our Days,” *SAM*, 2013, s.25.

Ibrahimov, Rovshan, “The Current Situation and the Future of the Oil and Gas Sector in Uzbekistan”, *Bilge Strateji*, Cilt 11, Sayı 11, 2019, s. 277-300.

Implementation Of The Investment Program Is Undergo, UzTransgaz, https://utg.uz/en/press-service/novosti/korporativnye-novosti/implementation-of-the-investment-program-is-undergo/, 12.05.2024.

Investment Guide to The Fergana Valley, United Nations Development Program, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/uzb_un_eng_Investment_Guide_to_the_Fergana_Valley.pdf, 12.12.2023.

Investments in the Belt and Road Initiative, Green Finance & Development Center, https://greenfdc.org/investments-in-the-belt-and-road-initiative-bri/, 13.11.2024.

“Intergas Central Asia”, *Gas Pipeline System of ICA*, http://images.mofcom.gov.cn/kz/accessory/201008/1280728412305.pdf, 20.12.2023.

Intergas Central Asia, Strategiyalıq Mañızı Bar «Okarem-Beynew» Gaz Qubırına Qısqa Merzımde Kürdelı Jöndew Jasaldı, https://intergas.kz/kz/news/4/739, 18.11.2024.

International Association of Oil & GasProducers, *Pipeline Security Guidelines*, April 2023.

International Energy Agency, *Energy Security*, https://www.iea.org/topics/energy-security, 13.06.2021.

International Energy Agency, *Oil 2023*, https://www.oecd.org/en/publications/oil-2023_92b4f4b6-en.html, 11.10.2024, s.100-101.

International Energy Agency, *Energy Supply Security 2014*, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/08/energy-supply-security-2014_g1g4668f/9789264218420-en.pdf, 18.12.2024.

International Waters Learning Exchange&Resource Network, *Caspian Sea Environment Programme*, https://iwlearn.net/resolveuid/da70118345dbd4a0ff91e67b8082b3eb, 21.11.2024.

"Iran and Central Asian Countries: New Partners In Iranian Policy", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies,*19 March 2024, https://besacenter.org/iran-and-central-asian-countries-new-partners-in-iranian-policy-part-2/, 12.12.2024.

"Iran, Uzbekistan Sign 17 Cooperation Agreements", *Caspian News,* 17 September 2022, https://caspiannews.com/news-detail/iran-uzbekistan-sign-17-cooperation-agreements-2022-9-16-0/, 15.11.2023.

"Iranian Media Reports On New Gas Pipeline", *BBC,* 29 December 1997, http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/43226.stm, 19.10.2024.

"Iran-Turkmenistan 2nd Gas Pipeline To Be Launched", *ISNA News,* http://www.isna.ir/ISNA/NewsView.aspx?ID=News-1466528&Lang=E, 21.12.2023.

Ispolnitelnyy Komitet Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv, *Alma-Atinskaya Deklaratsiya (G. Alma-Ata 21 Dekabrya 1991 Goda,* https://cis.minsk.by/page/178/alma-atinskaa-deklaracia-g-alma-ata-21-dekabra-1991-goda, 21.11.2024.

Istoriya Razvitiya AO "Uztransgaz", Uztransgaz, (utg.uz), 13.10.2024.

Itera Reconstructs Uzbek Pipeline, *https://on-demand.eastview.com/browse/doc/4116701/itera-reconstructs-uzbek-pipeline,* 12.05.2024.

İnce, Abdurrahman, *Likit Petrol Gazı (LPG) ve Doğal Gaz (CNG),* http://www.abdurrahmanince.net/lpg&cng.pdf, 17.04.2022.

İpek, Pınar, "Azerbaijan's Foreign Policy and Challenges for Energy Security", *The Middle East Journal,* Volume 63, Number 2, Spring 2009, pp,227-239, Published by Middle East Institute, https://repository.bilkent.edu.tr/server/api/core/bitstreams/3924a004-8d00-495b-a632-993447158263/content, 13.05.2024.

İsmayilov, Elnur, Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası", *BİLGESAM Analiz/Enerji,* https://silo.tips/download/bamszlk-sonras-zbekistan-n-enerji-politikas, 19.06.2023.

İsmayılov, Elnur, Türkan Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss.29-49, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43426, 07.07.2022.

İsmayılov, Elnur, Budak, Türkan, *Kazakistan Enerji Politikaları,* https://www.kazakistan.kz/kazakistanin-enerji-yataklari/, 03.06.2022.

Jackson, Robert, Georg Sorensen, *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, Fifth Edition, Oxford University Press, Oxford 2013. s.100.

Jianhua Yu, Dai Yichen, "Energy Politics and Security Concepts From Multidimensional Perspectives", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia),* 6:4, 91-120.

Jones, Andrew Zimmerman, *Energy: A Scientific Definition,* https://www.thoughtco.com/energy-definition-and-examples-2698976, 03.12.2022.

Jukov, Stanislav, Oksana Reznikova, "Tsentralnaya Aziya I Azerbaydjan: Dolgosroçni Energetiçeski Strategi", *Geoekonomika Kavkas & Globalizatsiya*, 6, 2 ,2012, https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnaya-aziya-i-azerbaydzhan-dolgosrochnye-energeticheskie-strategii/viewer, 14.05.2024.

"K 2023 Godu V Uzbekistane Postroyat 315 Km Magistral'nykh Gazoprovodov", *Uz Report,* https://www.uzreport.news/economy/v-uzbekistane-postroyat-315-km-magistralnogogazoprovoda, 18.04.2024.

Kademli, Murat, *Temel Enerji Kaynakları,* Nobel Yayınları, Ankara, 2020.

Kahraman, Firdes Şeyda, Ali Samir Merdan, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 11, Sayı 21, 2020, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180603, 19.10.2024.

Kakhkharov, Jakhongir, "Uzbek Gas for Export: Will Political Maneuvering Between China and Russia Result in Higher Export Price?", *Munich Personal RePEc Archieve,* https://mpra.ub.uni-muenchen.de/64128/1/MPRA_paper_64128.pdf, 12.05.2024.

Kaleji, Vali, "New Gas Cooperation Between Iran and Turkmenistan: Prospects and Limititations, New Gas Cooperation Between Iran And Turkmenistan: Prospects And Limitations" , *Eurasia Review*, 4 January 2022, https://www.eurasiareview.com/04012022-new-gas-cooperation-between-iran-and-turkmenistan-prospects-and-limitations-analysis/, 16.05.2024.

Kalyoncu, Hüseyin, Shatlyk Amanov, "Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (2),2010, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/695669, 12.09.2024.

Kanapiyanova, Juldız, "Energetiçeskoy Sodrudinçestvo Turkmenistana I Irana V Kontekste Gazoprovodov", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute,* https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-iran-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-pipelines/?lang=ru,16.05.2024.

Kanapiyanova, Zhuldyz, ""Sustainable Energy Connectivity in Central Asia" In The Context of The European Union's Energy Cooperation With Central Asia", Eurasian Research Institute, https://www.eurasian-research.org/publication/sustainable-energy-connectivity-in-central-asia-in-the-context-of-the-european-unions-energy-cooperation-with-central-asia/, 23.11.2024.

Kanapiyanova, Zhuldyz, "The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework of The Geopoliticial Theory", *Eurasian Research Journal,* Volume 2, No 2, pp.55-68, July 2020.

Kanapiyanova, Zhuldyz, Türkmen Gazını Avrupa Pazarına Ulaştırmak: Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Merkezi, .https://www.eurasian-research..org/wp-content/uploads/2021/10/Haftalik-e-bulten-04.10.2021-10.10.2021-No-323.pdf,. 18.10.2024.

Kanapiyanova, Zhuldyz, "Turkmenistan-Iran Energy Cooperation in the Context of Natural Gas Pipelines", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü,* https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-iran-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-pipelines/, 18.10.2023.

Kanat, Selim, Kılınç, Serkut "Fergana Vadisi'nde Sınır Sorunlarının Kaynağı: Anklavlar ve Çözüm Arayışları", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 15, Sayı 1, 2024.

"Kandym-Khausak-Shady-Kungrad", *The Gazette of Central Asia,* http://gca.satrapia.com/+-kandym-khausak-shady-kungrad, 18.11.2024.

Kanlıdere, Ahmet*, Orta Asya Türk Tarihi,* T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2011.

Kara, Vehbi, *Petrole Dayalı Stratejiler ve Uluslararası İlişkilerde Petrolün Önemi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1997.

Karachaganak, Export Routes, KPO, https://www.kpo.kz/en/operations/export-routes, 18.10.2024.

Karadağ, Hüseyin, "Türkistan'da Bir Sancı Odağı: Fergana Vadisi", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi",* 2022, Sayı 10, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2782395, 12.11. 2023.

Karaosmanoğlu, Filiz, "Enerjinin Önemi, Sınıflandırılması İle Kaynak İhtiyaç Dengesi Ve Gelecekteki Enerji Kaynakları", *Dünya Ve Türkiye'deki Enerji Ve Su Kaynaklarının, Ulusal Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirileri,* Harp Akademileri Yayınları, Ankara, 2004.

Karbuz, Sohbet, "The Legal Status Of The Caspian Sea: Implications On Caspian Resources Development And Transport", *Energy Policy Turkey,* (2), 2016, https://dergipark.org.tr/en/pub/ept/issue/31246/340325, s. 62-69.

Kardaş, Tuncay, Güvenlik, *Uluslararası İlişkilere Giriş,* Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

"'"Kaspiyskiy Pirog": Kak Kazakhstan Delil More S Drugimi Stranami", *Tengri News,* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kaspiyskiy-pirog-kak-kazahstan-delil-more-s-drugimi-stranami-351261/, 04.12.2023.

Katona, Viktor, *Neft I Gaz Kaspiyskogo Regiona Mezhdu Yevropoy I Aziyey*, https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/neft-i-gaz-kaspiyskogo-regiona-mezhdu-evropoy-i-aziey/, 28.11.2024.

Kauppi, Mark V., Paul R. Viotti, International Relations Theory, Rowman & Littlefield, 2020, s.63-64.

Kaya, Mahir *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2016, https://www.researchgate.net/publication/329483709_Petrolun_Kisa_Tarihi_Petrol_Gercekleri_ve_Turkiye/link/5c0a9f7ca6fdcc494fe1cfa2/download, 02.06.2022.

Kazakhstan-China Pipeline, Atasu-Alashankou, KCP, https://www.kcp.kz/projects/atasu_alashankou?language=en, 19.06.2023.

«Kazakhstan-China Pipeline» KazTransOil, https://kaztransoil.kz/en/about/subsidiaries_and_jvs/kcp/, 13.12.2023.

Kazakhstan Enegry Profile, 2021, Internatiol Energy Agency, https://www.iea.org/reports/kazakhstan-energy-profile, 13.04.2024.

"Kazakstan Ischet Puti Diversifikatsi Eksporta Nefti-Est Li Alternativa KTK, *Obyedineniye Liderov Neftegazovogo Servisa I Mashinostroyeniya Rossii Natsionalnaya Assotsiatsiya Neftegazovogo Servisa* https://nangs.org/news/midstream/pipelines/kazakhstan-ishchet-puti-diversifikatsii-eksporta-nefti-est-li-alternativa-ktk, 18.10.2024.

Kazakhstan 2022 Energy Sector Review, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/kazakhstan-2022/executive-summary, 16.12.2023.

"Kazakhstan Khochet Nachat' Stroitel'stvo Tret'yey Nitki Gazoprovoda «Bukhara — Ural» V Marte", *Gazeta Uz*, 23.02.2023. https://www.gazeta.uz/ru/2023/02/27/gas-union/, 12.12.2023.

Kazakhstan Munay-Gaz Sektorına 120 Jıl, Kaz Petrol, https://kzpg.kz/kz/company/news/novosti-kompanii/120-let-kazakhstanskoy-nefte-gazovoy-otrasli.html, 19.10.2024.

Kazakhstan Prisoyedinilsya K Soglasheniyu OPEK Po Zamorozke Neftedobychi, Regnum, https://regnum.ru/news/2216571, 29.11.2024.

Kazakhstan, The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kazakhstan/, 16.11.2024.

"Kazakhstan to Supply oil via baku-tbilisi- Ceyhan pipeline from 2023," *Qazmonitor News*, https://qazmonitor.com/news/1047/kazakhstan-to-supply-oil-via-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-from-2023, 12.12.2023.

"Kazakhstan Za 9 Mesyatsev Postavil V FRG Pochti Ves' Ob"Yem Nefti, Zaplanirovannyy Na 2024 God", *Interfax Ru,* https://www.interfax.ru/business/988177, 10.10.2024.

Kazakhstan-Oil & Gas, Energy Resource Guide, https://www.trade.gov/energy-resource-guide-oil-and-gas-kazakhstan, 14.12.2023.

"Kazakistan Petrol Boru Hatları", vusli*Kazakistan Kz,* https://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/, 26.12.2022.

KazTransGas, Stroitel'stvo 2-y Nitki Uchatska Beyneu-Zhanaozen Mg Okarem-Beyneu, https://intergas.kz, 18.11.2024.

"KazTransOil, "Boosts Tengiz Field Exports Via Aktau Port", *The Astana Times,* https://astanatimes.com/2024/06/kaztransoil-boosts-tengiz-field-exports-via-aktau-port/, 25.09.2024.

"KazTransOil, Ao « Kaztransoyl» Zaversheny Raboty Po Podklyucheniyu Trekh Vnov' Postroyennykh Uchastkov Magistral'nogo Nefteprovoda «Uzen'-Atyrau-Samara»", *KazTransOil,* https://kaztransoil.kz/ru/, 19.06.2023.

"KazTransOil JSC Reconstructed 34 km of Uzen-Atyrau-Samara Oil Pipeline", *KazTransOil,* https://kaztransoil.kz/en/press_centre/news/2084-kaztransoil-jsc-reconstructed-34-km-of-uzen-atyrau-samara-oil-pipeline, 12.12.2023.

KazTransOil, «Kazakhstan-China Pipeline» LLP, https://kaztransoil.kz/en/about/subsidiaries_and_jvs/kcp/, 13.12.2023.

"KazTransOil, V Rekordnyye Sroki Podklyuchil Truboprovod «Uzen'-Atyrau-Samara»," *Mail Kz,* https://mail.kz/ru/news/kz-news/kaztransoil-v-rekordnye-sroki-podklyuchil-truboprovod-uzen-atyrau-samara#, 13.12.2023.

Keohane, Robert, Nye, Joseph, *Power and Interdependence: World Politics in Transition,* Longman Classics in Politicial Science, 1998.

Kessikbayev, Askhat, "*Orta Asyada Jeo-Ekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü Ve Aktau-Baku-Ceyhan İhracat Güzergahı", TASAM,* tasam.org/Files/Icerik/File/orta_asyada_jeoekonomik_donusum_kazakistan_petrolu_ve_aktau-baku_ceyhan_ihracat_guzergahi_92fae1f0-728d-4b81-bc4f cfa82b9fff37.pdf, 17.11.2022.

Kısacık, Sina, "Türkmenistan 21.yy'da Avrasya Jeopolitiğinin Yeniş Yıldızı Olabilir mi?", *Uluslararası Politika Akademisi,* http://politikaakademisi.org/2014/10/29/turkmenistan-21-yuzyilda-avrasya-jeopolitiginin-yeni-yildizi-olabilir-mi/, 9.11.2022.

Koç, Erdem, Kaya, Kadir, *Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu,* https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1099827, 10.03.2021.

Kosolapova, E. "Gazoprovod "Kartaly-Astana" V Kazakhstane Planiruyetsya Sdat' V III Kvartale 2014 Goda", *Trend Az,* 12.01.2012, https://www.trend.az/business/energy/2076200.html, 28.11.2024.

Köse, Güçlü, “Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 13, Sayı 72, https://www.researchgate.net/publication/343940251_orta_asya_turkıstan_enerjı_meselesı_enerjı_potansıyelı_ve_aktorler, 12.12.2022.

Kudaibergenov, Zhandos, “Deniz Unsurları Olan Bir Göl” Statüsüne Sahip Hazar Denizi: Hangi Ülke İçin Elverişli?, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü,* Https://Www.Eurasian-Research.Org/Wp-Content/Uploads/2022/03/Haftalik-E-Bulten-30.01.2022-06.02.2022-No-340.Pdf, 27.11.024.

Kumar, Mohapatra, Nalin, “Energy Security Paradigm*”, Structure of Geopolitics and International Relations Theory: From Global South Perspectives,* Number 82, s.683-700.

“Kyrgyzstan And Uzbekistan To Restore "Northern Sokh" Gas Storage”, *Daryo Uz,* 12 April 2023, https://daryo.uz/en/2023/04/12/kyrgyzstan-and-uzbekistan-to-restore-northern-sokh-gas-storage, 23.09.2024.

Kyrgyzstan Gazprom, Magistral'nyy gazoprovod «Tashkent — Bishkek — Almaty» zapustyat letom 2017 goda, https://kyrgyzstan.gazprom.ru/press/about-company/2017/04/25/, 20.06.2023.

“Kyrgyzstan: Revamped Transnational Gas Pipeline Unveiled”, *Eurasianet,* 30 August 2017, https://eurasianet.org/kyrgyzstan-revamped-transnational-gas-pipeline-unveiled, 20.12.2023.

Labardini, Rodrigo, “The Legal Definition of The Caspian Sea”, *Anuario Mexicano De Derecho Internacional,* 1 (20), 235-272, https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/derecho-internacional/article/view/14476, 23.11.2024.

Lain, Sarah,- Pantucci, Rafaello, *Energy Security Issues in Central Asia and Beyond Twenty-Five Years Of Independence,* Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2017.

Lawler, Alex, El Gamal, Rania, *Turkmenistan Expected To Join OPEC-Led Oil Supply Cut – Sources,*

https://www.reuters.com/article/business/energy/turkmenistan-expected-to-join-opec-led-oil-supply-cut-sources-idUSL8N1ID4C6/, 29.11.2024.

Lelyveld, Michael, "Boosting Central Asian Gas", *RFA,* https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/gas-12052011115914.html, 21.12.2023.

Leontiev, Oleg Konstantinovich, Lewis Owen, "Geology Of The Caspian Sea", *Britannica,* https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea/Geology, 12.10.2024.

Leyabyanob, O. A., "Kaspiyskoye More: Podkhody K Formirovaniyu Pravovogo Statusa," *Moskovskiy Zhurnal Mezhdunarodnogo Prava,* 2005;(4):62-81.

Luthra, Girish, Prithvi Gupta, "China's Belt and Road Initiative in the Enegry Sector: Progress, Direction and Trends", https://www.orfonline.org/research/chinas-belt-and-road-initiative-in-the-energy-sector, 13.11.2024.

Mackenzie, Wood, *Uzen-Atyrau-Samara Oil Pipeline,* https://www.woodmac.com/reports/upstream-oil-and-gas-uzen-atyrau-samara-oil-pipeline-10476034/, 17.02.2023.

Mahnovski, Sergej, "Natural Resources And Potential Conflict In The Caspian Sea Region," *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army*, 2003, https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1598a.13?seq=1, 27.11.2024.

Mahnovski, Sergej, Akramov, Kamil, W. Karasik, Theodore, *Economic Dimensions of Security in Central Asia,* Published by Rand, 2006, California, s.36.

Mastyakova, N.V., "Gazoprovod Uzbekistan-Kitay", *BGSQ,* http://bgps.uz/ru/gazoprovod-uzbekistan-kitaj/, 10.10.2024.

Makeyeva, Larisa, "Prikaspiyskiy Gazoprovod Zarabotayet Ne Pozdneye 2010 Goda", *Finam,* https://www.finam.ru/publications/item/prikaspiyskiy-gazoprovod-zarabotaet-ne-pozdnee-2010-goda-2021-11-04-02-35/, 13.10.2024.

Mammadzada, Vugar, Khayal, Mahammadali, Ibrahim, Iskandarov, Gardashkhan, Arzuman Gasanov, *Caspian Region: Geopolitical Arena Clash Of Interests And Energy Security*, https://www.researchgate.net/publication, 12.06.2023.

Mcclay, Rebecca “How The Oil And Gas Industry Works”, *Investopedia,* 25 September 2024, https://www.investopedia.com/investing/oil-gas-industry-overview/, 13.05.2024.

Mcglinchey, Stephen, *International Relations*, E-International Relations Publishing, 2016.

Meetings of Intergovernmental Commissions, The Ministry of Energy of Republic of Azerbaijan, https://minenergy.gov.az/en/hokumetlerarasi-komissiyalar/hokumetlerarasi-komissiyalarin-iclaslari, 17.04.2024.

Membership, International Energy Agency, https://www.iea.org/about/membership, 23.12.2022.

“Metka: Gazoprovod Tobol-Kokshetau-Astana”, *Zona Kz,* 23.09.2014, https://zonakz.net/tag/gazoprovod-tobol-kokshetau-astana/, 28.11.2024.

Mırzağaliev, Mağzum, “«Sarıarqa» Magistraldı Gaz Qubırınıñ Tïimdiligi Nede?”, *Egemen Kz,* https://egemen.kz/article/166498-saryarqa-magistraldy-gaz-qubyrynynh-tiimdiligi-nede, 29.11.2024.

Milkin, Vasiliy, 60 Let “Druzbhy”, *Vedomosti*, https://www.vedomosti.ru/business/articles/2024/10/19/1069719-istoriya-nefteprovoda-druzhba, 13.12.2023.

Minister: Iran Ready for 40-Million Cubic Meters Daily Gas Swap With Turkmenistan, Governtment of The Islamic Republic of Iran, https://irangov.ir/detail/377602, 16.05.2024.

“Ministerstvo Adalat Turkmenistana Ab Uglevodorodnıh Resursaks, Law No. 208-III of 2008 on Hydrocarbon Resources (2020 Ed.)” *Asia Pacific Energy*, (asiapacificenergy.org), 16.05.2024.

Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, *Dogovor Mezhdu Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy I Persiyey (Moskva, 26 Fevralya 1921 Goda)*,https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568249/, 20.11.2024.

Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, *Kommyunike Po İtogam Chetvertogo Kaspiyskogo Sammita (Astrakhan', 2014 g.),*

https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568294/, 25.11.2024.

Ministerctvo Inostrannih Del Rossiyskoy Federatzii, Pravodoy Departament Mid Rossii Pereçen Dvuctorohhih Mejdunarodnih Dagovorov Rossiyskoy Federatzii Protokol Saglaşenie o Postavkax Priradnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rocciyskuyu Federatziyu I Na Eksport, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii,https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 12.05.2024.

"Mirovoy Neftegazovyy Biznes: Problemy I Tendentsii", *Pandia Ru,* https://pandia.ru/text/78/318/15389-16.php, 21.12.2023.

Mitrova, Tatiana, *"Russia's Expanding Energy Ties in Central Asia, Center on Global Energy Policy", Center On Global Energy Policy,* 29 February 2024, https://www.energypolicy.columbia.edu/russias-expanding-energy-ties-in-central-asia, 21.04.2024.

Muratbekova, Albina, "Vneşniyaya Politika Tzentralnoy Azii V 2022 Godu: Abzor Sabıtii," *Eurasian Research,* https://www.eurasian-research.org/publication/central-asias-foreign-policy-in-2022-highlights/?lang=ru, 15.05.2024.

Musabayeva, Zhanna, "Pochti Na Mesyats Ostanutsya Bez Gaza Zhiteli Kostanayskoy Oblasti," *Inform Kz,* 23 May 2022, https://www.inform.kz/ru/pochti-na-mesyac-ostanutsya-bez-gaza-zhiteli-kostanayskoy-oblasti_a3935975, 28.11.2024.

Muspratt, Adam, *The Top 10 Oil & Gas Companies in The World: 2019,* https://www.oilandgasiq.com/strategy-management-and-information/articles/oil-and-gas-companies, 26.12.2022.

Mutluer, Mustafa, Gelişimi, "Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye'de Enerji Sektörü", *Ege Coğrafya Dergisi,* Cilt 5, Sayı 1, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56959, 14.06.2021.

Myrzabekova, Maiya, Zhaxyglova, Gülzira, "Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan-Türkiye İşbirliği İmkânların Değerlendirmesi", *The International New Issues in Social Sciences,* https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/994841#:~:text=Kazakistan, 08.04.2023.

Nasirov, E., "The Contract Of The Century, Visions of Azerbaijan", *Visions Az*, http://www.visions.az/en/news/206/1ee04b7e/, 21.11.2024.

Natural Gas By Country 2023, Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/natural-gas-by-country/, 17.06.2023.

Nazarov, Ravşan, "Istoriya Ferganskoy doliny 1953-1985 gg", *Proza Ru*, https://proza.ru/2020/12/01/1114, 15.09.2024.

Neft', Gaz I Energetika Uzbekistana, Neftegaz, https://neftegaz.ru/analisis/oil_gas/328620-neft-gaz-i-energetika-uzbekistana/, 09.04.2024.

"Neft Kapital, Uzbekistan Dosrochno Zavershil Sooruzheniye Gazoprovoda Shurtan-Sherabad, Prolozhennogo V Obkhod Turkmenii", *Oil Kapital*, https://oilcapital.ru/news/2003-09-15/uzbekistan-dosrochno-zavershil-sooruzhenie-gazoprovoda-shurtan-sherobod-prolozhennogo-v-obhod-turkmenii-1004605, 19.09.2024.

"Neft Kapital, Uzbekistan Postroil Gazoprovod V Obkhod Turkmenii", *Oil Capital*, https://oilcapital.ru/news/2003-09-03/uzbekistan-postroil-gazoprovod-v-obhod-turkmenii-1010104, 18.09.2024.

"Neftegazovaya Industriya Respubliki Kazakhstan, Analiz Sovremennogo Sostoyaniya Neftyanoy Otrasli Respubliki Kazakhstan Sushchestvuyushcheye Sostoyaniye Transportnykh Sistem", *Vuzlit*, https://vuzlit.com/1138602/suschestvuyuschee_sostoyanie_transportnyh_sistem, 13.12.2023.

"Nefteprovod Uzen' – Atyrau – Samara", *Energy Base*, https://energybase.ru/pipeline/uzen-atyrau-samara, 13.12.2023.

News Central Asia, *Caspian Summit at Astrakhan-The Outcome*, https://www.newscentralasia.net/2014/09/30/caspian-summit-at-astrakhan-the-outcome/, 25.11.2024.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Kökenbilim Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s.228.

Nogayeva, Ainur, "Hazar Jeopolitiği, Tamam mı? Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış", *SD Analiz*, 27 Ağustos 2018,

https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797, 13.06.203.

Nogayeva, Ainur, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi,) Ankara, 2009.

Obshchaya Informatsiya, Intergas Central Asia, https://intergas.kz/ru/obwaya-informaciya/, 25.11.2024.

"Obyedineniye Liderov Neftegazovogo Servisa I Mashinostroyeniya Rossii Natsionalnaya Assotsiatsiya Neftegazovogo Servisa, Kazakstan Ischet Puti Diversifikatsi Eksporta Nefti-Est Li Alternativa KTK", *Nangs,* https://nangs.org/news/midstream/pipelines/kazakhstan-ishchet-puti-diversifikatsii-eksporta-nefti-est-li-alternativa-ktk, 18.10.2024.

O'Donoghue, Saskia, "Russia Claims Majority Of Oil Exports Redirected To Asia", *Euronews,* 27 December 2023, https://www.euronews.com/business/2023/12/27/russia-claims-majority-of-oil-exports-redirected-to-asia22.04.2024.

Oğan, Sinan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Türksam,* 14 Şubat 2005, https://www.turksam.org/detay-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu, 30.11.2024.

Oğuzlu, Tarık, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardaş, Ali Balcı, Küre Yayınları, 2014, s. 149-153.

Oil and Gas Field Profile: Uzen Conventional Oil Field, Kazakhstan, Offshore Technology, https://www.offshore-technology.com/marketdata/oil-gas-field-profile-uzen-conventional-oil-field-kazakhstan/, 18.06.2023.

Oil & Gas Laws and Regulations Kazakhstan 2023, ICLG, https://iclg.com/practice-areas/oil-and-gas-laws-and-regulations/kazakhstan, 14.12.2023.

Oil and Gas of Kazakhstan 30 Years of Independence Path to Creation, Kazenergy, Nur-Sultan, 2021.

Oil and Gas Industry, Samruk-Kazına, Research & Knowledge Management, https://sk.kz/upload/iblock/f42/f427597148914669acfe067699059472.pdf, 16.06.2023.

Oil and Gas Industry of Turkmenistan, RPI, Moscow, 2009.)

Oil and Gas Sector, Ministry of Energy of The Republic of Uzbekistan, https://minenergy.uz/en/lists/view/29, 15.12.2023.

Oil and Natural Gas Production is Growing In Caspian Sea Region, U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911, 27.11.2024.

Oil Consumption By Country, Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/oil-consumption-by-country/, 20.11.2023.

Oil Export Routes From Kazakhstan, Pipelines And Export Routes From Kazakhstan | Facts and Details, https://factsanddetails.com/central-asia/Kazakhstan/sub8_4e/entry-4678.html\ 16.11.2024.

Oil Reserves by Country 2023, Wisevoter, https://wisevoter.com/country-rankings/oil-reserves-by-country/, 17.06.2023.

"Oil Shipments from Aktau to Baku in 1Q'2023 totaled 19.2 Thousand Tons", *Port News*, https://en.portnews.ru/news/345785/, 19.06.2023.

Olcott, Martha Brill, "The Transport of Turkmen Gas: Existing Alternatives", *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040,* Editors: David G.Victor, Amy M.Jaffe, Mark H.Hayes, Cambridge University Press, 2006.

Ongarova, Yerginay, Aidarbek Amirbek, Azhar Serikkaliyeva, Makpal Anlamassova, "Kazakhstan Diplomacy In Defining The Legal Status Of The Caspian Sea: 1991-2017", *Central Asia and The Caucasus,* Volume 19, Issue 3, 2018, https://ca-c.org/CAC/index.php/cac/article/download/1455/1306/2647, 24.11.2024.

Onyango, Daniel, "Turkmenistan Revives Trans-Caspian Gas Pipeline Prospect to Send Gas to Europe", *Pipeline Technology Journal,* 11 January 2023, https://www.pipeline-journal.net/news/turkmenistan-revives-trans-caspian-gas-pipeline-prospect-send-gas-europe,18.10.2024.

Operations, Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/operations/Pages/default.aspx, 17.12.2022.

OPEC, *Brief History*, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, 20.05.2022.

OPEC Fund deepens commitment to Central Asia region with new agreements, OPEC Fund, https://opecfund.org/media-center/press-releases/2024/opec-fund-deepens-commitment-to-central-asia-region-with-new-agreements, 29.11.2024.

OPEC Fund strengthens ties with Uzbekistan with five-year partnership agreement and new loan signing, OPEC Fund, https://opecfund.org/media-center/press-releases/2024/opec-fund-strengthens-ties-with-uzbekistan-with-five-year-partnership-agreement-and-new-loan signing, 29.11.2024.

OPEC, *Member Countries,* https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm, 24.05.2022.

Organization for Security and Co-operation in Europe, *Advancing Energy Security in Central Asia,* 2022, https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf, 19.12.2023, s.13.

Orijev, Rauf, "Anglosaksı Postavili Zadaçu Vıdavit Ryuskii Yazık İz Tzetralnoy Azii?", *Zerkalo,* https://zerkalo.az/anglosaksy-postavili-zadachu-vydavit-russkij-yazyk-iz-tsentralnoj-azii/, 30.04.2024.

"Orta Asya Boru Hattından Çin'e Sevk Edilen Gaz Miktarı, 40 Milyar Metreküpe Ulaştı", *Investing,* https://tr.investing.com/news/commodities-news/orta-asya-boru-hattndan-ine-sevk-edilen-gaz-miktar-40-milyar-metrekupe-ulast-2392887, 18.12.2022.

Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa, 14.05.2019.

"Orta Asya'da Çin de Doğal Gaza Ortak Oldu", *Hürriyet,* 15 Aralık 2009, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/orta-asyada-cin-de-dogalgaza-ortak-oldu-13196723, 17.12.2022.

Otkuda Vzyalsya Prirodnyy Gaz, Politekform, https://www.ptfm.ru/natgas/, 15.02.2024.

Osmanov, Elnur, "Orta Asya Bölgesinde Çin-Rusya Rekabeti", *Deik Küresel,* 3 Aralık 2007, https://www.deik.org.tr/uploads/kuresel_aralik_2007.pdf, 12.12.2024.

Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region, U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea, 27.11.2024.

"O'Zbekneftgaz AJ Matbuot Xizmati, 2022 Yil Neft Va Gaz Qazib Chiqarish Hamda Qayta İshlash Natijalari Sarhisobi", *Daryo Uz*, https://daryo.uz/2023/02/20/ozbekneftgaz-2022-yil-neft-va-gaz-qazib-chiqarish-hamda-qayta-ishlash-boyicha-natijalar-sarhisobi , 18.09.2024.

"Ozen-Atyrau-Samara", *Qazaqstan Tarihy*, https://e-history.kz/ru/kazakhstanika/show/11701, 13.12.2023.

Ömırzaqov, Bawırjan "Énergetïkalıq Qawıpsızdık: Qazaqstan Üşın Jahandıq Trendter Men Sın-Qaterler, Énergetïkalıq Qawıpsızdık: Qazaqstan Üşın Jahandıq Trendter Men Sın-Qaterler" *"Qazaqstan Respwblïkasınıñ Prezïdentı Janındağı Qazaqstannıñ Strategïyalıq Zerttewler İnstïtwtı",* 07.02.2024.

Özat, Meray, "Central Asia's Escalating Energy Crisis and Its Geopolitical Implications", *Caspian Policy Center*, https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy- program-eep/central-asias-escalating-energy-crisis-and-its-geopolitical-implications, 01.02.2024.

Özat, Meray, "Navigating China's Path to Engagement in Central Asia", *Caspian Policy Center*, 22 August 2023, https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy-program eep/navigating-chinas-path-to-engagement-in-central-asia, 12.11.2024.

Özdamar, Özgür, "Energy, Security and Foreign Policy", *Energy, Security, and Foreign Policy,* Oxford Research Encyclopedia of International Studies, 19.06.2024.

Özdemir, Volkan*, Doğalgaz Piyasaları Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Padilla, Andrea Marzeth, "Energy (In) Security In Central Asia", *Security Distillery,* https://thesecuritydistillery.org/, 27.04.2024.

Pandey, Ashutosh, "Germany: How Does Its Kazakh Oil Deal Benefit Russia?", *DW,* https://www.dw.com/en/germany-how-does-its-kazakh-oil-deal-benefit-russia/a-64849621, 13.12.2023.

Pannier, Bruce, “Turkmen-Iranian Relations Warm Ahead of Winter”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 30 October 2021, https://www.rferl.org/a/turkmenistan-iran-gas-deal/31537314.html, 21.12.2023.

Paramonov, Vladimir, Alexey Strokov, “China In Central Asia: Energy Interests and Energy Policy”, *Central Asia and The Caucasus,* Volume 11, Issue 3, https://cyberleninka.ru/article/n/china-in-central-, asia-energy-interests-and-energy-policy, 21.11.2024.

Paramonov, V. A. Strokov, O. Stolpovskiy, Rossiya I Kitay V Energeticheskom Sektore Tsentral'noy Yevrazii: Konkurenty Ili Partnery? Prisutstviye Rossii I Kitaya V TEK Stran Tsentral'noy Azii: Situatsiya, Problemy I Perspektivy, *https://ceasia.net/wp-content/uploads/pdf/book_rf_prc_ca_energy.pdf,* 10.10.2024.

Paravantis, John A. and Nikoletta Kontoulis, “Energy Security and Renewable Energy: A Geopolitical Perspective”, *Renewable Energy - Resources, Challenges and Applications*, Edited by Mansour Al Qubeissi, Ahmad El-kharouf and Hakan Serhad Soyhan, https://www.intechopen.com/chapters/71552, 20.12.2023.

Paravantis, J. A., Kontoulis, N., Ballis, A., Tsirigotis, D., Dourmas, V., “A Geopolitical Review of Definitions, Dimensions and Indicators of Energy Security”, *2018 9th International Conference on Information, Intelligence, Systems and Applications (IISA)*, 2018, pp. 1-8.

Parkhomchik, Lidiya, *Current Challenges for The Kashagan Offshore Oil Field Project*, Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute, https://www.eurasian-research.org/publication/current-challenges-for-the-kashagan-offshore-oil-field-project/, 16.06.2023.

Parkhomchik, Lidiya, *Turkmenistan’s Offshore Oil and Gas Exploration In The Caspian Sea,* Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute, https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/06/Weekly-e-bulletin-14-06-2016-20-06-2016-No-72.pdf, 19.06.2023.

“Perspektivnyye Truboprovody Kaspiya V Tsentre Vnimaniya Uchastnikov Regional'nykh Geopoliticheskikh Protsessov”, *Kaspiiskii Vestnik,* 17 Dekabrya 2017, https://casp-geo.ru/perspektivnye-truboprovody-kaspiya-v/, 30.11.2024.

Petrol Nedir?, https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/, 13.10.2021.

Petroleum and Mineral Oil Products Information, https://www.globalspec.com/learnmore/materials_chemicals_adhesives/industrial_oils_fluids/petroleum_mineral_oil_products, 10.07.2023.

President of Russia, "Convention on The Legal Status of The Caspian Sea", http://www.en.kremlin.ru/supplement/5328, 12.12.2024.

"Podzemnyye Gazokhranilishcha Uzbekistana Zapolneny Na 98%-«Uztransgaz»", *Gazeta Uz*, 6 Noyabrya 2023, https://www.gazeta.uz/ru/2023/11/06/gas-storage/, 06.10.2024.

Poplawski, Marcin, Filip Rudnik, "Russian Gas in Central Asia: A Plan To Deepen Dependence", *Center For Eastern Studies*, https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-10-31/russian-gas-central-asia-a-plan-to-deepen-dependence, 15.04.2024.

Pourzitakis, Efstratios, *Hedging Against Energy Insecurity: A Comparison Between China And The EU*, (Hong Kong Baptist University Unpressed Doctoral Thesis), Hong Kong, 2017.

"Power Plant Profile: Turakurgan Combined Cycle Power Plant, Uzbekistan, Power plant profile: Turakurgan Combined Cycle Power Plant", *Power Technology*, 21 October 2024, https://www.power-technology.com/data-insights/power-plant-profile-turakurgan-combined-cycle-power-plant-uzbekistan/ , 24.09.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Protokol O Vzaimnykh Obyazatel'stvakh Rossiyskoy Federatsii I Respubliki Kazakhstan Po Postavkam Syr'ya Nefti, Gaza I Produktov Ikh Pererabotki, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/53628/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Protokol O Poryadke Kliringovykh Raschetov Po Nefti, Szhizhennomu Gazu I Khlopku-Voloknu Mezhdu

Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom V 1993 Godu, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48668/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1993 Godu, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48763/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Razvitii Toplivno-Energeticheskikh Kompleksov, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48105/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Neftyanoy I Gazovoy Otraslyakh, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47871/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom O Sotrudnichestve V Gazovoy Otrasli, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/46223/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sodeystvii Mezhregional'nomu Sotrudnichestvu, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/60074/, 12.05.2024.

Pravovoy Departament Mid Rossii, Perechen' Dvustoronnikh Mezhdunarodnykh Dogovorov Rossiyskoy Federatsii, Protokol-Soglasheniye O Postavkakh Prırodnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rossiyskuyu Federatsiyu I Na Eksport, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 12.05.2024.

Prezident Rossii, *Lidery Pyati Prikaspiyskikh Obsudili Problemy Kaspiyskogo Morya,* http://kremlin.ru/events/president/news/27011, 25.11.2024.

Prezident Rossii, *Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Azerbaydzhanskoy Respublikoy O Razgranichenii Sopredel'nykh Uchastkov Dna Kaspiyskogo Morya (Moskva, 23 sentyabrya 2002 g.),* http://www.kremlin.ru/supplement/1650, 24.11.2024.

Prezidenta Azerbaydzhanskoy Respubliki, *V Baku Sostoyalsya Sammit Glav Gosudarstv Prikaspiyskikh Stran,* https://president.az/ru/articles/view/1126, 25.11.2024.

"Prikaspiyskiy Truboprovod Dobralsya Do Gosdumy", *Neftegaz Ru,* Https://Neftegaz.Ru/News/Transport-And-Storage/277887-Prikaspiyskiy-Truboprovod-Dobralsya-Do-Gosdumy/, 11.12.2023.

Pritchin, Stanislav, "Negotiations On Legal Status of Caspian Sea Approach Finish Line", *Bourse and Bazaar Foundation,* https://www.bourseandbazaar.com/articles/2018/7/16/negotiations-on-legal-status-of-caspian-sea-approach-finish-line, 22.11.2024.

Protokol O Poryadke Kliringovykh Raschetov Po Nefti, Szhizhennomu Gazu I Khlopku-Voloknu Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom V 1993 Godu,

Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48668/, 20.04.2024.

Protokol-Soglasheniye O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1992 Godu Iz Turkmenistana V Rossiyskuyu Federatsiyu I Na Eksport, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/52205/, 20.04.2024.

Protokol O Vzaimnykh Obyazatel'stvakh Rossiyskoy Federatsii I Respubliki Kazakhstan Po Postavkam Syr'ya Neftı, Gaza I Produktov Ikh Pererabotki, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/53628/, 20.04.2024.

Putz, Catherine "Unpacking Geopolitical Competition and Energy Security in Central Asia", *The Diplomat,* https://thediplomat.com/tag/u-s-central-asia-relations/, 11.12.2024.

Rahimov, Mirzohid, Urazaeva, Galina, *Central Asian Nations and Border Issues,* Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, England, 2002.

Rahimovic, Asoev Asvat, *"Toplivno-Energeticheskiy Kompleks Respubliki Tadzhikistan*, Agentstvo Po Statistike Pri Prezidente Respubliki Tadzhikistan.

Rakhmetova, Klara G. *Transportation of Oil and Gas in Kazakhstan,* KazMunayGas,https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Events/20041019-ETEA_CAP_S2_KGRakhmetova.pdf, 12.12.2024.

Reiff, Nathan, Brown, Jefreda R., *10 Biggest Oil Companies,* https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/010715/worlds-top-10-oil-companies.asp, 25.09.2022.

Reliable, Affordable Access To All Fuels and Energy Sources Energy Security, Internatiol Energy Agency, https://www.iea.org/topics/energy-security, 12.05.2020.

"Return of the Cypress: Iran's Foreign Policy Ambitions in Central Asia", *AIC Research Associate Tristan Gutbezahl, 09 February 2024,* https://www.us-iran.org/news/centralasia, 12.11.2024.

Reyes, Jaydee, "A Simple Guide to Oil And Gas Production", *Safety Culture,* 21 August 2024, https://safetyculture.com/topics/oil-and-gas-production/, 15.04.2024.

Richardson, James L., "Liberalism", *An Introduction to International Relations,* Editors: Richard Devetak, Jim George, Sarah Percy, Third Edition, Cambridge Press, Cambridge 2017.

Roker, Stephanie, "Bukhara Pipeline Phase II Update", *World Pipelines,* https://www.worldpipelines.com/project-news/02092015/bukhara-pipeline-phase-ii-update/, 20.12.2023.

Rothschild, Emma, *What Is Security?,* Daedalus, 1995, Vol.124. No.3, The Quest for World Order (Summer 1995), pp.53-98,

Rozimurod Kizi, Bozorova Ogilay, "The History Of The Development Of The Oil And Gas Industry In Uzbekistan During The Years Of Independence" , *Western European Journal Of Historical Events And Social Science,* Vol. 2 No. 6 (2024): WEJHESS.

Rubin, Barnett R., Sara Batmanglich, "The U.S. and Iran in Afghanistan: Policy Gone Awry", *MIT Center For International Studies,* https://cis.mit.edu/sites/default/files/documents/rubin1008Audit.pdf, 12.12.2024.

"Russia - Former Soviet Union Pipelines Map - Crude Oil (Petroleum) Pipelines - Natural Gas Pipelines - Products Pipelines", *Theodora,* https://theodora.com/pipelines/russia_former_soviet_union_pipelines.html#google_vignette, 18.11.2024.

"Russia, Turkmenistan Extend Caspian Gas Link Freeze-Paper", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/russia-turkmenistan-pipeline/russia-turkmenistan-extend-caspian-gas-link-freeze-paper-idUSLDE69M02I20101023/, 21.12.2023.

"Russia, Turkmenistan, Kazakhstan Agree Landmark Gas Pipeline Deal", *Forbes*,http://www.forbes.com/business/feeds/afx/2007/05/13/afx3715292.htmlhttp://www.forbes.com/business/feeds/afx/2007/05/13/afx3715292.html, 04.12.2024.

Ryndin, V. V., Kairzhanov, R. Ye., Saginayeva, A. T. "Gazoprovody Kazakhstana", *Ğılimi Jurnal Energetikalık Seriya,* Pavlodar Memlekettik Universiteti, 2013.

Sabonis-Helf, Theresa, "Power and Influence: Russian Energy Behavior in Central Asia", *Competititon& Change,* Vol 11, No 12, June 2007, pp. 199-219.

Sagdullaev, Djakhangir, "Energy Policy, Economic Cooperation and Sustainable Development in Central Asia: The Case of Uzbekistan", *https://jlupub.ub.uni-giessen.de/handle/jlupub/15958,* 20.12.2023.

Saka, Bora, *Doğalgaz ve LPG'nin Kullanım Alanları, Dünyadaki ve Türkiye'deki Rezerv, Üretim ve Tüketim Miktarı ve Taşıtlarda Kullanımı* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2003.

Sakenova, Saniya, "QazaqGaz Launches Second Line of Makat-North Caucasus Gas Pipeline, QazaqGaz Launches Second Line of Makat-North Caucasus Gas Pipeline", *The Astana Times*, 31.05.2023, https://astanatimes.com/2023/05/qazaqgaz-launches-second-line-of-makat-north-caucasus-gas-pipeline/, 18.10.2024.

Saparov, Jalil, Bakyt İbraimov, "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Remains Uncertain", *Dialogue Earth,* 13 January 2021, https://www.thethirdpole.net/en/regional-cooperation/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-remains-uncertain/, 15.12.2023.

Savosin, D., "KazTransOyl Perenes Punkt Kommercheskogo Ucheta Nefti MNP Uzen'-Atyrau-Samara Na Territoriyu Kazakhstana", *Neftegaz Ru,* 13.12.2023.

Serdar, İskender "Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış", *The Journal Of Europe, Middle East Social Sciences,* Volume 1, Issue 1, 2015.

Sezer, Esra, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 13, Sayı 2, https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-d-tr/sayi-25, 12.12.2023.

Shaban, Ilham, "Iran Lobbies Its Interests in Turkmenistan", *Caspian Barrel,* http://caspianbarrel.org/az/2015/04/iran-lobbies-its-interests-in-turkmenistan/, 20.06.2023.

Shaffer, Brenda "Turkey's Energy Engagement in Central Asia and The Caucasus", *The Central Asia-Caucasus,* 21 March 2024, https://www.cacianalyst.org/resources/240321_FT_Brenda.pdf, 23.10.2024.

"Shanghai Cooperation Organization Energy Ministers Agree On 2030 Collaboration Strategy", *Interfax,* 2 June 2024, https://interfax.com/newsroom/top-stories/103608/, 22.11.2024.

Shareholders, Caspian Pipeline Consortium, https://www.cpc.ru/en/about/Pages/shareholders.aspx, 13.06.2023.

Sharifli, Yunis, "Azerbaijan Pivot to Central Asia, Azerbaijan Pivot to Central Asia", *Caucasus Watch,* 18 Ekim 2022, https://caucasuswatch.de/en/insights/azerbaijan-pivot-to-central-asia.html, 14.03.2024.

Sherfedinov, L. Z., "Kollzii Irrigatsii Ferganskoy Doliny I Gidroenergetiki Naryna", *Voprosy Geografii I Geoekologii,* No: 1, 2012, https://cyberleninka.ru/article/n/kollizii-irrigatsii-ferganskoy-doliny-i-gidroenergetiki-naryna/viewer, 18.03.2024.

"Shimoliy So'x Yerosti Gaz Saqlash İnshooti Yana Qayta İshga Tushirilishi Mumkin," *Yuz Uz,* 2 Fevral 2023, https://yuz.uz/uz/news/shimoliy-sox-erosti-gaz-saqlash-inshooti-yana-qayta-ishga-tushirilishi-mumkin, 08.10.2024.

Shumba, Willie, "Freedom of Transit: A Right For Transit Traffic To Move Across To Borders?", *Border Crossing,* Volume 15, No:1, Transitional Press London)

Sızdıkbaev, Azaamat, "Ekologiyalıq Aspektige Basımdıq Berilgen - Aqtaw Sammiti Twralı Sarapşı Pikiri", *Inform Kz,* https://kaz.inform.kz/news/ekologiyalyk-aspektige-basymdyk-berilgen-aktau-sammiti-turaly-sarapshy-pikiri_a3353875/, 28.11.2024.

Siccardi, Francesco, "Understanding the Energy Drivers of Turkey's Foreign Policy", *Carnegie Europe,* February 2024, https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Siccardi_Turkey_Energy_draft-1.pdf, 15.09.2024.

Signing of A TripartiteGas Swap Agreement Between Iran, Turkmenistan, Azerbaijan, Governtment of The Islamic Republic of Iran, https://irangov.ir/detail/374901, 16.05.2024.

Simsek, Nevzat, Hayal Ayca Simsek, "Economics and Politics of Energy In Central Asia and Caucasus", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute,* Economics-and-Politics-of-Energy-in-Central-Asia.pdf (eurasian-research.org), 2016, Almaty, Kazakhstan, 12.04.2023.

Smith, David R. "Environmental Security and Shared Water Resources in Post-Soviet Central Asia", *Eurosian Geography And Economics,* Volume 36, No 6, 1995.

Soglasheniye Mezhdu Rossiyskoy Federatsiyey I Turkmenistanom O Sotrudnichestve V Gazovoy Otrasli, Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii,https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/46223/, 20.04.2024.

Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Neftyanoy I Gazovoy Otraslyakh, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47871/, 20.04.2024.

Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Sotrudnichestve V Razvitii Toplivno-Energeticheskikh Kompleksov, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48105/, 20.04.2024.

Soglasheniye Mezhdu Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii I Pravitel'stvom Turkmenistana O Postavkakh Prirodnogo Gaza V 1993 Godu, Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48763/, 20.04.2024.

Soglasheniye O Printsipakh Torgovo-Ekonomicheskogo Sotrudnichestva Mezhdu Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respublikoy I Turkmenistanom Na 1992 God, Ministerstvo Inostrannykh Del Rossiyskoy

Federatsii,https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/51600/, 20.04.2024.

Sovacool, K., "Defining, measuring, and exploring energy security", Benjamin K. Sovacool, *The Routledge Handbook of Energy Security*, 2010, s.2-6.

Sovacool, Benjamin K., "Evaluating Energy Security In The Asia Pacific: Towards A More Comprehensive Approach", *Energy Policy,* Volume 39, Issue 11, https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421510007585, s.74.

Star, S. Frederick, *Fergana Valley The Heart of Central Asia*, Published by Routledge, London, 2011.

"Strategiyalıq Mañızı Bar «Okarem-Beynew» Gaz Qubırına Qısqa Merzımde Kürdelı Jöndew Jasaldı", *Intergas Central Asia,* https://intergas.kz/kz/news/4/739, 18.11.2024.

"Stroitel'stvo Gazoprovoda «Tobol – Kokshetau – Astana» Nachnetsya V I Kvartale 2013 Goda", *Smeta Kz,* 20.07.2012., https://smeta-kz.com/stroitelstvo-gazoprovoda-tobol-k/, 28.11.2024.

Stulberg, Adam N. "Energy and International Security", *Energy and International Security -International Relations* , Oxford Bibliographies, 11.03.2024.

Symeonidis, Dimitris, "Achieving The Impossible? Exploring a New Energy Pathway Via a Turkmenistan-Iran-Iraq Potential Trilateral Cooperation", *Special Eurasia*, https://www.specialeurasia.com/2024/01/15/turkmenistan-iran-iraq-energy/, 16.05.2024.

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa#:, 21.11.2024.

Taghizadeh-Hesary, Fahrad, Yoshino, Naoyuki, Ho Chang, Young, Rillo, Alaaddin*, "Achieving Energy Security in Asia: Diversification, Integration and Policy Implications"* World Scietific Press, 2019.

Tahran Convention, *About The Tahran Convention*,https://tehranconvention.org/en/tc/about, 21.11.2024.

"TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Çalışmalarının Mart Ayı İtibariyle Sürdürülmesi Planlanıyor," *Business Türkmenistan,* 17 Ocak 2022, https://business.com.tm/tr/post/8122/tapi-do%C4%9Falgaz-boru-hatt%C4%B1-

chal%C4%B1shmalar%C4%B1n%C4%B1n-mart-ay%C4%B1-itibariyle-surdurulmesi-planlan%C4%B1yor, 18.12.2022.

"TAPI Pipeline Remains Incomplete After 3 Decades", *Tolo News*, 07 January 2022, https://tolonews.com/business-176215, 20.12.2023.

TAPI Project, Islamic Emirated Of Afghanistan Ministry Of Mines And Petroleum, https://momp.gov.af/tapi-project, 18.18.2022.

Tass, *Egypt, Turkmenistan Not Ready To Join Oil Production Cut Deal-OPEC Secretary General*, https://tass.com/economy/956006, 29.11.2024.

Tashimov, Tulkin, "Svet v Seredine Tonnelya", *Ekspert Kazakhstan*, http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan, 12.12.2023.

T.C. Resmi Gazete Bakanlar Kurulu Kararı, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21471.pdf, 15.11.2023.

"The Central Asian Gas Pipeline, South China Morning Post", *Multimedia*, https://multimedia.scmp.com/news/china/article/One-Belt-One Road/gasPipeline.html, 21.12.2023.

The European Union and Turkmenistan, Delegation of The European Union to Turkmenistan, https://www.eeas.europa.eu/turkmenistan/european-union-and-turkmenistan_en?s=231, 21.12.2023.

The Gazette of Central Asia, Kandym-Khausak-Shady-Kungrad, http://gca.satrapia.com/+-kandym-khausak-shady-kungrad, 18.11.2024.

The History of The Word "Energy", Energy Fundamentals, https://home.uni-leipzig.de/energy/energy-fundamentals/01.htm, 01.01.2024.

The Main Gas Pipelines of Turkmenistan, Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, https://www.mfa.gov.tm/en/articles/84, 14.10.2024.

The Natural Gas Solution, *Reducing Methane Emissions*, https://naturalgassolution.org/reducing-methane-emissions/, 10.07.2023.

"The Readiness Of The Khojaabad UGS Facility For The Autumn-Winter Season Has Been Analyzed", *Uzdaily*, 9 September 2020, https://www.uzdaily.uz/en/the-readiness-of-the-khojaabad-ugs-facility-for-the-autumn-winter-season-has-been-analyzed/, 25.09.2024.

The Sixth Caspian Summit Was Held In Ashgabat, Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, https://www.mfa.gov.tm/en/news/3233, 18.12.2024.

Timor, Ayşe Nur, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231171#:~:text=Hazar%20Denizi%20B%C3%B6lgesi'nin%20bilinen,b%C3%BCy%C3%BCk%20rezervleri%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir., 19.06.2023.

Toven, Mehmet Bahaettin, *Yeni Türkçe Lugat,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1924.

Triumphal Pipes, Oil and Gas of Kazakhstan.

Tuğrul, Beril, "Enerji Güvenliği ve Ulusal Güvenlik İlişkisi", *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi,* https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53631/enerji_guvenligi_ve_ulusal_guvenlik_iliskisi, 18.11.2022.

"Turkey, Turkmenistan Agree Gas Supply Deal For March", *Reuters,* 11 February 2025, https://www.reuters.com/business/energy/turkey-turkmenistan-agree-gas-supply-deal-march-2025-02-11/, 15.02.2025.

"Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project", *Offshore Technology,* 16 January 2020, https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/, 19.12.2023.

"Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Natural Gas Pipeline", *NS Energy*, 17 July 2018, https://www.nsenergybusiness.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-natural-gas-pipeline/, 14.06.2023.

Turkmenistan's Energy Infrastructure, Energy Institute, 27 March 2024, https://knowledge.energyinst.org/new-energy-world/article?id=138665, 12.09.2024.

"Turkmenistan-Iran Turkmenistan", *Offshore Technology,* 2 November 2021, https://www.offshore-technology.com/marketdata/turkmenistan-iran-gas-pipeline-turkmenistan/?cf-view&cf-closed, 21.12.2023.

"Turkmenistan Opens New Iran Gas Pipeline", *BBC,* 6 January 2010, http://news.bbc.co.uk/2/mobile/asia-pacific/8443787.stm, 16.12.2022.

Turkmenistan, The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkmenistan/, 18.11.2024.

"Turkmeniya Gotova Sotrudnichat' S RF I Kazakhstanom Po Prikaspiyskomu Gazoprovodu", *Tass Ru,* 23 Dekabrya 2015, https://tass.ru/tek/2551818, 12.12.2024.

Türk Devletleri Teşkilatı, Enerji İşbirliği, https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/11-enerji-isbirligi, 07.12.2024.

Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa, 05.04.2024.

"Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı Açıldı", *Dünya,* 6 Ocak 2010, https://www.dunya.com/dunya/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi-haberi-101800, 18.10.2023.

"Türkmenistan'dan İran'a Yeni Doğal Gaz Hattı Hizmeti Açıldı", *Dünya,* 6 Ocak 2010, https://www.dunya.com/dunya/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi-haberi-101800, 16.12.2022.

Twin, Alexandra, "The World's 10 Biggest Oil Exporters", *Investopedia,* https://www.investopedia.com/articles/company-insights/082316/worlds-top-10-oil-exporters.asp, 15.09.2024.

UK Government, UK–Central Asia Region Development Partnership Summary, July 2023, https://www.gov.uk/government/publications/uk-central-asia-region-development-partnership-summary/84814497-eb76-4132-ad87-9ceb1a16506f, 25.111.2024.

Ulmişek, Gregory F., *Petroleum Geology and Resources of the Amu-Darya Basin, Turkmenistan, Uzbekistan, Afghanistan and Iran,* https://pubs.usgs.gov/bul/2201/H/pdf/B2201H_508.pdf, 19.06.2023.

United Nations Industrial Development Organization, Renewable Energy Technologies, https://www.unido.org/sites/default/files/2009-02/Module7_0.pdf, 10.09.2020.

United States Agency Agency International Development, *Central Asia Energy Utility Partnership Meeting Enegy Security Priorities & Renewable Energy Targets,* https://www.usaid.gov/fact-sheet/central-asia-energy-utility-partnership, 11.04.2024.

Overview of Oil and Natural Gas in The Caspian Sea Region, U.S. Energy Information Administration, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, 15.05.2023.

Urciuolo, Luca, “Energy Opportunities in the Greater Caspian Region: Unlocking Strategic Gains for Europe”, *European Institute For Asian Studies,* https://eias.org/wp-content/uploads/2024/10/Policy-Brief-Energy-Opportunities-in-the-Greater-Caspian-Sea-Unlocking-Strategic-Gains-for-European-Oil-and-Gas-Giants.pdf, 26.11.2024. s.3.

Urciuolo, Luca, *The Middle Corridor Initiative, Where Europe and Asia Meet*, European Institute For Asian Studies, https://eias.org/wp-content/uploads/2024/03/Briefing-Paper-The-Middle-Corridor-Initiative-Where-Europe-and-Asia-Meet.docx.pdf, 21.11.2024.

U.S. Ambassy, *United States Strategy for Central Asia 2019-2025,* https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-1.pdf, 08.12.2024.

USAID, *Central Asia Energy Fact Sheet,* https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Fact_Sheet_-_Energy.pdf, 11.11.2024.

Ushakova Nikolayevicha, Dmitriya *Bol'shoy Tolkovyy Slovar' Russkogo Yazyka,* s.1424, https://povto.ru/russkie/slovari/tolkovie/ushakova/tom-4/ushakov-tom-4_0712.htm, 05.12.2023.

“Uzbekistan Constructs New Gas Pipeline”, *Uzdaily,* 22 June 2016, https://www.uzdaily.uz/en/post/36188, 12.05.2024.

Uzbekistan 2022 Energy Sector Review, International Energy Agency, https://www.iea.org/reports/uzbekistan-2022, 16.12.2023.

“Uzbekistan Postroil Gazoprovod V Obkhod Turkmenii”, *Neft Kapital,* https://oilcapital.ru/news/2003-09-03/uzbekistan-postroil-gazoprovod-v-obhod-turkmenii-1010104, 12.10.2024.

“Uzbekistan Reduces Gas Exports To Kyrgyzstan To Meet Domestic Needs First”, *Daryo Uz,* 24 October 2022, https://daryo.uz/en/2022/11/24/uzbekistan-reduces-gas-exports-to-kyrgyzstan-to-meet-domestic-needs-first, 06.10.2024.

“Uzbekistan Signed More Than 20 Agreements On Green Energy in 4-5 Years, *Kun Uz,* 29 September 2023, https://kun.uz/en/news/2023/09/29/uzbekistan-signed-more-than-20-agreements-on-green-energy-in-4-5-years, 14.12.2023.

"Uzbekistan Soyedinit Magistral'nyye Gazoprovody Gazli–Nukus İ Bukhara–Ural", 20 İyunya 2016, *Podrobno Uz,* https://podrobno.uz/cat/economic/uzbekistan-soedinit-magistralnye-gazoprovody-gazli-nukus-i-bukhara-ural/, 12.05.2024.

Uzbekistan, The World FactBook, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/uzbekistan/, 18.10.2024.

"Uzbekneftegaz Zavershila Stroitel'stvo Vtoroy Ocheredi Magistral'nogo Gazoprovoda Gazli-Nukus", *Caravan Kz,* 20 Avgusta 2004, https://www.caravan.kz/news/uzbekneftegaz-zavershila-stroitelstvo-vtorojj-ocheredi-magistralnogo-gazoprovoda-gazlinukus-200136/, 12.05.2024.

Uzen-Atıyrau-Samara Oil Pipeline, Wood Mackenzie, https://www.woodmac.com/reports/upstream-oil-and-gas-uzen-atyrau-samara-oil-pipeline-10476034/, 17.02.2023.

Uzen Field, Kazakhstan, Global Data, https://www.globaldata.com/store/report/uzen-field-kazakhstan-profile-innovation-and-trend-analysis/?scalar=true&utm_source=lgp5-og-asset profiles&utm_medium=20-111638&utm_campaign=recommended-reports-right-hand-side&_, 18.06.2023.

Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi, Enerji Atlası, https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html, 03.10.2022.

"V Centranoy Azii Oçerednaya "Balşaya İgra" No Po Novim Pravilam", *Russian Eurasia Net,* https://russian.eurasianet.org, 17.04.2024.

"V God «Turkmenistan - Rodina Mira I Doveriya» Turkmenbashinskiy Mezhdunarodnyy Morskoy Port Sluzhit Kak Sovremennym Tranzitn", Turkmenbashinskiy Mezhdunarodnyy Morskoy Port, https://port.it.net.tm/?maglumatoka=221&dil=ru, 18.10.2024.

"V Kazakhstane Nazrevayet Defitsit Gaza – Minenergo", *Sputnik Kz,* https://ru.sputnik.kz/20230622/v-kazakhstane-nazrevaet-defitsit-gaza---minenergo-36243718.html, 15.12.2023.

"V Oshe Vozobnovili Podachu Prirodnogo Gaza", *Kaktus Media,* https://kaktus.media/doc/423812_v_oshe_vozobnovili_podachy_prirodnogo_gaza.html, 06.10"V Tsentral'noy Azii Ocherednaya «Bol'shaya İgra», No Po Novym Pravilam", *Russian Eurasia Net,*

https_russian.eurasianet.org/?url=https%3A%2F%2Frussian.eurasianet.org, 05.04.2024.

V Turkmenistane V 2023 Godu Dobıli Bolee Miliardov Kubometrov Gaza I Bolee 8 Millionov Tonn Nefti, Turkmenistan Zolotoy Vek, https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/80259/v-turkmenistane-v-2023-godu-dobyli-bolee-80-milliardov-kubometrov-gaza-i-bolee-8-millionov-tonn-nefti, 20.10.2024.

"V Uzbekistane Stroyat Novuyu Nitku Gazoprovoda «Gazli — Kagan»", *Tafsılar,* https://tafsilar.info/jekonomika/v-uzbekistane-strojat-novuju-nitku-gazoprovoda-gazli-kagan/, 12.05.2024.

Van de Graaf, Thijs, "International Energy Agency", *Handbook of Governance and Security,* edited by James Sperkling, https://www.researchgate.net/publication/311772829_International_energy_agency, 22.12.2022.

Velvanov, Merdan, "Doğal Gaz Denkleminin Kilit Ülkesi Türkmenistan", *Anadolu Ajansı,* 18 Ağustos 2023, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-denkleminin-kilit-ulkesi-turkmenistan/2971118#, 21.12.2023.

Veres, Szabolcs, "About the Importance of Energy Resources in The Casipan Sea in The Light of The Russian-Ukrainian War", https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/05/EC_2022_8-1.pdf, 13.06.2023.

Vienna Mission, *Postoyannoye Predstavitel'stvo Rossiyskoy Federatsii Pri Mezhdunarodnykh Organizatsiyakh V Vene, Itogovaya Deklaratsiya Sammita Prikaspiyskikh Gosudarstv V Tegerane*, https://viennamission.mid.ru/ru/news/16-10-2007_itogovaa , 24.11.2024.

Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21 st-Century Maritime Silk Road, Beijing, Ministry Of Foreign Affairs of The People's Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/eng/topics_665678/2015zt/xjpcxbayzlt2015nnh/201503/t20150328_705553.html, 13.11.2024.

"Vremennoye prekrashcheniye podachi prirodnogo gaza v g.Osh", *Gazprom,* https://kyrgyzstan.gazprom.ru/press/news/2020/10/692/, 06.10.2024.

Vse O Prirodnom Gaze: Sostav I Svoystva Prirodnogo Gaza, Dobycha I Sfera Yego Primeneniya, Altergiya, https://altenergiya.ru/poleznye-stati/vse-o-prirodnom-

gaze-sostav-i-svojstva-prirodnogo-gaza-dobycha-i-sfera-eg primeneniya.html#google_vignette, 16.02.2024.

Vyshinskiy V. A., *Chto Takoye Energiya,* https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39896494, 05.12.2023.

Yazar, Yusuf, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri,* Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s.65.

Yengeç, Ersin, Büşra, Betül Tansel Akpınar, "Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya Ülkeleriyle İktisadi İlişkileri Bağlamında Enerji Politikaları", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 12, Sayı 2, Haziran 2021, https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-d-tr/sayi-23, 16.05.2024.

Yenikeyeff, Shamil Midkhatovich, "Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes", *Oxford Energy,* https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG25-KazakhstansgasExportMarketsandExportRoutes-ShamilYenikeyeff-2008.pdf, 21.12.2023.

Yergin, Daniel, "Ensuring Energy Security-Old Questions, New Answers," *Foreign Affairs,* 85, 2 (2006): 69-70.

Yevgen'yevich, Matveyev Igor', "Toplivno-Energeticheskıy Kompleks Turkmenistana. Kratkiy Ocherk Istorıi Sozdaniya I Razvitiya", *Bulatovskiye Chteniya Materialy IV Mezhdunarodnoy Nauchno-Prakticheskoy Konferentsii,* (31 Marta 2020 g.), Lukoil, Том_7 (id-yug.com), 10.10.2024.

Yılmaz, Sefer, K. Kalkan, Duhan "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* Aralık 2017, 1 (3), s.169-199, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391852, 16.04.2024.

Yiğittepe, Levent, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramsal Analiz ve Teorik Yaklaşımlar,* Nobel Yayınları, Ankara, 2020.

Yu, Jianhua, Yichen DAI, "Energy Politics and Security Concepts From Multidimensional Perspectives", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, (in Asia),* Energy Politics and Security Concepts from Multidimensional Perspectives (tandfonline.com), 10.09.2024.

Yujun, Feng, "China's Strategy Toward Central Asia: Interests, Principles and Policy Tools", *Vestnik of Saint Petersburg University International Relations,*

2019, vol 12, Issue 1, 23-29, https://brgg.fudan.edu.cn/en/webeditor/uploadfile/file/20190612094120_34161.pdf, 20.11.2024.

Zharmakhanova, Zhansaule, Saniye Nurdavletova, Ainur Issayeva, Gulsum Kenzhalina, Altynay Zhurasova, "Energy Policy of The EU in Central Asia", *Energy Policy Journal*, Volume 27, Issue 1, pp. 139-156.

Qazaqstan Respublikası Normativtik Quqıqtıq Aktilerinin Aqparattıq-Quqıqtıq Jüyesi, Ewraziyalıq Ekonomikalıq Odaqtıñ Munay Jane Munay Önimderinin Ortaq Narıqtarın Qalıptastırw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/H18B0000023, 28.11.2024.

Qazaqstan Respwblïkası Men Äzirbayjan Respwblïkası Arasındağı Qazaqstan Respwblïkasınan Kaspïy Teñizi Jäne Äzirbayjan Respwblïkasınıñ Awmağı Arqılı Munaydı Bakw - Tbïlïsï - Djeyxan Jüyesimen Xalıqaralıq Narıqtarğa Tasımaldawğa Qoldaw Körsetw Jäne Järdemdesw Jönindegi Şarttı Ratïfikacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000035_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Atasw-Alaşankow" Magïstraldıq Munay Qubırın Paydalanw Kezindegi Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000707_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkası Ükimetiniñ Arasındağı "Qazaqstan - Qıtay" Gaz Qubırın Salw Men Paydalanwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000709_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Qazaqstan-Qıtay Keden Şekarası Arqılı Qubırjol Köligimen Ötkiziletin Énergïya Reswrstarın Kedendik Baqılaw Twralı Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000292_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Qazaqstan - Qıtay" Munay Qubırın Damıtw Jäne Paydalanw

Kezindegi Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000136, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı "Sarıbulaq - Zïmunay" Gaz Qubırın Salw Men Paydalanwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimdi Bekitw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000277, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Qıtay Xalıq Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Tabïğï Gazdı Suyıtw Zawıtın Salw Jäne Paydalanw Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000419, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Özbekstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Arasındağı Énergetïka Salasındağı Intımaqtastıqtıñ Keybir Mäseleleri Twralı Negizdemelik Kelisimdi Ratïfikacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000239, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Qazaqstan Respwblïkasınıñ Awmağı Arqılı Qıtay Xalıq Respwblïkasına Reseylik Munaydı Tasımaldaw Salasındağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimge Qol Qoyu Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001374, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkası Ükimetiniñ "Qazaqstan Respwblïkasın Gazdandırwdıñ 2015 – 2030 Jıldarğa Arnalğan Bas Sxemasın Bekitw Twralı 2014 Jılğı 4 Qaraşadağı № 1171 Qawlısına Özgerister Engizw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200001143.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Gaz Salasındağı Intımaqtastıq Twralı Kelisim, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001521_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı İmaşev Transşekaralıq Gaz Kondensatı Ken Ornın Geologïyalıq Zerdelew Jäne Barlaw Jönindegi Birlesken Qızmet Twralı Kelisimdi Bekitw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1000001346, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ykimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ykimeti Arasındağı Munay Tranzïti Twralı Kelısım, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O0200000006#z0, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Orınbor Gaz Öñdew Zawıtınıñ Bazasında Şarwaşılıq Qoğam Qurwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimdi Ratïfïkacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000018_, 15.11.2023.

Qazaqstan Respwblïkasınıñ Ükimeti Men Resey Federacïyasınıñ Ükimeti Arasındağı Orınbor Gaz Öñdew Zawıtınıñ Bazasında Şarwaşılıq Qoğam Qurwdağı Intımaqtastıq Twralı Kelisimdi Ratïfïkacïyalaw Twralı, Qazaqstan Respwblïkası Ädilet Mïnïstrligi, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000018_, 15.11.2023.

Qulanbay, Alisultan, "Kaspiy Martebesi: Bes Memleketti Tolğandırğan Masele Aqtaw Sammitinde Qaraladı", https://egemen.kz/Article/172228-Kaspiy-Martebesi-Bes-Memleketti-Tolghandyrghan-Masele-Aqtau-Sammitinde-Qaralady, 08.12.2023.

Quint, Dominic, Venditti, Fabrizio, *The Influence of OPEC+ On Oil Prices: A Quantitative Assessment,* European Central Bank, 2020, https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2467~c8f35853cc.en.pdf, 20.12.2022.

Wall, Bennett H., *Oil Industry,* istory.com/topics/industrial-revolution/oil-industry#:~:text=The%20first%20oil%20corporation%2C%20which,later%20the%20Seneca%20Oil%20Company)., 18.09.2022.

Walker, Anna, "European National Policies Series-The Uk and Central Asia", *Europe-Central Asia Monitoring,* https://eucentralasia.eu/european-national-policies-series-the-uk-and-central-asia/, 11.12.2024.

Williams, Paul D. *Security Studies An Introduction*, Routledge, First Edition, New York 2008, s.484.

Whitney, Charles, "The Convention On The Legal Status Of The Caspian Sea - A Sea Or Not A Sea: That Is Still The Question", *Norton Rose Fulbright,* September 2018, https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5f222b95/the-

convention-on-the-legal-status-of-the-caspian-sea---a-sea-or-not-a-sea-that-is-still-the-question, 29.11.2024.

“"Xiva-Beyneu" Magistral Gaz Quvurining 247 Km Qismida Quvur Ichki Diagnostikasi Ishlari Bajarildi.”, *Uztransgaz,* https://utg.uz/uz/press-service/novosti/korporativnye-novosti/xiva-beyneu-magistral-gaz-quvurining-247-km-qismida-quvur-ichki-diagnostikasi-ishlari-bajarildi/, 11.10.2024.

2022 Full Year Results Bp Operations in The ACG Region, BP, https://www.bp.com/content/dam/bp/countrysites/en_ge/georgia/home/pressreleases/2022%20full%20year%20results%20eng.pdf, 13.06.2023.

“2022’de Orta Asya’dan Çin’e Rekor Doğal Gaz İhracatı”, *Kazakistan Kz,* 8 Ocak 2023, https://www.kazakistan.kz/2022de-orta-asyadan-cine-rekor-dogalgaz-ihracati/, 17.12.2023.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Cambridge Business English Dictionary, Cambridge University Press, 2011.

Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/enerji, 13.06.2021.

Etimoloji Türkçe, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/emniyet, 13.06.2021.

Istituto della Enciclopedia Italiana nell’Enciclopedia Treccani, *Energia,* https://www.treccani.it/enciclopedia/energia/, 10.03.2021.

Istituto della Enciclopedia Italiana nell’Enciclopedia Treccani, *Sicurézza,* https://www.treccani.it/vocabolario/sicurezza/, 27.12.2020.

Mcpeak, William J., *Nineteenth-Century Development of The Concept of Energy,* https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/nineteenth-century-development-concept-energy, 12.12.2023.

Oxford Learner’s Dictionaries, *Energy,* https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/energy?q=energy, 10.03.2021.

Oxford Learner’s Dictionaries, *Security,* https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/security?q=security, 13.06.2021.

RWE, *Enerji Terimleri Sözlüğü,* https://www.etd.org.tr/tr/sozluk, 23.05.2022.
Türk Dil Kurumu Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/, 13.06.2021.

EKLER

Ek 1. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme[666]

12 Ağustos, 2018

Bu Sözleşmenin Tarafları, Hazar'a kıyısı olan Devletler - Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan - bundan sonra Taraflar olarak anılacaktır,

Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukukun ilke ve normlarına dayanarak,

Taraflar arasındaki işbirliği, iyi komşuluk ve karşılıklı anlayış ortamını göz önünde bulundurarak,

Taraflar arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi arzusuyla yönlendirilen,

Hazar Denizi'nin Taraflar için hayati öneme sahip olduğu ve Hazar Denizi ve kaynakları üzerinde yalnızca Tarafların egemenlik haklarına sahip olduğu gerçeğinden hareketle,

Hazar Denizi ile ilgili sorunların çözümünün Tarafların münhasır yetkisinde olduğunu vurgulayarak,

Hazar Denizi'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel önemini kabul ederek,

Hazar Denizi'nin korunması ve bölgenin sürdürülebilir kalkınması için mevcut ve gelecek nesillere karşı sorumluluklarının bilincinde olarak,

Bu Sözleşmenin Taraflar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini kolaylaştıracağına ve Hazar Denizi'nin barışçıl amaçlar ve kaynaklarının rasyonel yönetimi için kullanılmasını ve çevresinin araştırılmasını, korunmasını ve muhafazasını teşvik edeceğine inanarak,

---

[666] Bu sözleşme, yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Hazar Denizi'nde karşılıklı olarak faydalı ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için elverişli koşullar yaratmayı amaçlayarak,

Hazar Denizi bölgesinde jeopolitik ve ulusal düzeylerde meydana gelen değişiklikleri ve süreçleri, Taraflar arasındaki mevcut düzenlemeleri ve bu bağlamda Hazar Denizi'nin yasal rejiminin güçlendirilmesi ihtiyacını dikkate alarak,

Aşağıdaki hususlarda mutabakata varılmıştır:

Madde 1

Bu Sözleşmenin amaçları doğrultusunda, aşağıdaki terimler şunları ifade eder:

"Hazar Denizi" - Tarafların kara topraklarıyla çevrili ve Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Saint Petersburg, Seyir ve Oşinografi Genel Dairesi'nin 1:750.000 ölçekli deniz haritalarında belirtilen su kütlesi, 1998'de yayınlanan 17.04.1997 tarihli arşiv baskısı No. 31003; 1999'da yayınlanan 04.07.1998 tarihli arşiv baskısı No. 31004; 1998'de yayınlanan 16.11.1996 tarihli arşiv baskısı No. 31005, onaylı kopyaları bu Sözleşmeye eklenmiş ve Sözleşmenin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

”Temel Hat” – normal ve düz temel hatlardan oluşan hat.

”Normal temel hat” – Kronstadt deniz ölçüm cihazının sıfır noktasından itibaren 1977 Baltık Denizi Seviyesi Verisi'nin eksi 28,0 metre işaretinde ölçülen Hazar Denizi'nin çok yıllık ortalama seviyesinin, bir Hazar kıyı devletinin topraklarının kıtasal veya adacık kısmından geçen ve o devlet tarafından resmen tanınan büyük ölçekli haritalarda işaretlenen hattı.

”Düz temel hatlar” – kıyı şeridindeki ilgili/uygun noktaları birleştiren ve kıyı şeridinin girintili çıkıntılı olduğu veya kıyı şeridinin hemen yakınında kıyı boyunca adalar şeridinin bulunduğu yerlerde temel hattı oluşturan düz hatlar.

Düz temel hatların oluşturulmasına ilişkin metodoloji, tüm Taraflar arasında ayrı bir anlaşma ile belirlenecektir.

Kıyıların konfigürasyonu, kıyı Devletini iç sularının belirlenmesinde belirgin bir dezavantaja sokuyorsa, bu durum, tüm Taraflar arasında mutabakata varılması amacıyla yukarıdaki metodolojinin geliştirilmesinde dikkate alınacaktır.

”İç sular” – temel hattın kara tarafındaki sular.

”Kara suları” – bir kıyı Devletinin egemenliğinin uzandığı deniz kuşağı.

”Balıkçılık bölgesi” – bir kıyı Devletinin sucul biyolojik kaynakları hasat etme konusunda münhasır bir hakka sahip olduğu deniz kuşağı.

”Ortak deniz alanı” – balıkçılık bölgelerinin dış sınırlarının dışında bulunan ve tüm Tarafların kullanımına açık bir su alanı.

”Sektör” – Taraflar arasında deniz tabanı ve toprak altı kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgili diğer meşru ekonomik faaliyetler ve toprak altı sömürüsü amaçlarıyla sınırlandırılmış deniz tabanı ve toprak altı kısımları.

”Sucul biyolojik kaynaklar” – balıklar, kabuklu deniz ürünleri, kabuklular, memeliler ve diğer sucul fauna ve flora türleri.

”Ortak sucul biyolojik kaynaklar” – Taraflarca ortaklaşa yönetilen sucul biyolojik kaynaklar.

”Hasat” – su biyolojik kaynaklarını doğal ortamlarından çıkarmayı amaçlayan her türlü faaliyet.

”Savaş gemisi” – bir Tarafın silahlı kuvvetlerine ait olan ve bu gemileri ayırt eden dış işaretler taşıyan, Taraf hükümeti tarafından usulüne uygun olarak görevlendirilen ve adı uygun hizmet listesinde veya eşdeğerinde görünen bir subayın komutası altında bulunan ve düzenli silahlı kuvvetler disiplini altında olan bir mürettebat tarafından yönetilen bir gemi.

”Hazar Denizi'nin ekolojik sistemi” – Hazar Denizi'nde ve Deniz'in yakınlığından etkilenen kara parçalarında hava, su ve insanlar da dâhil olmak üzere biyolojik organizmaların etkileşimli bileşenleri.

"Kirlenme" - İnsan tarafından, doğrudan veya dolaylı olarak, karasal kaynaklar da dâhil olmak üzere, Hazar Denizi'nin ekolojik sistemine maddelerin, organizmaların veya enerjinin sokulması, biyolojik kaynaklara ve deniz yaşamına zarar verme, insan sağlığına tehlike oluşturma, su biyolojik kaynaklarının hasadı ve denizin diğer meşru kullanımları da dâhil olmak üzere deniz faaliyetlerini engelleme, deniz suyunun kullanım kalitesinin bozulması ve olanakların azalması gibi zararlı etkilere yol açan veya açması muhtemel olan.

Madde 2

1. Bu Sözleşme uyarınca, Taraflar Hazar Denizi'ndeki egemenliklerini, egemen ve münhasır haklarını ve yargı yetkilerini kullanacaklardır.

2. Bu Sözleşme, Tarafların Hazar Denizi'nin suları, deniz tabanı, toprak altı, doğal kaynakları ve Deniz üzerindeki hava sahası dâhil olmak üzere Hazar Denizi'nin kullanımıyla ilgili hak ve yükümlülüklerini tanımlayacak ve düzenleyecektir.

Madde 3

Taraflar, Hazar Denizi'ndeki faaliyetlerini aşağıdaki ilkelere uygun olarak yürütürler:

1) Devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemen eşitliğine saygı, kuvvet kullanmama veya kuvvet tehdidinde bulunmama, karşılıklı saygı, işbirliği ve birbirlerinin iç işlerine karışmama;

2) Hazar Denizi'ni barışçıl amaçlarla kullanma, onu bir barış, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği bölgesi haline getirme ve Hazar Denizi ile ilgili tüm sorunları barışçıl yollarla çözme;

3) Hazar Denizi bölgesinde güvenlik ve istikrarı sağlama;

4) Hazar Denizi'nde Tarafların silahlanma dengesinin istikrarlı olmasını sağlama, tüm Tarafların çıkarlarını gerektiği gibi gözeterek ve birbirlerinin güvenliğine zarar vermeden makul yeterlilik sınırları içinde askeri kabiliyetler geliştirme;

5) Bölgesel güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesine yönelik genel çabalar doğrultusunda, öngörülebilirlik ve şeffaflık ruhuyla askeri alanda kararlaştırılan güven artırıcı önlemlere uyulması, ayrıca tüm Taraflar arasında akdedilen uluslararası antlaşmaların gereklerinin yerine getirilmesi;

6) Hazar Denizi'nde Taraflara ait olmayan silahlı kuvvetlerin bulunmaması;

7) Bir Tarafın kendi topraklarını diğer Devletlere herhangi bir Tarafa karşı saldırganlık yapma ve diğer askeri eylemlerde bulunma hakkı vermemesi;

8) Her bir Tarafın karasuları dışında, kıyı Devletlerinin egemen ve münhasır haklarına saygı gösterilmesi ve Taraflarca belirlenen faaliyetlerle ilgili olarak bu Devletler tarafından konulan ilgili kurallara uyulması şartıyla seyrüsefer özgürlüğü;

9) Seyrüsefer güvenliğinin sağlanması;

10) Uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normlarına ve ilgili Taraflar arasındaki anlaşmalara uygun olarak, transit Tarafın meşru çıkarlarına gereken özen gösterilerek, uluslararası ticaret ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla Hazar Denizi'nden diğer denizlere ve Okyanusa serbestçe erişim hakkı;

11) Hazar Denizi'ne yalnızca Taraflardan birinin bayrağını taşıyan gemilerle giriş ve çıkış yapılması;

12) Ortak su biyolojik kaynaklarının yeniden üretimi ve kullanımının düzenlenmesiyle ilgili mutabık kalınan norm ve kuralların uygulanması;

13) Hazar Denizi ekolojik sistemine verilen zarardan dolayı kirleten Tarafın sorumluluğu;

14) Hazar Denizi çevresinin korunması, biyolojik kaynaklarının korunması, restorasyonu ve rasyonel kullanımı;

15) Hazar Denizi ekolojisi ve biyolojik kaynaklarının korunması ve kullanımı alanında bilimsel araştırmaların kolaylaştırılması;

16) Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü kurallarına uygun olarak sivil uçakların uçuş özgürlüğü;

17) Taraflarca mutabık kalınan yasal normlara uygun olarak, kıyı devletlerinin egemen ve münhasır haklarına saygı gösterilmesi ve belirli araştırma türleriyle ilgili olarak onlar tarafından belirlenen ilgili kurallara uyulması kaydıyla, her bir Tarafın karasuları dışında deniz bilimsel araştırmalarının yürütülmesi.

Madde 4

Taraflar, Hazar Denizi'ndeki faaliyetlerini, su biyolojik kaynaklarının navigasyonu, hasadı, kullanımı ve korunması, deniz tabanı ve yeraltı kaynaklarının keşfi ve işletilmesi amaçlarıyla ve ayrıca bu Sözleşme, Taraflar arasındaki bu Sözleşme ile uyumlu diğer anlaşmalar ve kendi ulusal mevzuatları uyarınca diğer faaliyetlerde bulunacaklardır.

Madde 5

Hazar Denizi'nin su alanı iç sular, karasuları, balıkçılık bölgeleri ve ortak deniz alanına bölünecektir.

Madde 6

Her bir Tarafın egemenliği, kara topraklarının ve iç sularının ötesinde, karasuları adı verilen bitişik deniz kuşağına, ayrıca deniz tabanına ve toprak altına ve üzerindeki hava sahasına kadar uzanacaktır.

Madde 7

1. Her bir Taraf, karasularının genişliğini, bu Sözleşme uyarınca belirlenen temel hatlardan itibaren ölçülen 15 deniz milini geçmeyen bir sınıra kadar belirleyecektir.

2. Karasularının dış sınırı, her noktası temel hattın en yakın noktasından karasularının genişliğine eşit uzaklıkta bulunan hat olacaktır.

Karasularının dış sınırını belirleme amacıyla, liman sisteminin ayrılmaz bir parçasını oluşturan en dıştaki daimi liman yapıları, kıyının bir parçası olarak kabul edilecektir. Açık deniz tesisleri ve yapay adalar kalıcı liman çalışmaları olarak kabul edilmeyecektir.

Karasularının dış sınırı devlet sınırı olacaktır.

3. Kıyıları bitişik olan Devletler arasındaki iç ve kara sularının sınırlandırılması, uluslararası hukukun ilke ve normlarına uygun olarak, bu Devletler arasındaki anlaşmayla gerçekleştirilir.

Madde 8

1. Hazar Denizi deniz tabanı ve toprak altının sektörlere ayrılması, kıyıları bitişik ve karşıt olan Devletler arasındaki anlaşmayla, uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normlarına uygun olarak, bu Devletlerin deniz tabanı ve toprak altının kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgili egemen haklarını kullanmalarını ve diğer meşru ekonomik faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilir.

2. Bir kıyı Devleti, kendi sektörü içinde yapay adalar, tesisler ve yapılar inşa etme, inşa etme, işletme ve kullanımlarını yetkilendirme ve düzenleme konusunda münhasır hakka sahip olacaktır. Bir kıyı Devleti, gerekli görüldüğü takdirde, seyrüsefer ve yapay adalar, tesisler ve yapıların güvenliğini sağlamak için yapay adalar, tesisler ve yapıların etrafında güvenlik bölgeleri kurabilir. Güvenlik bölgelerinin genişliği, bu yapay adalar, tesisler ve yapıların dış kenarlarının her noktasından ölçüldüğünde, etraflarında 500 metreyi geçmeyecektir.

Bu yapıların coğrafi koordinatları ve güvenlik bölgelerinin konturları tüm Taraflara bildirilmelidir.

3. Tüm gemiler bu güvenlik bölgelerine saygı göstermelidir.

4. Bir kıyı Devletinin bu Maddenin 1. paragrafı uyarınca egemen haklarını kullanması, bu Sözleşmede belirtilen diğer Tarafların hak ve özgürlüklerini ihlal etmemeli veya bunların kullanımına haksız bir müdahaleye yol açmamalıdır.

Madde 9

1. Her Taraf, karasularına bitişik 10 deniz mili genişliğinde bir balıkçılık bölgesi kuracaktır.

Kıyıları bitişik olan Devletler arasındaki balıkçılık bölgelerinin sınırlandırılması, uluslararası hukukun ilke ve normlarına uygun olarak, bu Devletler arasındaki anlaşmayla gerçekleştirilecektir.

2. Her Taraf, balıkçılık bölgesinde, bu Sözleşmeye, Taraflarca Sözleşme ve ulusal mevzuatına dayanarak akdedilen ayrı anlaşmalara uygun olarak su biyolojik kaynaklarını hasat etme konusunda münhasır hakka sahip olacaktır.

3. Bu Sözleşme ve uluslararası mekanizmalara dayanarak, Taraflar Hazar Denizi'ndeki paylaşılan su biyolojik kaynaklarının toplam izin verilen avını birlikte belirleyecek ve bunu ulusal kotalara bölecektir.

4. Bir Taraf, toplam izin verilen avdaki kotasının tamamını hasat edemezse, ikili anlaşmalar veya ulusal mevzuatına uygun diğer düzenlemeler yoluyla toplam izin verilen avdaki kotasının geri kalanına diğer Taraflara erişim sağlayabilir.

5. Hazar Denizi'ndeki ortak su biyolojik kaynaklarının hasadına ilişkin şartlar ve usuller, tüm Taraflarca akdedilecek ayrı bir anlaşma ile belirlenecektir.

Madde 10

1. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, Tarafların karasularının dış sınırlarının ötesinde seyrüsefer özgürlüğünden yararlanacaktır. Seyrüsefer özgürlüğü, bu Sözleşmenin hükümlerine ve Taraflar arasındaki diğer uyumlu anlaşmalara uygun olarak, bu Sözleşmede belirlenen Tarafların egemen ve münhasır haklarına halel gelmeksizin uygulanacaktır.

2. Her Taraf, diğer Tarafların bayraklarını taşıyan ve mal veya yolcu ve bagaj taşıyan veya çekme veya kurtarma operasyonları gerçekleştiren gemilere, Hazar Denizi'ndeki limanlarına serbest erişim, mal yükleme ve boşaltma, yolcu bindirme veya indirme,

tonaj ve diğer liman ücretlerinin ödenmesi, seyrüsefer hizmetlerinin kullanımı ve düzenli ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi açısından kendi ulusal gemilerine uygulanan muamelenin aynısını sağlayacaktır.

3. Bu maddenin 2. fıkrasında belirtilen rejim, Tarafların bayraklarını taşıyan gemilere açık olan Hazar Denizi limanlarına uygulanacaktır.

4. Taraflar, Hazar Denizi'nden diğer denizlere ve Okyanusa ve geriye serbest erişim hakkına sahip olacaklardır. Bu amaçla, Taraflar, transit Taraflarının topraklarından tüm ulaşım araçları için transit özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Bu tür erişime ilişkin şartlar ve prosedürler, ilgili Taraflar ile transit Taraflar arasındaki ikili anlaşmalarla veya bu tür anlaşmaların bulunmaması halinde, transit Tarafının ulusal mevzuatı temelinde belirlenecektir.

Transit Tarafları, toprakları üzerindeki tam egemenliklerini kullanırken, bu fıkrada öngörülen Tarafların hak ve olanaklarının transit Tarafının meşru çıkarlarını hiçbir şekilde ihlal etmemesini sağlamak için gerekli tüm önlemleri alma hakkına sahip olacaklardır.

Madde 11

1. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, aşağıdaki amaçlarla karasularından geçebilirler:

a) İç sulara girmeden veya iç suların dışında bir liman veya liman tesisine uğramadan bu suları geçmek;

veya

b) İç sulara gitmek veya bu liman veya liman tesisine uğramak

2. Savaş gemilerinin, denizaltıların ve diğer su altı araçlarının karasularından geçişine ilişkin şartlar ve prosedürler, bayrak Devleti ile kıyı Devleti arasındaki anlaşmalara veya bu tür anlaşmaların bulunmaması halinde kıyı Devleti mevzuatına göre belirlenir.

Bir savaş gemisinin karasularına girişi bir mücbir sebep veya sıkıntı nedeniyle veya sıkıntıda olan kişilere, gemilere veya uçaklara yardım sağlamak için gerekliyse, karasularına yaklaşan savaş gemisinin kaptanı, kıyı Devletine durumu bildirir ve bu giriş, savaş gemisinin kaptanı tarafından belirlenecek ve kıyı Devleti ile kararlaştırılacak rota boyunca gerçekleştirilir. Bu haller ortadan kalkınca savaş gemisi derhal karasularını terk etmek zorundadır.

Savaş gemilerinin mücbir sebep veya sıkıntı nedeniyle iç sulara girişine veya sıkıntıda olan kişilere, gemilere veya uçaklara yardım sağlanmasına ilişkin şartlar ve prosedürler, bayrak Devleti ile kıyı Devleti arasındaki anlaşmalara veya bu tür anlaşmaların bulunmaması halinde kıyı Devleti mevzuatına dayanarak belirlenir.

3. Karasularından geçiş, kıyı Devletinin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar vermemelidir. Karasularından geçiş sürekli ve hızlı olmalıdır. Bu tür geçişler bu Sözleşmeye uygun olarak gerçekleşir.

4. Bu Maddenin 2. paragrafında belirtilen şartlar ve prosedürlere uygun olarak karasularından geçen bir Tarafın savaş gemileri, denizaltıları ve diğer su altı araçları, uygun bir izne sahip olmadıkları veya mücbir sebep veya sıkıntı nedeniyle buna ihtiyaç duymadıkları veya sıkıntıda olan kişilere, gemilere veya uçaklara yardım sağlamadıkları sürece diğer Tarafın karasuları içindeki limanlara uğrama ve demirleme hakkına sahip değildir.

5. Bir Tarafın denizaltıları ve diğer su altı araçlarının, diğer Tarafın karasularından geçerken yüzeyde seyretmeleri ve bayraklarını göstermeleri gerekecektir.

6. Karasularından geçiş, aşağıdaki faaliyetlerden herhangi biri süreçte gerçekleştirilirse, kıyı Devletinin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar vermiş sayılır:

a) Kıyı Devletinin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı tehdit veya kuvvet kullanımı veya Birleşmiş Milletler Tüzüğü'nde yer alan uluslararası hukuk ilkelerini ihlal eden herhangi bir başka şekilde;

b) Herhangi bir tür silahla herhangi bir tatbikat veya uygulama;

h) Bu Sözleşmeye aykırı olarak kasıtlı ve ciddi bir şekilde kirletme eylemi;

i) Herhangi bir balıkçılık faaliyeti;

j) Araştırma veya hidrografik araştırma faaliyetleri yürütmek;

k) Kıyı Devletinin herhangi bir iletişim sistemine veya diğer tesislerine veya tesislerine müdahale etmeyi amaçlayan herhangi bir eylem;

l) Karasularından geçişle doğrudan ilgisi olmayan herhangi bir diğer faaliyet.

7. Bir Taraf, karasularında, bu Maddede belirtilen koşulları ihlal eden karasularından geçişi önlemek için gerekli adımları atabilir.

8. Bir Taraf, aşağıdakilerin tümü veya herhangi biri dâhil olmak üzere, karasularından geçişle ilgili olarak bu Sözleşmenin hükümlerine ve diğer uluslararası hukuk normlarına uygun olarak kanunlar ve yönetmelikler kabul edebilir:

c) Kıyı Devletinin savunması veya güvenliği aleyhine bilgi toplamayı amaçlayan herhangi bir eylem;

d) Kıyı Devletinin savunmasını veya güvenliğini etkilemeyi amaçlayan herhangi bir propaganda eylemi;

e) Herhangi bir uçağı veya askeri cihazı fırlatmak, indirmek veya gemiye almak ve kontrol etmek;

f) Herhangi bir askeri cihazı yüzdürmek, batırmak veya gemiye almak ve kontrol etmek;

g) Kıyı devletinin gümrük, maliye, göç veya sağlık yasalarına ve düzenlemelerine aykırı olarak herhangi bir mal veya paranın yüklenmesi veya boşaltılması veya herhangi bir kişinin gemiye bindirilmesi veya gemiden indirilmesi;

a) Seyir güvenliği ve deniz trafiğinin düzenlenmesi;

b) Seyir yardımcılarının ve tesislerinin ve diğer tesislerin veya tesislerin korunması;

c) Kabloların ve boru hatlarının korunması;

d) Denizin biyolojik kaynaklarının korunması;

e) Kıyı Devletinin balıkçılık yasalarının ve yönetmeliklerinin ihlal edilmesinin önlenmesi;

f) Kıyı Devletinin çevresinin korunması ve kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü;

g) Deniz bilimsel araştırmaları ve hidrografik araştırmalar;

h) Kıyı Devletinin gümrük, mali, göç veya sıhhi yasalarının ve yönetmeliklerinin ihlal edilmesinin önlenmesi;

i) Ulusal güvenliğin sağlanması.

9. Bir Taraf, karasularından geçişle ilgili tüm yasa ve yönetmelikleri usulüne uygun şekilde yayınlayacaktır.

10. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, karasularından geçerken, kıyı Devletinin bu geçişle ilgili tüm yasa ve yönetmeliklerine uyacaktır.

11. Her Taraf, gerektiğinde ve seyir güvenliğine gereken önemi vererek, karasularından geçen diğer Tarafların bayraklarını taşıyan gemilerin, karasularından gemilerin geçişinin düzenlenmesi için belirleyebileceği veya öngörebileceği deniz yollarını ve trafik ayırma şemalarını kullanmasını isteyebilir.

12. Gemilerin iç sulara gitmesi veya iç sular dışındaki liman tesislerine uğraması durumunda, kıyı Devleti ayrıca, bu gemilerin iç sulara kabulünün veya böyle bir uğrak yapmasının tabi olduğu koşulların herhangi bir şekilde ihlal edilmesini önlemek için gerekli adımları atma hakkına sahip olacaktır.

13. Bir Taraf, diğer Tarafların bayraklarını taşıyan gemilere karşı fiili veya biçimsel bir ayrımcılık yapmaksızın, bu tür bir askıya alma, kendi güvenliğinin korunması için

elzem ise, söz konusu gemilerin geçişini, karasularının belirli bölgelerinde geçici olarak askıya alabilir.

Bu tür bir askıya alma, ancak usulüne uygun olarak yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer.

14. Bir savaş gemisi veya ticari olmayan amaçlarla işletilen bir hükümet gemisi, kıyı Devletinin karasularından geçişle ilgili kanun ve düzenlemelerine uymazsa ve kendisine yapılan herhangi bir uyum talebini dikkate almazsa, ilgili Taraf, geminin karasularını derhal terk etmesini isteyebilir.

15. Bayrak Tarafı, bir savaş gemisi veya ticari olmayan amaçlarla işletilen başka bir hükümet gemisinin, kıyı Devletinin karasularından geçişle, bu sulara girmeyle ve bu sularda demirlemeyle ilgili kanun ve düzenlemelerine veya bu Sözleşmenin hükümlerine veya diğer uluslararası hukuk normlarına uymaması sonucu diğer Tarafa verilen herhangi bir kayıp veya hasardan uluslararası sorumluluk taşır.

16. Bir Taraf, bu Sözleşme veya buna uygun olarak kabul edilen kanunlar ve yönetmelikler uyarınca hareket ettiği durumlar haricinde, diğer Tarafların bayraklarını taşıyan gemilerin kendi karasularından geçişini engelleyemez. Özellikle, bir Taraf şunları yapamaz:

a) Diğer Tarafların bayraklarını taşıyan gemilere, kendi karasularından geçiş hakkını haksız yere reddetme veya engelleme pratik etkisi olan gereklilikler dayatamaz;

veya

b) Diğer Tarafların bayraklarını taşıyan gemilere veya herhangi bir Devlete, Devletten veya Devlet adına yük taşıyan gemilere karşı fiili veya fiili ayrımcılık yapamaz.

Bir Taraf, kendi karasuları içinde seyrüseferde meydana gelen herhangi bir tehlikeyi bildiği takdirde uygun şekilde duyurur.

Madde 12

1. Her Taraf, Hazar Denizi'nde bayrağını taşıyan gemiler üzerinde yargı yetkisini kullanacaktır.

2. Her Taraf, kendi sektöründe, yapay adalar, tesisler, yapılar, denizaltı kabloları ve boru hatları üzerinde yargı yetkisini kullanacaktır.

3. Her Taraf, egemenliğini, deniz tabanı ve yeraltı kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgili yeraltı işletmeciliği ve diğer meşru ekonomik faaliyetlere ilişkin egemen haklarını ve su biyolojik kaynaklarını hasat etme ve balıkçılık bölgesinde bu kaynakları koruma ve yönetme amaçları için münhasır haklarını kullanırken, diğer Tarafların gemilerine ilişkin olarak, kendi yasalarına ve yönetmeliklerine uyumu sağlamak için gerekli olabilecek gemiye binme, teftiş, sıcak takip, gözaltı, tutuklama ve adli işlemler dâhil olmak üzere önlemler alabilir.

Bu paragrafta öngörülen önlemlerin uygulanmasının gerekçelendirilmesi gerekir. Uygulanan önlemler gerekçelendirilmemişse, gemiye uğrayan herhangi bir kayıp ve hasar tazmin edilir.

Gemiye binme, teftiş, sıcak takip ve alıkoyma gibi tedbirler, yalnızca savaş gemilerinde veya askeri uçaklarda veya hükümet hizmetinde olduklarını ve bu amaçla yetkilendirildiklerini açıkça belirten dış işaretleri taşıyan diğer gemilerde veya uçaklarda bulunan Tarafların yetkili hükümet makamlarının temsilcileri tarafından alınabilir.

4. Bu Sözleşmenin 11. maddesinde belirtilen durumlar hariç, bu Sözleşmedeki hiçbir şey savaş gemilerinin ve ticari olmayan amaçlarla işletilen hükümet gemilerinin dokunulmazlıklarını etkilemeyecektir.

Madde 13

1. Egemenliğini kullanırken, her Taraf kendi karasularında deniz bilimsel araştırmalarını düzenleme, yetkilendirme ve yürütme konusunda münhasır hakka sahip olacaktır. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, bir Tarafın karasularında yalnızca yazılı izniyle ve belirleyebileceği şartlarla deniz bilimsel araştırmaları yürütebilirler.

2. Yargı yetkisini kullanırken, her Taraf kendi balıkçılık bölgesindeki su biyolojik kaynaklarıyla ilgili deniz bilimsel araştırmalarını ve kendi sektöründe deniz tabanı ve yeraltı kaynaklarının keşfi ve işletilmesiyle ilgili deniz bilimsel araştırmalarını düzenleme, yetkilendirme ve yürütme konusunda münhasır hakka sahip olacaktır. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, bir Tarafın balıkçılık bölgesinde ve sektöründe bu tür araştırmaları yalnızca yazılı izniyle ve belirleyebileceği şartlarla yürütebilirler.

3. İzinlerin verilmesine ilişkin şartlar ve prosedürler, her Tarafça ulusal mevzuatına uygun olarak belirlenecek ve diğer Taraflara usulüne uygun olarak bildirilecektir.

4. Bu Maddenin 1 ve 2. paragraflarına uygun olarak deniz bilimsel araştırmaları yürütme izinleri konusunda karar almada haksız gecikmeler veya retler olmamalıdır.

5. Bu Maddede belirtilen deniz bilimsel araştırma faaliyetleri, Tarafların bu Sözleşmede öngörülen egemen ve münhasır haklarını kullanırken üstlendikleri faaliyetlere haksız engeller oluşturmayacaktır.

6. Deniz bilimsel araştırması yürüten bir Taraf, bu Maddenin 1 ve 2. paragraflarına uygun olarak bu tür araştırmalara izin veren Tarafın, özellikle mümkün olduğunda araştırma gemilerinde, izin veren Tarafın bilim insanlarına herhangi bir ücret ödemeden ve söz konusu Tarafın araştırmanın maliyetlerine katkıda bulunma yükümlülüğü olmadan araştırmaya katılma veya temsil edilme hakkını güvence altına alacaktır.

7. Bu Maddenin 1 ve 2. paragraflarına uygun olarak deniz bilimsel araştırması yürüten bir Taraf, bu tür araştırmalara izin veren Tarafa, araştırma tamamlandıktan sonra araştırmanın sonuçlarını ve sonuçlarını ve araştırma çerçevesinde elde edilen tüm verilere ve örneklere erişimi sağlayacaktır.

8. Bir Taraf, karasularında devam eden herhangi bir deniz bilimsel araştırma faaliyetinin askıya alınmasını veya durdurulmasını talep etme hakkına sahip olacaktır.

9. Bu Maddenin 2. paragrafına uygun olarak yürütülen deniz bilimsel araştırmalarına izin veren bir Taraf, aşağıdaki durumlardan birinde askıya alınmasını veya durdurulmasını talep etme hakkına sahip olacaktır:

a) Araştırma faaliyetleri, iznin verilmesine temel teşkil eden sağlanan bilgilere uygun olarak yürütülmemektedir;

b) Araştırma faaliyetleri, belirlediği şartları ihlal ederek yürütülmektedir;

c) Araştırma projesinin yürütülmesinde bu Maddenin herhangi bir hükmüne uyulmaması;

d) Bu tür bir askıya alma veya durdurma, güvenliğinin sağlanması için elzemdir.

10. Tarafların bayraklarını taşıyan gemiler, bu Maddenin 2. ve 3. paragraflarına tabi olarak, karasularının dış sınırlarının ötesinde deniz bilimsel araştırması yapma hakkına sahip olacaktır.

11. İkili ve çok taraflı deniz bilimsel araştırması, ilgili Taraflar arasında anlaşma ile yürütülecektir.

Madde 14

1. Taraflar, Hazar Denizi'nin yatağına denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilirler.

2. Taraflar, Hazar Denizi'nin yatağına gövde denizaltı boru hatları döşeyebilirler; ancak bu durumda projelerinin, taraf oldukları uluslararası anlaşmalarda yer alan çevre standartlarına ve gerekliliklerine, Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ve ilgili protokolleri de dâhil olmak üzere, uyması gerekir.

3. Denizaltı kabloları ve boru hatları güzergahları, kablo veya boru hattının geçeceği deniz tabanı sektörünün bulunduğu Taraf ile mutabakat sağlanarak belirlenir.

4. Denizaltı kabloları ve boru hatları güzergahları boyunca demirleme, dip teçhizatıyla balıkçılık, denizaltı ve tarama işlemleri ve tarama çapasıyla seyrüsefer yapılmasına izin verilmeyen alanların coğrafi koordinatları, geçtikleri sektörün bulunduğu kıyı Devleti tarafından tüm Taraflara bildirilir.

Madde 15

1. Taraflar, Hazar Denizi'nin ekolojik sistemini ve tüm unsurlarını korumayı ve muhafaza etmeyi taahhüt ederler.

2. Taraflar, biyolojik çeşitliliği korumak, Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarını sürdürülebilir ve akılcı bir şekilde korumak, restore etmek ve yönetmek ve Hazar Denizi'nin herhangi bir kaynaktan kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm önlemleri birlikte veya ayrı ayrı alır ve işbirliği yaparlar.

3. Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğine zarar veren herhangi bir faaliyet yasaktır.

4. Taraflar, Hazar Denizi'nin ekolojik sistemine verilen herhangi bir zarardan uluslararası hukuk normları uyarınca sorumludurlar.

Madde 16

Hazar Denizi'ndeki Tarafların, bu Sözleşmeye taraf olmayan Devletlerin gerçek ve tüzel kişileri ile uluslararası örgütlerle işbirliği, bu Sözleşmenin hükümlerine uygun olacaktır.

Madde 17

Taraflar, uluslararası terörizm ve bunun finansmanı, silah, uyuşturucu, psikotropik maddeler ve bunların öncüllerinin kaçakçılığı ve kaçak avcılıkla mücadelede ve Hazar Denizi'nde deniz yoluyla göçmen kaçakçılığını ve diğer suçları önleme ve bastırmada işbirliği yapacaklardır.

Madde 18

1. Bu Sözleşmenin hükümleri, tüm Tarafların mutabakatı ile değiştirilebilir veya tamamlanabilir.

2. Bu Sözleşmeye ilişkin değişiklikler ve ekler, Sözleşmenin ayrılmaz bir parçası olacak ve yürürlüğe girmeleri için gerekli iç prosedürlerin Taraflarca tamamlandığına dair beşinci bildirimin Depoziter tarafından alındığı tarihte yürürlüğe girecek ayrı protokoller şeklinde yapılacaktır.

Madde 19

Sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve Hazar Denizi'ndeki iş birliğini gözden geçirmek için Taraflar, Dışişleri Bakanlıkları himayesinde, yılda en az bir kez, dönüşümlü olarak, kıyı devletlerinden birinde, mutabık kalınan usul kurallarına uygun olarak, beş taraflı düzenli üst düzey istişareler mekanizması kuracaklardır.

Madde 20

Bu Sözleşme, Tarafların taraf oldukları diğer uluslararası antlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecektir.

Madde 21

1. Bu Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıklar, Taraflarca istişareler ve müzakereler yoluyla çözülecektir.

2. Bu Sözleşmenin yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili olarak Taraflar arasında çıkan ve bu Maddenin 1. paragrafına uygun olarak çözülemeyen herhangi bir uyuşmazlık, Tarafların takdirine bağlı olarak, uluslararası hukukta öngörülen diğer barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmak üzere havale edilebilir.

Madde 22

Bu Sözleşme onaya tabidir. Onay belgeleri, Sözleşmenin Depoziteri olarak hareket eden Kazakistan Cumhuriyeti'ne tevdi edilecektir. Bu Sözleşme, Depoziter tarafından beşinci onay belgesinin alındığı tarihte yürürlüğe girecektir.

Madde 23

1. Depoziter, Taraflara her onay belgesinin sunulduğu tarihi, Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihi ve buna ilişkin değişikliklerin ve eklerin yürürlüğe girdiği tarihi bildirecektir.

2. Bu Sözleşme, Depoziter tarafından Birleşmiş Milletler Şartı'nın 102. maddesi uyarınca tescil edilecektir.

Madde 24

Bu Sözleşme, niteliği gereği sınırsız sürelidir.

12 Ağustos 2018 tarihinde Aktau'da Azerbaycan, Farsça, Kazakça, Rusça, Türkmence ve İngilizce dillerinde tek bir orijinal nüsha halinde imzalanmıştır, tüm metinler eşit derecede geçerlidir.

Herhangi bir anlaşmazlık olması durumunda, Taraflar İngilizce metne başvuracaktır.

Orijinal nüsha Depozitöre teslim edilecektir. Depozitör, Sözleşmenin onaylı gerçek nüshalarını tüm Taraflara iletecektir.[667]

[667] President of Russia, Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, President of Russia, 19.10.2024.